

دویم چاپ

عامہ اقتصاد

Public Economics

لیکوال: پوہندوی دوکتور سید محمد ٲینگار

ژباړن: پوہنیار رحمت اللہ منگل

Ketabton.com

د کتاب ځانگړنې

د کتاب نوم: عامه اقتصاد

ليکوال: پوهاند دوکتور عبدالقيوم عارف

ژباړن: پوهنيار رحمت الله منگل

خپرنډوی: نوی مستقبل خپرنډویه ټولنه

چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپ وار: دویم

چاپ کال: ۱۴۰۰ لمريز

قیمت: ۲۲۰ افغانی

نوی مستقبل خپرنډویه ټولنه

مخامخ لومړی ادرس: کوټه سږي-دسیلو د څلورم اوپنځم سړک ترمخ د شاداب ظفر بلاکونوته
دویم ادرس: د دهمزنگ لومړی سړک (مرکز عمومي کتابفروشي). ۰۷۸۸۲۲۰۵۳۰
درېیم ادرس: جوي شیر د خپرنډویه ټولنو او کتاب پلورنځینو عمومي مرکز ۰۶۴ ۰۷۸۱۸۹۴
۰۷۸۶۶۳۰۷۳۱ / ۰۷۷۸۸۷۰۳۰۵ / ۰۷۸۷۱۸۰۷۵۳

د چاپ حقوق له ژباړن سره خوندي دي

برېښنا لیک: moustaqble2018@gmail.com

دالی!

رینتینو علمأو، مجاهدینو، غازیانو، هېوادپالو او هغو
ته، چې د هېواد اوبه مدیریت کوي.

د سر خبرې

عامه اقتصاد د هغه مضمون سرلیک دی، چې د ډیپارټمنټ د شدیدې اړتیا او د عصر و زمان د ایجاباتو په پام کې نیولو سره د مالي بانکي څانگې د وړاندیز، د اقتصاد پوهنځي د علمي شورا په تصویب او د کابل پوهنتون د مشرتابه په منظوري په ۱۳۸۶ لمریز کال د کابل پوهنتون د اقتصاد پوهنځي په درسي کریکولم کې شامل او د دغه پوهنځي د درېیم ټولگي د محصلانو لپاره عجلتاً په مالي او بانکي څانگه کې د هغه تدریس په یو سمستر کې پیل شوی دی.

د مالي او بانکي چارو د څانگې په چوکاټ کې د عامه اقتصاد تر سرلیک لاندې د مضمون موجودیت په دې برخه کې د درسي او یا مرستندوی درسي کتاب نه شتون او د هغه درسي موادو ته د محصلانو اړتیا د هغو عواملو له جملې څخه وو، چې یاد ډیپارټمنټ یې د عامه اقتصاد تر سرلیک لاندې د درسي کتاب تألیف ته وهڅاوه. که څه هم د هغه په واقعي مفهوم سره د درسي کتاب لیکنه په سختو شرایطو کې د مناسبو منابعو، مأخذونو نه موجودیت، نه لاسرسی او په هېواد کې گڼ شمېر نور مشکلات، ډېر ستونزمن او د لیکوال د امکاناتو له سطحې لوړ کار دی. سره له هغه په اوسنیو شرایطو کې له پراخو محدودیتونو سره سره موافقې وکړ.

اړینه بولم ترڅو د دغه درسي کتاب په تألیف کې د هېواد له ښاغلو پوهانو ښاغلي پوهاند دوکتور نذیر احمد شهیدي، ښاغلي پوهاند عبدالله حقایقي او ښاغلي پوهاند محمد اشرف یادگاري له همکارۍ او مشورو څخه مننه او قدرداني وکړم. ددغه کتاب تألیف زما قدرمنې مېرمنې له هر اړخیزو همکاريو پرته ناممکن و، چې د زړه له کومې ترې مننه کوم.

د کتاب د موادو او ارقامو تنظیم او ددغه کتاب د ځینو برخو اصلاح او ټایپ د ډیپارټمنټ د ځوانو استادانو هریو پوهیالي احسان الله نظري او آغلې پوهیالی ظریفه جلالی په هڅو ترسره شوی، چې واقعاً د قدر او مننې وړ دي. همداراز خپله دنده گڼم د اقتصاد پوهنځي له گرانو محصلینو هریو ښاغلي عبدالرحمن برحق او ښاغلي حبیب الله ملکپور څخه چې د کتاب د ټایپ په ځینو برخو کې یې ونډه اخیستې، مننه وکړم.

دغه کتاب له شک پرته په خپل شکل او محتوا کې تېروتنې او نواقص لري. له درنو پوهانو، گرانو محصلانو او نورو مینه والو او لوستونکو څخه غوښتنه کېږي ترڅو په خپلو عالمانه بزرگۍ سره زما معذرت ومني او ددغه اثر د محتویاتو په اصلاح او تکمیل کې لارښوونه او همکاري وکړي.

پوهاند دوکتور عبدالقیوم عارف

د ژباړن خبرې

د دې کتاب د ژباړلو لپاره د انگېزې راپیدا کېدو دلیل د خلکو اړتیا او هغوی ته یې اهمیت دی چې اړ یې کړم ترڅو دغه کتاب وژباړم. واضح خبره ده چې دولتي فعالیتونه او د هغه په اړه د پوهې ترلاسه کول د هرچا لپاره خورا مهم دي، ځکه د نړۍ هر اړخیز بدلون او پرمختګ څرګندوي چې نننۍ نسل دولتي فعالیتونو ته څومره اړتیا لري؟ که چېرې په یوه هېواد کې دولت قوي وي نو ټولنه به هم نېکمرغه او پرمختللي وي او هرڅومره چې یو دولت کمزوری وي نو د هغه دولت افراد به هم وروسته پاتې او غربت ځپلي وي. مثلاً د امریکا دولت پیاوړی دی، نو خلک یې هم سوکاله ژوند لري او برعکس د سومالیا هېواد دولت تر ټولو کمزوری دی نو خلک یې هم له اجتماعي او اقتصادي لحاظه د ژوند له آسانتیاوو بې برخې دي. دا او دې ته ورته ډېر څه شته چې د عامه اقتصاد اهمیت څرګندوي.

له پوهاند صیب څخه مننه کوم چې ماته یې ددې کتاب د ژباړلو اجازه راکړه، ویې هڅولم او ډاډ یې راکړ ترڅو دغه پرځای کار ترسره کړم. په دې برخه کې د شیخ زاید پوهنتون د اقتصاد پوهنځي له رئیس پوهندوی رحیم جان دردمل څخه هم نړۍ مننه چې لازمي لارښوونې یې راته وکړې.

له تکړه ژباړونکي ښاغلي استاد شېر خان حساس څخه چې زما د پوهنتون د دورې ټولګیوال هم و زیات مندوی يم چې ددې کتاب د اېډېټ په چارو کې یې راسره پوره همکاري وکړه او د کتاب تر چاپ پورې ټولې چارې یې په خپله غاړه واخیستې. محترم استاد په رښتیا هم یو زیارکښ انسان دی چې تراوسه پورې یې په ډېر کم عمر کې تقریباً ۳۸ کتابونه په مختلفو برخو کې ژباړلي، چې مشورې یې زما لپاره خورا ارزښتناکې وې او همداراز له ټولو هغو دوستانو څخه مننه کوم چې له ما سره یې په دې برخه کې همکاري کړې.

د قرآني آیت د مفهوم مطابق چې فرمایلي یې دي چې «انسان کمزوری پیدا شوی» نو د انسان هره کړنه له نیمګړتیاوو خالي نه وي او هغه څه چې د لومړي ځل لپاره ترسره کېږي خامخا به تېروتنې او نیمګړتیاوې ولري، ځکه د یوه علمي اثر ژباړل ډېر آسانه کار نه دی. نو له گرانو لوستونکو څخه هیله کوم چې هغه نیمګړتیاوې چې په دې کتاب کې موجودې دي راپه گوته دې یې کړي، چې په بل چاپ کې یې اصلاح کړم. الله دې وکړي چې ددغه علمي اثر ژباړه زموږ درنو استادانو، محصلینو او د اقتصاد عام مینه والو ته گټوره تمامه شي.

د یوه داسې افغانستان په هیله چې د هر وګړي د سوکالی او آرامۍ هیلې یې پوره وي

پوهنیار رحمت الله منگل

د شیخ زاید پوهنتون د اقتصاد پوهنځي استاد

تقریظ

محترم پوهنیار رحمت الله منگل، چې د اقتصاد پوهنځی د مالي او بانکي څانگې استاد دی په زړه پورې علمي کار تر سره کړی، چې په واقعیت کې هم یوه ډېره مهمه او پرځای علمي هڅه ده. هغه څه، چې فعلا افغانان ورسره مخ دي، دخلکو د غوښتنو مطابق کارونه نه کول دي، د دې تر څنګه په مارکېټونو کې، ټولنیز ژوند کې ګډوډي ده، نو دایوه ستره ستونزه ده او خلک سخت شکایت ترې لري، دغه ستونزه یوازې د دولت په شتون کې حل کېدی شي. مور چې څومره هېوادونه مشاهده کړو نو ترې څرګندیږي، هغه هېوادونه، چې پیاوړي حکومتونه لري په هر اړخ کې پیاوړي دي، که اقتصاد اړخ دی او که سیاسي اړخ او هغه هېوادونه، چې یو کمزوری حکومت لري په هر لحاظ ډېر کمزوري دي، د دې اصلي علت همدا د حکومت نه شتون دی. مهمه ده، تر څو خلک د دولتي کارونو په اهمیت پوه شي، که مور و گورو افغانستان کې هر څوک له مالیاتو تېښته کوي، وجه دا ده، چې خلک د مالیاتو د ورکړې په اهمیت نه پوهیږي، هغوی په دې نه پوهیږي، چې د مالیاتو نه ورکړه د دولت کمزوري کول دي او د خلکو کمزورتیا دولتي کمزورتیا پورې مستقیمه اړه لري نو ښه ده، چې د دولتي فعالیتونو فعالیت څخه خلک خبر شي. نو دغه اهمیت او اړتیا ته په کتو د دغه کتاب ژباړه اړینه بولم. نو ځکه د استاد دغه ژباړه یو مهم ګام دی او نوموړي استاد یو ګټور کتاب ژباړلی، چې د افغانستان د اقتصاد پوهنځیو دریمو ټولګیو کې تدریسېږي او همدارنګه بل اهمیت یې دا دی، چې دغه کتاب د اقتصاد پوهنځی کریکولم د مفرداتو مطابق دی. نو ځکه ویلی شو، چې د استادانو او زده کړیالانو هغه ستونزې چې په دې برخه کې یې لرلې تر ډیره حده به یې حل کړي او د استاد دغه ګام پرځای بولم او ستایم یې.

نومړی کتاب، چې د دري ژبې څخه پښتو ته ژباړل شوی کابل پوهنتون اقتصاد پوهنځی د مالي او بانکي څانگې استاد پوهاند عبد القیوم عارف لخوا لیکل شوی او چاپ شوی دی او همدا شان د محترم استاد لخوا استاد رحمت الله ته اجازه ورکړ شوې وه تر څو یې و ژباړي، محترم استاد دغه کتاب په داسې شکل ژباړلی چې د ژباړې ټول اصول یې په پام کې نیولي دي.

زه محترم استاد ته په راتلونکو علمي فعالیتونو کې د نورو زیاتو بریالیتوبونو هیله کوم.

په درنښت

استاد پوهنوال ډاکټر رحیم جان دردمل

د شیخ زاید پوهنتون اقتصاد پوهنځی رئیس

د ليکوال تقريظ

دايو حقيقت دی چې د يوه کار پيل او په معقوله توگه يې تر سره کول زيات ستونزمن وي ولې ستونزو ته حل لاره نه پيدا کول تر هغه ستره ستونزه ده. د ژوند هر پړاو له ستونزو ډک وي که ستونزې تر يوه حده رفع هم شي بيا هم نيمگړتيا په همغه کار کې کيدای شي په پشپړ ډول له منځ لاړې نه شي ځکه چې انسان نيمگړی دی.

په دې کتاب کې هغه څه راټول شوي، چې په درسي کړيکولو کې ورته زياته اړتيا ليدل کيږي، محصلينو او لوستونکو ته دا بنيې، چې دولتي کړنې تر کومه مهمې دي، تر کومه حده مؤثرې، د دې تر څنگه دا را بنيې، چې دولتي فعاليتونه د خصوصي سکتور لپاره هغه بنسټيز کارونه کوي، چې هيڅ خصوصي سکتور يې نه شي تر سره کول او د دغو کارونو او پروژو څخه پرته خصوصي سکتور هم په سمه توگه پر مخ نه شي تللی. عامه اقتصاد کې دا ذکر شوي، چې دولتي کارونه څومره اساسي دي تر څو خلک ترې ملاتړ وکړي او لوستونکو ته بنيې، چې اصلا له دولتي اقتصادي فعاليتونو پرته خصوصي سکتور څومره نيمگړی دی، اړينه ده، چې په دغه موضوعاتو پوه شو.

نو پدې هيله چې دغه کتاب تر يوه حده د عامه اقتصاد په برخه کې د اقتصاد پوهنځی محصلينو او استادانو د درسي مواد د نه شتون ستونزه راکمه کړي. نو محترم استاد رحمت الله منگل، چې د شېخ زاید پوهنتون اقتصاد پوهنځی د مالي او بانکي څانگې استاد دی يوه داسې هڅه تر سره کړې چې ورته اړتيا ليدل کېده، او د محترم استاد دغه چاره په ريښتيا هم يو ځانگړی اهميت لري.

نوموړي استاد د عامه اقتصاد تر عنوان لاندې دغه کتاب، چې ژباړلی او ما پوهاند عبد القیوم عارف ليکلی دی يوه ځانگړتيا، چې دغه کتاب يې له ځانه سره لري او د دې کتاب اهميت څرگندوي هغه دا دی چې دغه کتاب د افغانستان د پوهنتونو نو د اقتصاد په پوهنځيو کې په دوه سمسترونو کې تدريسېږي او بل اهميت يې دا دی چې هغه موضوعات چې په دغه کتاب کې شامل دي هغه د اقتصاد پوهنځی د عامه اقتصاد مضمون د کړيکولم مفرداتو مطابق کټ مټ پدې کتاب کې راخستل شوي. او همدا شان هيله لرم چې دغه کتاب به د محصلينو او استادانو سره د مرستې لامل وگرځي نو په همدې اساس د استاد دغه ژباړه چې تر سره کړې يې ده ستايم. محترم استاد د دې کتاب په ژباړلو کې د ژباړې هغه اصول، چې بايد په پام کې ونيول شي، په پام کې نيولي او په اصولي ډول يې کتاب ژباړلی.

زه محترم استاد منگل صاحب ته په راتلونکې کې د نورو برياوو دعا کوم.

پوهاند دوکتور عبد القیوم عارف د کابل پوهنتون د اقتصاد پوهنځی استاد

د ژباړن لنډه پېژندنه

ښاغلی استاد پوهنيار رحمت الله منگل د خوست ولايت، موسى خيلو ولسوالۍ د زاړه کوت په ستر کلي کې دې نړۍ ته سترگې پرانيستې دي، د ښاغلي استاد منگل کوچنيتوب دهجرت په لمن کې تېر شوی دی لمړنۍ زده کړې يې په پيښور کې حضرت قيس بن سعد لیسې کې تر سره کړي کله چې هيواد ته له هجرته بيرته راستون شو نو اتم او نهم ټولگي يې په خپل کلي زاړه کوت کې د ازادۍ لیسې کې لوستي او د مکتب پاتې برخه يې کابل کې د خوشحال خان خټک بابا په لیسې کې بشپړه کړې او له نوموړې لیسې څخه فارغ شوی، تر فراغت وروسته يې کانکور له لارې دننگرهار پوهنتون اقتصاد پوهنځی ته لاره ومونده په ۱۳۹۲ کې يې پوهنتون د لسانس دوره په برياليتوب سره پای ته ورسوله. ښاغلی منگل، چې کله له پوهنتون څخه فارغ شو نو خوست شېخ زاید پوهنتون اقتصاد پوهنځی کې په ۱۳۹۳ کال کې د علمي کادر په توگه مقرر شو او د استادۍ مقدسه دنده يې پيل کړه، د استادۍ په جريان کې د ماسټرۍ زده کړو لپاره په ۲۰۱۷ کال کې د مليشيا هيواد ته سفر درلود او هلته يې تر ۲۰۱۹ م پورې خپلې د ماسټرۍ زده کړې د مليشيا نړيوال اسلامي پوهنتون IIUM کې د اسلامي بانکوالۍ په برخه کې بشپړې کړې. ښاغلي منگل يو بل کتاب (عامه بوديجې تيوري) په نوم هم ژباړلی او د دې تر څنگ يې د پيسو اقتصاد په نوم يو کتاب ليکلی او په نړيوالو ژورنالونو کې يې په انگليسي ژبه مقالې هم خپرې کړي. د استاد د هڅو په پايله کې دغه دی يو بل اغېزمن اثر چې دپوهنتون تدريسي کتاب دی چاپيري زه ورته د دې کتاب مبارکي واييم او په راتلونکې کې يې دغه ډول نورو اغېزمنو پنځونو ته سترگې په لار يم.

قلم يې تاند او ژوند يې ښکمرغه

پوهنيار خالد شاکر د اقتصاد پوهنځی استاد

پکتيا پوهنتون

د مطالبو لړلیک

1	د ژباړن خبرې
2	تقریظ
3	د لیکوال تقریظ
4	د ژباړن لنډه پیژندنه
7	سرریزه
10	لومړۍ څپرکې
10	د عامه اقتصاد بنسټونه
10	۱- د عامه اقتصاد پیدایښت:
11	۲- د عامه اقتصاد د بحث موضوع او ماهیت:
14	۳- دولت او د هغه د دندو بدلون:
20	د بازار اقتصاد، عامه اقتصاد او مختلط اقتصاد
26	لنډیز:
28	پوښتنې:
29	مأخذونه:
30	دوهم څپرکې
30	د عامه سکتور وده
30	د بازار پاتې راتگ او د عامه اقتصاد اړتیا
31	الف- د مارکېټ د ضعف موارد:
33	ب- د بازار نیمگړتیاوې:
34	ج- د مؤثریت پر اساس د ټولني د اړتیاؤ په تأمین کې د بازار مېکانېزم:
35	د- د دولت کړنلاره:
35	۲- په اقتصاد کې د دولت د مداخلې د حدودو د ټاکنې په اړه په نظر یاتو کې بدلون:
38	۳- په بېلابېلو موډلونو کې د عامه سکتور وده:
41	۴- د دولتونو د لویوالي شاخصونه:
42	۵- د دولتونو اقتصادي رول او موخې:
45	لنډیز:
46	پوښتنې:
46	مأخذونه:

48	درېيم څپرکی
48	د دولت کرنې او عامه مخارج
48	۱- عامه مخارج د هغه د اقتصادي تاثيراتو له نظره:
52	۲- عامه کالي يا اجناس:
54	۳- د عامه کاليو د انتخاب امکانات:
56	۴- عامه تصديگاني:
58	۵- د اجتماعي سياست تايمين:
60	۶- سبسايدې گانې:
62	۷- دولتي معاونتونه:
65	لنډيز:
67	پوښتنې:
67	مأخذونه:
69	څلورم څپرکی
69	بودجه او د دولت د منابعو او مخارجو جوړښت
69	۱- د بودجې مفهوم، دندې او اهميت:
73	۲- بودجه، مديريت او همغږي:
74	۳- په بودجه کې د تصنيف ماهيت او اهداف:
76	۴- د دولت په بودجه کې د مخارجو تصنيف:
76	الف: د مخارجو د تصنيف اهداف:
77	ب- د مخارجو د تصنيف ډولونه او بڼې:
79	د عملياتي تصنيف اصول:
80	۴- اقتصادي تصنيف:
80	د اقتصادي تصنيف اصول
81	د افغانستان د دولتي مخارجو بودجوي تصنيف
82	۵- د دولت په بودجه کې د عايداتي منابعو تصنيف:
83	د افغانستان په بودجه کې د عوايدو تصنيف:
84	د دولت د عوايدو کوډونه:
86	لنډيز:
88	پوښتنې:
88	مأخذونه:
90	پنځم څپرکی

3 // عامه اقتصاد

- 90..... دولت او د عوایدو وېش
- 91..... ۱- د عوایدو منابع:
- 92..... ۲- د عاید غیر عادلانه وېش د اندازگیری وسایل:
- 95..... ۳- د عوایدو په نابرابره وېش کې مؤثره عوامل:
- 96..... ۴- د عاید د عادلانه وېش په اړه نظریات:
- 107..... لنډیز:
- 108..... پوښتنې:
- 108..... مأخذونه:
- 110..... **شپږم څپرکی**
- 110..... **مالي او مالياتي سیستمونه**
- 110..... ۱- د دولت د مالي سیستم مفهوم او ماهیت:
- 110..... د دولت مالي سیستم:
- 111..... ۲- د مالي سیستم جوړښت:
- 112..... ۳- مالي مدیریت:
- 114..... (B) د تصدیی اقتصاد مالي رهبري په غیر مستقیم میتود:
- 114..... ۴- د مالياتي سیستم ځانګړتیاوې:
- 116..... ۵- د اسلامي مالياتي سیستم ځانګړتیاوې:
- 121..... لنډیز:
- 122..... پوښتنې:
- 122..... مأخذونه:
- 123..... **اووم څپرکی**
- 123..... **مالیات**
- 123..... ۱- د مالیاتو مفهوم او ماهیت:
- 124..... د مالیاتو عام تعریف:
- 124..... ۲- د مالیاتو اصول:
- 126..... ج- د مالیاتو د ورکړې د وس معیارونه یا د مناسبو مالیاتي پایو مالیات:
- 127..... ۳- د مالیاتي سیستم قواعد:
- 130..... ۴- د مالیاتو انتقال:
- 131..... ب- د مالیاتو د انتقال مؤثر عوامل:
- 134..... الف- د مالیاتي تعلق ډولونه:
- 137..... ۶- د مالیاتو نرخونه:
- 142..... لنډیز:

143	پوښتنې:
143	مأخذونه:
145	اتم څپرکی
145	د افغانستان مالياتي سیستم
145	الف: د ماليې د حصول د تخنيک له نقطه نظره:
145	ب: د ماليې د موضوع له نقطه نظره:
145	ج: پرقېمتونو د مالياتو د انتقال د قابليت له نقطه نظره:
146	۱- د مستقيمو مالياتو مفهوم او ماهيت:
146	د مستقيمو مالياتو ښېگڼې:
146	۲- په افغانستان کې د مستقيمو مالياتو ډولونه:
148	۴. پر عوایدو ماليات:
148	ج- د ماليې تابع عواید:
149	۵. پر گټې ماليه:
149	۶. د کرایې سهم:
149	۷. د گټو سهم:
150	۸. موضوعي ماليات:
150	۹. ثابت ماليات:
150	د ثابتو مالياتو ډولونه:
151	۲. د صادراتي اموالو ثابته ماليه:
152	۳. د عراده جاتو ثابته ماليه:
152	۴. قراردادي ثابته ماليه:
153	۵. د نمايشاتو ثابته ماليه:
153	۶. د ژړندو، پايکوبونو، د تېل کشۍ او حلاجي ماشينونو ثابته ماليه:
154	۷. د کار او فعاليت د ځای (د اصنافو ثابته ماليه):
154	۸. په ډاکترانو ثابته ماليه:
155	۹. د کار له سيمې او فعاليت پرته اشخاصو ثابته ماليه:
155	۱۰. د کمېشن کارانو او د لالانو ثابته ماليه:
157	۳- د غير مستقيمو مالياتو مفهوم او ماهيت:
158	د غير مستقيمو مالياتو ښېگڼې:
158	د غير مستقيمو مالياتو نواقص:
158	۴- د غير مستقيمو مالياتو ډولونه:
159	۱- د گمرکي محصول ډولونه

5 // عامه اقتصاد

- ج- د محصولاتو له ټاکلو او ارزیاو سره سم: 160
- ۲- د گمرکونو اهداف: 160
- ۳- د گمرکي محصولاتو اغېزې 161
- دوهم- استهلاکي شیان: 161
- د اسیکوډا د سیستم ښېگڼې: 164
- د اسیکوډا د سیستم گټور خصوصیات: 165
- ب- پر خرڅلاو، انتفاعي او خدماتي معاملاتو مالیه: 165
۱. د خرڅلاو په دوران د مالیاتو ډولونه: 166
- ج- په اضافي ارزښت مالیات: 169
- ۵- په افغانستان کې د مالیاتي سیستم اصلاح ته ضرورت: 170
- لنډیز: 174
- پوښتنې: 175
- مأخذونه: 175
- نهم څپرکی** 177
- غیرې مالیاتي عواید او د دولت پورونه** 177
۱. دولتي تشبثاتي عواید او د دغې برخې خصوصي کول: 177
۳. دولتي پورونه د دولت د مخارجو د تمویل د یوې منبع په توگه: 181
- د گربفین بولز نظریه (KERTH GRIFFIN): 184
- ج- د پورونو او نورو طریقو له مخې د دولت د مصارفو پوره کول: 185
- د- د ملي پورونو دندې او له هغوی څخه د استفادې اهداف: 186
- په اساسي ډول پورونه د تمویل په موخه کولای شي لاندې دندې ترسره کړي. 186
- ج: په ۱۳۸۱-۱۳۸۸ لمریز کلونو کې په اصلي بودجه کې د بهرنیو مرستو ونډه: 191
- لنډیز: 193
- پوښتنې: 194
- مأخذونه: 194
- لسم څپرکی** 196
- د دولت مخارج** 196
۱. په تاریخي لحاظ دولتي مخارجو ته کتنه: 196
۲. د دولت د مخارجو ماهیت او مشخصات: 197
۳. د عامه مخارجو جوړښت: 200
۴. د عامه مخارجو د طبقه بندۍ ډولونه: 201

6 // عامه اقتصاد

- 204 ۵. د دولت د مخارجو انکشاف:
- 208 ۶. د دولتونو د مخارجو د پراختیا علتونه:
- 210 ۷- د دولتي مخارجو د مناسبې اندازې د ټاکلو په اړه نظرونه:
- 215 ۸- د دولت د مخارجو ډولونه:
- 224 لنډيز:
- 225 پوښتنې:
- 225 مأخذونه:
- 227 د مفاهیمو او اصطلاحاتو تشریح:
- 239 د مالیاتو اصطلاحات:

سريزه

د عامه اقتصاد په اړه د اقتصادي مکتبونو او حاکمو نظامونو په فلسفه کې متفاوت نظرونه وجود لري او هېڅ يو اقتصادي مکتب په مطلق ډول د عامه اقتصاد موجودیت نه دی رد کړی. دلته د بحث موضوع په اقتصاد کې د دولت د مداخلې اندازه او طريقه ده، چې په کومه اندازه او څه ډول باید په اقتصاد کې مداخله وکړي. حتی کلاسیکان چې په اقتصادي چارو کې د دولت د مداخلې مخالف دي بیا هم په محدودو او مشخصو چارو لکه زېربنایي چارو کې د دولت د مداخلې طرفداري کوي.

په اوسنۍ معاصره نړۍ کې د متحده ایالاتو په ګډون به هېڅ داسې هېواد پیدا نه شي، چې په بشپړ ډول د آزاد بازار لرونکی وي، بلکې هر هېواد په زیاته او یا لږه اندازه په اقتصادي چارو کې مداخله کوي او د ګډ نظام لرونکي دي. نو په دې اساس د هېوادونو اقتصادونه په مختلفو اندازو سره د بازار له اقتصاد او عامه اقتصاد څخه جوړ شوي. د مختلفو دلایلو له مخې د نړۍ په هېوادونو کې د عامه اقتصاد برخه په عمومي اقتصاد کې مخ په زیاتېدو ده. په دې کتاب کې عامه اقتصاد ته ډېر پام شوی. لکه څرنګه، چې په دې کتاب کې له مختلفو مثالونو او مختلفو فیصديو سره د عامه اقتصاد اندازه ښودل شوې ده. سره له دې چې د افغانستان په اساسي قانون کې له آزاد بازار څخه ملا تر شوی، خو بیا هم له عامه اقتصاد څخه انکار نه دی شوی او عملاً د اقتصاد دغه څانګه په اقتصاد کې موجوده ده او یو لوی ضرورت ګڼل کېږي.

په معمول ډول په عامه اقتصاد کې د مالي او پولي وسایلو په تهیه کولو او ددغو وسایلو په اداره او په کار اچولو بحث کېږي.

د دولت د اقتصادي فعالیتونو تحلیل او تشریح او په اقتصاد باندې د مصرف کوونکو او تولیدوونکو د رفاه په کچه باندې د عامه مخارجو او مالیاتو د مختلفو ډولونو د اغېزو بررسی او مطالعه د عامه اقتصاد موضوع تشکیلوي.

د دولت کړنې او اجراءات، د ټولنې د هر فرد په ورځنیو کارونو باندې اثر کوي. د دولت قوانین او مقررات، اداري او قضائي تصمیم او اقتصادي او ټولنیز سیاستونه د افرادو د رویې د بدلون سبب ګرځي. د دولتي سیاستونو ترسره کول لکه د منابعو تخصیص، اقتصادي ثبات او د عوایدو او شتمنیو وېش په مختلفو ګروپونو د خلکو د مالیاتو او همدارنګه د نورو عایداتي منابعو ترلاسه کول، د ارزښت لرونکو اسنادو نشرول، دولتي مخارج او نور مسایل په افرادو باندې د پام وړ تاثیر کولی شي.

مالي سیاستونه د عایداتي منابعو او دولتي مخارجو په عرصه کې د عامه اقتصاد د وسایلو له جملې څخه دي چې د اقتصادي پرمختګ او د رفاه د کچې په لوړولو کې ترې زیاته استفاده کېږي.

دغه کتاب په لسو څپرکو کې تالیف او راټول شوی دی، چې په لومړي څپرکي کې یې د عامه اقتصاد پر اساساتو بحث شوی او د دې څپرکي په اوږدو کې د عامه اقتصاد پیدایښت، د عامه اقتصاد موضوع

او ماهیت تر بحث لاندې نیول شوي. دولت او د هغه د دندو بدلون ته کتنه، د بازار اقتصاد، مختلط اقتصاد او عامه اقتصاد په لنډ ډول بیان شوي دي.

په دوهم څپرکي کې د عامه سکتور وده بیان شوې، چې په هغه کې د بازار پاتې راتگ او د عامه اقتصاد اړتیا تشریح شوی او همدارنگه په اقتصادي چارو کې د دولت د مداخلې په اړه مختلف نظریات راخیستل شوي او په بېلابېلو ماډلونو کې د عامه اقتصاد وده او د دولت د لوی والي په شاخصونو بحث شوی او په پای کې په اقتصاد کې د دولت رول او اهدافو ته په لنډ ډول اشاره شوې. په درېیم څپرکي کې د دولت کړنې او عامه مخارج څېړل شوي او په هغه کې په اقتصاد باندې د عامه مخارجو تاثیرات ارزيايي شوي. عامه کالیو او خدماتو ته اشاره شوې، د عامه کالیو د ټاکلو امکانات هم پکې معلوم شوي. د عامه تصدیو په اړه ټولنیز سیاستونه، د دولتي سبسايدیو او دولتي مرستو په اړه توضیحات وړاندې شوي دي. په څلورم څپرکي کې بودجه او د دولتي منابعو او مخارجو جوړښت پېژندل شوي او همدارنگه په دې څپرکي کې د بودجې دندې اهمیت او مفهوم، د بودجې مدیریت او همغږي، په بودجه کې د ډلبندی ماهیت او اهداف، په بودجه کې د دولتي مخارجو تصنیف او د دولت په بودجه کې د عوایدو یا عایداتي منابعو تصنیف تر بحث لاندې نیول شوي.

په پنځم څپرکي کې دولت او د عوایدو د وېش موضوع یاده شوې او په هغه کې د عوایدو منابع ښودل شوي، په عوایدو کې د نابرابرۍ د اندازه گیرۍ امکانات، په عوایدو کې د نابرابرۍ مؤثر عوامل، د عاید د عادلانه وېش په اړه نظریات، د عاید په وېش کې د نابرابرۍ تعدیل امکانات بررسی شوي.

په شپږم څپرکي کې مالي او مالیاتي سیستم څرگند شوی. لکه څرنگه، چې په دغه څپرکي کې د دولتونو د مالي سیستم مفهوم او ماهیت، د مالي سیستم جوړښت، مالي مدیریت، مالیاتي سیستم، مالیاتي سیستم ځانگړتیاوې او د اسلامي مالیاتي سیستم ځانگړتیاوې، تاریخي مالیاتي سیستم، معقول مالیاتي سیستم او د مرکزي پلان اقتصادي مالیاتي سیستم تر بحث لاندې نیول شوی.

په اووم څپرکي کې مالیات تر څېړنې لاندې نیول شوي. په دې څپرکي کې د مالیاتو مفهوم او اهمیت، د مالیاتو اصول، د مالیاتي سیستم قواعد، د مالیاتو انتقال، مالیاتي تعلق او د مالیاتو نرخونه واضح شوي دي.

په اتم څپرکي کې د افغانستان مالیاتي سیستم بیان شوی. ددې څپرکي په لومړي سر کې د مستقیمو مالیاتو ماهیت او مفهوم او همدارنگه په افغانستان کې د مستقیمو مالیاتو ډولونه ارزيايي شوي او په ۱۳۸۲ - ۱۳۸۷ کلونو کې ټول مجموعي مستقیم مالیات په اعدادو ښودل شوي او وروسته د غیر مستقیمو مالیاتو ماهیت او مفهوم، د غیرې مستقیمو مالیاتو ډولونه او غیرې مستقیم مالیات ټول تر بحث لاندې نیول شوي او هم د افغانستان د مالیاتي سیستم اصلاح څېړل شوې ده.

په نهم څپرکي کې غیرې مالیاتي عواید او د دولت پور یاد شوی او همدارنگه په دې څپرکي کې له دولتي تشبثاتو څخه عواید او د دغې برخې خصوصي کول، همدارنگه د دولتي پورونو د طبیعي شتمنیو

عامه اقتصاد // 9

او پانگه بيزو شتمنيو له خرڅلاو څخه عوايد د دولتي مخارجو د تمويل د يوې منبع په توگه يادونه شوې او همدارنگه په دې څپرکي کې په ۱۳۸۲-۱۳۸۷ کلونو کې د افغانستان له خارجي او داخلي منابعو څخه په ترلاسه شويو عوايدو کې د بدلون څرنگوالی په مستندو اعدادو او ارقامو سره مشخص او ښودل شوی.

په لسم څپرکي کې د دولت مخارج تر بحث لاندې نيول شوي دي. په دغه څپرکي کې د دولتي مصارفو تاريخي څرگندونه شوې، د دولتي مخارجو ماهيت او ځانگړتياوې، د عامه مخارجو جوړښت، د عامه مخارجو د پلبندي ډولونه، د دولتي مخارجو زياتوالی، د دولتي مصارفو زياتوالي لاملونه، د دولتي مخارجو د تر ټولو د وړ او مساعدې اندازې ټاکلو په اړه نظريات، د دولتي مصارفو ډولونه او په ۱۳۸۲-۱۳۸۸ کلونو کې د افغانستان د دولت د مخارجو د زياتوالي څرنگوالی. همدارنگه د دې کتاب په پای کې د مهمو او اړينو اصطلاحاتو توضيح ته هم پام شوی چې ډېر مهم دی.

لومړی څپرکی

د عامه اقتصاد بنسټونه

په ملي اقتصاد کې د عامه اقتصاد يا د دولت د اقتصاد تاريخچې په ټولنو کې د جالبو ټکو په لرلو سره د اقتصاد د علم د نورو څانگو په پرتله يوه مهمه برخه ده، چې له يوې خوا د اقتصادي تحليلونو د پرمختگ نښه او په هغه پورې د اړوندو سياستونو د وسايلو د تکامل مجموعه ده، چې کېدای شي د اقتصادي سيستم د ستونزو او مسائلو د حل په برخه کې ترې کار واخيستل شي او له بلې خوا د دولت په اقتصادي نظرياتو کې دغه بدلون په اقتصاد کې د ټولنيزو او اقتصادي تغييراتو له کبله رامنځ ته شوی دی. (۱:۱)

کله چې که دولت يو وخت خپله دنده يوازې د سرحداتو ساتنه، د داخلي امنیت تأمينول او د لومړنيو اقتصادي زمينو برابرول گڼل، خو د وخت په تېرېدو سره د بازار په نه رسېدنې سره د مؤثريت، عدالت او نورو اقتصادي ارزښتونو په تأمين کې د بازار له پاتې راتلو سره د دولتونو رول په تدريج سره زيات شو، په ځانگړي ډول له خلکو سره د دولت د عوايدو د زياتوالي له کبله نو په همدې اساس کولی شو، چې د اقتصادي نظرياتو د پراخوالي عمده دليل په ملي اقتصاد کې د دولت د دندو او مسؤليتونو لړۍ او ورځ تر بلې د هغه د ونډې زياتوالی وگڼو. په بل څپرکي کې لومړی د عامه اقتصاد پيدايښت او تاريخچې بررسي کېږي. وروسته بيا د عامه اقتصاد مفهوم او ماهيت او د هغه د بحث موضوع څېړل کېږي. همدارنگه د تاريخ په اوږدو کې د دولت او د هغه د دندو د بدلون لړۍ تر بحث لاندې نيول کېږي. د بازار اقتصاد، عامه اقتصاد او د مختلط اقتصاد مفاهيم توضيح کېږي او په وروستۍ برخه کې د څپرکي لنډيز، نتيجه گيري او د محصلانو د زده کړې لپاره پوښتنې په پام کې نيول شوي دي. همداراز د هر څپرکي په پای کې اړوند ماخذونه هم ورکړل شوي دي.

۱- د عامه اقتصاد پيدايښت:

نوی عامه اقتصاد د ملي اقتصاد هغه برخه ده، چې په هغه کې د دولت اقتصادي موخې او فعاليتونه تر مطالعې لاندې نيول کېږي. دا چې په پرمختللو هېوادونو کې له ۳۰ څخه تر ۶۰٪ پورې (GNP) (ناخالص ملي محصول) د دولت له اقتصادي فعاليتونو سره تړاو لري. نو د دغې مهمې اقتصادي برخې د مطالعې اهميت ورڅخه څرگندېږي. (۲:۴) د عمومي اقتصاد څانگه چې عامه برخه يې د دولتي سکتور او خصوصي برخه يې د خصوصي سکتور د تشخيص او فاصل حد ټاکي او د دولت د جوړښت موقعيت په پېژندلو، تجزيه او تحليل کې هڅه کوي او همدارنگه نور وړاندیزونه په دې برخه کې ارايه کوي.

د دولت اقتصادي بحثونه د ۱۹ پېړۍ په لومړيو کې منځ ته راغلي دي او د دغې پېړۍ په اوږدو کې يې د مطالعاتو په تعقيب يې ورو او په پرله پسې ډول پرمختگ دوام پيدا کړ. عامه اقتصاد په ۶۰

11 // عامه اقتصاد

لسیزه کې له لوی اقتصاد څخه بېل او په مستقل ډول راڅرگند شو او په دې لسيزه کې د اقتصاد د عمومي برخې په نوم مطرح شو. په دولت پورې د اقتصاد اړوندو مسایلو دغه پراخوالی کولی شو د پخواني عمومي اقتصاد او یا د عمومي ماليې په نامه یاد کړو. د ۲۰ پېړۍ په ۸۰ لسيزه کې دغه علم په نوي ډول پراختیا وکړه او هغه نظريې، چې په هغه وخت کې یې زیاتوالی پیدا کړ کولی شو د اقتصاد د عمومي برخې یا د عامه اقتصاد په نامه ونوموو. لومړی په فرانسه کې د اقتصاد د عمومي برخې یا عامه اقتصاد نوم وکارول شو. په فرانسه کې د (Koubert) کوبرت لخوا په ۱۹۲۴ ز کال کې د اقتصاد د عمومي برخې په نامه خپور شو او د لومړي ځل لپاره په کار یووړل شوه. له هغه وروسته د لیف جوهان سن (Lef Johanson) لخوا په ۱۹۶۵ ز کال کې له دغه نوم څخه استفاده و شوه. مگر د اقتصاد د عمومي برخې جوړښت او اساس به بېرته هغه وخت ته ونه گرځي.

جمشید پښویان (۵) په ۱۹۵۹ ز کال کې د ریچارد ماسگریو (Richard Masgrave) د مطالعاتو پر اساس په هغه کتاب کې چې په کې د عمومي ماليې له نظریاتو څخه یادونه شوې ده د اقتصاد د عمومي برخې بحث مطرح کړی دی. نوموړی کتاب د اقتصاد د علم ددغې څانگې له اصلي منابعو څخه دی. له ۱۹۶۶ زکال څخه وروسته د اقتصاد عمومي برخه یا عامه اقتصاد یوځای کارول شوي دي او د اقتصاد د عمومي برخې تر نامه لاندې زیات سیمینارونه او علمي کنفرانسونه په لاره اچول شوي او مجلې یې هم په همدې نامه خپرې شوي دي. (۲: ۵)

همدارنگه د اقتصاد په عمومي برخه کې عقیدوي مسائلو او دستوري بحثونو خپل ځانته ډېر مهم ځای خپل کړی دی او ددغو مسائلو له ځای څخه په تصمیم نیونه او جوړښت کې انکار نه شي کېدای.

۲- د عامه اقتصاد د بحث موضوع او ماهیت:

عامه اقتصاد هغه اقتصاد دی چې د ادارې ته یې او د دولت د مالي او پولي وسایلو له په کار اچولو څخه بحث کوي. یا عامه اقتصاد د اقتصاد هغه برخه ده چې د هغه په چوکاټ کې د دولت فعالیتونه او د هغه مخارج او تمویلي منابع مطالعه کېږي. عامه اقتصاد د اقتصاد د علم هغه برخه ده چې په اقتصاد کې د دولت رول او څرنگوالی ارزیايي کوي. (۵: ۱۷)

هر اقتصادي فعالیت مطمئن بستر او د ټولني (وفاق) جوړښت ته ضرورت لري چې دا د یو مشروع او مقتدر دولت د نشتوالي په صورت کې امکان نه لري. نو پردې اساس په اقتصاد کې د دولت رول یو اصلي ضرورت گڼل کېږي، خو د هرې ټولني په اقتصادي چارو کې د دولت مداخله یوازې تر دې پورې نه ده محدوده چې اقتصادي فعالیتونو ته زمينه مساعده کړي، بلکې داسې ده چې دولتونه له یو شمېر زیاتو اقتصادي او سیاسي دلایلو سره په ملي اقتصاد کې زیاته ونډه په غاړه لري او د دولت مداخلې او هغه تأثیرات چې په دې برخه کې هر اقدام کوي د عامه اقتصاد د بحث موضوع تشکیلوي. د بازار د ناکامۍ د جبران او د هغو دندو د سرته رسولو لپاره چې بازار یې په غاړه لري، هغه وخت د

دولت مداخله له کامیابی سره یوځای وي چې سیاستوال او دولتي کار کوونکي یوازې په خپلو مادي گټو پسې نه وي او که چېرې داسې نه وي (هغوی په خپلو شخصي گټو پسې وي) نو دولت هم ناکامېږي. په حقیقت کې هغه نه لیدونکی لاس چې اقتصادي او انساني توازن او د اقتصاد د هغې برخې حاصل چې ټولنې ته رفاه او آرامي ورپه برخه کوي له منځه وړي، چې همدا د شخصي او مادي گټو پالل دي. د بازار په اقتصادي نظام کې د عمل د آزادۍ ستونزه نه جوړوي چې گواکې د دولت مداخله او د انتخاب محدودول به وکولای شي چې ستونزه حل کړي، بلکې له لوړو انساني اخلاقو څخه لریوالی او د ځان غوښتنې پر اساس آزادي ده چې بازار او دولت دواړه له ماتې سره مخ کوي. عامه اقتصاد چې په هغه کې د دولت د عوایدو او مخارجو (د دولت د بودجې) تأثیرات تحلیل او تجزیه کېږي. (۵۰:۱۸)

د اقتصاد د علم یو له مهمو ساحو څخه بلل کېږي چې په سرعت سره د پاملرنې وړ دی. په ځانگړي ډول په دې وروستیو کلونو کې یې زیاتوالی موندلی، خو اوس هم د نړۍ په زیاترو پوهنتونونو کې د عامه اقتصاد د عامه مالې یا عمومي مالې په نوم تدریسېږي. په داسې حال کې چې دغه دوه کلمې له تاریخي او لغوي اړخه له یو بل سره توپیر لري. په عمومي مالیه کې یوازې د دولت عوایدو ته پام کېږي، خو په عامه اقتصاد کې د دولت پر عوایدو سربېره د دولت د مخارجو تأثیرات (دولت د بودجې د دواړو لورو تأثیرات) هم په اقتصاد کې څېړل کېږي. (۳:۱۰)

عامه اقتصاد یا د دولت مالي اقتصاد په حقیقت کې معقولو او اقتصادي ډول ټولنې ته د منلو وړ حدودو کې د بازار د پاتې راتلو د جبران لپاره ددې امکان برابرې ترڅو د دولت رول په اقتصاد او د هغه په قلمرو کې مطالعه کړي. ضروري او معقول مناسبات د عمومي او خصوصي برخو ترمنځ د ټولنې په گټه برقرار کړي او د قوانینو او مقرراتو اقتصادي او مالي سیاستونو په وضع کولو سره د هر یوه لپاره مناسب سرحد تعیین او د اقتصادي پراختیا، ټولنیز عدالت او نورو اهدافو لپاره زمينې مساعدې کړي. بناء د بشري ټولنو په اوسنیو شرایطو کې هېڅ دولت نه شي کولای دا څرگنده کړي چې په هغه کې د دولتونو په اقتصادي چارو کې په مختلفو درجو سره مداخله نه وې کړي او د هېواد د چارو انتظام نه لیدونکي لاس ته پرېښودل شوی وي.

عامه اقتصاد له مختلفو اړخونو څخه په اقتصادي مسائلو باندې تأثیر غورځوي. که هغه د لوی اقتصاد په سطحه وي او که د کوچني اقتصاد په سطحه. د مثال په توگه عواید، مخارج او د بودجې کسر په حقیقت کې د لوی اقتصاد په سطحه اقتصادي ثبات ته د رسېدو له وسایلو څخه شمېرل کېږي. د دولت له دغو وسایلو څخه مرسته کېدای شي چې د انفلاسیون د اندازې په تعیین کې د ورکړو په توازن، د ملي پوړونو په وده، د عاید او شتمنۍ په وېش او د اقتصادي فعالیتونو په سطح باندې د پام وړ رول ولري. پردې سربېره عامه اقتصاد د مصرف، سپما او پانگونې د تغییر له لارې کولای شي چې د اقتصادي پراختیا او ودې مسیر تر تأثیر لاندې راولي. له بلې خوا کېدای شي چې د کوچني اقتصاد

عامه اقتصاد // 13

په سطح هم ماليات، سبسایدي گاني او د دولت پېراری د ځينو شيانو د توليد او مصرف د زیاتوالي سبب شي او يا هم برعکس د ځينو شيانو د توليد او مصرف د کموالي سبب هم شي. (۱:۹) يا په بله وينا د منابعو په تخصیص، د شتمنی او عاید په وېش کې د دولت رول د کوچني اقتصاد په تحلیل، د قېمتونو، استخدام او اقتصادي ثبات په برخه کې د دولت د رول په څېرلو کې له لوی اقتصادي څخه استفاده کېږي.

دولت باید څه وکړي؟ دا هغه پوښتنه ده چې د عامه اقتصاد عمده بحثونه ورته ځواب وايي. د دولت عواید او مصارف، ماليات، دولتي مقررات، دولتي توليد، دولتي قېمتونه، د دولت پورونه او اسعاري سياستونه د اقتصاد د علم ددغې برخې د بحثونو يوه بله موضوع ده. که څه هم عامه اقتصاد غواړي چې دې ډول پوښتنو ته چې (دولت څه وکړي؟ او څه ډول يې وکړي؟) ځواب ورکړي. مگر دغو پوښتنو ته ځواب ويل د دولت د اهدافو له تعین څخه پرته ناممکن دی. البته د دولت د تعريف او اهدافو د مشخص والي په صورت کې عامه اقتصاد دنده لري ترڅو څرگنده کړي چې دولت په کوم ځای کې مداخله وکړي او چېرته يې ونه کړي ترڅو د ټولنې لپاره په اعظمي اندازه اقتصادي مؤثریت ورسېږي او د عاید او شتمنی وېش د ټولنې لپاره په مطلوبه توگه نږدې او يا هم د ټولنې نور اهداف تحقق ومومي. عامه اقتصاد چې د بازار د نیمگړتیاوو د جبران لپاره يې وده کړې، د عمومي او خصوصي برخو ترمنځ د متقابلو روابطو د بیان لپاره يوه هڅه او کوشن دی يا په بله وينا عامه اقتصاد د دولت رول او جوړښت په ملي اقتصاد او ټولنه کې توضیح کوي. (۷:۵)

د دولت د مؤثرې کړنلارې د څرنگوالي په اړوند تحقيق او څېړنه وروستی جدي گام دی. که څه هم دولت په اقتصاد کې په عمومي توگه د بازار د پاتې راتلو په صورت کې مداخله کوي. مگر آیا همدغه د دولت مداخله په مختلفو برخو کې د نويو ناکامیو سبب نه کېږي؟ آیا د کار کوونکو او سياستوالو مطلوبیت په هغه کې مؤثر نه دی؟ عامه اقتصاد د غیر بازاری تصمیم نیونو د محدودیتونو او امکاناتو د چوکاټ په بحث او په ځانگړي ډول د سياسي او اداري انتخابونو سره تکمیل کېږي. د دولتونو د فعالیتونو څرنگوالی د هغه د قدرت د دوام په خاطر د هغه د انتخاب د طریقې تړاو او د دولتي انتخاب په بڼه غوره کولو کې د خلکو د رایې رول د عامه اقتصاد د بحث وړ موضوعاتو له جملې څخه دی. په دغه کتاب کې د عامه اقتصاد په اړوند مطرح شویو پوښتنو ته د قناعت وړ منطقي او معیاري ځواب نه شي وړاندې کېدلای. ځکه د اقتصاد په علم کې د فزیک يا نورو علومو په څېر د عالم د څېړنې وړ موضوع هغه پدیده چې په خپله له ده څخه د باندې ځای لري. په داسې حال کې چې فزیکي څېړنه ممکنه ده چې یوازې د عالم له خوا په منل شویو ارزښتونو کې ترسره شي. مگر په اجتماعي علومو کې له هغې جملې څخه د اقتصاد علم په خپله له هغې څېرل شوې پدیدې څخه دی چې که وغواړې او که ونه غواړې د علمي ټولنې د ارزښتونو تر تأثیر لاندې راځي (۱۰:۵) يا په بله وينا د طبيعي علومو (فزیک او کېمیا) او انساني يا ټولنيزو علومو ترمنځ ښکاره توپیر شتون لري.

لومړۍ ډله علوم د بېخانه يا هم غير ارادي شيانو ترمنځ تړاو تر مطالعې لاندې نيسي. په داسې حال کې چې دوهمه ډله علوم د انسان د رفتار، حالاتو او کړنو په باره کې د نړۍ او انسان مناسبات او خپله د انسانانو ترمنځ مناسبات څېړي او تر بحث لاندې يې نيسي. عامه اقتصاد په اقتصادي او سياسي ډول تړاو وړکوي او په ځانگړي ډول د اقتصاد او قدرت ترمنځ له متقابلو مناسباتو څخه بحث کوي. نو بناء په هغه باندې پوهه د سياستوالو لپاره ضروري بلل کېږي. نو څرنگه چې د دولت د منځته راتللو سقوط او د هغه د اقتدار په اړوند اقتصادي مسائل رول لوبوي او هر سياسي ليد لوری او فلسفه په ځانگړي ډول د دولت اقتصادي کړنلارې درک کولای شي. نو څه ډول به وکولای شو چې د عامه اقتصاد له پېژندلو پرته د قدرت مناسبات تحليل کړو؟ څرنگه چې د دولتونو حقوقي کړنلارې د پام وړ برخې له اقتصادي مسائلو سره تړاو پيدا کړي. نو حقوق پوهان د تقينې هڅو له څرنگوالي څخه د اقتصادي مناسباتو تر حقوقي آثارو پورې او له مالياتي حقوقو څخه تر اقتصادي جرايمو پورې د مشاور، مفسر، قاضي او وکیل په توگه په عامه اقتصاد باندې پوهېدلو ته اړ وي ترڅو وکولای شي چې په اقتصادي مسائلو کې د فرد او دولت د حقوقو په تړاو د حقايقو په تشخيص باندې بريالي شي او که چېرې دولتي يا خصوصي مديران هم له عامه اقتصاد سره آشنایي ولري نو د سازمان د اهدافو په تعقيب کې نور هم برياليتوب ترلاسه کولای شي. په عامه اقتصاد باندې پوهه د سياستوالو دغه برخې د پوهانو، حقوق پوهانو او مديرانو لپاره لازمه او ضروري بلل شوي دي. (٦:١٩)

٣- دولت او د هغه د دندو بدلون:

په محدودو امکاناتو سره د انسانانو د نامحدودو غوښتنو د رفع کولو لپاره د مناسبو لارو چارو لټول او مطالعه کول او ددغو کمياو منابعو د استفادې په اړه د پلټنې طريقه ترڅو د خلکو او انسانانو نا محدودو غوښتنو ته ځواب ووايي. دغه ټول د اقتصاد تر عنوان لاندې څېړل کېږي. هغه مسائل او ستونزې چې په دې برخه کې د څېړنې وړ دي ډېرې زياتې دي د مثال په ډول د توليدي او اقتصادي عواملو د ترکيب څرنگوالی او يو له بل سره د هغه د مناسباتو او روابطو تعين، په ټولنه کې د شيانو او خدماتو جريان، د اقتصادي او توليدي عاملينو ترمنځ د امکاناتو وېشنه، د وسايلو او عواملو لکه پيسو د ماهيت بيان او په اقتصاد کې د هغه رول او لنډيز هر هغه څه چې د بشري ژوند په مادي او معنوي چارو کې تأثير لرونکی وي. البته هغه وخت چې خبره د افرادو له غوښتنو څخه پورته ځي او د هېوادونو او ملتونو د غوښتنو، ستونزو او ضرورتونو بحث رامنځ ته کېږي نو موضوع پراخه او پېچلې کېږي. نو په نتيجه کې هغه علم چې دوی ته ځواب وايي هغه هم ژور پېچلی او زيات دقت او پراخوالی ته اړتيا پيدا کوي او په دې برخه کې د دولت د رامنځ ته کېدو موضوع مطرح کېږي.

د بازار، دولت او عامه مالي چارې د ټولنې د کلي سيستم له هغو اجزاوو څخه دي، چې دولت د بشري ټولنو د تاريخي انکشاف په نتيجه کې منځ ته راغلی. د يو پېچلي سيستم د مرکز په توگه او د ټولنې د

عامه اقتصاد // 15

اړینې رهبرۍ او لارښوونې لپاره یې بڼه غوره کړې او انکشاف یې موندلی. (۱۴:۱۶). د دولت مهمه دنده د ثبات تأمین، له خارجي د بنمناوو څخه دفاع او په ټولنه کې د نظم او قانون برقرارول دي¹. دولت هغه قوانین رامنځ ته کوي چې د هغه اصلي شرط اقتصادي انکشاف پېژندل شوی او له هغه پرته د بازار او عامه اقتصاد انکشاف امکان نه لري. دولت د ټولنې گټې تشخیصوي او د هغه د لاسته راوړلو لپاره فعالیت کوي. څرنګه چې د ټولنې انکشاف له یو دینامیک او متحول سیستم څخه جوړ شوی، نو دولت باید د هغه ساتونکي واوسي ترڅو د هغه انکشاف د ټولنې ضروري او مطلوب لوري ته ترسره شي. د ټولنې اقتصادي او اجتماعي بریالی انکشاف اساساً د ټولنې د اقتصادي بنسټ په توګه د بازار د مناسباتو د انکشاف په وضعیت پورې تړل دی.

دولت د خپلو دندو او فعالیتونو د اجراء کولو لپاره مالي وسایلو ته اړتیا لري او دغه مالي وسایل په عمده ډول په اجباري توګه د خپلو ښاریانو له عوایدو او شتمنیو څخه لاسته راوړي. د دولت د مالي چارو د واقعي شکل ایجاد هغه وخت ممکن ګرځي چې د دولت عواید او مخارج ترجیحاً د پیسو شکل ځانته ولري او پولي مناسبات یوازې د یو پرمختللي بازار د موجودیت په صورت کې مهم رول لوبولی شي. بناء دولت، بازار او پیسې د خپل تاریخي انکشاف په مشخصه مرحله کې د یو ځانګړي کمپلکس د پیدا کېدو سبب ګرځي چې د مالي چارو په نامه یادېږي. نو د دولت مالي چارې د هغه پېچلي اقتصادي او اجتماعي جوړښت دی چې د ټولنې او دولت د ګټو په خدمت کې وي.

د دولت په اړوند زیات تعریفونه شتون لري چې دلته د ځینو په ذکر کولو باندې بسنه کېږي. دولت د بشري ټولنو د تکامل نتیجه او د سیاسي توافقاتو حاصل بلل کېږي. هغه توافقات چې د مختلفو احتیاجاتو د رفع کولو لپاره منځته راځي او د هغه په سر کې نظم او امنیت ځای لري یا په بله وینا دولت یو نهاد او تشکیلات دي چې په هغه کې ادارات او پرسونل شتون ولري او له څلورو عناصرو څخه تشکیل شوی دی.

(۱) خلک (۲) قلمرو (سرحدات) (۳) ملي حاکمیت (۴) حکومت یا په بله وینا دولت له خلکو او خارجي نړۍ سره د یو لړ پراخو حقوقي روابطو څخه مشتمل دی. (۱۳:۱۵) دولت د رهبري مقام د درې ګونو قواوو او یو هېواد د اداره کوونکې دستگاه له مجموعې څخه جوړ شوی دی. (۱۶:۳)

دولت غالباً د مستقلو سیاسي نهادونو مجموعه ده چې د عمومي ګټو تر نامه لاندې د یو ټاکلي قلمرو دننه موقعیت لري او ځینې محدود یې بیا په ځانګړې توګه د یو سازمان یا قدرت له تشکیلاتو سره سروکار لري. د دولت په اړه دقیق او منل شوی تعریف ماکس ویبر وړاندې کړی دی. هغه په خپل تعریف کې د مدرن دولت په درېیو اصلي اړخونو باندې ټینګار کړی دی چې هغ قلمرو، اجرائیه قوه (حکومت) او مشروعیت (سایت جاویدان (۱۳۸۷) د هیګل په لید کې د مدرن دولت د مفهوم

¹ - آدم سمېت او د ملتونو ثروت؛ ژباړن: استاد شېر خان حساس.

پېژندنه)

د دولتونو دندې او رول د تاريخ په مختلفو دورو کې د اقتصادي او ټولنيزو فعاليتونو په اړوند يو ډول نه و او له ځينو بدلونونو سره چې د تاريخ په اوږدو کې منځ ته راغلی د دولت د دندو حدودو تغيير کړی دی. د دولت د دندو او حدودو او په اقتصادي او ټولنيزو فعاليتونو کې د هغه د رول مسئله په دې ډېر اهميت لري چې په هره اندازه چې دولت د ټولنې په اړوند زياتې دندې په غاړه واخلي او په ځانگړي ډول په اقتصادي مسائلو کې زياته مداخله وکړي په هماغه تناسب سره عامه اقتصاد هم زيات اهميت پيدا کوي او د مالي قوانينو لمنه پراخېږي. اوس د دولتونو د دندو بدلون د تاريخ په اوږدو کې په لنډ ډول تر څېړنې لاندې نيسو.

که چېرې د حکومت لپاره د تاريخ په اوږدو کې او مخکې له هغه چې دولت د ځان لپاره نوی حقوقي مفهوم او شکل غوره کړي وگورو يوې دندې ته قايلېږي دغه دنده د داخلي او خارجي امنیت تأمین او د هرې منطقي له احوالو او وضعې سره متناسب محدودو قضائي او اداري خدماتو پورې محدوده ده. د دولتونو دغه د نولسمې پېړۍ تر وروستيو پورې قوت درلود. همدارنگه وروسته چې حکومتي مخارج چې د حاکمانو د مخارجو، ساختمانې مخارج، د لښکرو مخارج، په داخلي نظم او امنیت او دفاعي چارو مخارج چې د اداري او قضائي چارو په خدماتو کې خلاصه کېدل. دغه ډول مخارج عموماً د خراج، مالياتو او جنگي غنيمتونو په واسطه تأمينېدل، چې د وخت په تېرېدو سره د نويو سياسي، اقتصادي او ټولنيزو مفکورو په څرگندېدلو او پراخېدو او د ټولنو په بدلون او ودې سره وضع او حالات بدل شول، چې له هغې جملې نه په اروپايي هېوادونو کې د کلاسيکو اقتصادپوهانو مفکورې د پاملرنې وړ وگرځېدلې. په داسې ډول چې په هغو هېوادونو کې د دولت د مناسباتو د اقتصادي، توليدي او سوداگريز چارو سره ددغې ډلې د پوهانو له نظرياتو سره متناسب شکل غوره کړ.

دغه اقتصادپوهان په اقتصادي او سوداگريز چارو کې د دولت له مداخلې سره موافق نه وو. د هغوی له نظره د سوداگريز اقتصادي او توليدي فعاليتونو آزادي د هرې ټولنې او هر هېواد د اقتصادي پرمختگ له مهمو شرطونو څخه يو شرط دی. هغه څه چې د (بازار او آزاد اقتصاد) نوم يې واخيست په همدې مفکوره استوار دی او له همدغه ليدلوري څخه سرچينه اخلي. د هغوی په نظر د دولت وظيفه يوازې د داسې زميني او وضعيت ايجادول دي، چې په هغه کې د اقتصادي فعاليت او رقابت آزادي شتون ولري او حاکمه طبقه بايد يوازې ددغې برخې د امنیت او حاکميت دنده په غاړه واخلي. نو پردې بناء د اقتصاد په ساحه کې د دولت دنده يوازې حمايت او امنیت ساتل دي. خو په نورو اقتصادي برخو کې د مداخلې حق يې نه درلود د لومړۍ نړيوالې جگړې او دوام ددغې نظريې د رد سبب شول. په ځانگړي ډول د جگړې پر مهال دولتونه په اقتصادي چارو کې مداخلې ته اړ شول چې له هغې جملې نه دولتونو د يو شمېر هغو شيانو اداره، کنترول، توليد او وېش په غاړه واخيست چې د جگړې په نتايجو باندې يې تاثير درلود. د ځينو شيانو توليد يې دفاعي او جنگي کاليو د برابرولو په خاطر کم کړ او له

عامه اقتصاد // 17

اړوندو منابعو څخه په گټې اخیستنې سره یې د نظامي صنایعو پراختیا ته دوام ورکړ. د جگړې پر مهال د ټولنیزې وضع حساسیت ته په کتو سره د اقتصادي نوساناتو کنټرول او د عامه اړتیاوو رفع کول د دولت له کارونو څخه وشمېرل شول. په اقتصادي چارو کې د دا ډول مداخلو او اقداماتو دوام دولت ته نوی شخصیت او ځانگړتیاوې ورکړې او له دولت څخه د خلکو هیلو هم زیاتوالی وکړ. نو په نتیجه کې د دولت مناسبات له ټولنې سره په کلي ډول بدل شول او د دولتونو د دندو او مسؤلیتونو حدودو بې ساری زیاتوالی پیدا کړ. (۱۱:۱۹)

د جگړې په پای ته رسېدو سره نه یوازې دا چې د دولت مداخله په اقتصادي چارو کې ونه درېدله، بلکې مداخلې او فعالیتونه یې ورځ تر بلې زیات شول. د جگړې له امله د وړانیو زیانونو او تلفاتو جبران او د هېوادنو بیارغونه د دولت له شتون او اقداماتو څخه پرته ناممکنه وه. یو په بل پسې اقتصادي بحرانونو او په ځانگړي ډول د دېرشمې میلادي لسيزې لوی بحران او اقتصادي ثبات د رامنځته کولو لپاره د لازمو اصلاحاتو لپاره د دولت له مداخلې څخه پرته بله لاره نه وه پاتې. پر دې سربېره د ټولنیز عدالت غوښتونکو مفکورو د راڅرگندېدلو او د ټولنو د ودې او بدلون په سبب د دولت دندې او مسؤلیتونه زیات شول. (۷:۲۲)

کېنز په دې باور و چې د امریکا په متحده ایالاتو کې د ۱۹۳۰ ز کال اقتصادي بحران تجربه او د هغه لېږدېدل د اروپا لویې وچې ته دا څرگندوي چې پانگوال نظام (کپیتالېزم) ناروغ دی او د مؤثرې تقاضا کموالی او د هغه په نتیجه کې د تولید کموالی او د اېپر د قوې ضعیفوالی، وزگارتیا او بې موده مصرف د پانگوال نظام د ناروغۍ نښې نښانې دي. خو کېنز ددغې ناروغۍ علاج د مارکس په څېر د انقلاب او نظام د منحل کولو له لارې نه گڼي، بلکې کېنز عقیده لري چې د مالي او پولي سیاستونو په مټ کولای شو چې له انفلاسیون څخه پرته د کامل استخدام شرایط په اقتصاد کې منځ ته راوړو. کېنز په دې باور و چې د پانگوال رقابتي اقتصاد باید د مختلط اقتصاد په مټ عوض شي او په هغه کې باید د کامل استخدام تعادل په منځته راوړلو کې دولتي او بانکي برخې له خصوصي برخې سره مرسته وکړي. د پولي سیاست موخه داده چې په ټاکلي قوت سره د تولید د سطحې د رکود په وخت کې د مخارجو د زیاتوالي له لارې د تعادل د منځته راوړلو په خاطر کامل استخدام لوړ کړی شي او د انفلاسیون په وخت کې د مخارجو اندازه کمه شي. د پولي سیاست په وسایلو کې د کېنز له نظره لاندې موارد شاملېږي. (۳۸۹:۶)

۱- په آزاد بازار کې عملیات: ددغې وسیلې په مټ کولای شو چې په خصوصي برخه کې د خلکو د پېرودنې قدرت تنظیم کړو. که چېرې فرض کړو چې اقتصاد د وزگارتیا او اقتصادي رکود په حال کې دی. نو د هغه د له منځه وړلو لپاره باید له پولي انبساطي سیاست څخه استفاده وکړو. د نوموړي سیاست موخه داده چې اعتباري امکانات لوړ کړی شي ترڅو خلک وکولای شي له سوداگریزو بانکونو څخه پیسې پور او خپل مخارج لوړ کړي. دغه موخه د عملیاتو له لارې هغه وخت ترسره کېدای شي

چې سوداگريز بانکونه په آزاد بازار کې د پور هغه پانې چې خلک يې په لاس کې لري په زيات قيمت سره واخلي. په دې کار سره د مصرف کوونکو د پېرودنې قوه او همدارنگه پانگونه لوړېږي او په نتيجه کې د توليد او استخدام حجم زياتېږي. که چېرې اقتصاد په انفلاسيوني شرايطو کې وي د هغه د مخنيوي او له انفلاسيون څخه پرته د کامل استخدام د تعادل لپاره د پولې انقباضي سياست کارول اړين دي ترڅو د اعتباراتو د سطحې په محدودولو سره مجموعي مخارج راکم شي او د قېمتونو له زياتېدو څخه مخنيوی وشي. دغه موخه هغه وخت ترلاسه کېدای شي چې سوداگريز بانکونه په آزاد بازار کې هغه پور پانې چې دوی يې په لاس کې لري په ټيټ قيمت سره په خلکو وپلوري چې په دې ترتيب سره د مصرف کوونکو او پانگوالو د پېرودنې قدرت کمېږي او په کامل استخدام کې د مجموعي تقاضا سطحه د توليد د مجموعي عرضې لوري ته حرکت کوي.

۲- د قانوني ذخايرو په نرخ کې تغيير: سوداگريز بانکونه چې بايد د مرکزي بانک غړي وي بايد يو ټاکلی مبلغ د قانوني ذخيرې په توگه له مرکزي بانک سره وساتي. البته نوموړې فيصدي د مختلفو اقتصادي شرايطو په صورت کې کمه او زياتېدلی شي ترڅو په جريان کې د پيسو د زياتولو او يا هم کمولو زمينه برابره شي او د هغه په وسيله د پانگه اچونو د هڅونې او يا هم د انفلاسيون د کموالي اسباب رامنځ ته شي.

۳- د تنزيل په نرخ کې تغيير: د تنزيل نرخ هغه نرخ دی چې سوداگريز بانکونه يې بايد مرکزي بانکونو ته د اعتبار د ترلاسه کولو لپاره ورکړي. څرنگه چې مرکزي بانک د رکود په حالت کې د تنزيل نرخ راکموي ترڅو سوداگريز بانکونه دېته وهڅول شي چې له مرکزي بانک څخه د خپلو اعتباراتو حجم زيات کړي، چې په نتيجه کې خلکو ته د هغوی د کريدېټ ورکولو قدرت زياتېږي او د ربح نرخ کموالی کوي او د پانگې اچونې د زياتوالي سبب گرځي او د توليد حجم د کامل استخدام لوري ته نږدې کېږي. کېنډ د کلاسيکانو او نيو کلاسيکانو هغه نظريه چې (اقتصادي فعاليتونه په طبيعي توگه د کامل استخدام خوا ته راگرځي) تر نيوکې لاندې ونيوله او په دې باور دي چې د ملي توليد سطحې، ملي عايد او استخدام د تنظيم لپاره د دولت مداخله او د خصوصي برخې په اقتصادي چارو کې د دولت گډون ضروري دی. دېته په پام سره فرضاً که چېرې اقتصاد په رکودي شرايطو کې وي د مالي انبساطي سياست موخه له انفلاسيون څخه پرته د کامل استخدام را منځته کول دي. د توليد او استخدام سطحې زياتوالی په دوه طريقو سره کېدای شي:

الف- د بودجې د توازن سياست: په هغه حالت کې چې اقتصاد د کامل استخدام په حال کې نه وي دغه لاره او طريقه مؤثره نه ده. ځکه د رکود په وخت کې پر عوايدو ماليات T له پرمختللي نظام سره سم ماليات کموالی کوي او که چېرې د دولت مخارج G ثابت وي د دولتي بودجې کسر $[G > T]$ منځته راځي. د دولت د بودجې د توازن لپاره بايد پر عوايدو باندې ماليات لوړ شي او يا هم بايد دولتي مخارج کم شي.

عامه اقتصاد // 19

په دواړو حالاتو کې نوموړی سیاست یو انقباضي سیاست دی او رکود نور هم زیاتېږي په داسې حال کې چې د اقتصادي رکود د له منځه وړلو لپاره د مالي انبساطي سیاست پلي کول ضروري گڼل کېږي.

ب- د بودجې د عدم توازن سیاست: کهنز په دې باور دی چې د کامل استخدام د تعادل د منځته راوړلو لپاره غوره او مناسبه لاره د بودجې د کسر سیاست او د عمومي پورونو زیاتوالی دی. د دولت اساسي او بنسټیز هدف په واقعیت کې له انفلاسیون څخه پرته د کامل استخدام رامنځته کول دي او که چېرې ددغې موخې د لاسته راوړلو لپاره دولت د بودجې له کسر سره مخ شي نو د پام وړ هدف د لاسته راوړلو په لاره کې کومه ستونزه نه رامنځ ته کوي. له هغه ځایه چې د رکود په وخت کې د کامل استخدام له سطحې څخه ټیټ د ملي عاید تعادل ددې سبب گرځي ترڅو له ټولو هغو تولیدي منابعو څخه چې د خصوصي برخې د تولیدي منابعو په اختیار کې نه دي، بلکې برعکس د عمومي مخارجو او پور د نشر عاطلې منابع په کار اچوي او د هغه اغېزې د تولید او عاید د سطحې د زیاتوالي او د خصوصي برخې د پیاوړتیا په شکل راڅرگندېږي. کله چې اقتصاد په انفلاسیوني شرایطو کې وي اړینه ده له مالي انقباضي سیاست څخه استفاده وشي ترڅو د مجموعي مصارفو اندازه کمه شي او د کامل استخدام حد ته ورسېږي. په دې حالت کې به د بودجې د توازن سیاست گټور نه وي ځکه له پرمختللي مالياتي سیستم سره سم له انفلاسیون سره یوځای د رونق په دوره کې د مصرف وړ عاید په زیاتوالي سره پر عوایدو مالیات T هم زیاتېږي. فرضاً هر کله چې دولتي مخارج G ثابت وي، د بودجې مازاد $[T > G]$ رامنځ ته کېږي. د دولت د بودجې د توازن لپاره باید مالیات راکم شي او یا عمومي مصارف زیات شي. په دغو حالاتو کې نوموړی سیاست یو انبساطي سیاست دی او په اقتصاد کې د انفلاسیون فشار زیاتوي. د عمومي پورونو ورکړه د انفلاسیون په حالت کې له خصوصي برخې څخه د تولید د منابعو د خارجېدو او دولتي برخې ته د هغه انتقال معنا لري. نو دېته په پام سره د بودجې د کسر سیاست غوره کول ډېری د قېمتونو د خطر له زیاتوالي سره یوځای وي. اړینه ده چې په انفلاسیوني شرایطو کې د دولت مخارج او انتقالي ورکړې باید کم شي او یا دولت باید د غیر مستقیمو یا مستقیمو مالیاتو لکه په خرڅلاو او شتمنی د مالیاتو د زیاتولو په برخه کې خپل تصامیم ونیسي ترڅو د خلکو د پېرودنې قدرت په غیر مستقیم ډول کم شي.

په دې ترتیب سره د کهنز مالي او پولي سیاستونه هغه ځانگړي تدابیر دي چې د هغه په پلي کولو سره په ترتیب سره په جریان کې د پیسو عرضه او د دولت د مخارجو او مالیاتو حجم د کلي اقتصادي اهدافو په موخه لکه کامل استخدام او له انفلاسیون څخه مخنیوی کنټرولېږي. پولي سیاست د زیاتو اهدافو د تأمین په خاطر د پیسو د عرضې په کنټرول پورې اړوند یوه کړنلاره ده. د پولي سیاست تر ټولو وسایل په دې ډول دي:

۱: په T آزاد بازار کې عملیات

۲: د قانوني ذخایرو په نرخ کې تغییر.

۳: د تنزیل په نرخ کې تغیر

د مالي سیاست تر ټولو مهم وسایل

۱: عمومي مصارف

۲: مالیات

۳: انتقالی ورکړې

د سیاسي ټولنیزو او اقتصادي مفکورو لړۍ، ملي او نړیوالې پېښې، د اقتصادي او صنعتي قدرتونو پیدا کېدل، د لویو څو مليتي شرکتونو بنسټ ایښودنه او د دولت نظارت او د هغوی ترمنځ د روابطو د تنظیمولو ضرورت او اقتصادي، ټولنیزې او سیاسي اغېزې یې، د سیمه ییزو او نړیوالو قدرتونو څرگندېدل او د هغوی ترمنځ رقابت، د ختیځ او لوېدیځ بلاک رامنځ ته کېدل، د سوې جنگ لړۍ او له یو بل سره د زبر ځواکونو مخ کېدو او په سلگونو داسې نورو پېښو دولتونو ته یوه نوې بڼه ورکړه او په بېلابېلو ټولنیزو او اقتصادي چارو کې یې د هغه د مداخلې او نفوذ لمنه په بې سابقې ډول پراخه کړه. په داسې ډول چې اوس دولتونه په بېلابېلو چارو لکه په اقتصادي برخه کې مؤثر او څرگند عامل گڼل کېږي.

په اوسنیو ټولنیزو او د ملتونو ترمنځ په شرایطو کې پراخه دندې او لوی مسئولیتونه د هر دولت په غاړه دي لکه د قېمتونو تثبیتول، د ملي پیسو د ارزښت ساتل، اقتصادي پراختیا او بدلونونه، د ودې لپاره مناسبو او وړ سیاستونو پلي کول، د حد اقل مزدونو ټاکل، د ټولنیزو او روغتیايي بیمو د ډولونو رامنځته کول او د هغه زیاتوالی، د خلکو خاصاً د کم عاید لرونکو خلکو د اقتصادي حالت د ښه والي لپاره هڅه کول، په ټولنه کې د کار او استخدام د سطحې لوړول او د هغه ساتنه، د ژوند چاپیریال او عامې روغتیا ساتنه، د داخلي او خارجي امنیت د رامنځته کولو او ساتنې لپاره د اړینو قوانینو تصویب او اجراء کول، د فنونو او علومو له انکشاف، پراختیا او فرهنگي پرمختگ سره مرسته کول، له نورو هېوادونو او دولتونو سره د اقتصادي سیاسي او فرهنگي مناسباتو رامنځته کول او تنظیم. په دې ترتیب سره د دولت د دندو په پراختیا او د مسئولیتونو په زیاتوالي سره د هغوی مخارجو هم بې سابقې زیاتوالی وموند. په داسې ډول چې لویه برخه او په ځینو مواردو کې د ملي عوایدو، منابعو، مخارجو زیاته برخه د دولت تر کنترول لاندې راغله.

د بازار اقتصاد، عامه اقتصاد او مختلط اقتصاد

الف- د بازار اقتصاد: د بازار اقتصاد هغه اقتصاد دی چې په هغه کې د ټولني د اړتیا وړ خدماتو او شیانو یا کالو تبادلې په آزاد ډول د بازارونو له قېمتونو سره سم د پیسو په مقابل کې ترسره کېږي. د بازار اقتصاد هڅه کوي چې د مصرف کوونکو (تقاضا کوونکو) او تولیدوونکو (عرضه کوونکو) رفتار بیان کړي. په دې نظام کې مصرف کوونکي هڅه کوي چې د خپل محدود عاید یوه برخه په داسې

عامه اقتصاد // 21

ډول تنظیم کړي چې د اجناسو د مجموعې د غوره کولو لپاره ډېر وړ او مناسب وي او د هغه لپاره زیات گټورتوب ولري او د هغه لارښود د شیانو او خدماتو قیمت دی. هغوی تر هغه وخته پورې خپلې تقاضا ته ادامه ورکوي چې د وروستي تقاضا شوي څیز له ارزښت څخه نهایی افاده (نهایی مطلوبیت) ولري. تولیدوونکي هم محدودې تولیدي منابع په لاس کې لري او دغه محدودې منابع د هغو شیانو او خدماتو تولید ته ځانگړې کوي چې د هغه په خرڅلاو سره زیاته اندازه گټه ممکنه وي او یا هم لاس ته راځي. تولیدوونکي هم تر هغه ځایه پورې هڅه کوي چې د لاسته راغلي محصول اضافي ارزښت (نهایی تولید) له هغه قیمت څخه ډېر وي چې د هغه د تولید لپاره یې ورکوي. بازار چې مصرف کوونکي او پلورونکي یې اصلي لوبغاړي دي که څه هم د هغه تعریف سخت هم دی چې ځانگړي خصوصیات لري چې له دغو ځانگړتیاوو څخه تر ټولو مهم یې دا دي؛ چې هر فرد باید په خپل ملکیت باندې آزاد وي او د هغوی ترمنځ تعامل هم باید آزادي ولري. هر څوک که هغه پلورونکی وي او که پېرودونکی وي کولای شي چې په آزاد ډول ټاکنه ترسره کړي، خو بازار د هغوی ټاکنې داسې همغږي کوي چې هر یو له دوی څخه حداکثر گټه وکړي چې د هغه د همغږۍ عامل هم قیمت دی. دغه ځانگړتیاوې د اېستېکلر په تعریف کې دا ډول راغلي دي:

بازار هغه بنسټ دی چې په هغه کې معاملات ترسره کېږي. دغه بنسټ هغه وخت په مؤثر ډول فعالیت کوي چې هر اخیستونکی دېته حاضر وي چې د شیانو د رانیولو لپاره تادیه وکړي او د هغه په رانیولو باندې بریالي شي او هر خرڅوونکي چې خرڅولو ته میل ولري د حد اکثر دود شوي قیمت باندې شیان خرڅ کړي. هر څومره چې شیان او خدمات مشخص او معلوم وي او په هره اندازه چې اخیستونکي او خرڅوونکي د خپلو اموالو په حقوقو او قیمتونو باندې زیاته خبرتیا ولري بازار په هماغه اندازه خپله دنده په مؤثر ډول منځته بیايي. همدارنگه بازار په کامله توگه اخیستونکو او پلورونکو ته ددې توان ورکوي چې ترڅو د دوی د راتلونکې په اړه چې دوی څه نظر لري نو د هغې پر اساس دوی خبر وساتي چې په خپلو فعالیتونو او کړنو کې د راتلونکي لپاره تغیر راولي. کېدای شي چې بازار کامل-انحصاري-ناقص-یا هم رقابتي وي. بازار اوس په داسې مفهوم سره غوښتل کېږي چې عموماً په رقابت باندې تکمیلېږي. (۵۳۱:۱۶)

د ساموئلسن او نردهاوس په تعریف کې په قیمت او جوړجاړي باندې زیات ټینگار شوی دی. ((بازار هغه همغږي ده چې د هغه په وسیله اخیستونکي او پلورونکي په آزاد تعامل سره د شیانو او خدماتو قیمت او مقدار تعینوي. قیمت په بازار کې د تولیدوونکو او مصرفوونکو د تصامیمو همغږي کوونکی دی.)) لوړ قیمتونه تولیدوونکي هڅوي او مصرفوونکي د مصرف زیاتوالی او د تولید د کموالي هڅوونکي دي. په بازار اقتصاد کې اصلي شرط د رقابت شتون دی د رقابتي بازار اصلي شرطونه په دې ډول دي:

۱: د ډېرو عرضه کوونکو شتون، په داسې ډول چې هېڅ یو هم په یوازې ډول په قیمت باندې کوم

تأثير نه شي غورځولی.

۲: د ډېرو زیاتو مصرف کوونکو شتون، چې هېڅ یو هم په یوازې توګه په قیمت باندې کوم تأثیر نه

شي غورځولی.

۳: عرضه کوونکي او تقاضا کوونکي بازار ته په داخلېدو او خارجېدو کې آزادي لري.

۴: د بازار له شرایطو څخه د پوره معلوماتو شتون.

۵: په بازار کې د شیانو مشابهت. (۲۷:۷)

ب- د دولت اقتصاد یا عامه اقتصاد: عامه اقتصاد هغه علم دی چې له ادارې، تهپې او د دولت د مالي او پولي وسایلو له پکار اچولو څخه بحث کوي. د دولت د اقتصادي فعالیتونو تحلیل او تشریح، پر اقتصاد او د تولیدوونکو او مصرف کوونکو د ژوند په سطحه د مالیاتو او عامه مخارجو تأثیرات د عامه اقتصاد د بحث موضوع تشکیلوي. د دولت فعالیتونه او کړنې د ټولنې د هر فرد په ورځني ژوند باندې اغېزه کوي. قوانین او مقررات، قضائي او اداري تصامیم او د دولت اقتصادي او ټولنيز سیاستونه د افرادو د رفتار په تعدیل پورې تړاو پیدا کوي. د عاید او ثروت د وېش، او د منابعو د ځانګړي کولو په څېر د دولت د اقتصادي سیاستونو ترسره کول، د دولت د مالیاتو د لاسته راوړلو، د نورو عایداتي منابعو تدارک او د پور پانو د نشر دی. د دولتي مخارجو او د دولت د عایداتي منابعو په برخه کې مالي سیاستونه د عامه اقتصاد د وسایلو له جملې څخه دی چې د اقتصادي انکشاف او رفا سطحې ته د ټولنې د رسېدلو لپاره ترې ګټه اخیستل کېږي.

د نیو کلاسیک اقتصاد چې د اقتصاد متداول نظریات عمومي برخې ته وړاندې کوي، د دولت اقتصاد ماهیتاً تابع او بشپړوونکې پدیده بولي. په دې معنا چې داسې چې اصلي کارونه، بازار او د بازار کړنلارې ته وړاندې کوي او یوازې هغه وخت د عمومي برخې شتون مني چې د منابعو په تخصیص کې د بازار د پاتې راتلو د جبران لپاره میدان ته راغلی وي. په حقیقت کې عمومي برخه او ډله ییز اقدام د منابعو په تخصیص کې د بازار نظام او د خصوصي برخې د شتون له امله ګڼي. د اقتصادي مؤثریت له نظره د دولت د مداخلې لزوم په لاندې موضوعاتو باندې ولاړ دی:

۱. داچې بازار د مؤثریت په تأمین کې پاتې رشي.

۲. داچې د دولت مداخله دغه پاتې راتلل په ښه توګه جبران کړي. (۲:۲۲)

۳. د دولت دندې په اقتصادي چارو کې د مداخلې یو مهم دلیل دی.

څرنگه چې د دولت له مهمو دندو څخه یو هم د ټولنيز عدالت تأمین دی او دا هېڅکله د آزاد بازار اقتصاد له لارې نه شي تأمین کېدلی. نو یوازې د بازار پاتې راتلل د دولت د مداخلې دلیل نه شي کېدای. اصلاً د اقتصاد په علم کې د دولت د مداخلې منطق همدا ډول طبیعت او ددغې مداخلې فضاء له فني او نظري دلایلو سره وړاندې کېږي. په دغه چوکاټ کې د عمومي برخې د تحلیل په برخه کې اقدام یوازې د خصوصي برخې د نواقصو د اصلاح لپاره د تدابیرو یوه مجموعه ده. بل مهم ټکی

عامه اقتصاد // 23

دادی چې عمومي برخه باید په دقیق ډول د افرادو او بازار د عاملینو په ترجیحاتو باندې و پوهېږي او اقدامات یې هم باید د هغه په سرته رسولو باندې ولاړ وي، یعنې د بازار د پاتې راتلو د جبران لپاره باید په داسې انتخاب لاس پورې کړي چې اصولاً د افرادو د انتخاب لنډیز (جمع بندي) په هغه پورې ځانگړې شي یا په بله وینا ټاکنې باید له سیاسي او اداري لیدلوري څخه ترسره شي ترڅو معلومه شي چې څه او څومره اندازه تولید وشي او د هغه د مخارجو لپاره له څه څه شي څخه او څومره مالیات واخیستل شي.

په عمومي برخه کې د ټاکنو د ترسره کېدو لپاره د نماینده گۍ پر اساس د دیموکراسۍ نظام چې په زیاتره هېوادونو کې دود دی مطلوبه سیاسي پروسه فرض شوې ده. هغه نظام چې په ډله ییزو سازمانونو باندې تکیه لري نه په خپله په خلکو باندې. همدا ډول د عامه برخې د اقتصاد موضوع د دولت د فعالیتونو تحلیل او توصیف دی. د دولت د فعالیتونو د څرنگوالي او اندازې په اړوند مختلف نظریات شتون لري. په داسې حال کې چې د دولت مسئولیتونه په ځینو مواردو کې د تأثیر وړ گرځي او په ځینو مواردو کې باید بحث پرې وشي. د دولت مختلف فعالیتونه په ټولنه کې د بشر د افرادو د رفتار څرنگوالي ټاکي. د دولت سیاستونه د کمیابه منابعو په ځانگړي کولو پورې اړوند مسایل، اقتصادي ثبات او د ثروت او عاید وېش تر اغېزې لاندې راولي. د ټولنیزې هوساینې په برخه کې د دولت د فعالیتونو ترسره کول د مالیاتو غوښتنه کوي او له بلې خوا د دولتي مخارجو شتون اړین گرځوي. د عمومي برخې اقتصاد د دولت د مخارجو او عوایدو اغېزې یو شمېر اهدافو لکه د منابعو تخصیص، د عاید وېش او اقتصادي ثبات برسي کوي. (۱۱۴:۱۵)

د فرېډمن په آند په مجموعي ډول باید دولت هغه دندې په غاړه واخلي چې د بازار په غاړه نه دي. په عمده ډول دغه دندې د مختلفو سیاستونو پلي کول او د منځگړي رول لوبول دي. قوانین هغه ضوابط دي چې په ښکاره توگه پانگوال نظام ورته اړتیا لري لکه د ملکیت قوانین، د قراردادونو لاسلیک کول، د پیسو چاپ او نور.

د منځگړي دندې د امنیتي ارگانو، عالي دیوان او د هېواد د مرکزي بانک په وسیله ترسره کېږي. د دغو دندو ترسره کول د دولت د مداخلې لپاره دلیل گڼل کېږي. ځکه له کورنیو څخه د غیر مسئولو اشخاصو پر وړاندې ملاتړ کوي. همدارنگه د ټاکلو قوانینو په اجراء سره د خلکو ترمنځ ستونزې او دعوې حل و فصل کوي او د اقتصادي نظام مستقر ساتي. فرېډمن لیکي؛ د خلکو ترمنځ د اړیکو بنسټیز هدف آزادي ده او د هغه د ساتلو لپاره لازمه ده چې مور د دولت رول محدود کړو او اساساً د خصوصي ملکیت، آزادو بازارونو او اختیاري ترتیباتو په څېر ضوابطو باندې تکیه وکړو. نوموړی د دولت دندې د کلاسیکانو له نقطه نظره قبلي او نورې دندې په هغه باندې ورزیاتوي لېکن په پانگوال نظام کې د دولت د مداخلې او رول په برخه کې د کېنز او کېنزیانو په فلسفه عقیده نه لري. او څرنگه چې دولت د ټولنې د افرادو آزادي له خطر سره مخامخ کوي نو د دولت له فعالیتونو او دندو د زیاتوالي څخه

د بازار نظام هغه وخت مؤثر نظام دی چې زیاتره ستونزې او مسائل حل و فصل کړي. په دې شرط چې د دولت رول د انحصار ضد عامل په توګه وساتل شي. د بازار نظام د اقتصادي فعالیتونو د همغږي کولو لپاره مهم رول لوبوي. لېکن باید پاملرنه وکړو چې نوموړی نظام د غیر رقابتي عواملو په شتون کې کمزوری کېږي او د پانګوال نظام د نننۍ ټولني پېچلو او پرمختللو شرایطو ته په پام سره ممکنه نه ده چې د بازار نظام د دولت له مداخلې پرته وکولای شي چې خپل رول ولوبوي. له دې لږخه د دولت مداخله د پام وړ ده او دغه رول لوبول د ټولنیزو او فردي آزادیو په قلمرو باندې تېری نه دی. په مجموعي ډول هغه دندې چې فرېډمن د دولت لپاره وړاندې کړي دي کولی شو چې په درېیو مواردو کې رالنډې کړو.

لومړی مورد: په هغه فني انحصار پورې مربوط دی چې په یو شرکت پورې اړه لري چې له فني نقطه نظره د رقابتي بازار په مقایسه زیات اغېزمنتوب لري. په دې او نورو حالاتو کې لکه د برق او تلیفون د تاسیساتو لپاره پانګې اچونې چې د هغه مصرف فوق العاده دروند دی یوازې د دولت اقتصادي مؤسسه ده چې د خصوصي برخې په نسبت په دې برخه کې د پانګې اچونې د لومړیتوب حق لري.

دوهم مورد: د ټولني په روغتيايي او هوساینې په پروګرامونو پورې مربوطېږي. د ژوند چاپیریال له ککړتیا سره مبارزه او د صحي خدماتو برابرول د هوساینې له پروګرامونو څخه دي چې دولت باید هغه د اجراء مرحلې ته داخل کړي، یعنې باید اجراء یې کړي.

درېیم مورد: د وروسته پاتې ماشومانو د پالنې او هغو کسانو څخه د ساتنې په برخه کې د دولت په اقداماتو پورې مربوطېږي چې هغه د ټولني لپاره خطرناک وي.

ج- مختلط اقتصاد: مختلط اقتصاد هغه ډول اقتصاد دی چې دولت په هغه کې د پام وړ اجناس او خدمات عرضه کوي او د خصوصي اقتصاد فعالیتونه منظموي. په دې ډول اقتصاد کې دولت اکثره وخت د خصوصي اقتصاد په فعالیتونو باندې نظارت لري او له مالیاتو او بلاعوضه مرستو څخه استفاده کوي ترڅو له منابعو څخه د استفادې د تشویق زمينې برابرې کړي. د اقتصاد په دې شکل کې د بازار اقتصاد او خصوصي فعالیت هم مهم ځای لري. د امریکا متحده ایالات او د نړۍ اکثره عصري هېوادونه د مختلط اقتصاد لرونکي دي. (۱۳:۱۲) یا په بله وینا اقتصاد هغه اقتصادي نظام دی چې په هغه کې له یو اړخه د پانګوال نظام ځینې ځانګړتیاوې شتون لري او له بلې خوا د دولتي اقتصاد ځینې تدابیر او د مرکزي حکومت مقررات پکې لیدل کېږي. (۶:۲۲۷)

د نیو لیبرالو اصلي او محوري مفکورې د مثبت اقتصادي نظام سیاست پلي کول دي. د هغوی په نظر پانګوال او سوسیالېزم دواړه زاړه او منسوخ نظامونه دي. پردې سربېره د هغوی په نظر دغه دواړه نظامونه انسان د ګمراهۍ لوري ته تېل وهي. ((د نویو لیبرالو له نظره موجود دواړه اقتصادي اساسي نظامونه چې اوس زموږ په اختیار کې دي، یعنې رقابتي نظام (پخواني) او اداري نظام (متمرکه برنامه

عامه اقتصاد // 25

جوړوي). په ټولو ممکنه او د هغوی د طرحې وړ بڼو سره د خپلې دغې شریکې ځانگړنې په تړاو چې ټولنیز مسائل حل کړي، یعنې د اقتصاد رفاه مطلوب حد او په عین حال کې د ټولنیز عدالت مطلوب حد به رامنځته کړي. په بنسټیزه توګه شند او بې تأثیره دی. هغوی باور لري چې زموږ مفکورې هغه وخت څرګندېږي چې خپل ټول معرفت د اقتصادي او ټولنیزو نظامونو په دغو ځانګړو شکلونو باندې او له یو بل سره د هغوی په تړاو باندې متمرکز کړو او هڅه وکړو چې په ذهني ډول د هغه له کړنلارې څخه خبر ترلاسه کړو او دا حقیقت هم کېدای شي چې د یوه ډله مختلطو او یو په بل کې د ګډو نظامونو اشکال ممکن ددغو دوو قطبونو په منځ کې وي. د نویو لېبرالو د مفکورو له نظره پیاوړی دولت د رقابتي نظام ضامن دی.

د نوي لېبرال دولت دا دنده ورکوي چې اقتصادي نظام ته په مثبتې توګه شکل ورکړي او په شکل ورکونه کې او له هغه څخه په ساتنه کې باید مثبتې اغېزه ولري. د هغوی په نظر د داسې یو هدف د تحقق لپاره د یو قوي او پیاوړي دولت شتون بنسټیز شرط دی. ځکه داسې فرض کېږي چې یو اقتصادي نظام خپله ټوله هڅه د یوې خاصې طبقې ځانګړو امتیازاتو د خصوصي برخې د قدرتمندانو د لاس لاندې، د نفوذ لرونکو ډلو او ګروپونو مهارولو ته ځانګړې کوي او خپل ټول توان او ځواک داسې اهدافو ته مپام کوي چې طبعاً د هغه له مقاومت سره سروکار لري او وروسته به یې هم ولري. نو بناء دولت باید د داسې پیاوړي او توان لرونکي نظام ساتونکي وي. همدا راز دولت د فردي تصامیمو مجموعې پایلې د اقتصاد په لحاظ اصلاح کوي مثلاً د عاید له وېش څخه د تجدید نظر له لارې د دولت د اقتصادي سیاست دوه اصلي او محورې دندې یوه له هغو څخه د کامل رقابت پر اساس د اغېزمنو او مؤثرو قېمتونو د میکانېزم د استقرار منځته راوړل او دوهمه یې د پولي ارزښت په انگېزه باندې د ثبات د وسایلو رامنځ ته کول.

اویکن له دولت څخه لږه توقع نه درلوده، بلکې د ډېرو مهمو مواردو د سرته رسولو په خاطر یې په دولت سترګې پټې کړې وې او ډاډه و چې دولت هغه سرته رسوي. د کنوت بور خات په باور داسې تر سترګو کېږي چې د نویو لېبرالو په اُلګو کې د خیر غوښتونکي دیکتاتور مفهوم او غوښتنه چې د رفاه اقتصاد په پخوانۍ تیوري کې د کنایې په توګه مطرح شوې وه د کار پایه او بنسټ وي. نوي لېبرال په پخواني لوېدیځ آلمان کې په اصولو سره د بازار په اجتماعي اقتصادي نظام او د هغه په څرنگوالي، تعریف او پیژندنه کې له یو بل سره توافق لري.

لنډيز:

د عامه اقتصاد بحثونه د ۱۹ پېړۍ په لومړيو کې رامنځ ته شول او د شلمې پېړۍ په ۸۰ لسيزه کې دغه علم په يوه نوي ډول پرمختگ وکړ. عمومي اقتصاد د لومړي ځل لپاره د هغه کتاب عنوان و چې په ۱۹۲۴ ز کې د فرانسوي کوربت په وسيله چاپ شو او همداراز په ۱۹۶۵ ز کې د ليف جانسن لخوا هم د عامه اقتصاد اصطلاح وکارول شوه او همداراز ۱۹۵۹ ز رېچارد ماسگريو په خپل کتاب کې د عمومي ماليې نظريې تر سرليک لاندې د عامه اقتصاد موضوع مطرح کړه، چې نوموړی اثر د اقتصاد د علم ددغې برخې له اصلي منابعو څخه دی. له ۱۹۶۶ ز کال څخه وروسته د تړلي عامه اقتصاد له اصطلاح څخه هم استفاده وشوه او د عامه اقتصاد تر سرليک لاندې زيات سمینارونه وړاندې شول او همداراز د عامه اقتصاد په نوم مجله هم نشر شوه.

عامه اقتصاد چې په اقتصاد کې د دولت د رول له څرنگوالي څخه بحث کوي د اقتصاد د علم يوه څانگه ده. په همدې اساس چې هره ورځ د دولت دندې او مسئولیتونه د ټولني په مقابل کې زیاتېږي او په ملي عايد کې د دولت د سهم زیاتېدل ددې سبب شول چې د اقتصادپوهانو پام ځان ته راواړوي او د اقتصاد د علم د يوې مهمې څانگې په توگه يې په دې ورستيو کې اهميت پيدا کړی.

دغه علم چې په حقيقت کې تر يوې معلومې او ټاکلې اندازې پورې د بازار د پاتې راتلو د جبران لپاره رامنځ ته شوی، په اقتصاد کې د دولت د رول مطالعه او د هغه حدود ارزيايي کوي او همدارنگه د خصوصي او عمومي اقتصاد معقولې اړیکې برابروي او د قوانينو، مقرراتو او اقتصادي سياستونو په وضع کولو سره د هر يوه لپاره ټاکي او ترڅو داسې زمينه ورته برابره کړي چې اقتصادي پرمختگ، عدالت او نور اهداف ترلاسه شي.

عامه اقتصاد د اقتصاد په مختلفو ساحو باندې هم د لوی اقتصاد او کوچني اقتصاد په کچه په اقتصادي مسايلو باندې تأثير کوي او ددغه علم په مرسته مور کولای شو هغو پوښتنو ته ځواب ووايو، چې وايي دولت بايد څه وکړي؟ څه ډول يې وکړي؟ يا داچې په کوم ځای کې مداخله وکړي؟ او په کوم ځای کې مداخله ونه کړي؟ پوښتنې ځوابوي.

د عامه اقتصاد پوهه د سياست پوهانو، حقوق پوهانو او مديرانو لپاره اړينه بلل شوې. دولت د عامه اقتصاد د بحث محوري موضوع تشکيلوي، د تاريخ په مختلفو دورو کې د دولت دندې په اقتصادي فعاليتونو کې يو شان نه وي او هغه تحولات او پېښې چې تر دې دمه رامنځ ته شوي د دولت د مسئولیتونو او دندو حدود هم ورسره هم تغيير کړی. د دولت د وظيفو د حدودو موضوع او د دولت رول په اقتصادي فعاليتونو کې ځکه مهمه ده چې په هره اندازه چې په اقتصادي او اجتماعي فعاليتونو کې د دولت د دندو اندازه زياته وي په هماغه اندازه عامه اقتصاد زيات اهميت پيدا کوي او د مالي قوانينو د پراختيا سبب گرځي چې په دې برخه کې د دولت د فعاليتونو پراخوالی د تاريخ په اوږدوالي کې يوه ښه شاهدي ورکوي.

عامه اقتصاد // 27

په اوسنیو شرایطو کې هر دولت زیاتې دندې او مسئولیتونه په غاړه لري لکه د قیمتونو ثبات او د ملي پیسو د ارزښت ثبات، د اقتصادي نوساناتو کنټرول او د دولتونو د اقتصادي پرمختګ په خاطر د مناسبو او لازمو سیاسي کړنو ترسره کول، د حداقل مزدونو ټاکنه، د صحي او ټولنیزو بیمو پراخوالی، د خلکو د اقتصادي وضعې د ښه والي لپاره هڅې په ځانګړي ډول د کم عاید لرونکو خلکو، د کارونو تأمین او د استخدام د کچې لوړول، د ژوند د چاپیریال ساتنه، طرح، د خارجي او داخلي امنیت د تأمین او ساتنې لپاره د لازمو قوانینو او مقرراتو تطبیق او تصویب، فرهنګي پرمختګ لپاره مرسته، د علم او کسبونو پرمختګ، د فرهنګي سیاسي او له خارجي هیوادونو سره د اقتصادي روابطو تنظیم او ساتنه. په دې ډول سره چې د دولت دندې او مسئولیتونه زیات شول نو د دولتونو مخارجو هم په بې ساري ډول زیاتوالی وموند. په داسې ډول چې د ملي عاید یوه لویه کچه او حتی د ملي عاید او منابعو او مخارجو زیاتره کچه د دولت په کنټرول کې شوه.

په اوسنیو او معاصره نړۍ کې له ۳۰ څخه تر ۶۰٪ پورې ناخالص ملي محصول (GNP) د دولت په فعالیتونو پورې تړاو لري چې دا په خپله د اقتصاد ددغې مهمې برخې (عامه اقتصاد) مطالعه رانښيي.

پوښتنې:

۱. د دولت د اقتصاد مباحث څه وخت رامنځ ته شول او د عامه اقتصاد لومړی کتاب د کوم اقتصادپوه لخوا ولیکل شو؟
۲. کوم علمي اثر د عامه اقتصاد د اصلي منبع په توګه پېژندل شوی او په کوم اقتصادپوه پورې اړه لري؟
۳. د عامه اقتصاد اصطلاح له کوم کال څخه وروسته عامه شوه؟
۴. د عامه اقتصاد ماهیت توضیح کړئ؟
۵. په اقتصادي فعالیتونو کې د دولت مداخله د بازار د پاتې راتګ د جبران لپاره په کومو حالاتو کې کېدای شي چې بريالی وي؟
۶. د عمومي مالې او عامه اقتصاد ترمنځ کوم توپیر وجود لري؟
۷. د عامه اقتصاد د بحث اساسي موضوع کومه ده؟
۸. عامه اقتصاد څنګه کولای شي چې په لوی اقتصاد او کوچني اقتصاد باندې اغېزه وکړي له مثال سره یې واضح کړئ؟
۹. په عامه اقتصاد کې د معیاري ځوابونو د نه څرګندولو دلیل به څه وي بیان یې کړئ؟
۱۰. د اقتصاد علم له کومو موضوعاتو څخه بحث کوي؟
۱۱. د سیاستوالو، مدیرانو او حقوق پوهانو لپاره د عامه اقتصاد د مطالعي اړتیا څه ده؟ څرګنده یې کړئ.
۱۲. د دولت مفهوم څرګند او هم یې لومړنۍ دندې و نښئ؟
۱۳. عامه اقتصاد، د بازار اقتصاد او مختلط اقتصاد سره پرتله کړئ؟
۱۴. د کلاسیکانو مکتب په اقتصادي چارو کې د دولت د مداخلې د حدودو په اړه څه ډول نظریات لرل؟
۱۵. له لومړۍ نړیوالې جګړې نه وروسته د دولت په وظيفو کې څه ډول تغیر رامنځ ته شوی؟
۱۶. په اوسنیو شرایطو کې د دولت عمده دندې کومې دي؟
۱۷. په پرمختللو هېوادونو کې په اقتصادي فعالیتونو (GNP) کې د دولت ونډه ترڅو فیصدو پورې د دولت په اقتصادي فعالیتونو پورې مربوطېږي؟

مأخذونه:

۱. پژوهشگران، جمشید. (۱۳۸۳) اقتصاد برخه عمومی (هزینه های دولت). نشر جنگل چاپ سوم، تهران.
۲. پژوهشگران، جمشید. (۱۳۸۶) اقتصاد برخه عمومی (مالیات ها). انتشارات جنگل، تهران.
۳. پژوهشگران حوزه دانشگاه. (۱۳۷۹) مبانی اقتصاد اسلامی. شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
۴. تفضلی، فریدون. (۱۳۸۵) تاریخ عقاید اقتصادی. نشر نی، تهران.
۵. توکلی، احمد. (۱۳۸۰) بازار، دولت. شرکت چاپ و نشر لیلی، تهران.
۶. توکلی، احمد. (۱۳۸۴) مالیه عمومی. سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
۷. خراسانی، حسن. (۱۳۸۵) مالیه عمومی و تعیین خط مشی دولت ها. انتشارات مهر اندیش، تهران.
۸. زندی، حقیقی، منوچهر. (۱۳۴۶) پول بانک. چاپ مهر (قم)، تهران.
۹. صمیمی، جعفری. (۱۳۸۵) اقتصاد برخه عمومی. چاپ مهر (قم)، تهران.
۱۰. عارف، عبدالقیوم. (۱۳۸۷) مبادی علم مالی. مطبعه خصوصی تمیم، کابل.
۱۱. غوثی، عارف. (۱۳۵۳) قاموس اقتصاد. مطبعه دولتی، کابل.
۱۲. فرهنگ، مهر حسین. (۱۳۸۱) زمینه بودجه ریزی. دفتر پژوهش های فرهنگی، تهران.
۱۳. فولکرس، کی. (۱۳۸۵) اقتصاد عامه (ترجمه شده به دری). مؤسسه همکاری اکادمیک آلمان، کابل.
۱۴. لوشین، س، ی. (۲۰۰۷) امور مالی دولت و شاروالی ها. متن روسی، چاپ اکونومیست، ماسکو.
۱۵. معروفی، محمد موسی. (۱۳۸۴). سیر انکشاف حقوق مالی و مالیه عامه در افغانستان. مرکز نشراتی شوخک، کابل.
۱۶. محتشم، طهماسب دولتشاهی. (۱۳۷۶). فرهنگ کوچک اصطلاحات اقتصادی. ناشر شهراب، تهران.

17 . Jeam , Hindirks (2004) . . Intermediate Public Economics , USA.

18 . Martin , Feldstein . . (2002) . Handbook of Public Economics . USA.

19 . Stiglar , G. (1987) . "Competition" USA .

دوهم څپرکی

د عامه سکتور وده

هغه څه چې په اقتصاد کې پېښېږي که په خصوصي يا عمومي برخه کې وي، د خصوصي برخې فعاليتونه چې بازاړي يې بولي، ممکن د گټې يا له هغه پرته په بل نيت وي، خو په هر صورت د بازار په صحنه کې آزادانه او اختياري اقدامات وي. په مقابل کې يې د عمومي برخې يا عامه سکتور فعاليتونه د بازار په صحنه کې وي او که نه وي، خو په هر صورت سياسي پروسه ده. د بازار هڅه د شتمنۍ په منځته راوړلو سرته رسېږي، چې د هغې شتمنۍ يوه برخه د دولت لاس ته ورځي. دولت هم په داسې فضاء کې خپل رول لوبوي، چې وکولای شي په خپلو خلاقو فعاليتونو لاس پورې کړي. آيا دولت په خپله د شتمنۍ خلاق دی؟ ځواب قطعاً مثبت دی، آن تر دې چې د نيو کلاسيکو په فضاء کې چې د دولت فعاليت يوازې د بازار د پاتې راتلو د جبرانونکي په توگه مني. د مثال په توگه امنیت چې دولت د هغه د تأمين دنده په غاړه لري. آيا د توليد د هغو بنسټونو حاصل چې په امن او لږ بې اطمینانه او لږ خطر لرونکې فضاء کې لاسته راځي، له هغه سره برابر دی چې په نا امنه او له خطر څخه په ډکو شرايطو کې ترلاسه کېږي؟

څرگنده ده چې د خصوصي برخې وده، يعنې د ټولني د ټولو هغو افرادو فعاليتونه چې د عامه استخدام له چتر څخه بهر ترسره کېږي، د هېواد لپاره اړين دي. په حقيقت کې د بازار هغه وده ده چې د واقعي ملي توليد په لوړو سطحو کې څرگندېږي. د هېواد د سلامتيا او فعاليت نښه ده. په حقيقت کې دغه امکان د دولتي يا عمومي برخې په اغېزمن فعاليت سره ممکن يا د لاسته راتلو وړ دی. نو ددې تمه کولای شو چې د بازار يا خصوصي برخې په ودې سره عمومي برخه هم پراخېږي، خو د عمومي برخې وده په عين حال کې د اقتصادي حالت د بهبود نښه نه ده. معمولاً د عمومي برخې وده د بازار په فعاليتونو کې د دولت له هغو مداخلو سره يوځای ده، چې نوي پاتې راتلل په اقتصاد باندې تحميليوي، چې له هغې جملې څخه د افرادو د آزادۍ محدودول او د هغه انتخاب ته تغيير ورکول، چې د هغه ساتنه د ټولني له مطلوبو غوښتنو څخه ده. نو بناء مختلط اقتصاد چې د بازار اقتصاد او عامه اقتصاد د فعاليتونو ترکيبولو ته شاملېږي، کولای شو چې هغه د ټولنو د پرمختگ لپاره مناسبه طريقه و گڼو. په دې څپرکي کې لومړی د بازار د ماتېدنې علتونه او د عامه اقتصاد اړتيا څرگنده شوې ده. وروسته په اقتصاد کې د دولت د مداخلې د حدودو د چوکاټ په نظرياتو کې په بدلون بحث کېږي. د عامه سکتور وده په بېلابېلو موډلونو کې څېړل شوې او د دولتونو د لويوالي شاخصونه څرگند شوي دي او همدارنگه د دولت په اقتصادي اهدافو او رول پورې رابطه ورکړل شوې او په پای کې د موضوعاتو لنډيز، پوښتنې او ماخذونه ورکړل شوي دي.

د بازار پاتې راتگ او د عامه اقتصاد اړتيا

الف- د مارکېټ د ضعف موارد:

۱- انحصار: رقابت د بازار اقتصادي نظام په فعاليتونو کې بنسټيز رول لري، د کاليو په مارکېټ کې رقابت ددې سبب کېږي ترڅو قیمت له متوسطو مصارفو څخه ټیټ حد ته راښکته کړي. د رقابتي شرايطو په صورت کې د توليد عوامل هم په توليدونکو باندې په لوړه بيه نه پلورل کېږي. (۳: ۳۶) رقابت په بازار باندې د اخیستونکو او پلورونکو د تسلط مانع گرځي، يا په بله وينا د هغه شمېر زیات وي او د هر يوه برخه لږه وي. خو نن سبا کتلوي توليد، د وېش شبکې د لوړې بيې او پرمختللي ټکنالوژۍ او بازار موندنې لویو توليدونکو ته ددې امکان برابر کړی چې د کوچنیو توليدونکو په پرتله په مصارفو کې ډېره سپما وکړي او له خپلو کوچنیو رقیبانو څخه مخکې شي لکه د الوتکو، بېړیو او فولادو په صنایعو کې لږ شمېر شرکتونه ټول توليد په لاس کې لري او په یو شمېر نورو کې محدود شمېر صنایع وجود لري د بازار موندنې اصلي قدرت په لاس کې لري. (۵: ۲۷۷) څرنگه چې د انحصار شتون د رقابتي حالاتو د گټو له منځه وړلو سبب کېږي او د مصرف کوونکو په زیان تمامېږي او د قیمتونو لوړېدو ته زمينه برابروي، نو بناء د انحصاري شرايطو منځ ته راتلل د بازار د پاتې راتللو له شرايطو څخه یو شرط گڼل کېږي.

۲- جانيي يا بهرني تاثيرات: ځينې وخت چې يو اقتصادي فعاليت سرته رسېږي، يو شخص يا د اشخاصو يوه ډله، چې په هغه فعاليت کې کيدون هم نه کوي، خو له اغېزو څخه يې اغېزمن کېږي، دغه اغېزه کېدای شي چې مثبتې وي او يا منفي، خو نوموړې اغېزې په بازار کې انعکاس نه مومي. د مثال په توگه د يوې فابريکې توليد د هوا د ککړتيا سبب کېږي، خو دغه عوارض د فابريکې په مخارجو کې نه شاملېږي. نو په همدې دليل سره په دې برخه کې د دولت مداخلې ته اړتيا محسوسېږي.

۳- عامه کالي: ځينې شيان بازار ته د عرضه کېدو وړ نه دي، ځکه په هېڅ صورت نه شو کولای چې هغه خلک چې د هغه قیمت نه ورکوي د هغه له مصرفولو څخه منع کړو، چې دا ډول کالي يا اجناس چې ټول يې په شريکه مصرفوي او يا ترې استفاده کوي. د عامه کاليو په نامه يادېږي ملي دفاع، قضايي نظام او د قانون گذارۍ نظام يې ښه مثالونه دي. هغه وخت چې تاسې د ملي دفاع د شتون په صورت کې د امنیت احساس کوئ، په عين وخت کې نور هم له دغو کاليو (امنيت) څخه استفاده کوئ. پولي مقامات چې کله د خپلو تصاميمو په وسيله په هغو شيانو اغېز شيندي چې تاسو يې اخلئ، په هماغه وخت کې د نورو د تقاضا کېدونکو کاليو په قیمت باندې هم اغېزه کوي، خو د بازار په اقتصاد کې د عامه اجناسو توليد له امکان څخه لږې خبره ده، ځکه د مصرف او ورکړې ترمنځ مستقيمه رابطه شتون لري. په بازار کې هر څومره چې پيسې ورکړئ خوري يې. په همدې ترتيب سره مصرف د توليد انگرېزه رامنځ ته کوي، په داسې حال کې چې عامه کالي د خصوصي کاليو يا بازاړي کالي له دغو دوو صفتونو څخه يې يو صفت هم نه لري. (۱: ۴۷)

لومړی هغه وخت چې تاسې له عمومي کاليو څخه استفاده کوئ، په هماغه وخت کې بل څوک هم

ترې گټه اخلي، نو هېڅ مصرف کوونکی ترې مستثنا نه دی. نو د هغه د مخارجو د ورکړې انگېزه او آن تردې چې د هغه د گټو د ارزيايي کولو انگېزه هم له منځه ځي، خو هغه وخت چې ملي دفاع يا د پوليسو ملاتړ يا محکمه په وړيا توگه ستاسې د استفادې لپاره خدمات وړاندې کوي تاسې پيسې ورکړي؟ کله چې نور په کافي اندازه د دغو خدماتو لپاره پيسې ورکړي نور نو ستاسې ورکړې ته اړتيا نه شته. نو بناء ټول د پيسو له ورکړې څخه ځان يوې خوا ته کوي. کله چې ټول ځان وباسي، يعنې ځان يوې خوا ته کړي، څه به پېښ شي، طبعاً عمومي کالي نه توليدېږي. له همدې کبله ده چې د عامو شيانو په توليد کې د بازار ضعف څرگندوي.

۴- **اقتصادي بې ثباتي:** ددې لپاره چې بازار په مؤثره توگه عمل وکړي، نو يو باثباته پولې نظام ته اړتيا ده چې شتون ولري. د زياتره اقتصادي معاملاتو او فعاليتونو د بشپړې سرته رسېدنې لپاره وخت ته اړتيا ده، کور جوړونه، ځمکه او ساختمان هغه بېلگې دي، چې د هغه په برخه کې عمل کول په يوه زماني دور کې ترسه کېږي. د دغه کار تحقق د پيسو نسبي ثبات ته اړتيا لري. که چېرې د پيسو نوسانات ډېر زيات شي، نو زياتره توليدات او معاملات د ډاډ د نشتوالي په دليل له زيان سره مخ کېږي او په دې وخت کې د بازار د آرامې برخې د اطمینان کړنلاره گډوډېږي. اکثره اقتصادپوهان په دې باور دي، چې د دولت په مرسته اقتصاد له هر وخت څخه زيات ثبات ترلاسه کوي، چې مداخله پکې شتون نه لري، يعنې د دولت په مداخلې سره ثبات پيدا کوي. د دولت عوايد او مخارج او پولې او مالي سياستونه په اقتصادي ثبات باندې ډېر تاثير لري.

۵- **عدالت:** اقتصادي مؤثریت، يعنې له محدودو منابعو څخه د حداکثر محصول توليدول، په داسې توگه چې حداکثر ډېره اجتماعي گټه ترې لاس ته راشي، يوازې د هرې ټولنې له موخو څخه يو موخه ده. مگر کوم هدف چې تر ډېره حده پورې مهم گڼل کېږي هغه دادی، چې توليد شوی محصول څرنگه د ټولنې د افرادو ترمنځ ووېشل شي، يعنې د عدالت موضوع. د بازار نظام، يعنې د عرضې، تقاضا او قيمتونو نظام معمولاً د محصول د داسې وېش سبب کېږي، چې په بشري ټولنو کې عادلانه نه گڼل کېږي، که څه هم د مختلفو ټولنو د اقتصادپوهانو ترمنځ د عدالت په تعريف کې اختلاف شتون لري، خو داچې بازار د عدالت لامل نه کېږي، نسبتاً د عمومي نظر يووالی په دې برخه کې شتون لري، په همدې دليل د اوسې هېڅ اقتصاد هم د عايد وېش په بشپړه توگه د بازار نظام ته نه سپاري. (۶:۸۰)

۶- **انساني ارزښتونه:** په اقتصاد پورې اړوندې اجتماعي موخې يوازې مؤثریت او عدالت نه دی، بلکې هره ټولنه ځينې نور مهم اهداف هم تعقيبوي، چې د هغه په اقتصادي ژوند پورې تړاو لري. د مصرف کوونکي انتخاب، فردي آزادي، اخلاقي تعهد، عزت او ملي استقلال، د ټولنيزې روحيې پياوړتيا، وحدت او يووالی، له استعمار څخه آزادي او ټولنيز اعتقادات د هغو موخو او اهدافو له جملې څخه دي، چې هر ټولنه د هغه د لاسته راوړلو او ساتلو په هڅه کې دي. د بازار فعاليتونه چې په شخصي گټه باندې ولاړ دي، اکثره هغه يې د دغو اهدافو له پيدا کېدو سره نه جوړېږي، نو بناء دا هم

د بازار د ضعف یا ناکامی له ټکو څخه گڼل کېږي.

ب- د بازار نیمگړتیاوې:

هغه مهمه نیمگړتیا چې مؤثریت له لاسرسي څخه لرې کوي، د اطلاعاتو کمزوري ده. پر هغه سربېره په عواملو کې د تحرک نشتوالی، د عواملو په غبرگون کې ځنډ، د وېش نه منل، د کالیو مختلفوالی او غیر عقلاني رفتارو د بازار نیمگړتیاوې دي.

۱- د اطلاعاتو کمزوري: د بازار یوه معضله هم په نیمگړو اطلاعاتو یا معلوماتو سره تصمیم نیول دي، مصرف کوونکي د کالیو د کیفیت د مختلفو عرضه کوونکو د قیمت او د تعویضي اجناسو د قیمت او د هغه د بهرنیو اغېزو په اړه معلومات نه لري. همدا دلیل دی، چې کېدای شي چې ناسم تصمیم ونيسي. همدارنگه ممکن تولیدوونکي، د تولیداتو له کیفیت، د بازار له مختلفو قیمتونو او د نوې تکنالوژۍ له مختلفو سطحو څخه بشپړ معلومات ونه لري. دوی هم امکان لري، چې په ناسمه توګه تصمیم ونيسي. د مصرف کوونکي لپاره ناسم تصمیم، یعنی د محدودې بودجې په پام کې نیولو سره حداکثر مطلوبیت نه ایجادوي. تولیدوونکی هم په خپلو تصامیمو کې حداقل مصرف یا حداکثر گټې ته نه شي رسېدلی.

د کافي اطلاعاتو نشتوالی ددې سبب کېږي ترڅو د بازار هغه عوامل چې په عمل کې د خپلو یو شمېر ناسمو تصامیمو په جریان کې دي، د کافي اطمینان احساس به ونه کړي. دغه د اطمینان نشتوالی د پانګې اچونې د کموالي او په معاملاتو کې د محتاطانه چلند سبب ګرځي. (۳:۱۷۹)

د بازار عوامل په عین حال کې تل هڅه کوي ترڅو سم او اړین معلومات راټول کړي خو دغه هڅه د مصرف غوښتنه کوي. د نویو محصولاتو معرفي کول، ټیټ قیمتونه، مبتکر او بهتره فرصتونو ته د رسېدو لپاره نوي روشونه یا طریقي، دا ټول د سوداګریزو اعلاناتو او اشتهاراتو له لارې ترسره کېږي. سوداګریز اعلانونه چې د رسنیو د مالي تأمین اصلي منبع ګڼل کېږي او د هغه له بقاء سره په مرستې کولو سره په غیر مستقیم ډول هم د اطلاعاتو له پرخوالي سره مرسته کوي. مګر د پانګوالۍ له نوموړي لارې څخه په گټه اخیستنې د انسان په غرایزو تکیه لري لکه له مال او شتمنۍ سره علاقه، حرص، د پټو سترگو تقلید، ځان غوښتنه، حسد یا هم رقابت او جنسي اړیکې. نوموړي ځانگړتیا وې ددې سبب کېږي، چې اعلانات او تبلیغات ددې پرځای چې د اطلاعاتو له لوړېدو سره مرسته وکړي، په ګمراه کولو سره د ناسمو تصامیمو سبب کېږي.

۲- د تولید د عواملو د تحرک نشتوالی او د هغوی په غبرگون کې ځنډ: اوږدمهاله عمومي تعادل د تولید د عواملو د بشپړ او بېرني تحرک تابع دی. په داسې حال کې چې بازار له اطلاعاتي، مالي، فرهنگي او ساختماني تولیدي او بنسټیزو د لایلو سره نوموړي موخه لاسه نه شي ترلاسه کولای. د اطلاعاتو کموالی نه یوازې د کالیو په بازار کې، بلکې د تولید د عواملو د عدم تحرک سبب کېږي، آن

تر دې چې د اړينو معلوماتو له لاسته راوړلو څخه وروسته کېدای شي، د توليد عوامل په ورو او له زماني څنډ سره غبرگون څرگند کړي، چې په بازار کې د توليد د عواملو د بېي د لوړېدو سبب کېږي.

۳- په اجناسو کې د يوشانوالي نه موجوديت: د اجناسو يو شانوالی د بازار له شرايطو څخه دی مگر نوموړی شرط د کاليو، پانگې او کار په بازارونو کې عملاً نه شي بر قرار کېدای ترڅو د عرضه کوونکو او تقاضا کوونکو د کاليو، د پانگې د محصول او د کاري ځواک د مزد د ټيټو قيمتونو سبب شي.

د کاليو په بازار کې په هغه حالت کې، چې د کاليو ځانگړتياوې يو شان وي، بيا هم ځينې عوامل شتون لري، چې د اجناسو په بيو کې د توپير سبب کېږي لکه د عرضه کوونکي ځای، د گودام مصارف، د ظاهري بسته بنديو شهرت، له خرڅلاو څخه وروسته اسانتياوې او همداراز تبليغات، چې د يو شان کاليو په بيو کې د توپير سبب کېږي يا د يو شان کاليو لپاره مختلفې بېي شتون ولري. د پانگې په بازار کې د پانگې اچونې مؤسساتو او اعتباراتو ته لاسرسی او متفاوت توانونه مشتريان، په مختلفو ډلو وېشي او په بازار باندې د تنزيل بېلابېل نرخونه تحميلوي او د سود تر ټولو ټيټ نرخ د پيدا کېدو په مخ کې خنډ گرځي. د کار په بازار کې د کار د توان نابرابري د يو شانوالي شرط له منځه وړي، ځکه چې د مختلفو توانونو او تخصصونو شتون، چې ځينې ذاتي او ځينې هم اکتسابي دي، د اقتصادي پرمختگ لپاره اړين گڼل کېږي.

۴- عدم عقلانيت: عقلاني رفتار د شخصي گټو د پلټلو په معنا دی او په بازار کې د اقتصاد د مؤثرې کړنلارې له لومړنيو شرايطو څخه دی، خو نوموړی شرط تل تحقق نه مومي. مصارف د سياليو يا د تبليغاتو تر تاثير لاندې راتلل، عادت، معتاد کېدل، او همدارنگه د نورو په گټه مصرف نه کول، له هغو موادو څخه دي چې له عقلاني رفتار څخه بهر گڼل کېږي. په بازار کې د ونډې د اعظمي کولو انگېزه، د سياسي نفوذ لوړول، د ټولنيزو اړيکو پر اساس د گومارنو اعظمي کول، د کورنۍ پر اساس مديريت په څېر موارد، له عقلانيت څخه لرې دي.

ج- د مؤثريت پر اساس د ټولني د اړتياؤ په تامين کې د بازار مېکانيزم:

د بې کفايتۍ موارد د بازار د قېمت اېښودنې د سيستم لنډ والی له ځانه سره دوه اهميته لري: **لومړی:** حکم کوي چې الزاماً د بازار قېمتونه د ټولنيزو نهائې مخارجو يا گټې منعکس کوونکي نه دي او همدارنگه د بازار گټه، خالصې ټولنيزې گټې نه منعکس کوي.

دوهم: د آزاد بازار عدم مؤثريت: موږ له يو اضافي ميکانيزم څخه په گټې اخيستني اړ باسي، ترڅو د منابعو په مؤثر تخصيص کې د بازار ناتوانی د اصلاح لپاره اقدام وکړو او د هغه ناتواني په دې ډول دنده کې رفع کړو. (۲:۱۰۵)

د بازار پاتې راتگ د دولت د مداخلې لپاره لازم شرط دی، خو کافي يا يوازيني شرط نه دی. بايد پاملرنه وکړو، چې د بازار پاتې راتگ د اقتصاد په سيستم کې يوازینی شرط نه دی، بلکې په يو اقتصادي

عامه اقتصاد // 35

سیستم کې داسې موارد شتون لري، چې د سياسي او ټولنيز کاليو شتون اړين گرځوي. همدارنگه د دولت شتون په هغو بازارونو کې د هغه عدم مؤثریت په د لیل هغه کې شتون لري، الزاماً د مؤثریت زیاتوالی له ځانه سره نه لري، بلکې د دولت سم سیاستونه دي، چې د مؤثر تخصیص سبب کېږي. په مجموعي ډول د شیانو او خدماتو په تولید او وېش کې د دولت مداخلې په په مجموع کې په دوه مقولو کې ځای لري: لومړی د دولت شتون په هغو شیانو او خدماتو پورې اړوند اقتصادي فعالیتونو کې دي، چې اصولاً خصوصي برخه د هغه تولید ته حاضر نه وي. هر څوک د نوموړو کاليو او خدماتو تولید ته د گټه اخیستونکو له گټې سره یو ځای هم وي. دوهم داچې هغه د پام وړ کالي او خدمات دي، چې خصوصي برخه د هغه د تولید لپاره حاضر ده او غواړي چې تولید یې کړي او کولای شي چې د بازار له لارې یې وېش کړي، خو د تولید سطحه او ټاکل شوی قیمت به په بازار کې د عدم مؤثریت شرط به له ځانه سره ولري.

د- د دولت کړنلاره:

دولت په مختلفو لارو سره کولای شي چې د بازار نیمگړتیاوې راکمې کړي. د اطلاعاتو په وړاندې کولو سره د تولیدوونکو الزام، د معلوماتو رسولو آسانتیا او د ملي احصائیو وړاندې کول له تبعیض څخه پرته هغه لارې دي چې د ناکافي معلوماتو منفي اغېزې له منځه وړلی شي. د کار او استخدام د قوانینو آسانتیا، د ملکیت د حقوقو بیان او د هغه له پلي کولو څخه ملاتړ، د کار د فرصتونو د معلوماتو وړاندې کول، پانگونه، ابتکار او د زده کړې د کیفیت لوړول، د تولید د عواملو تحرک زیاتوي او د کار د عامل له ډېر ورته والي سره مرسته کوي. د دولت مناسب فرهنگي اقدامات کولای شي، چې د اطلاعاتو د داوطلبانه تبادلې او دوکې څخه د ځان ساتلو سبب کېږي او په همدې ډول د کار د فرهنگ پیاوړتیا او د تولید د عواملو د تحرک هڅې ته زمينه برابروي. (۲:۱۸۸)

۲- په اقتصاد کې د دولت د مداخلې د حدودو د ټاکنې په اړه په نظر یاتو کې بدلون:

دولت پراخ مفهوم او مختلف تعریفونه لري. په مختلفو دولتونو کې دولت او د هغه د مداخلې ساحه په مختلفو بڼو بیانېږي. په حقیقت کې د نوموړي مفهوم ټاکل او له هغه وروسته د اقتصاد د عمومي برخې اصلي پوښتنې (دولت باید څه وکړي او څرنگه یې وکړي؟) ته ځواب له ایډیالوژۍ او حاکمې سياسي فلسفې ته له مراجعې پرته امکان نه لري، ځکه چې په لومړي قدم کې نوموړې پوښتنې په ځواب ویلو کې د دولت د اهدافو ټاکل دي، چې دغه کار ټولنې ته د منلو وړ ارزښتونو ته له مراجعې پرته امکان نه لري او که وغواړي او یا ونه غواړي ټولنې له نړۍ څخه متاثره کېږي. څرگنده ده چې ټولنه په عمومي ډول له نړۍ څخه د دولت د مداخلې او ساحې د اغېز څرنگوالی د فرد او دولت د اړیکو په اړوند دی او دغه تړاو په مختلفو سياسي مکاتبو او ادیانو کې په مختلفو طریقو سره بیان شوی دی. (۱۰:۴)

د دولت د مداخلې د حدودو ټاکل چې له بنسټ څخه د ټولنې په سياسي فلسفې او اعتقاداتو پورې تړاو

ولري، دا په دې معنا ده چې د دولت د مداخلې له منطقي حدودو څخه بحث نه شو کولای، ځکه لومړی په دې برخه کې مختلفې سیاسي فلسفې او اعتقادات مشترک ټکي لري، دوهم د هرې سیاسي فلسفې د منلو په فرض ممکن د دولت د مداخلې په اړه مختلف نظریات لري. په دواړو حالاتو کې به بازار او دولت یو د بل بشپړوونکي وي. (۷:۷۰)

د دولت او بازار ترمنځ سرحد ټاکل یو فني کار نه، بلکې د اعتقاد پر اساس دی. د دولت د فعالیت حدود لومړی د خپلو لومړنیو دندو او حقوقو پر اساس تکیه لري او وروسته د واقعیتونو وخت او ځای د غوښتنو او د بازار او دولت د واقعي توانایی کچې د پام وړ حدود ټاکي. په اقتصاد کې د دولت د مداخلې د حدودو په اړه نظریات د مدیر اقتصاد د مفکورو د رامنځ ته کېدلو له پیل څخه د بدلونونو تابع شوي دي، په دې تړاو کولای شو چې دغه اقتصادي پرابلم له درېیو تاریخي دورو سره بېل کړو. (۸:۲۰)

الف- هغه دوره چې له اتلسمې پېړۍ څخه په انگلستان کې په صنعتي بدلونونو سره پیل شوه او د کلاسیکو اقتصادپوهانو له نظریاتو او مفکورو سره یو ځای وه. په دې دوره کې د اقتصادي نظام بنسټیزه مشخصه په اقتصادي چارو کې د دولت د مداخلې محدودیت دی او د هغه دندو له هغه څه سره مطابقت درلود، چې آدم سمېټ د دولت د بنسټیزو دندو په توګه وړاندې کړي وو. د کلاسیکانو لومړی نظریه ورکوونکی آدم سمېټ په خپل مشهور کتاب (د ملتونو ثروت) کې درې دندې د دولت لپاره اړینې ګڼي.

لومړۍ: د پوځ او نظامي ځواک د رامنځ ته کولو له لارې د احتمالي د بنمنانو په مقابل کې د ټولني له مال او ځان څخه دفاع.

دوهم: د نظم رامنځ ته کول او یو د بل په حقوقو باندې له تېري مخنیوس، د لازمو او اړینو قوانینو د برقرارولو له لارې د محاکمو رامنځ ته کول او د داخلي انتظامي ځواکونو تاسیس.

درېیم: د هغو کالیو او خدماتو برابرول چې د ټولني لپاره ډېره او د اهمیت وړ ګټه لري. د هغه د رامنځ ته کولو مخارج د فردي او ډله ییزې پانګې اچونې له لارې د خصوصي برخې په وسیله د تأمین وړ نه دي. په ټولیز ډول کلاسیکي اقتصادپوهانو د دولت د مداخلې پلوي نه کوله او شعار یې درلود او ویل به یې «پرېږدئ چې کاورنه ترسره شي» (laissez Fair) د آدم سمېټ په نظر که چېرې په اقتصاد کې تعادل شتون ونه لري، د اقتصادي نظام په داخل کې به نه لیدونکی لاس هر ډول عدم تعادل د تعادل لوري ته ورسوي.

ب- د ۲۰ پېړۍ په لومړۍ نیمايي کې د اکتوبر د انقلاب پېښه او په اروپا او امریکا کې لوی اقتصادي بحران ددې سبب شو چې دولت د اقتصاد په برخه نور هم زیات رول ولوبوي، د کلاسیکانو نظریه چې د دولت لپاره په یو غیر فعال او نظارت کوونکي رول باندې قایلېږي او د هغه دنده یوازې د عمومي نظم تنظیم او ساتنه او د لږ شمېر خدماتو سرته رسول ګڼل، شاته پاتې شوه او یوه داسې نوې نظریې د هغه ځای ونیو، چې د دولت د فعال رول غوښتنه یې کوله. د دولت او ټولیزې رفاه نظریه (Welfare

عامه اقتصاد // 37

(State) په دې ترتیب سره د آدم سمېت نه لیدونکي لاس هېڅکله هم د خپلې مهربانۍ لارې د ټولنې درد دوا نه کړ او د محرومانو د رفاه او آرامۍ په برخه کې یې کوم کار ترسره نه کړ او وېروونکي بې تعادلي یې په آرام بڼه بڼونکي او انساني تعادل سره پای ته وښه رسېدل، په نا چاری سره یې د محرومو طبقو فشار او د انسان دوستانو په معنوي ملاتړ سره یې هغه څه چې باید نه لیدونکي لاس ترسره کړي وای ترسره نه کړل او ورو ورو د دولتونو دنده وگرځېده او ورپه غاړه شوه.

جان مینارد کېنز د خپل مشهور کتاب (د ربحې، پیسو او استخدام عمومي تیوري) په نامه کتاب کې چې په ۱۳۹۶ز خپور شوی د کلاسیکانو د نظریې بنسټ تر نیوکې لاندې ونيو. د کېنز نظریات کامل استخدام ته د رسېدو لپاره د دولت د پانګې اچونې او تولیدي او اقتصادي چارو په پراخوالي باندې راڅرخېدل. (۴:۷)

په دې ترتیب په اقتصادي چارو کې د دولت مستقیمې مداخلې ته لار پرانیستل شوه. په داسې توګه چې په بانک پورې اړوندو چارو په حمل و نقل او تولید کې یې مستقیماً مداخله وکړه. د بېلګې په توګه د کاریګرو لپاره د مزد نرخ ټاکنې، د مصرفي موادو په بازار کې یې په مختلفو بڼو خپله مداخله څرګنده کړه او معاش یې معلوم کړ. د عرضې او تقاضا میکانیزم ته یې په خپلې لېوالتیا سره تغیر ورکړ. په ټولیز ډول د شرایطو په تغیر سره د اقتصادي او ټولنیزو اړیکو سره د دولت لپاره یو نوی جوړښت او مفهوم منځ ته راغی، چې په هغه کې پخوانی (دودیز) حاکمیت او د نظم ساتل او د امنیت تأمین او له هېواد څخه دفاع یوازې د دولت د دندو یوه کوچنۍ برخه ګڼل کېږي. که څه هم اقتصادي لیبرالېزم د حکومت پیل د دولتونو کار د موجوده حالت ساتل و. دغه دنده د ستونزو حل کول، که څه هم د موجوده حالت د ګډوډېدو په قیمت وای بدله شوه او پر هغه سربېره د نظم او استقلال ساتل او د عدالت تأمین، د ټولنې د رفاه پرمختګ او د سلامتیا تأمین هم د دولت د دندو په محدوده کې راغلل.

ج- د شلمې پېړۍ په وروستۍ ربعه کې د درېیم ځل لپاره د لومړۍ دورې مفکورو او نظریو ته پام ورواوښت. د نوي لیبرالېزم په نوم کړنلارې و کولای شول چې دولت پلوه سوسیالیستي او کېنزي مفکورې له صحنې څخه بهر کړي. د سوسیالیستي نظامونو د ناتوانۍ دوره د افرادو مصرفي غوښتنو او تقاضاوو ته په ځواب ویلو او پر هغه سربېره د رفاهي دولتونو د انفلاسیوني رکود د ستونزې په حل کې په پرمختللو پانګوالو هېوادونو کې د لیبرالېزم د کړنلارې د ژوندی کولو لپاره په نویو فکري چوکاټونو کې زمینه برابره کړه.

په ټولیز ډول د ۱۹۹۰ز لسيزه د خصوصي کولو او بازار اقتصاد ته د میلان لسيزه ګڼلې شو. په دې لسيزه کې زیاتره مخ پر ودې هېوادونو د وخت د غوښتنو او اړتیا پر اساس مطلوبې اقتصادي ودې او پراختیا ته د لاسرسي لپاره د بازار له قوانینو څخه د ګټې اخیستنې هڅه وکړه او په خپلو لویو اقتصادي ستونزو باندې د لاسبري کېدلو لپاره په اقتصادي فعالیتونو کې د دولت د مداخلې د کموالي په فکر کې شول او د هغه په تعقیب او د دولت تر کنترول لاندې تولیدي او سوداګریز مؤسسات د خصوصي کولو

په هڅه کې شول. څرگنده شوه چې په لویه کچه اقتصادي تصامیم او د دولت تر د شرکت تر پوښښ لاندې تصامیم د اقتصادپوهانو په واسطه نه نیول کېږي، بلکې تکنو کراتان دي چې تصامیم نیسي او وروسته د خپلو تصامیمو لپاره اقتصادي دلیل وړاندې کوي. له دې ټولو سره بیا هم د مخ پر ودې هېوادونو اقتصاد په سر د دولت تیوري محسوسېږي.

په اقتصاد کې د دولت د فعالیت پراخوالی، په مختلفو وختونو کې په ټولنیزو فعالیتونو کې د اجتماعي عدالت په تحقق او د منابعو په تخصیص کې د خصوصي برخې د ناتوانۍ په دلیل دی او په داسې حال کې دی چې زیاتره هېوادونه د تولیدي منابعو د مدیریت او مناسبې ټکنالوژۍ د کموالي، د پانګې اچونې د محصول د نرخ د تیتوالي، د کورنیو انحصارات او د سیاسي او اقتصادي قطبونو ایجاد، د اقتصاد له راتلونکې نه د بهرنۍ مداخلې او تعرضاتو څخه نه یوازې له کوم مطلوب څخه برخمن دی، یاد عوامل په اقتصاد کې د دولت مداخله توجیه کوي.

په ټولیز ډول تجربې ثابتې کړې ده چې د اقتصاد دوه جوړښتي موډلونه چې اقتصاد د بازار له میکانیزم سره او دستوري اقتصاد پکې شامل دي، هېڅ یوه هم په یوازېتوب سره ونه کړای شول، چې اقتصادي ستونزو ته مناسب او سم ځواب ورکړي او په جرئت سره ویلی شو، چې حتی په پانګوال نظام لرونکو هېوادونو کې هم د بازار د میکانیزم پر اساس اقتصاد شتون نه لري، بلکې اقتصادونه مختلط او دواړه خصوصي سیستمونه او عمومي کنترول پکې شامل دي.

۳- په بېلابېلو موډلونو کې د عامه سکتور وده:

د دولت د مالي اقتصاد تاریخي وده د اړتیا وړ حد څخه وړاندې د بازار اقتصاد د پاتې راتلو د جبران لپاره رامنځ ته شوې ده، زیاتو اعتقادي، سیاسي او ټولنیزو عواملو لاسونه سره ورکړي، چې په نتیجه کې یې نوموړې وده رامنځ ته شوې ده. د نوموړې پدیدې د علت لپاره مختلف نظریات وړاندې شوي دي. یو داسې پراخ موډل چې وکولای شي له یوه اړخه د مجموعي اقتصاد په پرتله د دولت د مخارجو اوږدمهاله وده څرګنده کړي او له بلې خوا د انتقالي ورکړو زیاتېدونکې سهم څرګند کړي، تراوسه پورې نه دی وړاندې شوی، بلکې لوی موډلونه د دولت د مخارجو د اوږدمهاله ودې او کوچني موډلونه د مخارجو د اجزاوو د تغییراتو د بیان لپاره پکار وړل کېږي. له معمول سره سم په لاندې توګه د عامه اقتصاد د دودې د څرګندولو لپاره له مختلفو موډلونو څخه استفاده کېږي. (۳:۳۷۲)

الف- د اقتصادي پراختیا موډل: په دې موډل کې چې په روستو او ماسګریف پورې منسوب دی، د عمومي برخې مخارج د اقتصادي پراختیا د اړتیا په توګه ګڼل کېږي. په لومړیو پړاوونو کې باید ډېری مخارج د زېربنایي چارو لپاره ځانګړي شي لکه د حمل و نقل، ترانسپورت او مخابراتي شبکو اړیکې، سرکونه، بندونه عمومي ښاري خدمات د قانوني بنسټونو ځای پرځای کېدل او هغه ته ورته چې تقریباً د عمومي اجناسو ماهیت ولري، چې خصوصي سکتور د هغه له سرته رسولو او بشپړولو سره لېوالتیا نه

عامه اقتصاد // 39

لري او يا ورته حاضر نه دي، پردې اساس دولت بايد په دغو برخو کې په زیاتېدونکې ډول سره مخارج ترسره کړي. په وروستیو پړاوونو کې ددې ډول پانگه اچونو اړتیا کمېږي خو د انساني پانگې اچونې مخارج له زده کړې، عامه روغتیا او داسې نور مخارج ددې ځای ډکوي. پر هغه سربېره د دولت د خدماتو له امله د عامه سکتور وده د ثروت د قطبونو د راپیدا کېدو سبب ګرځي، په دې معنا چې د دولت د دا ډول کړنو په نتیجه کې شتمنی راپیدا کېږي او همداراز د نا مطلوبه بهرنیو اغېزو سبب ګرځي، چې دا ډول اغېزو مهارول هک په خپله د دولت لپاره تازه مخارج منځ ته راوړي.

ب- د ارګانیک دولت موډل: د نوموړي موډل وړاندې کوونکی آلماني اقتصادپوه واګنر دی، چې په نوموړي موډل کې دولت د یو ژوندي ارګان په توګه ګڼل کېږي، چې د اتباعو په استازیتوب تصمیم نیسي او د وخت په تېرېدو سره وده کوي. همداراز د دولت د ودې علت د ټولني له غوښتنې سره سم د خدماتو او توکو په زیاتوالي سره نه ترسره کېږي او د خلکو عواید له نوموړو غوښتنو څخه بېرته ستوني، په دې معنا چې د دولتي توکو او خدماتو د تقاضا د زیاتوالي له سرعت څخه زیات دی. په عین حال کې د بازار پاتې راتلل په ځانګړي ډول د بهرنیو اغېزو په نتیجه کې، کله چې یو طبیعي آفت راځي، نو په دې حالت کې ټولنه او خصوصي سکتور له دې ډول کړنو څخه عاجز وي او یا ځینې خلک نه غواړي چې دا ډول کړنې ترسره کړي او یا همدارنګه د ممتازو توکو په تولید کې هم د دولت مداخله ضروري کوي ترڅو د نوموړو توکو او خدماتو په مستقیم ډول عرضې سره نوموړي تشه ډکه کړي یا په بله وینا د واګنر قانون ددې څرګندوی دی، چې د سړي سر عاید په زیاتوالي سره د دولت په اندازه کې هم ورزیاتېږي.

ج- د سیاسي محدودیت موډل: په دې موډل کې د پیکاک او ویزامین په لاس ارایه شوی د مخارجو د کموالي په پرتله د مخارجو زیاتوالي ته ډېر میل لري. ددې دلیل دا کېدای شي، چې دولتونه د قدرت زیاتوالي ته ډېر میل دي. مګر په هغه هېوادونو کې چې مالیات د ارایه ورکوونکو له لوري تأمین کېږي، نو دغه میل د مالیه ورکوونکو له خوا د محدودیت سره مخامخ کېږي. د تحمل یا منلو وړ مالیاتي نرخ کې زیاتوالي، د شخصي عوایدو او شرکتونو د عوایدو په زیاتوالي سره په یو وخت کې د دولت مالیاتي عواید زیاتېږي. نو هر کله چې یو هېواد د یوه بحران یا ستونزې سره مخامخ کېږي، لکه جنگ یا قحطي، نو د ټولني تحمل یا حوصله د مالیاتو د زیاتوالي په مقابل کې زیاتېږي، چې په نتیجه کې د بحران څخه مخکې دوران په نسبت مالیات په لوړو نرخونو سره اخیستل کېږي او د دولت مخارج په لوړه کچې خپلې ودې ته دوام ورکوي.

د- د هیولای موډل: په دې موډل کې داسې فرض کېږي، چې د دولتي مخارجو زیاتوالي دومره سیاسي محدودیت نه لري، همدارنګه داسې فرض کېږي، چې دولت ددې پرځای چې د عمومي ګټو د ملاتړ په فکر کې شي، په خپله وده پسې وي ترڅو د سیاستوالو او د هغه د کار کوونکو ګټې ترلاسه شي، چې په نتیجه کې عمومي برخه د خلکو په نسبت د ځان لپاره زیات کار کوي. لکه د یو بد هیولا

په څېر په مراتبو سره لویږي.

هـ- سیاسي نفتي موډل: مخکې له دې څخه چې نوموړو موډلونو کې داسې فرض شوي وو، چې د دولت د مخارجو د تمویل اصلي منبع یوازې مالیات دي، اما په نفت لرونکو هېوادونو کې لکه ایران، چې د هغه هېواد اقتصاد د هغې شتمنۍ سره چې منبع یې د نفتو په تولید او صادرولو کې نغښتي ده، د دولت د ودې بڼه توپیر لر ونکې تر سترگو کېږي. د نفت لرونکو او نفت نه لرونکو هېوادونو لوی توپیر دا دي، چې دولت کولای شي، چې د نفتو په عوایدو باندې په تکیه او د ملي تولید سطحې ته په نه پام سره د مصرف توان او قدرت ټولنې ته انتقال کړي.

و- سیاسي تسلیحاتي موډل: د دولتونو په مخارجو کې د دفاعي مخارجو د سهم مداخله شاید وکولای شي، چې په وسلو باندې د ولاړ موډل په وړاندې کولو کې مرسته وکړي. د دولتونو د لید وړ وده په شلمه پېړۍ کې پیل کېږي. په نړۍ کې د سیاسي بلاکونو او دنښمنیو را منځ ته کېدل او د ختیځ او لویدیځ وسله واله سیالي چې د ناټو او ورسا په سازمانونو کې په بشپړه توګه و ځلېدل، د نوموړي پېړۍ له څرګندو ځانګړتیاوو څخه دي. د اقتصادي ګټو د لاسته راوړلو او نفوذ د ساحې د پراخوالي لپاره سیالي د بحرانونو د مرکز د را پیدا کېدو سبب شوه، چې د اوږدو کلونو په تېرېدو سره زیاتې بېلګې شتون لري، چې نظامي مخارج د دولتونو د مخارجو مهمه برخه تشکیلوي. د دولت د مالي اقتصاد وده په شلمه پېړۍ کې په ټولو هېوادونو کې د لید وړ ده. دا منلی شو چې په اقتصادي ودې سره دولت هم زیات رول پیدا کوي، مګر په ملي تو لید کې د هغه سهم زیاتوالي د بحث وړ موضوع ده. زیات شمېر کمي شاخصونه تر کار لاندې نیول کېږي ترڅو نوموړي سهم څرګند شي. نسبت مجموعي عاید ته د دولت بودجه یو له هغه څخه دي. د دولت مالي اقتصاد په قانون گذاري او سیاست گذاري سره د منابعو په ځانګړي کولو او عاید وېش کې جدي رول لوبوي، خو د مخارجو د نسبي ټیټوالي په دلیل دا ډول اقدامات نه شي کولای، چې د هغه کمي شاخص ارایه کړي. په مجموعي استخدام کې د عامه اقتصاد د استخدام نسبت او د مالیاتو نسبت GDP ته د نورو کمي شاخصونو له جملې څخه دي. نوموړي شاخصونه هم د عامه اقتصاد د رول په څرګندولو کې د ستونزو سره مخامخ دي. د دولت له اندازې څخه د هغه دوامداره ودخ مهم ده. ددغې پدیدې د توضیح لپاره داسې یو واحد موډل، چې مجموعي پراخوالي او د دولت د مخارجو د ترکیب تغییر څرګند کړي، تراوسه پورې نه دی وړاندې شوی. د اقتصادي پرمختیا، ارګانیک دولت، سیاسي محدودیت او د هیولای موډلونه ددې موخې لپاره دود دي. سیاسي نفتي موډل د نفتو صادرونکو هېوادونو ته د پورته کېدونکې ودې لپاره د کارونې وړ دی. تسلیحاتي موډل هم امکان لري، چې د قدرتمنو هېوادونو او همداراز د هغه تر واک لاندې هېوادونو لپاره تر یوې اندازې پورې د منلو وړ څرګند شي. یو بل علت هم کولای شي، چې د عامه اقتصاد د ودې اړخونه څرګند کړي لکه نفوس، د تکنالوژۍ پرمختګ، ښاري کېدل او ایډیالوژیکي څیړنې. په ټوله کې کولای شو ووايو، چې له نوموړو مختلفو نظریاتو څخه هریو د واقعیت

عامه اقتصاد // 41

د ډولونو بیانوونکی دی. که هرڅو ځینې هغوی په تاریخي اړخونو باندې ټینګار کوي او یوه ډله د هغوی د سیاستوالو کار کوونکو او مالیه ورکوونکو سیاستونو ته ګوته نیسي یا نظریات چې په داخلي او نړۍ والو اړخونو باندې تکیه لري. د وړاندې شویو نظریاتو تجربوي څېړنې هم د عامه اقتصاد د ودې لپاره د ټاکلی حد په ټاکلو باندې پای ته نه رسېږي. ۲۰۰۵ پېړۍ په دغو وروستیو لسيزو کې د دولت په کوچني کولو باندې له ټینګار سره سره دغه چاره په څرګند ډول منل شوې ده، چې په مخ پر ودې هېوادونو کې اوس هم د دولت لپاره بنسټیز رول باقي پاته دی. دغه رول مخکې له دې چې یوه اندازه نظر ولري، چې د مؤثریت لوري ته لېوالتیا لري.

مؤثریت د هغه د نفوس یا ټولني د اقتصادي او ټولنيزو اړتیاوو ته د ځواب ویلو لپاره، یعنې په دغو هېوادونو کې د دولتونو د پراختیا مدیریت امکان لري، چې په اقتصاد باندې تمرکز راکم کړي او همدارنګه د لاندې چارو د اجراء او تنظیم مسئول دي. د عمومي مؤثریت سیاستونه په ځانګړې توګه د اقتصادي تېرېدنې په برخه کې د فقر کموالی، د کرهڼې د لارې ښه والی، د ټولنيزو خدماتو عرضه او د ژوند چاپېریال ملاتړ تر اوسه پورې د دولت د رول او اندازې په اړوند زیاتې شخړې شتون لري او ډېر پېچلي نه موندل شوي مسائل باقي پاته دي.

۴- د دولتونو د لویوالي شاخصونه:

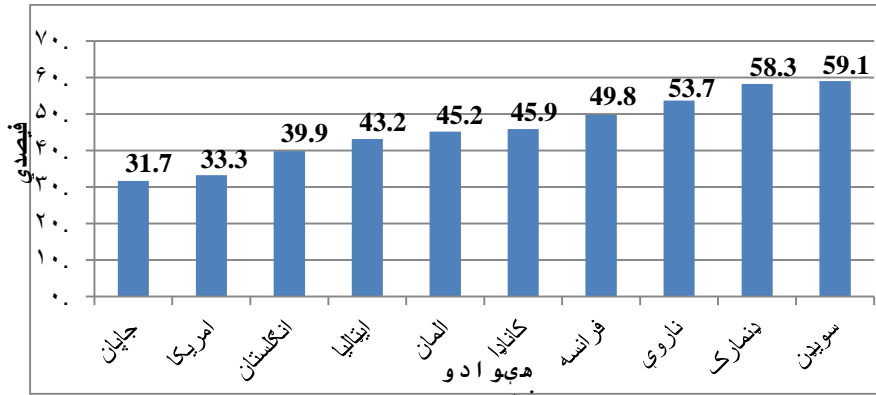
په نیو کلاسیک اقتصاد کې عامه اقتصاد یوازې د بازار د پاتې راتلو د جبران لپاره منځ ته راغلی دی، یعنې اصل بازار او خصوصي برخه ده او په هر ځای کې چې اړتیا پېښه شي، دولتي اقتصاد مرستې ته حاضرېږي. د توافق وړ او له مشخصو اهدافو سره په مطابقت کې عامه یا دولتي اقتصاد غواړي، روښانه کړي چې دولت په کوم ځای کې مداخله وکړي او په کوم ځای کې ځان ګوښه کړي ترڅو اقتصادي مؤثریت د ټولني لپاره زیات شي، د شتمنی وېش د ټولني مطلوب حالت ته نږدې شي او نور ټولنيز اهداف تحقق ومومي. عامه اقتصاد یا د دولت مالي اقتصاد د بازار اقتصاد یا د وده موندنې خصوصي برخې د کمبود د جبران لپاره د زمينه سازۍ د آسانتیا لپاره د زمينې برابرول او د خصوصي او عمومي برخې ترمنځ د متقابلو اړیکو د بیان لپاره هڅه ده. (۹:۱۲۵)

نو پردې بناء کولای شو تمه ولرو، چې څه هم په هغو هېوادونو کې چې د پیاوړي او سازمان شوي خصوصي سکتور لرونکي دي او د بازار چارې په ټول توان سره حمایت کوي، هېوادونه څومره لوی نه شي خو حقیقت برعکس دی. څرنگه چې په مشخصو شاخصونو سره کولای شو چې د هېوادونو د لویوالي یوه بېلګه وګڼو.

الف- د ناخالص داخلي تولید د حجم په پرتله د دولت د مخارجو تناسب: د ناخالص تولید د حجم په تناسب د دولت د مخارجو د سهم د زیاتوالي په اړوند موجود ارقام او اعداد یو له هغو فکتورونو څخه دی، چې د دولتونو په لویوالي باندې شاهدي ورکوي. که چېرې د دولت رول ناخالص داخلي تولید ته

د دولت د مخارجو د نسبت له لارې اندازه کړو، دغه نسبت په ۱۹۹۰ز کال کې په گڼ شمېر صنعتي هېوادونو کې لاندې بڼه وده.

(۱) شکل: په ۱۹۹۰ز کال کې د GDP په پرتله د صنعتي هېوادونو دولتي مصارف (۳:۳۶۱)

پورتنی شکل څرگندوي چې دولت د بازار په اقتصاد کې د پراخ سهم او رول لرونکی و. څرنگه چې لږ سهم په جاپان پورې تعلق لري، چې د ۳۲٪ GDP په حدودو کې پکې شاملېږي او تر ټولو لږ سهم په سویډن پورې تړاو لري، چې د ۵۹،۱٪ GDP رانغاړي. څرنگه چې په صنعتي هېوادونو کې په تاریخي بهیر کې لیدل کېږي، چې نوموړی فکتور منځ په زیاتېدو دی مثلاً په ۱۹۴۰ز په امریکا کې له ۲۰٪ څخه په سعودي ډول سره په ۱۹۸۰ز کې ۳۵٪ ته زیات شوی دی. ظاهراً دولتونه نه یوازې د اقتصادي مؤثریت د نشتوالي د جبران لپاره، بلکې د نورو سیاسي او ټولنیزو دلایلو په امله هم وده کوي. (۳:۳۶۰)

ب- د ملي عاید په پرتله د دولت د بودجې د نسبت زیاتوالی: نوموړی په ملي اقتصاد کې د دولت درول د ټاکلو لپاره بڼه معیار دی او د تاریخ په اوږدو کې یې خپل سعودي لوری وهلی دی.

ج- په مجموعي استخدام کې د دولتي استخدام د سهم زیاتوالی: دا هم د هېوادونو په مجموعي استخدام کې د دولتي وظيفو د سهم تغییراتو ته په کتو د دولت د رول د اندازه کولو یو بله طریقه ده. انساني ځواک د هغو تولیداتو له منابعو څخه دی، چې په خپله د نورو منابعو په کارولو کې اصلي رول لري. پردې اساس له دغې منبع څخه د دولت سهم زیاتوالی موندلی شي، چې په مجموعي اقتصاد کې د دولت د رول څرگندوی وواوسي.

د- په ملي عاید کې د مالیاتو د سهم زیاتوالی: په هغو هېوادونو کې چې مالیات د دولت د مخارجو د تأمین منبع ده، په ملي عاید کې د مالیاتو نسبت کولای شو چې د دولت د رول د اندازه کولو لپاره په کار یوسو.

۵- د دولتونو اقتصادي رول او موخې:

عامه اقتصاد // 43

معاصر اقتصادي شرايط او نوې اقتصادي نظريې، د عمومي برخې د فعاليتونو پراخوالی ايجابوي او د دولتونو په هغه کوچني رول باندې بسنه نه کوي، کوم چې کلاسيک اقتصادپوهان د هغه لپاره ورباندې قايل وو او د ټولني د يو اقتصادي ارگان په توگه عمل کوي. په اقتصادي جرياناتو کې د دولت رول د پام وړ سرعت سره مخ په زياتېدو دی. د غه تناسب د سازمانونو او تصديو په ايجاد او داسې فعاليتونو باندې پای ته رسېږي، چې په ملي عايد کې د دولت د سهم د زياتوالي سبب کېږي. دولت له پخوانيو دندو څخه جلا چې د کلاسيکو اقتصادپوهانو د منلو وړ هم دي، بايد ټولنيزې رفاه ته د رسېدو پورې اړوند مسايلو ته پام وکړي يا يې ترسره کړي لکه د منابعو ځانگړي کول، د عوايدو عادلانه وېش، کامل استخدام، د قېمتونو د سطحې استقرار، اقتصادي وده، نړيواله سوداگري او داسې نور. نو بناء اوس د کميت او کيفيت له نظره د دولت اقتصادي فعاليتونه مخ په پراخېدو دي او د ټولني په اقتصادي جرياناتو کې د دولت مداخله اړينه ده. کولای شو چې د دولت عمده اقتصادي موخې په درېيو ساحو کې مشخصې کړو. (۲:۲۲)

الف- د منابعو ځانگړي کول: دولت بايد مشخص کړي چې د منابعو په تخصيص کې کوم تغييرات او اصلاحات اړين دي او د منابعو په پرځاي کولو کې بايد څوک ضرر ومني؟ او ددغو تغييراتو د سرته رسولو لپاره بايد داسې سياستونه تعين کړي، چې د عوايدو په راټولولو او د هغه د مخارجو لپاره اړين دي.

ب- د عوايدو وېش: دې ته په پام سره چې بايد د عوايدو په مناسب يا عادلانه وېش کې د تشخيص لپاره له تعريف سره نږدې وي. دولت اړ دی چې ټولنيز عدالت ته د رسېدو او حداکثر رفاه د لاسته راوړلو په خاطر د عايد د وېش وسايل برابر کړي.

ج- اقتصادي ثبات: د دولت له مجموعي اهدافو څخه يو بل هدف د ټولو لپاره کار پيدا کول او د قېمتونو د مناسبې سطحې ساتل دي، چې نوموړي عوامل په خپله د اقتصادي پراختيا او ودې لپاره وسايل گڼل کېږي. په ټولنه کې د دولت اقتصادي رول او د ټولني او بازار په نښتې برياليتوب کې ددغه رول د يوې برخې اغېزه د عامه اقتصاد اهميت په ځانگړي ډول په لاندې مواردو کې څرگندوي:

۱. د اقتصادي فعاليتونو قواعد مشخصوي.

۲. د مالکيت د حقوقو د ټاکلو او له هغه څخه د ملاتړ دنده په غاړه لري، هغه څه چې د اقتصادي ډاډ لپاره اړين دي.

۳. سياست گذاري په لاس کې لري، هغه چاره چې د تأمين د ثبات وسيله ده.

۴. د عدالت په پام کې نيولو سره له امکاناتو سره سم ماليات د دولت په لاس کې دي.

۵. په خپله په مستقيم ډول ځينې توکي عرضه کوي.

۶. د هغه رهبري کوونکي رول ته په پام سره، د خلکو په وړاندې ځانگړي مکلفيتونه په غاړه لري. پورتنی ټکي کفايت کوي ترڅو د دولت د اقتصاد په اړوند بحث ته اړتيا روښانه کړي. معمولاً

دولتونه د مختلفو موخو د تأمين لپاره ه کړي. معمولاً دولتونه د مختلفو موخو د تأمين لپاره د بازار په څنگ کې ځاي لري، چې دا ډول موخې په عمده ډول په لاندې دي له:

۱. د اقتصادي مؤثریت لوړول.
 ۲. د عدالت تأمين.
 ۳. د انساني ارزښتونو بهبود.
- د دولتونو د مداخلې ډولونه د پورتنیو اهدافو د لاسته راوړلو لپاره په لاندې کړنو کې د تطبيق وړ دي:

۱. د قانون گذارۍ رول.
۲. د ثبات ورکولو رول.
۳. د ځانگړي کولو رول.
۴. د عدالت غوښتنې رول.
۵. د رهبري کولو رول.

لنډيز:

د عامه اقتصاد له پراخوالي څخه دمخه د مارکيټ د ضعف لاملونه لکه انحصار، جانبي تاثيرات، عامه کالي، د اقتصادي ثبات نه شتون، عدالت او انساني ارزښتونه تر بحث لاندې نيول شوي او د بازار نواقص لکه د اطلاعاتو ضعف د توليدي عواملو د تحرک نه موجوديت او د هغوی په عکس العمل کې ځنډ، د کاليو مختلف والی توضېح شوي دي او همدارنگه د مارکيټ عدم کفايت ترڅو په مېشره توگه د تولني اړتياوې تأمين شي او دولت هغه فعاليتونه چې د بازار د نيمگړتاوو د لرې کولو لپاره ترسره کېږي بررسي کوي.

په اقتصادي فعاليتونو کې د دولت د مداخلې په اړه نظريات په تاريخي لحاظ په درې ډوله ليدل کېږي، چې لومړۍ دوره د کلاسيکانو ده او د دولت مداخله په اقتصادي کارونو کې ډېره محدوده ده، په دوهمه دوره کې بيا د دولت مداخله يو څه زياته ښکاري چې جان مينارد کينز په دغو نظرياتو کې زياته برخه لري او درېيمه دوره بيا لومړۍ دورې ته بېرته ورگرځېدلې چې دوی نوی ليبرالېزم رامنځ ته کړی.

د عامه اقتصاد د پراخوالي د پېژندنې لپاره ځينې ماډلونه لکه د اقتصادي پرمختگ ماډل، ارگانیک ماډل، د سياسي محدوديت ماډل، د هيولای ماډل، نفتي سياسي ماډل او تسليحاتي ماډل تر لاس لاندې نيول شوي دي او د عامه اقتصاد د اقتصادي ودې دلایل ارزيايي شوي.

د دولتونو د ورځ تر بلې لويوالي شاخصونه نسبت د دولتونو د مصارفو زياتوالی د هغوی د داخلي توليد ته، د ملي عايد په نسبت د بودجې زياتوالی، د دولتي استخدام د کچې زياتوالی په عمومي استخدام او همدارنگه په ملي عايد کې د مالياتو د اندازې زياتوالی توضېح کوي.

د دولتونو عمده اقتصادي اهداف چې د منابعو تخصيص، د عايد وېش او اقتصادي ثبات دي د دولت د مداخلې له لارې چې په قانون گذارۍ، ثبات ترلاسه کولو، تخصص، عدالت غوښتنې او د رهبري له لارې کولای شي چې عملي او تطبيقي جنبه ترلاسه کړي او اقتصادي اهدافو ته د دولت د رسېدنې لپاره زمينه برابره کړي.

پوښتنې:

۱. د بازار د ضعف موارد کوم دي؟
۲. انحصار ولې د بازار د شرایطو په موجودیت کې هم موجود وي؟
۳. آزاد بازار ولې د عامه کالیو په وړاندې کولو کې پاتې راځي؟
۴. ولې آزاد بازار په اقتصادي ثبات او عدالت ترلاسه کولو کې پاتې راغلی؟
۵. انساني ارزښتونه ولې په آزاد بازار کې نه تأمین کېږي؟
۶. د بازار عمده نواقص و نوموئ؟
۷. آزاد بازار ولې د اطلاعاتو په لاسته راوړنه کې پاتې راغلی؟
۸. د کالیو مختلف والی ولې د آزاد بازار د نواقصو څخه شمېرل کېږي؟
۹. د بازار د نواقصو د لرې کولو لپاره دولت څه کولای شي؟
۱۰. د دولت د مداخلې حدود څه ډول کولای شو چې په اساسي ډول و ټاکو؟
۱۱. د اتلسمې پېړۍ اقتصادي نظریات په عمده ډول د کوم اقتصادي مکتب ملاتړ کوي او څه ډول توضیح کېږي؟
۱۲. د دولت د مداخلې د نظریاتو بدلون په اقتصاد کې په درې یادو دورو کې توضیح کړئ؟
۱۳. د عامه اقتصاد د ودې په باره کې له کومو ماډلونو څخه استفاده کېږي؟
۱۴. د اقتصادي پرمختګ ماډل کوم مفهوم ارایه کوي؟
۱۵. د دولتو ورځ تر بلې پراخوالی کوم دی نومونه یې واخلي؟
۱۶. د دولتونو عمده اقتصادي اهداف کوم دي؟
۱۷. په اقتصادي فعالیتونو کې دولت خپلو اقتصادي فعالیتونو ته د رسېدو په خاطر کوم رول ترسره کوي؟

مأخذونه:

۱. پور مقیم، سید جواد. (۱۳۸۶) اقتصاد بخش عمومی، نشر نی، تهران.
۲. پژویان، جمشید. (۱۳۸۳). اقتصاد بخش عمومی، نشر جنگل، تهران.
۳. توکلی، احمد. (۱۳۸۰). بازار، دولت. چاپ و نشر لیلی، تهران.
۴. توکلی، احمد. (۱۳۸۵). مالیه عمومی، سازمان چاپ و نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
۵. شبان، محمد انور. (۱۳۷۵). تیوریها، سیاست ها و عوامل انکشاف اقتصادی، نیاز آرت پرس، پشاور.
۶. عارف، عبدالقیوم. (۱۳۸۷). سیر تحول وظایف دولت ها و توسعه اقتصاد عامه، مجله علوم

47 // عامه اقتصاد

- اجتماعی، شماره سوم، کابل.
۷. فولکرس، کی. (۱۳۸۵). اقتصاد عامه (ترجمه شده به دری) مؤسسه همکاری اکادمیک آلمان، کابل.
۸. فرج وند، اسفندیار. (۱۳۸۴). بودجه، انتشارات فروزش، تهران.
- 9 .Frank.R. (1997) > "Micro Economics and Behavior" , ed , USA>
- 10 . Samuelson P.A . and Nard Hanus . W. D. (1998) . " Economics" . 6th < ed, USA .

درېم څپرکی

د دولت کړنې او عامه مخارج

په اقتصادي سیستم کې د دولت د عدم مداخلې طرفدار اقتصادپوهان هم د دولت په وسیله د ځینو کالیو او خدماتو په تولید باندې معتقد وو. د دولت دغه اقتصادي فعالیتونه د هغو کالیو او خدماتو په عرضې پورې مربوطوي، چې د عامو خلکو لپاره گټور وي، خو خصوصي سکتور معمولاً د هغه د تولید لپاره داوطلب نه وي.

د مصرف او استفادې له نقطه نظره کولای شو، کالي او خدمات په دوه عمده گروپونو ووېشو. (۲:۱۴۵) هغه کالي او خدمات چې د بازار له لارې عرضه کېږي، د هغې په مقابل کې چې د خصوصي بازار سیستم د هغه په وېش کې ناتوانه دی، بازار یوازې هغه وخت عمل کولای شي چې د کالیو او خدماتو د گټو د تفکیک امکان وجود ولري او ددغو گټو د تخصیص قابلیت موجود وي، یعنې کله چې احمد د مصرف لپاره کالي پېږي او د هغه په مقابل کې پیسې تادیه کوي، حسن چې قیمت یې نه اداء کوي، د هغه کالي له گټې څخه محرومېږي. مبادله د مالکیت د حق له تمیز پرته نه شي ترسره کېدای او د مالکیت د حق تمیز ددې غوښتنه کوي چې کالي د بېلېدو او تفکیک وړ دي، له هغه څخه استفاده هم خصوصاً فرد یا افرادو ته د تخصیص وړ وي.

په دې څپرکي کې لومړی د اقتصادي تأثیراتو له نظره د عامه مخارجو له معرفت څخه نیولې، عامه کالي توضیح شوي او وروسته د عامه کالیو د انتخاب امکاناتو بررسی، عامه تصدیگانې هم د دولت د فعالیتونو د یوې برخې په توگه په پام کې نیول شوي او د دولت په واسطه د اجتماعي سیاستونو تأمین د یو بل بحث موضوع تشکیلوي.

سبسایډي گانې، بلاعوضه دولتي مرستې بل عنوان دی چې د عامه مخارجو په اړخ کې خاص ځای او مقام لري، بالاخره په مختلفو عرصو کې دولتي مرستې چې د عامه مخارجو د مصرف له پلوه د استقامتونو ټاکوونکې وي په مختصر ډول بحث پرې کېږي او په پای کې د عمده موضوعاتو لنډیز، محصلانو ته تمریني سوالونه او مأخذونه هم ورکړل شوي دي.

۱- عامه مخارج د هغه د اقتصادي تأثیراتو له نظره:

عامه مخارج د دولت د انتخابي سیاستونو منعکس کوونکي دي. کله چې دولت تصمیم ونیسي چې څه ډول کالي او خدمات ارایه او له څه ډول کمیت او کیفیت سره یې تولید کړي، عامه مخارج به ددې ډول سیاستونو د اجراء کولو مخارج وي. دغه مفهوم کولای شو د موضوع د وسعت په پام کې نیولو سره د مخارجو له اړخه په دوه برخو ووېشو:

الف: د مخارجو تأمین، د عامه برخې د بودجې له لارې د کالیو او خدماتو ارایه، چې د عامه مخارجو اساسي مفهوم دی. دغه ډول مصارف هغه مصارف دي چې د عامه برخې په صورت حسابونو

کې ظاهرېږي.

ب: د دولت د قوانینو او مقرراتو په وضع کولو سره د خصوصي سکتور مخارج تر تأثیر لاندې راولي، د مثال په توګه په هوتلونو کې د حداقل حفاظتي وسایلو د ایجادولو په اړه د قانون تصویب، د هوتل مالک د مصارفو په قبلولو مجبوري.

کله چې د عمومي برخې تصامیم ددې ډول مخارجو باعث کېږي، ځینې کارپوهان دغه ډول مخارج د عمومي مخارجو جزء ګڼي.

کله چې د دولت د عملیاتو په مصارفو بحث کوي، د عامه مخارجو یو پراخ مفهوم ته پام کوي. ددې ډول ایډیالوژیکي دلایلو له مخې د دولت فعالیتونه په تخصیص او وېش کې له نه کارونې سره مقابله د بازار له ناتوانۍ سره تړاو لري. پردې اساس دولت عامه خالص او ناخالص کالي ارایه کوي او انتقالي ورکړې به ولري.

هغه څه چې دلته د پام وړ دي، د عامه سکتور وده ده. د عامه اقتصاد د ودې پوښتنې ته د ځواب لپاره ډول ډول روشونه او طریقې وجود لري مثلاً کولای شو د عمومي مخارجو د مطلقې اندازې ودې ته پام وکړو، د مثال په توګه د افغانستان د اسلامي دولت د ملي بودجې عمومي مخارج په ۱۳۸۶ لمريز کال کې ۲۵۳ ملیارده افغانۍ او په ۱۳۸۷ کال کې دغه رقم ۳۷۸ ملیارده افغانیو ته رسېدلی و (۳۰:۱۰) او که چېرې دغه د عمومي مخارجو زیاتوالی د نورو اقتصادي متحولینو اندازو لکه د قیمتونو د عمومي سطحې زیاتوالي، د ناخالص ملي تولید ودې او د نفوس تغییراتو ته په پام کې ونیسو د عامه مخارجو د نسبي زیاتوالي بررسي افاده کوي. د عامه مخارجو خاص اقتصادي تأثیر د مخارجو په ماهیت پورې تړاو لري او له دې وجې د دولت د مخارجو د ماهیت له لحاظه مخارج په دوه ګروپونو وېشل کېږي. (۳۰:۲)

الف- تمامېدونکي عمومي مخارج:

په دغو مخارجو کې د کالیو او خدماتو جاري پېرودنې (د کار قوه او مصرفي کالي) او پانګه ییز کالي او خدمات (لکه د واټونو، مدرسو، روغتونونو او داسې نورو چارو کې پانګونه) کې شاملېږي یا په بله وینا دغه ډول مخارج په دې ډول دي:

د عمومي سکتور په واسطه ورکړل شوې پېرودنې چې په قیمت کې د ترلاسه شوي مقدار له ضرب څخه لاس ته راځي یا په بله وینا هغه مخارج دي چې تولیدي منابعو لکه ځمکې، د کار قوې او پانګې ته ضرورت لري چې د عمومي سکتور د استفادې لپاره له خصوصي سکتور څخه اخیستل کېږي. پردې سربېره تمامېدونکي عمومي مصارف د اقتصاد پر منابعو ادعا ده او د عمومي سکتور په واسطه له دغو منابعو څخه په نورو سکتورونو برخو کې د استفادې مانع کېږي او د نورو برخو د نه تولید شویو محصولاتو ارزښت، فرصتي مخارج او عامه مخارج دي چې د عامه سکتور په واسطه د منابعو د جذب پر اساس ترسره کېږي.

ددې ډول مخارجو ماهیت کاملاً د سوداگریزو واحدونو د تولیدي مخارجو له ماهیت سره مشابه دی او څرنگه چې یاد مخارج د عاید په شکل د ټولني د افرادو لاس ته رسېږي د ملي عاید په محاسبه کې هم شاملېږي. په واقعیت کې د دولت او خصوصي واحدونو په منځ کې عمده تفاوت ددې ډول مخارجو په اړه د تولید شویو کالیو او خدماتو امر دی. خصوصي مؤسسات خپل کالي او خدمات د معادل قیمت په مقابل کې او یا یې د تمام شوي قیمت څخه په لوړ قیمت پلوري او په مقابل کې دولت په واسطه ارایه شوي کالي او خدمات ددغو مخارجو په اثر ممکن د دولت د دندو او وظایفو په اجراء کې په وړیا ډول او یا په ډېر کم قیمت وېش شي او یا د خاصو خدمتونو د ترسره کولو لکه د اداري او نظامي خدمات د دولت په لاس کې باقي پاته شي.

د تولید د عواملو د پېر مخارج له اقتصادي منابعو څخه د دولت د مستقیمې استفادې منعکس کوونکي دي. هماغه ډول چې اشاره وشوه دغه ډول مخارج له هر اړخه د خصوصي تولیدي واحدونو له مشابه مخارجو سره برابر دي. پردې اساس له دغو منابعو څخه استفاده ممکن د خصوصي واحدونو له رقابت سره مخامخ وي. ددغه رقابت تأثیر او حدود په دوه عواملو پورې تړاو لري؛ لومړی د تولید له عواملو څخه د شرکت د استفادې په وخت کې اقتصادي شرایط، دوهم ددې ډول مخارجو د مالي تمویل میکانیزم.

د اقتصادي شرایطو له پلوه له دغو عواملو څخه د دولت د استفادې په وخت کې د تولید د عواملو د پېرودلو د مخارجو تأثیر به د بوختیا له سطحې سره تړاو ولري. په هغه صورت کې چې د تولید د عواملو یوه برخه یا په کلي ډول اقتصادي واحدونه وزگار یا کم کاره وي یا په بله وینا له کامل استخدام څخه ټیټ شرایط وجود ولري، د دولت شرکت ددغو عواملو په پېر کې له کم رقابت سره مل دی.

په واقعیت کې دولت له هغه پرته چې د خصوصي تولیدي واحدونو له لاسه عوامل خارج کړي، تر خپلې استفادې لاندې یې نیسي یا په بله وینا د دولت گډون د عدم استخدام په شرایطو کې د تولید د عواملو د مصرف پر اساس په خصوصي سکتور کې د تولید او مصرف د کموالي سبب نه کېږي. په مقابل کې یې د کامل استخدام په شرایطو کې د دولت په واسطه د تولید د عواملو د پېرودلو د مصارفو تأثیر او له دغو عواملو څخه د نورو مصرف کوونکو د رقابت مسئله کاملاً متفاوته ده. په دغو شرایطو کې به دولت مجبور وي چې له خصوصي واحدونو سره په مستقیم رقابت کې د خپلې اړتیا وړ عوامل له بازار څخه ترلاسه کړي او یقیناً دغه ډول وضع په خصوصي سکتور کې د تولید د کموالي سبب کېږي.

د خصوصي سکتور او دولت د اړتیا وړ عواملو د قیمت په سطحه کې ددغه رقابت تأثیر په کلي ډول د قیمتونو په عمومي سطحه کې ددې ډول مخارجو د مالي تمویل په مواردو پورې تړاو لري. که چېرې د دولت د مخارجو تمویل د خلکو په لاس کې د پېر قدرت د کموالي د میتودونو لکه مالیاتو او د ملي پورې اوراقو له مخې وي، د کامل استخدام په شرایطو کې د دولت گډون د تولید د عواملو په پېرودنه کې له خصوصي سکتور څخه عمومي سکتور ته ددغو عواملو د انتقال لامل کېږي او د هغه تأثیر به د

عامه اقتصاد // 51

قېمتونو په عمومي سطحه باندې ډېر کم وي. هرکله چې ددغو مخارجو د مالي تأمين منبع د هېواد له بانکي سيستم او شبکې څخه وي او خلک وتوانېږي چې د پېرودنې په ټول قدرت سره پېرودلو، مصرف او پانګونې ته ادامه ورکړي، د دولت او خصوصي سکتور د رقابت په ترڅ کې د عمومي قېمتونو په سطحه کې زياتوالی په بېرني ډول ظاهرېږي. ځکه په دغو شرايطو کې به دولت د خصوصي سکتور پر مشابه مصارفو سربېره د خپلو مصارفو په زياتولو ناچاره وي ترڅو وتوانېږي د خپلې اړتيا وړ عوامل لاس ته راوړي او دغه کار د قېمتونو د عمومي سطحې د زياتوالي لامل کېږي.

ب- انتقالي تاديّات:

د دولت ټول فعاليتونه په خصوصي سکتور کې ځان ته د منابعو د تخصيص لپاره اړين نه دي، په ځينو حالاتو کې دولت يوازې د پېرودنې د قدرت د مجددې وېش رول لري مثلاً د دولت نقدي مرستې ددغو انتقالي تاديّاتو له جملې څخه دي. پردې اساس د دولت هغه مصارف چې د ټولنې د خلکو په منځ کې د پېرودلو قدر په وېش باندې ختمېږي (انتقالي تاديّات نومېږي) يا په بله وينا د انتقالي تاديّاتو مصارف د عمومي مصارفو په هغه قېمت کې شاملېږي چې د دولت لپاره د توليد له منابعو څخه د استفادې ضامن نه دي او ددغو پيسو ترلاسه کوونکي هم د دولت لپاره د خاصو خدماتو په ترسره کولو او يا د کاليو د توليد لپاره ګومارل شوي نه دي. په واقعيت کې انتقالي ورکړې يوازې په خصوصي برخه کې له يوې برخې نه بلې برخې ته د پېرودنې قدرت انتقالوي.

له هغه ځايه چې دغه د پېرودلو قدرت د اقتصادي فعاليتونو د ترسره کولو له لارې لکه د کاليو او خدماتو د تهپې او د عايد په توګه نه حاصلېږي. ددې پرځلاف د توليد د عواملو د پېرودنې مصارف د ملي عايد په محاسبه کې نه منظورېږي يا په بله وينا د دولت انتقالي تاديّات په ملي عايد باندې هېڅ تاثير لرونکي نه دي او په ملي عايد باندې د هغه تاثير له مختلفو اړخونو څخه هغه ډول چې لاندې ليدل کېږي غير مستقيم دی. انتقالي تاديّات کولای شو په دوو اصلي ګروپونو ووېشو:

لومړی: په افرادو پورې مربوط هغه تاديّات چې له قانون سره سم د مرستې د ترلاسه کولو لپاره مجاز پېژندل شوي دي.

دوهم: د ملي پورونو لپاره د سود تاديه کول.

لومړی ډول مصارف اکثره د دولت له اجتماعي فعاليتونو سره د خلکو د ژوند د سطحې د بهبود په موخه او هغه ډلې چې په اقتصادي سازمان کې د کافي عايد په حاصلولو برلاسي نه دي، ورکول کېږي. له وزگارو سره مرسته، د بې سرپرسته ماشومانو ساتنه او روزنه، همدارنګه له ځينو ډلو لکه کار کوونکو، بزګرانو او نورو سره مالي مرستې په دې برخه کې مهمې بېلګې دي.

د ملي پورونو د سود ورکړه په هغه صورت کې چې د بودجې د اجراء له وخت نه پرته دورو کې په ترلاسه کېدونکو پورونو پورې تړاو ولري، بايد د انتقالي ورکړو برخه حساب شي. څرنگه چې ترلاسه کوونکی د هغه په مقابل کې دولت ته کوم خدمت نه ترسره کوي. په هغه صورت کې چې د سود ورکړه

په جاري پورونو پورې تړاو ولري چې د دولت په جاري پانگونو مصرف شوې وي، بايد د تمامېدونکو تادیاتو برخه منظوره شي. لېکن څرنگه چې اکثره ملي پورې د نړۍ په مختلفو هېوادونو کې په تېر وخت پورې تړاو لري، له دې وجې اصلي او فرعي تادیات انتقالی تادیات حسابېږي. څرنگه چې په انتقالی تادیاتو کې د دولت په وسیله له کالیو او خدماتو څخه استفاده مطرح نه ده پردې اساس د رقابت له نظره او د تولیدي منابعو په توزع کې د هغه تاثیر او د قېمتونو په سطحه کې ستونزه وجود نه لري.

انتقالی ورکړې په غیر مستقیم ډول د مالیه ورکوونکو او مالیه ترلاسه کوونکو د ثروت او عاید له تغییر څخه انتقالی پیسې د تولیدي منابعو په وېش باندې تاثیر کوي. ددغو ورکړو له قبلولو څخه د دولتونو اصلي هدف هم په اکثر مواردو کې د ټولني د مختلفو طبقاتو ترمنځ د عاید په مجدد وېش باندې تاثیر اچول دي. خو ددغو مصارفو د مالي تمويل د وسیلې تاثیر د قېمتونو په عمومي سطحه باندې بايد عادي ونه گڼو. په هغه صورت کې چې انتقالی تادیات د مالیاتو د ترلاسه کولو له محل څخه تامین شي، د قېمتونو په عمومي سطحه باندې مستقیماً تاثیر نه لري. پردې اساس د مختلفو طبقاتو ترمنځ به یوازې د عاید د مجددې وېش سبب شي.

مگر په هغه صورت کې چې ددغو تادیاتو تامین محل بانکي اعتبارات وي، د هغه تاثیر د قېمت په عمومي سطحه باندې د استفادې په مختلفو شرایطو کې متفاوت دی. دغه کار د قېمتونو په سطحه باندې له کامل استخدام څخه په ټیټو شرایطو کې نږدې بې تاثیر او د کامل استخدام په شرایطو کې د قېمت د عمومي زیاتوالي او د عاید او ثروت د وېش او تعدیل سبب گرځي.

۲- عامه کالي يا اجناس:

هغه شمېر کالي او خدمات چې د بازار اقتصاد د عدم علاقمندي او يا هم د نورو دلایلو پر اساس د ټولني د اړتیاوو پر بناء دولت د هغه د تولید او عرضې مکلفیت په غاړه لري، د عامه کالیو، شیانو او خدماتو يا د سیاسي کالیو په نوم یادېږي. د ملي دفاع قضائي نظام، د قانون جوړونې نظام د عامه کالیو او خدماتو مثالونه دي، چې د هغه په مقابل کې خصوصي کالي او خدمات وجود لري.

عامه کالي د پوښتن له لحاظه چې مصرف کوونکو ته یې ورکوي په محلي، ملي او نړۍ والو عامه اجناسو باندې وېشل کېدای شي.

سیمه ییز عامه کالي: هغه کالي دي چې د هغه زیاتره گټه د یوې ځانگړې سیمې اوسېدونکو ته رسېږي لکه پارک، ځنگلونه او هغه مثالونه چې د یوه ښار د هوا د پاکېدو لپاره د هغه په گاوند کې جوړېږي.

ملي عامه کالي: هغه کالي دي چې د هغه گټه د یوه هېواد ټول اوسېدونکي تر پوښتن لاندې راولي لکه د نفوسو تنظیم او د زېږون کموالی، د سیمه ییزو خدماتو بهبود، ښوونه او روزنه او داسې

نور.

نړۍ وال عامه کالي: هغه کالي دي چې په طبعي ډول د هغه گټې نړيوالې وي لکه نړيوال امنیت، نړۍ وال اقتصادي ثبات، د ژوند د نړۍ وال چاپېريال د ساتنې تدابیر، ځمکنی اتموسفیر، بحرونه او نور.

سامويلسن عامه کالي داسې تعريفوي؛ عامه کالي هغه کالي دي چې ټول په ډله بيزه توگه ترې استفاده کوي. په داسې ډول چې له دې ډول کاليو څخه د هر فرد مصرف د نورو په مصرف کې کموالی نه څرگندوي. طبعاً دغه خاصیت د خصوصي کاليو له خصوصیت سره په روښنايي کې متفاوت دی چې په خلکو باندې د وېش وړ دی يا په بله وينا عامه کالي له هغه کالي دي چې په هم مهاله ډول د ټولو مصرف کوونکو لپاره په مساوي اندازه د گټې اخيستنې وړ وي.

هغه د رقابت نه منلو، استثناء نه منلو او نه ردېدو خاصیت لري لکه په خالصو خصوصي کاليو کې استثناء منل وجود لري. د مثال په توگه کله چې زه خودکار قلم پېرم او په هغه باندې يو څه ليکم د پېر په عمل سره هغه په ځان پورې ځانگړی کوم او نور افراد نه شي کولای چې په هم مهاله ډول له هغه څخه گټه پورته کړي. په داسې حال کې چې عام کالي دغه خاصیت نه لري.

کله چې د هوا د ککړتيا د کموالي لپاره طرح اجراء کېږي. په هماغه وخت کې چې زه له هغه څخه گټه پورته کوم نور افراد هم ترې گټه اخلي. بل صفت يې رقابت منل دي. په خصوصي کاليو کې د عمومي کاليو پرعکس د کاليو د گټو د لاسته راوړلو لپاره رقابت وجود لري، په واقعیت کې په خصوصي کاليو کې د مصرف کوونکو زياتوالی د اضافي مخارجو غوښتنه کوي. خو د عمومي کاليو د مصرف کوونکو زياتوالی، اضافي مخارجو ته ضرورت نه لري، يعنې مخارج متغير او د کاليو توليد ثابت پاته کېږي.

کله چې نه شو کولای هېڅوک د عمومي کاليو له مصرف څخه منع کړو، نو څوک حاضر دي چې د هغه د مصرف لپاره قیمت تاديه کړي او څوک حاضر دي ترڅو هغه توليد کړي؟ کله چې د يو واحد کالي په بازار کې، د توليدوونکو او مصرف کوونکو ترمنځ ارتباط قطع وي، دولت مجبور دی چې د هغه د عرضې لپاره رامخکې شي. ددغې پوښتنې پر اساس د دولت د اقتصادي نظرياتو يو محور دی، چې کومو کاليو او خدماتو ته عمومي ويل کېږي او بايد د عمومي سنجش په واسطه تهيه شي او څرنگه د هغه مقدار ټاکل کېږي.

البته د دولت حضور په اقتصادي فعاليتونو کې د داسې کاليو او خدماتو په توليد پورې مربوط دی، چې خصوصي سکتور اصولاً د هغه د توليد لپاره داوطلب نه دی. هر څومره چې ددغو کاليو او خدماتو توليد د گټه اخيستونکو لپاره له گټې سره يوځای وي، چې همدغه کالي کولای شو عمومي ونوموو.

د بېگو تحليل د عمومي او خصوصي کاليو ترمنځ د منابعو له مؤثر تخصیص څخه د بحث نتيجه د مالياتو د اصولو برقرارول دي يا په بله وينا هغه د مالياتو ورکوونکو او مالياتي نرخونو د ټاکلو د اصولو په

بیان کې د عمومي کالیو تولید مطرح کوي. پیڼو د مطلوب پالو (افاده غوښتونکو) له روش څخه په استفادې، فرض کوي چې د عمومي کالیو مصرف هر استفاده کوونکي شخص ته پام کوي، په داسې حال کې چې ددغو کالیو د تولید د مصارفو د جبران لپاره د مالیاتو ورکړه دده لپاره د مطلوبیت د کموالي باعث کېږي. له منځه تللي مطلوبیت ته په پام سره د مالیاتو د ورکړې په اثر د افادې د کموالي حاصل د خصوصي کالیو له لاسه ورکولو څخه اندازه کېږي. د هر شخص لپاره ترلاسه کېدونکی کار په داسې ځای کې د عمومي کالیو عرضه ده، چې د عمومي کالیو له مصرف څخه ترلاسه شوی نهایی مطلوبیت د مالیاتو د ورکړې د نهایی مطلوبیت له کموالي سره برابر وي. (۷ : ۲۸۷)

په دې صورت کې د عمومي کالیو په تولید کې د منابعو مؤثر تخصیص په داسې ځای کې ټاکل کېږي چې د عمومي کالیو له تولید څخه ترلاسه شوی نهایی اجتماعي مطلوبیت د مالیاتو د ورکړې د نهایی اجتماعي مطلوبیت له کموالي سره مطابقت وکړي. که څه هم دغه نظر له نواقصو څخه خالی نه دی، خو د عمومي کالیو د اقتصادي مسایلو د تحلیل او بررسی لپاره یو مناسب لارښود پېژندل شوی.

۳- د عامه کالیو د انتخاب امکانات:

الف- د خلکو د رایو پر اساس د عمومي کالیو د وړاندې کولو په اړه تصمیم: په دې ځای کې د عمومي کالیو لپاره په تقاضا کې د خلکو د رایو په لاس ته راوړلو بحث کېږي. خلک د مستقیمو او غیر مستقیمو رایو ورکولو له لارې خپلې ټاکنیز او لومړیتوبونه څرگندوي. عمومي کالی او خدمات د اکثریت رایو پر اساس تثبیت کېږي.

ب- سیاسي تعادل: سیاسي تعادل یو توافق دی چې د هغه پر اساس د مالي تأمین خاصو قواعدو ته په پام سره د یو یا څو عمومي کالیو د تولید سطحه ټاکل کېږي. د عمومي کالیو او خدماتو د مالي تأمین طریقه د مالیاتو د ډولونو پر اساس ده او د هر فرد مالیاتي سهم چې کله کله مالیاتي قېمت هم بلل کېږي له وړاندې اعلانېږي. د رایه ورکوونکي لپاره د تولید شویو کالیو د هر واحد مالیاتي قېمت د دولت لخوا دی. د عمومي کالیو د تولید مصارف د ښاریانو د مالیاتو سهم مشخص کوي یا په بله وینا د هر فرد د مالیاتو د سهم روښانه کېدل د عمومي کالیو او خدماتو د تولید په مصارفو کې زیاتوالی به د مالیاتي سهم په پرتله د ټولو افرادو د مالیاتو سهم ته زیاتوالی ورکړي.

ج- د رایو د توافق قاعده: که چېرې د برابر شویو عمومي کالیو مقدار په بشپړه سطح کې وي، د ټولو وضعیت به بهتر شي. ځکه خلک پوهېږي چې هرکله یو واحد عمومي کالی ترلاسه شي دوی هم له هغه استفاده کوي. د شخصي گټو پر اساس به د عمومي کالیو کافي مقدار ترلاسه نه شي. په نتیجه کې که چېرې ممکن وي چې د مالیاتي سیستم له لارې د عمومي کالیو مخارج جبران شي، باید د رایه ورکوونکو رضایت ترلاسه شي، ترڅو وتوانېږو د رایې ورکولو له لارې د عمومي کالی کاربره

عامه اقتصاد // 55

توليد ته ورسېږو. هغه روش چې د هغه پر اساس وتوانېږي په دې ډول رايو کې توافقي ترلاسه کړي، د شلمې پېړۍ په لومړيو کې د لېنډال Frik Lindahl لخوا وړاندې شو. د لېنډال موډل مالياتي سهم او د عمومي کاليو د توليد سطحه چې د ټولني د ټولو غړو د توافقي وړ وي نيسي، خو مهمه پوښتنه دلته مطرح کېږي، چې څرنگه يو اقتصاد دغه ډول تعادل ته لاسرسی پيدا کړي چې د تعادل حل ته رسېدل کاملاً غير عملي تر سترگو کېږي.

د- د اکثریت رايو قاعده: داسې ښکاري چې توافقي او هم نظره کېدل يوه داسې نتيجه ده چې په ډېرې سختۍ لاس ته راځي او شايد اصولاً د لاسرسي وړ هم نه وي. په نتيجه کې د رايې ورکولو يو سيستم چې الزاماً کامل توافقي په پام کې ولري د حل مناسبه لاره ښکاري.

د اکثریت رايو د قاعدې پر اساس که چېرې د اضافه رايه ورکونکو په اړه توافقي وکړي، هغه مورد به تر اجراء لاندې ونيول شي مثلاً په يوه اقتصادي سيستم يا يوه درې نغري ټولنه کې که چېرې له درې نغرو څخه دوه نغره د عمومي کاليو د توليد يو مقدار ته رايه ورکونکي وي، د هغه د توافقي په اړه دوه نغره راتولېږي. هر رايه ورکونکی بايد له رايه ورکولو وړاندې د انتخاب لپاره لازمه آماده گي ولري، يعنې دوی ته بايد لازم اطلاعات په واک کې ورکړل شي ترڅو وتوانېږي د خپل مطلوبيت تابع ته په پام سره قضاوت کوونکی تصميم ونيسي او په خاص مورد کې رايه ورکړي. دغه ډول اطلاعات کېدای شي په لاندې ډول دسته بندي شي:

۱. د عمومي کاليو متوسط او نهائي مخارج.
۲. د مخارجو او د رايې ورکولو وړ موضوع د گټې په اړه لازم اطلاعات.
۳. د رايه ورکونکو ترمنځ د مالياتو د سهم وېش او په مالياتو کې د تغيير طريقه، کله چې له کاليو څخه اضافي مقدار ترلاسه شي.
۴. د رايه ورکونکو ترمنځ د کاليو د گټو د وېش طريقه.

هـ- د منځنيو رايه ورکونکو ماډل: منځني رايه ورکونکي هغه رايه ورکونکي دي، چې د دوی تقاضا د نورو ټولو رايه ورکونکو د تقاضاوو په وسط کې قرار لري. د منځني رايه ورکونکي روش د خلکو د اکثریت رايو پر اساس تصاميم بررسي کوي. د ځينو اوليه فرضيو په قبولولو سره په ساده ډول ښودل کېږي چې د اکثریت رايو پر اساس د تصميم قاعده په پېشنهادي انتخاب پای ته رسېږي، چې د منځني رايه ورکونکي د نظر وړ وي. د اکثریت رايو پر اساس د تصاميمو د اجرا لپاره مختلفې طريقې وجود لري چې له دغو طريقو څخه د کمېټې د رايې پر اساس انتخاب دی.

لومړی داسې يو مورد ته پام وکړئ چې د يوې درې نغري کمېټې اکثریت رايو پر اساس انتخابات ترسره کېږي، هر رايه ورکونکی تصميم نيسي چې د عمومي کاليو او خدماتو څه مقدار توليد او ارايه شي. په دې کمېټه کې هر فرد د خپل مطلوبيت د مقدار پر اساس د عمومي کاليو توليد پېشنهادوي. مشخص دی چې په دې ځای کې به درې مختلف پېشنهادونه وجود لري، چې يو له درې گونو

پېشنه‌ادونو څخه د انتخاب لپاره رایه ورکول ترسره کېږي.

و- د ریفرنډم ماډل: کله کله انتخابات د عمومي رایو له لارې ترسره کېږي. په دې ترتیب چې د پېشنهاد پر اساس رایه ورکول ترسره کېږي. که چېرې اکثریت رایې ترلاسه نه شوې رایه ورکول به تکرار شي او دغه عمل یوې اکثریت رایې ته تر رسېدو پورې دوام پیدا کوي.

۴- عامه تصدیگاني:

عامه تصدیگاني د بازار په اقتصاد کې هغه وخت مجاز گڼل کېږي، چې د عامه رفاه په لوړولو کې ونډه ولري. پردې اساس د اجتماعي رفاه اعظمي کول د عامه تصدیو د معقول هدف په توگه گڼل کېږي. د دولت تشبثاتي یا انتفاعي فعالیت په خپل ذات کې هدف نه، بلکې د عامه وظایفو د ترسره کولو او د اجتماعي گټو د ترلاسه کولو لپاره یوازې یوه وسیله ده.

اجتماعي رفاه لازمه نه ده د امکان تر حده یو لوی اجتماعي محصول ته له رسېدو سره عین شی تعبیر شي. عامه رفاه د تولید د سطحې د لوړوالي او له مقداري، کيفي، زماني او مکاني لحاظه د اجتماعي شیانو او خدماتو د وېش په واسطه ټاکل کېږي. په دې اړه تصمیم چې تر کومو شرایطو لاندې (څه شی، چېرته، څرنگه او د چا لپاره) خصوصي اقتصاد تولید کوي د بازار د میکانیزم له خوا ترسره کېږي. د دولت په عامه سکتور کې د تولید وړ شیانو او خدماتو د لوړوالي او ترکیب په اړه تصمیم د سیاسي موافقو له مخې ترسره کېږي. دولت باید د خپلو تشبثاتي فعالیتونو په واسطه هغه خلا ډکه کړي چې له اجتماعي پلوه د مطلوبو شیانو او خدماتو او د خصوصي اقتصاد په واسطه د تولید شویو شیانو او خدماتو ترمنځ منځ ته راځي یا په بله وینا هرکله چې له اجتماعي پلوه مطلوب شیان او خدمات د خصوصي شیانو او خدماتو د تولید په واسطه رفع نه شي کړي، په دې صورت کې دولت ته لازمه ده چې دغه کسر د خپلو تشبثاتي فعالیتونو په واسطه رفع کړي. پردې اساس له پورته یادونو څخه داسې نتیجه اخیستل کېږي چې د دولت له تشبثاتو څخه اساسي موخه د اجتماعي رفاه تأمین دی.

د دولت تشبثاتي عواید اوس د کمیت له پلوه د بازار اقتصاد نظام لرونکو هېوادونو کې لږ اهمیت لري. ځکه په معاصرو شرایطو کې د نړۍ په صنعتي هېوادونو کې دولتونو ځانونه په تشبثاتي عوایدو باندې له زیات متکي دولت څخه په مالیاتي عوایدو باندې په زیات متکي دولت باندې تبدیل کړي دي یا په بله وینا اوس د دولت د عوایدو لویه برخه د مالیاتي عوایدو له لارې لاس ته راځي. پردې اساس اوس د نړۍ په صنعتي هېوادونو کې د دولت سهم په صنعتي تولیداتو کې په هغه اندازه زیات نه دی او انتفاعي عواید یې هم د هغه مطابق کم شوي دي. د دولتي تصدیو د نافعیت موضوع د اقتصادي نظامونو له پلوه په مختلفو صورتونو استدلال او ارزیابی کېدای شي.

د دولت د خدماتو د ارایې په موخه د عامه ادارې (دولتي اداراتو او مؤسساتو) تر څنګ د یو ډلې تصدي ډوله سازمانونو یا د اقتصادي تصدیو په ایجاد کې چې له خصوصي سکتور سره ورته والی لري

عامه اقتصاد // 57

مداخله کوي. ټول دغه سازمانونه د عامه تصديو په نامه يادېږي، په دې شرط چې د هغه مالکیت له دولت سره وي.

د عامه تصديو د ايجاد اصلي انگېزې په لاندې ډول دي: (۶:۳۱۰)

الف: عامه اداره بايد د خدماتو تقاضا پوره کړي. دغه تقاضا په بازار کې هم په لاس راتلی شي لېکن د سياسي، اجتماعي او مصارفاتي علتونو پر اساس دغه تقاضا د دولتي توليد په سکتور پورې مربوطېږي.

ددغو خدماتو د تنظيم نوعیت ته په کتو سره په خاصو او مستقلو رهبري کوونکو او اداري مؤسساتو کې آماده کېږي. اداري تصديگانې دغه ډول خپلې ادارې لري او له خپلو عوايدو او مصارفو سره عمومي بودجې ته داخلېږي.

په رهبري کوونکو تصديو کې په يوه ټاکلی وسعت سره په اداره کې د کمښتونو د رفع کولو د انعطاف پذيری لپاره د هغه اداره له تشکيلاتي لحاظه مستقلة شوې ده. د تصدي شتمني له عامه بودجې څخه جلا شوې ده. د تصدي محاسباتي چارې د مستقلي رهبري له لارې له خپل مسئولیت سره منځ ته راځي. له هغې سره دغه تصديگانې له حقوقي لحاظه ترلي پاته کېږي. هغوی خپل خدمات د نورو اداري واحدونو لپاره په تمام شد قبمت سنجش کوي او په کليي سنجش سره گټه خصوصاً د مخارجو د جبران د تصدی د مالک په عمومي بودجه کې څرگندېږي.

ب: پردې سربېره داسې کالي او خدمات توليدېږي چې د تصدی د بقاء لپاره د عمومي وړاندوينې

په برخې پورې مربوطېږي.

په دې ځای کې هدف تأميناتي کالي او د احتياجاتو د رفع کولو يا زېربنايي تاسيسات دي. دقيق او لوړ مخارج او له دې لارې د متوسط حد نزولي مخارج په اوږدمهال کې د خصوصي اقتصاد فعاليتونه تر تأثير لاندې راولي. يو خصوصي اقتصادي تأمين د کاليو په برخه کې له يوې لوړې درجې سره د عامه خدماتو لپاره کېدای شي مزاحمت وگرځي. ځکه چې يوه فردي داوطلبانه آماده گي د استفاده کوونکو له خوا د تاديې لپاره وجود نه لري مثلاً د سړکونو د تنظيم او پاکولو په سنجش او د اور سوځېدنې په بيمه کې قانون گذار د بازار ددغو نامکملو شرايطو په مقابل کې داسې عکس العمل ښکاره کوي چې د فشار د بخښنې توانايي يوځای شوي او په کار وړل شوي. جبر او يا د بيمې مکلفيت د ادارې له خوا سلب کېږي. پردې سربېره له حقوقي لحاظه غير مستقلي تصديگانې پورته يادې شوي. دغه ډول فعاليتونه په خاص ډول د مستقلو اقتصادي او تشکيلاتي لحاظه د تصديو لخوا هم ترسره کېږي، چې تر يوې اندازې پورې له عامه بودجې سره د مشابه بودجو له سنجش سره تړاو پيدا کوي. هغه مؤسسات چې د غړو لخوا اداره کېږي لکه خونې او د کسبگرو اتحادیې د عامه حقوقي شخصيتونو په توگه ثبت شوي دي. د اجتماعي گټورتيا له لحاظه د ټاکلو اهدافو د تحقق لپاره چې د ورځې له سياسي لرلي څخه بهر عمل وکړي کېدای شي له هدفمنې شتمنی سره عامه حقوقي

مؤسسات ايجاد شي (مثلاً د مصرفي کاليو د کيفيت د تعين مؤسسات يا د معيار او ستينرد اداره، د ژوند د چاپيريال اداره).

ج: همدارنگه د سياست له لحاظه د هدفمنو خدماتو تهيه کېدای شي معياري وي. په دې ځای کې له هغو برخو څخه هدف دی چې په هغه کې د بازار تأمينات اصولاً عملي کېږي او يا لږ تر لږه ممکن، نتيجه په لاس راغلې وي. لېکن خپل مقدار او نوعيت ته په کتو بايد د سياسي هدف گذاري پر اساس تصحيح شي. دغه عامه توليد شوي کالي د رفاهي کاليو په نامه يادېږي. تر هغه ځايه چې دغه مؤسسات د پېرودونکو لپاره عيار وي، اکثره د عامه حقوقو د اداراتو په توگه پر مخ وړل کېږي (د سپما پيسې، د راډيو او ټلوېزيون عامه چينلونه).

د: په نهايت کې کېدای شي د عامه تصديو لپاره يو توليدي اقتصادي متوازن فعاليت وگرځي، چې په هغه کې د مصرفي او خدماتي کاليو توليد د تمام شد په قيمت يا داچې په يوې محدودې گټې سره ترسره شي. دغه هدف گذاري کولای شي د توليد عامه هدف منعکس کړي. دغه هدف ته د رسېدلو لپاره مشابه سازماني او حقوقي اشکالو ته چې په يوه تصدی کې ورته ضرورت حس کېږي له دې ډول يوې توليدي اقتصادي مؤسسې سره د بازار انکشافاتو ته د ښه مطابقت توانايي، زياته گټورتيا او مؤلديت منځ ته راځي. البته د هغه په مقابل کې د محدودو تاثيراتو رسونې امکاناتو او د دولتي کنترول نقص وجود لري. داچې له دې طريقه عامه وظيفه د يو سمت ورکونې په گټه (د گټو له محدودولو پرته) څه ډول صدمه وينې، کولای شو د عامه تصديو د خصوصي کولو ضرورت د يو محدود تشکيل لرونکي دولت په مفهوم استدلال کړو. په عمومي ډول بايد وويل شي چې د دولت له بودجې څخه د جلا شويو ټولو عامه تصديو لږ او زيات فعاليتونه بايد د يو ډول راپور ورکولو تابع وگرځي، ترڅو د برخو د سياسي مسئولو افرادو لپاره په فعاليتونو کې کامل شفافيت او د دغو تصديو تاثيرات لاس ته راوړلی شي. يوازې په دې طريقه کېدای شي يو هدفمن او مؤثر سياست تحقق ومومي. پردې سربېره کولای شو له دې لارې مخنيوی وکړو چې عامه تصديگانې د نه منلو تاوانونه منځ ته راوړي او په هغو قېمتونو سره چې د دوی مصارف نه جبرانوي د خصوصي عرضه کوونکو بازار نقصاني کوي.

۵- د اجتماعي سياست تأمين:

د اجتماعي تأميناتو عمومي هدف دادی ترڅو د يوې ټولني ټول غړي له فقر او احتياج نه وساتي او دوی ته د ژوندانه هغه ډول شرايط مهيا کړي چې د انساني کرامت مطابق وي. د مرستې تاثيراتو ترلاسه کوونکي تر يوه حده ددې وړ وگرځول شي چې وکولای شي په راتلونکې کې له مرستو نه مستقل ژوند وکړي. تر اوسنيو شرايطو لاندې اجتماعي تأمينات د دولتونو د مخارجو يو لوی رقم تشکيلوي. (۹: ۶۶)

اجتماعي سياست د سياسي او اجتماعي فعاليت يو برخه ده. دولتي اجتماعي سياست هغه ډول

عامه اقتصاد // 59

سياسي عمل دی چې د لازمو وسايلو په کار وړلو سره غواړي د افرادو د ډلو اقتصادي او اجتماعي (ژوندانه وضع) بهتره کړي. دغه ډله افراد په مطلق يا نسبي ډول، يعنې د نورو په پرتله نسبتاً کمزوري بڼکاري. ځکه هغوی د يو بڼکلي انساني ژوند لپاره لازم عايد لاس ته نه شي راوړلی. د اجتماعي سياست د عملي کولو ضرورت په ټولو ټولنو کې پراختيا موندلی او د سازمان شوي کار وېش پر اساس د دوی له اقتصادي نظامونو څخه صرف نظر حس کېږي.

د اجتماعي سياست له تأمین پرته به لاندې پرابلمونه ايجاد شي: (۶:۳۸۱)

۱. د بېوسو او معيوبو افرادو ژوند (بودا افراد، ناروغان، معيوبين، وزگار افراد) نه شي تضمين کېدلی.
۲. په ارثي يا کسبي توانونو کې د لويو تفاوتونو په خاطر او يا د انسان د کار د قوي اقتصادي په کار وړنې په امکاناتو کې لوی تفاوتونه د هغوی په عوايدو او شتمنی کې منځ ته راځي، چې په شکل د اشکالو بايد له منځه يوړل شي.

۳. د اعظمي توليد لپاره د تصديو د رهبري هڅه کولای شي صحت او نور د کارگرانو ابتدائي علايق مثلاً د مجددې احياء لپاره کافي وختونه او په تصديو کې سمه تداوي او معالجه متضرره او نقصاني کړي.

۴. په اقتصادي انکشاف پورې مربوط ساختاري اختلالات د مطابقت ورکولو د فشارونو باعث (د انساني پانگې بې ارزښته او آزادېدل، افلاس) چې د اجتماعي عدالت د علتونو پر اساس د ياد فرد او کورنۍ په غاړه نه شي بارېدلی، بلکې بايد يو ځای اداء شي.

۵. په ځينو سکټورونو کې له ټولو مخکې د کار په بازارونو، زراعتي بازارونو او د بيمې بازارونو ته، بازارونو په خپل ځان پورې مربوط وظيفې په ناقصه توگه اجراء کړي او په بازارونو کې د ټيټو استثمارگرو مزدورانو په څېر د اقتصاد د عامل په ضرر منځ ته راځي مثلاً خصوصي بيمې، د وزگارتيا د ملاتړ بيمه، انفلاسيون او صحي خطرات يې نه دي عرضه کړي. اکثراً يوازې يو ملاتړ چې د ډول او اندازې له لحاظه ناکافي وړاندې کېږي د اجتماعي سياست برخې په لاند ډول دي:

۱- د کار کوونکو حمايوي سياست: دغه سياست د کار د وخت له حمايې څخه متشکل دی چې د ماشومانو کار، د ځوانانو ملاتړ او سخت ژوبل شوي معيوبين پکې شاملېږي او د حوادثو او خطراتو په مقابل کې ملاتړ او همدارنگه له کار څخه د گوښه کېدو ملاتړ (ساتنه او د کار ملاتړ).

۲- د اجتماعي تأمین سياست: چې د تقاعد په بيمه، د ناروغانو بيمه، د ساتنې او مراقبت بيمه، د وزگارتيا بيمه زياتره اوسېدونکي د اقتصادي عواقبو پر ضد ناتواني، د بوداتوب په وخت کې دوامداره کار، د وظيفي محدوديت، کونډوالی، يتيموالی او د ناروغي مراقبت ته ضرورت او وزگارتيا يې تضمين شوې ده او د هغو افرادو په اجتماعي اساسي تأميناتو سره چې له اجتماعي بيمو څخه يې استفاده نه ده کړې له احتياج څخه يې ژغوري.

۳- د تصديو او مؤسساتو د قانون سياست: دغه سياست د کار کوونکو په ارتباط د کار د ځای تشکيل،

- د کار جريان، د کار وخت، د اجورې ورکولو اشکال، تقرر او انفکاک (جلا والی) تأمینوي.
- ۴- د کار د بازار سیاست: چې له یوې خوا د کار د ادارې په مرسته د کار بازار کیفیت اصلاح کوي او له بلې خوا د کار بازار د شکل د تغییر له لارې او د اجورې د ترلاسه کولو د پروسې په لور د ائتلاف او خودمختاری د آزادی په مرسته د اجتماعي او اقتصادي د منلو وړ او گټور واقع کېږي.
- ۵- د مسکن سیاست: دغه سیاست غواړي چې ټولو اوسېدونکو ته حداقل د دوی له کمي او کيفي غوښتنو سره سم سرپناه چمتو کړي.
- ۶- د کورنۍ سیاست: د اساسي دوستانه کورنیو شرایطو په ایجاد او په دوی باندې د فشار د کموالي له لارې کورنیو ته د دوی د وظایفو په ترسره کولو کې سهولت پیدا کوي.
- ۷- د پوهنې سیاست: دغه سیاست دنده لري چې شروع کېدونکي نامساوي مادي شرایط متوازن کړي او د کافي انساني پانگې تشکیل تأمین کړي.
- ۸- د ثروت او شتمنۍ سیاست: ددغه سیاست په وسیله بالخصوص د پراخو اقشارو او طبقاتو په نزد شتمنۍ تقویه کوي او د شتمنۍ د تمرکز پر وړاندې یو مخالفت رامنځ ته کېږي.
- ۹- د متوسطې طبقې سیاست: ددغه سیاست له لارې باید د ټولني د یو زیات شمېر خلکو ژوند تأمین شي.
- ۱۰- د ځوانانو او لوړ عمر لرونکو د ملاتړ او حمایې سیاست: د دغه سیاست په مټ باید هغه ډلې د کمزوري مسلک لرونکو افرادو په پرتله تر حمایې لاندې ونیول شي او د دوی له عمر سره سم اړتیاوې اجراء او تأمین شي. د دولتي اجتماعي سیاست وړونکي په مختلفو سطحو او سکتورونو کې دولتي ارگانونه دي، اجتماعي سیاستونه عمدتاً د لاندې درې اهداف لري:
۱. د خلکو لپاره د مسلکي امکاناتو د تأمین له لارې د مادي آزادیو ارتقاء او تأمین، اجتماعي امنیت او د فقر پر ضد یو د مبارزې سیاست.
 ۲. د اجتماعي عدالت عملي کول.
 ۳. اجتماعي سولې تأمین.
- ۶- سبسايدې گانې:
- دولت د خپلو مالي امکاناتو په مرسته معمولاً د اقتصادي انکشاف د نواقصو په له منځه وړلو کې د سبسايدې گانو په تادیه سره مقابله کوي. په دې تړاو د ضعف څلور نقطې د یادولو وړ دي.
- (۴: ۱۵۵)
- (a) د منفردو اقتصادي واحدونو په لاس کې د اقتصادي قدرت تشکیل، چې د هغه په واسطه د رقابت وظایف مختل کېږي.
- (b) د هغو اسبابو د تولید او استهلاک په ذریعه د قېمت د تشکیل د عمليې له منځه وړل چې له بهرنیو

عامه اقتصاد // 61

اثراتو سره د بهرنیو مصارفو په شکل د مثال په ډول د ژوند چاپیریال ته وارده زیان چې له تادیاتو پرته باقي پاته شي یا بهرنی گټورتوب د مثال په ډول عامه مصالحو ته د بدلې له ورکړې پرته د خدماتو او فعالیتونو آماده کولو سره یوځای وي.

(c) د عاید او شتمنی د وېش ایجاد چې په غیر عادلانه ډول حسابېږي او د هغه په وسیله کېدای شي اجتماعي اختلافات راپورته شي.

(d) د کلي اقتصاد اهدافو ته نه رسېدل (د لوړ استخدام سطحه، د قېمتونو د سطحې دوامداره استقرار، د خارجي اقتصاد تعادل او مناسبه او دوامداره اقتصادي وده).

ددې لپاره چې دولت دغه وظيفې ترسره کړي شي، د نورو بې شمېره وسایلو او تدابیرو تر څنګ انتقالي ورکړې تصدیو او کورنیو ته (مالي مرستې، اجتماعي انتقالات) په کار وړي. په دې ډول انتقالاتو کې چې (د مفهوم له لحاظه په سېسایډیو خلاصه کېږي) انتخاب شوې مرستې له متقابل جبران پرته د بازار په ډول مطرح دي، چې دغه مرستې د عامه مالي اقتصاد د حاملینو لخوا د دولتي ادارې له دستګاوو څخه پرته اخیستونکو ته ورکول کېږي. (٦: ٤٠٢)

تصدیو ته د سېسایډیو ورکړې لاندې درې ډوله اصلي ساحې دي:

١. سکتوري ساختاري سیاست دنده لري چې له اقتصادي تزلزل (ساختاري وزګارتیا) څخه په تدریج سره رامنځ ته شوي عواقب نرم کړي او په همدې ډول ضروري ساختاري تحول ته د اقتصادي ودې لپاره سرعت وروبخښي.

٢. منتقوي ساختاري سیاست د تولید د بالقوه ظرفیت په وېش او د ملي اقتصاد په داخل کې د جغرافیایي سیمو په زېربنایي انکشاف باندې ځان متمرکزوي. د هغه په وسیله د ژوندانه مناسب او د مساوي ارزښت لپاره مهم شرایط ایجادېږي.

٣. د تصدیو د لویوالي په موخه ورکړل شوی ساختاري سیاست هڅه کوي موجوده ممکن نامساعد رقابت د کوچنیو او متوسطو تصدیو لپاره د لویو تصدیو په پرتله متعادل کړي. دغه ډول هڅه شوی انطباق، اقتصادي او تخنیکي اختلال ته د ضرورت په صورت کې دغه سهم ترسره کوي ترڅو د اقتصاد د رقابت قدرت ته په مجموعي ډول شدت وروبخښي. د پورته موضوعاتو په ارتباط د وظيفو ترسره کولو لپاره دولت د ډول ډول سېسایډیو وسایل په واک کې لري، د هغه په کار وړل په مالي اقتصاد (دولتي بودجې سره تړلي) متکي مختلف ډوله تأثیرات رامنځ ته کوي. په موقع سره کولای شو له لاندې تأثیراتو یادونه وکړو:

١. د درېیم اړخ په ګټه دستورونه او ممنوعات له دولتي بودجې سره پرته له کومې اړیکې (د مثال په ډول د وارداتو دستورونه).

٢. مالي مرسته د مثال په ډول د ټاکلو فعالیتونو په ارتباط د اضافي مرستو په شکل د پوروي خدماتي مرستو او ځینو ترسره شویو مخارجو بېرته ورکړه چې دغه ټول د عامه بودجې د تادیاتو په طرف کې

درج کېږي.

۳. مالياتي تسهيلات د مثال په ډول له ماليې څخه په معاف شويو پيسو، خاص فرسايشات او يا د مالياتي پايو تخفيفونه چې دغه ټول په عامه بودجه کې د عايد کموالی له ځان سره لري. دغه مرستې د بازار په اقتصاد د ولاړ انکشاف عمليه اخلاوي، له يوې خوا سبسايدې گانې ددې باعث گرځي ترڅو د هغه د اخیستونکو موقف د اقتصادي واحدونو په مقابل کې نسبتاً مناسب شي، چې ددغو مرستو له برخو څخه استثناء ورکړل شوې ده (تبعیضي اثر). له بلې خوا ټول مالیه ورکوونکي د سبسايدیو له برخې څخه د ايجاد شويو مالي فشارونو څخه متحمل کېږي (د مجددې وېش اثر). دغه اثرات به اساساً کم وای که چېرې سبسايدیو وجود نه لرلی.

۷- دولتي معاونتونه:

الف- د معاونتونو مفهوم او ماهيت: د مالي علم له نقطه نظره معاونتونه جامع اصطلاح ده او د مرستو، امدادونو، مساعدتونو، سبسايدیو، جايزو او نورو مفاهيم رانغاړي. د معاونتونو ماهيتي علايم په لاندې ډول دي:

۱. هرکله چې په دې ځای کې معاونتونه د دولت د مخارجو په يوه برخه کې شاملېږي، نو د هغه د ورکولو په توگه يوازې دولت ملاحظه کېږي.
۲. د معاونتونو ترلاسه کوونکي کېدای شي تصدیگانې، کورنۍ او اقتصادي ساحې لکه زراعت، صنايع او کانونه، تجارت، مناقلات او نور وي.
۳. هغه رابطه چې د معاونت د ورکوونکي او ترلاسه کوونکي ترمنځ موجوده ده. د يوه بازار په شکل نه ده او پردې اساس معاونت د خپل ځان په مقابل کې د بازار په ډول د کوم پاداش او جبران لرونکی نه دی، بلکې د معاونتونو په واسطه له ترلاسه کوونکو څخه يو ډول خاص طرز العمل غوښتل کېږي. هرکله چې دولت يو شی په هر لحاظ چې وي له هغه څخه په لوړ قېمت چې په بازار کې پېرودل کېږي، وپېري په دې حالت کې هغه اضافي قېمت يو ډول مخفي معاونت گڼل کېږي.

۴. له معاونتونو څخه هدف په آزادانه ډول د اجتماعي محصول تشکیل ته تغيير ورکول او تر تأثير لاندې راوړل دي. په دې معنا چې دولت کولای شي د خپلو معاونتونو په واسطه توليد په يو ټاکلي او مطلوب سمت کې د دولت له نظره رهبري او تشويق کړي او د هغه په واسطه اجتماعي محصول ته تغيير ورکړي مثلاً که چېرې دولت غوښتي وي ترڅو د پختې زراعت په هېواد کې تشويق کړي او د هغه په واسطه په هېواد کې د پختې حاصلات لوړ کړي. دغه هدف د مناسبو پورونو د ورکړې په واسطه په مناسبو قېمتونو سره د پختې پېرودل، په ټيټو قېمتونو سره د تخم او کېمياوي سرې ورکول، په مناسبو قېمتونو سره د زراعتي ماشينونو خرڅلاو او قسطونه ترلاسه

کېدای شي.

په نتیجه کې د پورته تدابرو نیول او د بزگرانو تشویق په یوه تولیدي سمت کې په قصدي ډول اجتماعي محصول ته تغییر ورکول کېږي. هغه معاونتونه چې انتفاعي تصدیو ته ورکول کېږي د تولید شرایط یې بهتره کړي او یا یې د تولیداتو مقدار لوړ کړی او پردې اساس تولیدي اهداف یې لرلي دي. په داسې حال کې چې کورنیو ته په معاونتونو سره، وزگارو، معیوبینو او نورو ته د معاونت په شکل چې له اقتصادي عملیې څخه عاید لاس ته نه شي راوړلی. د اجتماعي سیاست هدف یې لرلی او په مستقیم ډول د تأثیراتو له نظره د معاونت ترلاسه کوونکو یا د خلکو د پېرودنې قدرت لوړوي.

د معاونتونو په واسطه لازمه نه ده د معاونت شویو تصدیو د بازار قدرت لوړ کړي. ځکه دغه کار له یوې خوا غیر عادلانه دی او له بلې خوا د فعالو تصدیو د متضرره کولو په واسطه په اقتصاد کې مؤلديت کموي.

مرسته شویو تصدیو ته د دولت معاونتونه همدارنگه کولای شي د اجتماعي سیاست هدف مثلاً تعمیراتي شرکتونو ته معاونتونه اکثراً په دې موخه ترسره کېږي، ترڅو ارزان یا لږې کرایې لرونکي کورونه کرایه نیوونکو ته په واک کې ورکړي یا مناقلاتي تصدیو ته په دې موخه معاونتونه ترسره کېږي ترڅو له مشتریانو څخه ټیټې تعرفې وغواړي چې په دواړو پورته مثالونو کې معاونتونه په غیر مستقیم ډول او د استفاده کوونکو په گټه تمامېږي یا یې د اقتصادي سیاست هدف لرلی وي لکه هغه تصدیگانې چې مالي مشکلات یې لرلي وي له افلاس څخه و ژغوري ترڅو له هغه نه د رامنځته کېدونکو پرابلمونو څخه د هغه په واسطه مخنیوی وشي.

ب- د معاونتونو اهداف:

د معاونتونو اهداف زبنت زیات دي. لېکن په دغه ځای کې به له هغه څخه په مهمو اهدافو بحث وشي:

۱. لکه څرنگه چې مخکې هم یاونه وشوه چې د معاونتونو یو مهم هدف حمایتي هدف دی. حمایه کولای شي همدا ډول د خارجي رقابت یا د مالیاتي فشار، د پانگې د بازار د مشکلاتو او داسې نورو د اړتیا وړ حالاتو په مقابل کې ترسره شي.

په پورته حالاتو کې دولت کولای شي د ارزانو کرایدیتونو ورکول، چې یو ډول غیر مستقیم معاونت ښيي او یا د مستقیمو معاونتونو په واسطه او همدارنگه د مالیاتو د ورکولو په واسطه یا د مالیاتي معافیت په وضع کولو سره د تصدي وضع بهتره کړي او په دې ترتیب هغه حمایه کړي.

۲. اکثره وخت ملاتړ په خپل ذات کې هدف نه دی، بلکې د خودکفائی لپاره د یوې وسیلې په توگه گڼل کېږي. یو خودکفا اقتصاد ته د رسېدو په موخه دولت په یوه خاصه رشته کې هڅه کوي ترڅو د ملي اقتصاد ټول ظرفیتونه او بالخصوص د حیاتي اړتیا وړ تولیدوونکې صنایع د خاصو معاونتونو په واسطه فعالې کړي ترڅو د هغه په واسطه زیاتو او قوي بهرنیو هېوادونو ته له تړلتیا څخه خلاصون

ومومي.

۳. معاونتونه کولای شي انکشافی او تربیتي هدف ولري، په دې معنا چې د پراختیا په حال کې تصدی د معاونتونو له لارې تر هغه وخته پورې چې په خپلو پښو د درېدلو توانایی پیدا کړي حمایه او ساتل کېږي.

۴. معاونتونه همدارنگه د تصدیو د اقتصادي کولو د هدف لپاره هم ترسره کېږي مثلاً هغه تصدیگانې چې ځان ته په خپل قدرت سره د پرمختگ او تخنیک له نویو شرایطو سره مطابقت ورنه کړای شي، دولت د معاونتونو په واسطه هڅه کوي ترڅو ددې ډول تصدیو مشکلات رفع کړي.

۵. د تادیاتو د متوازن بیلانس د تأمین په موخه او د تادیاتو بیلانس د کسر د له منځه وړلو او د اسعاري مشکلاتو له رفع کولو سره صادراتي معاونتونه چې د صادراتو د زیاتوالي او تشویق سبب گرځي، هم زیات مؤثر کېدای شي.

ج- د معاونتونو تأثیرات:

د مالي او پولی اقتصاد له نظره د معاونتونو تأثیرات: معاونتونه له متقابل خدمت نه پرته د مخارجو په توگه د دولت د مالي او پولی وسایلو د کموالی باعث گرځي. د پیسو د پېرودنې په قدرت باندې د تغییراتو له نقطه نظره اساساً دوه ډوله تأثیرات د تفکیک وړ دي:

هرکله چې اضافي وسایل د معاونتونو د ورکړې له لارې په اقتصادي دوران کې اچول کېږي، د پانگونو په گټه تمامېږي او د هغه په واسطه د تولید د عواملو لپاره تقاضا لوړېږي. په دې صورت کې تولید او استخدام لوړېږي او په نتیجه کې د پېرودنې د اضافي قدرت په مقابل کې د معاونتونو له لارې اضافي عرضه یا تولید هم ترسره کېږي او پردې اساس د پولی سیاست له نظره د معاونتونو ورکړه د تشویق وړ نه ده. برعکس هرکله چې اضافي وسایل د معاونتونو د ورکړې له لارې په اقتصادي دوران کې واچوي او د پانگه بیز شیانو د زیاتوالي او په نتیجه کې د ملي اقتصاد د شیانو د ذخیرې لوړولو په لوري رهنمائي نه شي. په دې صورت کې معاونتونه کولای شي په عمومي ډول د پېرودنې کموالی او د پیسو خرابی منځ ته راوړي، ځکه پولی عاید یا د پېرودنې منځ ته راغلی قدرت د قیمتونو د پورته وړونکي په ډول د معاونتونو له لارې تأثیر کوي.

د عاید په وېش باندې د معاونتونو تأثیر: په عمومي ډول د دولت هر ډول مخارج په ملي اقتصاد کې د عاید او شتمنی وېش په مثبت ډول تر اغېزې لاندې راولي. ځکه هغه گټې د دولت له مخارجو څخه منفردو اقتصادونو ته رسېږي، هېڅکله د دولت د مخارجو په تمویل کې د منفردو اقتصادونو له سهم سره مساوي او معادل نه دی. پردې اساس هغه کسان چې د دولت په مخارجو کې د دوی تمویلي سهم د هغه د گټې په اندازه چې د دولت له لارې یې ترلاسه کوي زیات وي. په دې صورت کې د دولت د مخارجو په واسطه (د دولت د مجموعي مخارجو د یوې برخې په توگه معاونتونه) تر منفي تأثیر لاندې راولي او ددې پرعکس هغه کسان چې د دولت په مخارجو کې د دوی تمویلي سهم

عامه اقتصاد // 65

د هغه د گټورتوب د اندازې په پرتله چې د دولت له لارې یې ترلاسه کوي کم وي. په دې صورت کې د دوی عاید او شتمني د معاونتونو له لارې تر مثبت تاثیر لاندې راځي.

څرنگه چې د معاونتونو په واسطه د پېرودنې د قدرت یو انتقال په واقعیت کې د منفردو اقتصادي عاملینو ترمنځ ترسره شوی او دولت د منځگړي په توګه رول لوبوي. نو په دې صورت کې د هغه عاید وېش چې خپله د آزاد بازار له اقتصاد سره سم نتیجه ورکوي. اصلاح شوې ده او په نتیجه کې په اقتصاد کې د عاید مجدد وېش ترسره کېږي. دغه د عاید مجدد وېش په پخوا وختونو کې د دولت د بودجې د سیاست یوه فردي وظیفه ښکارېده، په داسې حال کې چې اوس دغه وظیفه د دولت د بودجې د سیاست له اساسي اهدافو څخه ګڼل کېږي.

د عاید د مجدد وېش هدف دادی ترڅو د هغه عاید زیاتو تفاوتونو ته چې خپله د بازار په اقتصاد کې نتیجه ورکوي، باید کم شي. څرنگه چې د عاید په اړه عاید په اسمي او حقيقي عاید باندې وېشل کېږي. پردې اساس لیدل کېږي چې دغه دوه ډوله عاید څه ډول او د کوم ډول تدابیرو په واسطه تر تاثیر لاندې راځي. اسمي عاید کېدای شي د مثال په ډول په مترقي عوایدو او پولي انتقالاتو کې د مالیاتو په واسطه د معافیتونو له لارې تش لاسو کورنیو ته او حقيقي عاید هم د مصرفي شیانو د ارزانه کولو په غرض د معاونتونو په واسطه یا په وړیا ډول د شیانو او خدماتو په واک کې ورکولو په واسطه د دولت لخوا تغییر شي.

د مجدد وېش تاثیر کېدای شي زیاتره وخت یوازې فرعي نتایج د دولت د مالي سیاست له نورو اهدافو څخه وي مثلاً په مترقي عوایدو کې د مالیاتي تعرفو لوړول یا په نوو مترقي عوایدو کې د مالیاتو واردول اکثره وخت د دولت لپاره د مالیاتي د عوایدو د لوړولو هدف لري، چې ددغه هدف تر څنګ د عاید مجدد وېش د خپلې یوې فرعي نتیجې په توګه رامنځ ته کېږي.

لنډیز:

د دولت یا عامه اقتصاد د دندو له جملې څخه یوه هم د عامه اجناسو او خدماتو تولید دی. البته هغه شمېر اجناس او خدمات چې بازار د هغوی په تولید کې لېوالتیا نه لري او یا د نورو دلایلو له وجې د ټولني د اړتیاوو د رفع کولو لپاره دولت د هغوی د تولید مکلفیت په غاړه لري چې د عامه او یا سیاسي کالیو په نوم یادېږي لکه ملي دفاع، ملي قضائي نظام او نور، عامه کالي په نړۍ والو، ملي او سیمه ییزو کالیو باندې وېشل شوي دي.

د عامه کالیو اندازه نه یوازې د خلکو د اړتیاوو له لارې، بلکې د نورو لارو او طریقو په وسیله هم ټاکل کېږي لکه د خلکو د رایو پر اساس، سیاسي تعادل، د رایو د توافع قاعده، د اکثریت رایو قاعده، د کمېټې د رایو پر اساس ټاکنه، د ریفرنډیم او نورو په وسیله ټاکل کېږي.

دولتونه د خدماتو د وړاندې کولو په موخه او د ټولني د احتیاجاتو د رفع کولو لپاره د دولتي

مؤسساتو، ادارو او دولتي اقتصادي تصديو تر څنگ خصوصي سکتور هم رامنځ ته کړی، ترڅو د مختلفو اهدافو د ترلاسه کولو لپاره ترې گټه پورته کړي.

د ټولنيز سياست تامينول د عامه اقتصاد د نويو سياستونو او دندو له جملې څخه دي، چې د عامه مصارفو په مرسته دغه ډول تدابير تر لاس لاندې نيول کېږي ترڅو دغه اهداف ترلاسه شي، چې ټوله اجتماع له فقر څخه وساتي او د يوه داسې ژوند د تېرولو زمينه ورته برابره کړي چې له انساني کراماتو سره برابره وي.

سبسايدې گانې او بلاعوضه مرستې د عامه مصارفو په چوکاټ کې يوه بله وسيله ده، چې د هغه په مرسته دولت د اقتصادي انکشاف په لاره کې د خنډونو د لرې کولو د وسيلې په توگه کار اخلي. معاونتونه هم د دولت د مصارفو له جملې څخه يوه داسې وسيله ده، چې د مهمو اهدافو لپاره کارول کېږي لکه حمايه، د خودکفايي وسيله، اقتصادي پرمختگ او نور.

پوښتنې:

۱. عامه مصارف د موضوع د وسعت له نظره په کومو څانگو د وېش وړتیا لري؟
۲. عامه مصارف د ماهیت له نظره په کومو څانگو وېشل شوي دي؟
۳. انتقالي تادیات په څو ډوله دي؟
۴. د عامه کالیو او خدماتو مفهوم څرگند کړئ؟
۵. عامه کالیو او خدمات د مصرف کوونکي د پوښښ له مخې په څو ډوله وېش وړتیا لري؟
۶. د عامه کالیو ځانگړتیاوې کومې دي؟
۷. د عامه کالیو او خدماتو ټاکنه او د اړتیا د اندازې معلومول د کومو لارو په وسیله ترسره کېږي؟
۸. سیاسي تعادل کوم مفهوم ارایه کوي؟
۹. د عامه تصدیو د ایجاد اصلي انگېزې کومې دي؟
۱۰. د ټولنیز سیاست مفهوم څرگند کړئ.
۱۱. له ټولنیز سیاست څخه پرته کومې ستونزې رامنځ ته کېدای شي؟
۱۲. د سبساډیو په موجودیت کې دولت له کومو ضعیفو نقطو سره په اقتصاد کې جگړه کولای شي؟
۱۳. د ټولنیزو سیاستونو عمده اهداف کوم دي؟
۱۴. د سبساډیو د ورکړې اصلي ساحې کومې کېدای شي؟
۱۵. د معاونتونو ماهیتي علایم کوم دي؟
۱۶. د معاونتونو مهم اهداف کوم دي؟
۱۷. د مالي او پولي اقتصاد له نظره د معاونتونو تأثیرات توضیح کړئ.

مأخذونه:

۱. ایسینگ، اتمار. (۱۳۷۴). تاریخ اندیشه ها و عقاید اقتصادی. ترجمه صمدی، هادی مؤسسه تحقیقات اقتصادی دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
۲. پور مقیم، سید جواد. (۱۳۸۶) اقتصاد بخش عمومی. نشر نی، تهران.
۳. پژویان، جمشید. (۱۳۸۳) اقتصاد بخش عمومی، نشر جنگل، تهران.
۴. پژویان، جمشید. (۱۳۸۶) اقتصاد بخش عمومی، انتشارات جنگل، تهران.
۵. توکلی، احمد. (۱۳۸۰) بازار، دولت. شرکت چاپ و نشر لیلی، تهران.
۶. رولف، هاسه، هیرمن شنایدر. (۱۳۸۶) فرهنگ اقتصاد بازار با اصول اجتماع. ترجمه دوکتور حمیدالله نورعباد- دوکتور بهبود، کابل.
۷. سویل، توماس. (۱۳۸۲) اصول اساسی علم اقتصاد. ترجمه محمد حسین وقار، انتشارات اطلاعات تهران، تهران.

۸. صمیمی، جعفری. (۱۳۸۵) اقتصاد بخش عمومی. چاپ مهر (قم)، تهران.
۹. فولکرس، کی. (۱۳۸۵) اقتصاد عامه. ترجمه داکتر اشرف زی و داکتر سمیع نور، مؤسسه همکاری های اکادمیکی آلمان، کابل.
۱۰. وزارت مالیه. (۱۳۸۶) ریاست بودجه. بودجه ملی سال ۱۳۸۶.

څلورم څپرکی

بودجه او د دولت منابعو او مخارجو جوړښت

کوم وخت چې دولت وغواړي د خپلو قانوني وظيفو د ترسره کولو هوډ وکړي د اقداماتو او عملياتو لويه او پېچلې ټولگه بايد ترسره کړي. د دولت د منابعو محدوديت او د هغې د مصارفو پراخوالی او هم د خلکو د کړو وړو نظارت او ارزونه دولت اړ باسي ترڅو هدف ته د رسېدو لپاره پروگرام جوړ کړي او دا څرگنده کړي چې په ټاکلو او محدودو دورو کې څه ډول وسایل او خدمات، په څه اندازه، د چا لپاره او يا کوم لومړيتوبونه بايد توليد او وړاندې کړي او د هغې مالي منابع څه ډول او په څه اندازه لاسته راوړي، چې دغه پروسه د دولت د بودجې د ډلبندي په نامه يادېږي.

بودجه د دولت حياتي شاهرگ 2 دی، ځکه چې دولت خپل ټول فعاليتونه د عوايدو او مخارجو د ورکړې په گډون د گڼ شمېر پروگرامونو د ترسره کولو لپاره د بودجې د قانون په چوکاټ کې ترسره کوي. پردې سربېره بودجه د دولت د ټولو پلانونو او فعاليتونو هينداره ده او په ملي انکشاف کې مهم او حياتي رول لري. د ټولنې په مختلفو اقتصادي او اجتماعي برخو کې هر ډول پرمختگ د بودجې په چوکاټ کې دی او ددې پرعکس هر ډول په شاتگ او وروسته پاتې والی چې په مختلفو ډگرونو لکه اقتصادي، ټولنيز او سياسي کې راځي. همدارنگه کولای شو د بودجې د ډلبندي په کموالي او نواقصو پورې وتړو.

دولتي بودجه د مالي اقتصاد د وسايلو په توگه د دولتي فعاليتونو په پراختيا سره د ژوند په ټولو ډگرونو کې د دولتي سازمانونو په لوېدو او پېچلتيا سره د پلان جوړونې او د مديريت د روشنو په پرمختگ او د نن ورځې د اطلاعاتي تکنالوژۍ په راڅرگندېدو سره د ډلبندي نظام د پروگرامونو يو پېچلی سيستم دی او بودجه په سياسي او اقتصادي رول سربېره يو حساس او مهم رول چې د پروگرام جوړونې دی. هم په غاړه لري او د اوسنۍ بودجې د سياسي، اقتصادي، اجتماعي او د ټولنې فرهنگي پروگرامونو د ډولونو منعکس کوونکي حسابېږي.

ددې څپرکي په پيل کې مفهوم او حقيقت، وظيف او د بودجې اهميت تر بحث لاندې ونيول شول او د بودجې د ډلبندي د حقيقت او اهدافو په هکله په ځانگړي ډول د مصارفو د ډلبندي په هکله يا د دولت د عايداتي منابعو او د عوايدو تصنيف په لنډ ډول کتل کېږي. په پای کې ياد موضوعات، د موضوع لنډيز، تمريني پوښتنې او ماخذ په پام کې نيول شوي دي.

۱- د بودجې مفهوم، دندې او اهميت:

² - د وينيې مهم رگ.

الف- د بودجې مفهوم او حقيقت:

د بودجې د مفهوم د و ضاحت لپاره گڼ شمېر تعريفونه او توضيحات څرگند شوي دي، چې د ځينو په يادولو سره دلته بسنه کوو. د ۱۳۵۳ لمريز کال مقرراتو د افغانستان بودجه داسې تعريف کړې ده: (بودجه د دولت يو قانوني سند دی چې په هغه کې ټول عوايد او مصارف د ټاکلي وخت (معمولاً يو کال) لپاره ټاکل کېږي او په اقتصادي، دفاعي، کلتوري، اجتماعي او سياسي ساحو کې د ټولو فعاليتونو او انکشافاتو منعکس کوونکی وي). (۴۰:۵)

د آلمان هېواد يو اقتصادپوه (لووين شتاين) ليکي؛ (بودجه د حکومت د سياست د مالي اقتصاد څرگندوی ده. د اجرائيه قوې يوه مهمه تشکلاتي وسيله ده، چې مالي اساسات يې د هغې د تعميل اساسي کړنې څرگندوي). (۱۱۴:۸)

يو بل آلمانی چې Frist Neumark نومېږي بودجه يې داسې تعريف کړې ده: (بودجه د يوې منظمې طرحې او د پلان شويو مصارفو په مقابل کې د پېښيني شويو عوايدو ټاکل ددغو مصارفو د برابرېدو لپاره په يوه ټاکلي راتلونکې دوره کې قرار ورکول دي، چې د پرانسيپ له نظره د تطبيق د مکلفيت لرونکې ده). (۳۵:۱) دولتي بودجه د ټولو هغو پېښيني شويو مصارفو مجموعه ده چې په يو کال کې د ټاکل شويو اهدافو د پوره کولو په موخه د دولت لخوا تعينېږي. (۵:۹)

بودجه په اقتصادي مفهوم د دولت او نورو اړوند ارگانونو يا سېمدارنو، چې ټولنيز توليد وېش او مجدد پلان شوی وېش ترسره کوي، ترمنځ د پولي روابطو مسئله ده؟ د اجتماعي محصول ارزښت ټاکي. د مرکزي ذخيرو د ايجاد او له پولي وسايلو څخه د استفادې له لارې ټاکل شويو اهدافو ته ځان رسوي. (۳۰:۳)

په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره په ۱۲۹۸ لمريز کال بودجه په کلني ډول ترتيب شوه او لومړی ځل په ۱۳۰۱ لمريز کال کې د بودجې په ترتيب او موجوديت سره اساسي قانون په قانوني توگه غوره کړ. (۱۵:۲)

ب- د بودجې دندې:

د بودجې ماهيت او اهميت د بودجې له دندو څخه په ښه ډول ښکاري، چې د دولتي بودجې مهمې دندې د ملي عايد مجدد وېش، د دولت په اقتصادي او سياسي توليد او وده کې مداخله او داسې نور چې په لاندې ډول دي:

۱- د ملي عايد د مجدد وېش دنده: د دولت ټول فعاليتونه لکه سياسي، اجتماعي، اقتصادي او داسې نور د مجدد عايد له وېش سره ټينگې اړيکې لري. د دولتي دندو په پراختيا او د دولت په رول سره د ملي عايد د مجدد وېش حجم او دولتي فعاليتونه پياوړي کېږي. د ملي عايدمجدد وېش له اجتماعي منابعو سره قوي اړيکې لري او د مهم اقتصادي او ټولنيز مفهوم لرونکی دی. له بودجوي سيستم څخه په استفادې، دولت کولای شي په ټولنه او همدارنگه په توليد او د ملي عوايدو په وېش

عامه اقتصاد // 71

کې مهم اساسي تغييرات لاس ته راوړي.

۲- په توليد او اقتصادي وده کې د مداخلې دنده: په اوږد مهال کې د ملي عايد او د ناخالص ملي توليد زياتوالی اقتصادي پراختيا ده. اقتصادي وده يوه اوږد مهاله پروسه ده، چې د پوره او ثابتو ظرفيتونو په مرسته پر مخ وړل کېږي. په نوموړې اوږد مهاله پروسه کې د توليد زياتوالي ته لارښوونه کوي. ملي عايد د يو هېواد د اقتصادي ودې لپاره معيار ټاکل شوی، يعنې هغه هېوادونه چې ملي عوايد يې ډېر وي اقتصادي پراختيا لرونکي هېوادونه گڼل کېږي، چې سرچينه يې کمزوري اقتصاد لرونکي هېوادونه دي.

د بودجې د تمويل په مرسته د توليد د عواملو په کميت او کيفيت کې ښه والی راوستل، په يوه هېواد کې د اقتصادي ودې سبب گرځي. ځکه د توليد د عواملو په کميت او کيفيت کې ښه والی راوستل د ملي اقتصاد د پياوړتيا او د اجتماعي محصول د ډېرېدو سبب گرځي. د اقتصادي ودې مهم عوامل د کار او توليد د قوې په کار اچول، پانگونه او تخنيکي پرمختگ دي.

د ټولني د اقتصادي پرمختگ په برخه کې اوس بودجه په پراخه پيمانه د ژوند په مختلفو اړخونو کې د گټې اخيستې وړ ده. د بېلگې په توگه د پانگوې په مرسته اقتصادي وده په مهمو توليدي سکتورونو کې پراختيا، په رهبرۍ او نورو ډېرو اړوندو سکتورونو کې پرمختگ هغه څه دي چې د بودجې او پانگې په مرسته منځ ته راځي.

دولت د مالي چارو د تنظيم، د دولتي مصارفو او کريدیتونو له لارې په پانگونه کې مداخله کوي. همدارنگه د مالي او بودجوي وسايلو او مدارکو په مرسته دولت په مختلفو اقتصادي سکتورونو کې لويې پانگونې ته زمينه برابروي.

۳- د دولتي بودجې ټولنيزه دنده: لکه څرنگه چې د نړۍ علمي او تخنيکي انقلاب د انساني ارتقاء د لوړوالي سبب شوی دی او نړۍ يې د خپل قدرت لوړو پولو ته رسولې. د نړۍ د ودې اوسنۍ درجه د هېوادونو د منظمې همغږۍ او ښو مناسباتو په پام کې نيولو سره له انسان سره د مجدد عمل کولو لاره پرانېزي. د کار پرمختگ او لوړېدل د توليداتو تابع دي. ټول وگړي په دې خبرې سره همنظره دي ترڅو د مالي وسايلو حجم د دولتي بودجې له انکشاف څخه ترلاسه کړي او د ټولني د پراختيا سبب شي.

د بودجې او نورو مالي وسايلو په واسطه د دولت ټولنيز سياستونه تطبيقيږي. په ټولنيزو چارو کې دولتي مداخله او همدارنگه په دغو چارو لکه ښوونه او روزنه، عامې روغتيا او ټولنيز امن کې د دولت رول څرگندوي.

ج- د بودجې اهميت:

دولتي بودجه د حجم او لويوالي له پلوه مهم مالي سند او د اهميت له پلوه مهم او جلا عامل دی، چې ملي اقتصاد پرې ولاړ دی او د ټولنيز او اقتصادي پرمختگ او ادارې په برخه کې ترې کار اخلي.

دغه سند د نسبتې اندازې، حجم، د عايد لازم تركيب او مجموعي مخارجو له پلوه ډېر اهميت لري. د احاطه كولو له پلوه هم د پراخ پوښښ، لرې پرتو سيمو، د ټولنې تر ټيټ رتبه خلكو پوري احاطه كېږي او په دې ترتيب د عايد د منابعو تامين، د عايد اندازه، ځاى او مخارجو او د ځايونو ترمنځ فاصله هم په كلنۍ بودجه او د هېواد په اقتصاد باندې ډېر تاثير كوي. د رواجي پيسو ارزښت په هېواد كې د بودجې د كلني كسر او انفلاسيوني روشونه چې د بودجې د كسر د تامين په خاطر ترسره كېږي ښكته كېږي. (۶:۳۴)

د دولتي بودجې په واسطه كولاى شو د ملي سپما، ملي پانگونې، رښتينو توليداتو، د خدماتو او وسايلو مصرف، د پيسو وركړه، د رواجي پيسو د اخيستلو قدرت او د پيسو ارزښت له هېواده بهر دا ټول عوامل د اقتصاد متحولين تر تاثير لاندې راولي. د بېلگې په توگه د بانكي پانگو د حجم په زياتېدو يا درېدو سره يا هم د وېش د فيصدۍ د نرخ ټاكلو يا هم د دولتي او خصوصي نشرولو په واسطه دولت كولاى شي پانگوال او جوړونكي اشخاص تشويق او وهڅوي. همدغه دوه لارې د خلكو د عايد په سطحه باندې تاثير كوونكي برېښي او يا هم د نويو مالياتو وضع كولو او د هغوى بېرته ترلاسه كولو له هر دولتي واحد څخه او بيا بېرته د هغوى مصرف د خلكو له غوښتنو سره سم او يا هم مضر توكي لكه سگريټ، قېمتي او لوكس وسايل او غير ضروري توكي لكه د سرو زرو او جواهراتو ترلاسه كولو او يا داچې د مترقي مالياتو اخيستل له زيات عايد لرونكو خلكو څخه او د هغوى انتقال هغو خلكو ته چې كم عايد لري او يا زيانمن وي، ټولنه په تعادل كې ساتي. په دې مناسبت بايد د دولت بودجې ته د يوې قوي وسيلې په ډول وكتل شي ځكه هغه د هېواد په ټولو چارو كې د يو قوي او تاثير لرونكې وسيلې په توگه كارول كېږي، يعنې دا ډول بودجه كولاى شي د ټولنې ستونزې، بې عدالتي او هر ډول اقتصادي ستونزې لرې كړي، خو كه له بودجې څخه سمه گټه پورته نه شي او يا په دقت سره برابره او تنظيم نه شي او يا هم دايمي كسر ولري او دغه كسر په آساني سره له بانكي، دولتي او عمومي بودجې څخه لرې نه شي او يا هم له اندازې نه زيات مصارف (غير ضروري مصارف) د خلكو په حالت او د هېواد په اقتصاد باندې منفي تاثير كوي او هغه له كمبود سره مخ كوي.

لكه څرنگه چې يادونه مو وكړه د دولت د مداخلې يو هدف دادى چې د ټول هېواد اقتصاد د تعادل په حالت كې وساتي او همدارنگه كامل استخدام هم رامنځ ته كړي. د مالي سياست د يوې وسيلې په ډول بودجه ددې هدف د ترلاسه كولو لپاره ښكاره ده.

په هر ډول اقتصاد كې چې د دولت رول زيات وي نو د هېواد په ټولو برخو كې هم تعادل ساتل كېداى شي او هم د اقتصادي حالت د ښه كېدو لپاره لاره هوارېږي.

د افغانستان په اقتصاد باندې چې د ناخالصو توليداتو په كمې فيصدۍ ولاړ دى، بيا هم د بودجې او د بودجې د تصنيف تر تاثير لاندې دى او د اقتصادي ثبات ساتنه ترې محسوسېږي. د مثال په توگه د دولت د مخارجو په زياتېدو او د نرخ په كمولو سره هڅه كوي زياتې پيسې له خلكو سره

عامه اقتصاد // 73

واوسي. د دولت ددې ډول انبساطي سياست په نتيجه کې د تقاضاوو او عوايدو په زياتېدو سره دولت ته هم گټه رسېږي. دغه ډول کړنې د خلکو د کار موندنې لپاره غوره دي او د پيسو په تعادل او د متحولينو په بودجه هم ښه اثر کوي. ددغه اثر په نتيجه کې لاندې توکي ټول له افغاني مصرف سره تړاو پيدا کوي، چې له هغې جملې څخه سپما، پانگونه، د بودجې تصنيف او نور يادولی شو. نو پردې اساس ويلی شو چې د بودجې تصنيف يو خطري کال دی، چې بايد د ټول اقتصاد د تعادل او معلومو اهدافو په پام کې نيولو سره تصنيف وشي.

لاندې ټکي د دولت د بودجې اهميت ښکاره کوي:

۱. بودجه د منابعو د ځانگړي محدوديت امکان د لومړيتوبونو پر اساس له نوي ترتيب سره زياتوي.
۲. بودجه بايد ټول پروگرامونه په پام کې ولري او د سياسي، اقتصادي، فرهنگي او اجتماعي پروگرامونو ترمنځ همغږي ولري.
۳. په ديموکراس نظام کې د دولت په بودجه باندې د خلکو له خوا نسبتاً ټينگ نظارت ترسره کېږي. د بودجې رقمونه مور ته دا رابښي چې دولت څومره خپلو ژمنو ته پابند دی.
۴. بودجه بندي له سياست بندي سره نږدې ده، يعنې د وېش څرنگوالي د منابعو له تخصيص سره نږدې والی لري.
۵. هر څومره چې د دولت مشروعيت د خلکو پر وړاندې ښه کېږي او د کارونو په غوره کولو کې يا د مصارفو په تعين سره پکې زياتوالی راځي، نو د دولت حق هم د مالياتو په پېژندلو کې آسانه کېږي او په نتيجه کې بودجه او ټولنيز تفاهم هم ورسره ښه او زياتېږي.
۶. په بودجه کې سياست گذاري په عمومي ډول ښکاره ده. هر کله چې ژمنې په عمل بدلې نه شي نو پروگرامونه داسې پر مخ نه ځي لکه څرنگه چې يې غوښتنه شوې وي.
۷. د دولت واک او اختيار د بودجې په ټاکنې او اجراء پورې اړه لري. پانگوال د بودجې په مرسته پرېکړه کوي ترڅو خپل پروگرامونه پر مخ بوځي او کوم ډول کسان په دغو پروگرامونو کې برخمن کړي او په دې ډول پروگرامونو کې د پيسو ملاتړ تر کومه حده ترسره کېدای شي.
۸. د بودجې د پروگرامونو تنظيم او ترتيب بايد له اصولو سره سم وي، ترڅو لږ تر لږه نظري اړخ هم د اطمینان وړ شي. د کار دغه ډول اصول د بودجې په ټولو برخو (ترتيب، تصويب، اجراء او کنترول) کې بايد معلوم شي. دغه اصول په ترتيب سره په لاندې ډول دي:
د بودجې کلنی اصل، د بودجې د وحدت اصل، د بودجې د ټولنيز کېدو اصل، د بودجې د تفصيل اصل، د بودجې د ځانگړيتوب او انعطاف پزيری اصل، د عايد د لاس ته راوړلو اصل، د مخارجو د محدوديت اصل او د بودجې د تعادل اصل.

۲- بودجه، مدیریت او همغږي:

الف- بودجه او مدیریت:

مدیریت له کار څخه د استفادې ښه والی او مؤثرتوب دی او له مادي منابعو څخه د گټې اخیستنې او د انساني اهدافو ښه ترلاسه کول دي. (۶:۱۷۷) له مادي منابعو څخه د ښې گټې اخیستنې بحث د صنعتي مدیریت موضوع جوړوي. له انساني منابعو څخه سمه گټه اخیستنه د مدیریت له پراخو مطالعو څخه شمېرل کېږي. مگر له مادي منابعو څخه سمه او متوقعه گټه بیا د مالي مدیریت موضوع جوړوي. له بودجې څخه هدف ترلاسه کول شاید له مالي مؤسسو څخه ترلاسه شي. نو په دې سره ویلی شو دولتي بودجه له دولتي مدیریت سره تړاو لري. د مدیر دندې په دې ډول دي:

پروگرام ترتیبول، پلان جوړونه، همغږي او لارښوونه، خو له دې ټولو سره سره د مدیر لومړنۍ دنده داده چې داسې پروگرام ترتیب کړي، چې په هغه کې مؤثر اهداف او خط السیر معلوم وي او همدارنگه د فعالیت وخت او دوره هم ترې روښانه وي. اصلاً بودجه هغه وسیله ده چې له هغه څخه د پروگرام مدیریت په کمي شکل تر څېړنې لاندې نیول کېږي. نو ویلی شو چې بودجه د فعالیتونو او کارونو پر تنظیم، د کارونو په اجراء، د مصارفو په وېش او د مؤسساتو په اهدافو کې رغنده رول لوبوي. نو ځکه د بودجې ښه وېش او ښه کنترول د هېواد د اقتصاد په پرمختګ او ټولنیزه پراختیا کې د پام وړ او مهمې اغېزې لري.

ب- بودجه او همغږي:

د بودجې له همغږي څخه موخه د دولتي ادارو د موخو او فعالیتونو یوستوی کول دي ترڅو اساسي اهداف ترلاسه شي. ډېری هغه سازمانونه چې ډېره بودجه ولري خو د بودجې په وېش او فعالیت کې یې همغږي وجود ونه لري د ناکامۍ په لور روان دي. خو هغه سازمانونه چې ښه مدیریت او همغږي ولري په لږې بودجې سره کولای شي چې لوی اهداف ترلاسه کړي. نو بودجه په ټیټه سطحه کې د اجرئويي دستګاوو او په لویه سطحه د دولت فعالیتونه همغږي کوي او ټاکل شويو اهدافو ته ځان رسوي. څرنگه چې بودجه د دولت ټول فعالیتونه تنظیموي نو د مصارفو ارزیابي باید په مختلفو وختونو کې ترسره شي ترڅو د سازمان داخلي فعالیتونه او د دولت فعالیتونه له یو بل سره همغږي شي.

۳- په بودجه کې د تصنیف ماهیت او اهداف:

الف- په بودجه کې د تصنیف ماهیت:

بودجه د گټې مختلف موارد لري. کولای شو چې بودجه د پروگرام جوړولو د یوې وسیلې د کنترول عامل او یا هم د دولتي دستګاوو په منځ کې د ارتباطي وسیلې په توګه وکاروو. په کلي توګه د دولت لاند مهاله او اوږد مهاله پلانونه د بودجې په سند کې د دولت له خوا اعلانېږي. د اطلاعاتي اړتیاوو د رفع کولو په موخه د پورته هریو استعمال په صورت کې د لاس ته راغلې پانګې او مصارفو وړاندوینه روښانه کوي. د مخارجو او عوایدو تصنیف د پانګې د تجزیې او تحلیل لپاره زمينه برابروي او په مجموعي

ډول د بودجې تصنیف د اطلاعاتو پر اساس د بودجې سند روښانه کوي. (۶: ۵۳)

ب- په بودجه کې تصنیف موخې:

په بودجه کې تصنیف د لاندې موخو لپاره ترسره کېږي. (۱۰: ۳۱۳)

۱- د پروگرام جوړولو، تصمیم نیولو او سیاستونو د آسانتیاوو لپاره: په بودجه کې تصنیف باید په داسې ډول ترسره شي، چې د پروگرامونو په تصمیم نیونه کې آسانتیا راولي او په بودجه کې پېشنهاد شوي تغییرات باید واضح شي. همدارنگه د لاس ته راغلي پانگې، مصارفو، سازمانونو، پروگرامونو او مختلفو دولتي او ټولنیزو عملیاتو ترمنځ توپیر روښان کړي ترڅو پروگرام جوړول آسانه او دولت په آسانی سره خپلو اهدافو ته ورسېږي.

۲- د منابعو غوښتل شوی تخصیص او د بېرته ورکړې زیاتوالی: د بودجې وېش د کارونو او فعالیتونو په پام کې نیولو سره د عملیاتو حجم د وړاندوینې په مرسته معلوموي او وروسته د ټاکل شویو اهدافو د تحقق لپاره لازمه اندازه معلوموي. د خبرتیا پر ایجاد نورې دندې او فعالیتونو د اهدافو د لاس ته راوړلو لپاره همغږي کوي او د دولتي دستگاوو د فعالیتونو له بې نظمۍ څخه مخنیوی کوي. هر فعالیت مربوطه منابع ټاکي ترڅو منابع په سمه توګه مصرف شي. د نویو منابعو د ایجادولو لپاره هم خپلې هڅې جاري وساتي د ټولو اړوند فعالیتونو په همغږۍ باندې ټینګار هم کوي.

۳- له بودجې څخه د ترلاسه شوي محصول تحلیل او تجزیه: لکه څرنګه چې دولت د مصارفو یوه زیاته برخه د ځان لپاره اختصاص کړې. نو بناء دولتي عملیات او فعالیتونه د هېواد پر اقتصاد رغنده رول لري. د بودجې د وېش په مرسته کولای شو اقتصادي اثرات او همدارنگه دولتي فعالیتونه او کارونه تحلیل او تجزیه کړو. مجموعي لاس ته راغلي محصولات (پانګه)، مصارف، بوختیا، د دندې موندنه او د پانګې وېش د پانګې په تشکیل مهمې او د پام وړ اغیزې لري، چې د بودجې د وېش اهمیت ترې له ورايه معلومېږي.

۴- په بودجه کې د کنترول او نظارت آسانتیاوې: په ټولو هغو هېوادونو کې چې له پارلماني حکومت څخه برخمن دي د وګړو اصلي څارنه د لاس ته راغلو محصولاتو او بېرته رسېدلو مصارفو څخه د منل کېدو وړ او قناعت بخشه دي.

د بودجې تصنیف د هر واحد او هرې ادارې مسئولیت او اختیارات روښانه کوي او په ګڼو فعالیتونو کې د نظارت او کنترول لازم میکانیزم مهیا کوي.

۵- د لاس ته راغلي محصول او مخارجو ترمنځ د مقایسې زمينه برابروول: د تصنیف په مرسته کولای شو چې لاس ته راغلي څه له مخارجو سره پرتله کړو او د کمبود، سپما او تعادل حالت معلوم کړو. هغه بودجه چې دولت یې تنظیموي د ستراتیژیکو سیاستونو، پروگرامونو او د هېواد د ټولنیزو عملیاتو ښودونکې ده او باید په داسې شکل وجود ولري چې د لاس ته راغلي محصول او د مخارجو ترمنځ همېش یو معقول حالت وجود ولري. نو د نوموړو دواړو اساسي عواملو خصوصیات باید څرګند

شي او د دوی په منځ کې پرتله کېدونکي وي.

۶- د مدیریت بهبود: د مدیرانو کار موندنه کېدای شي د پروگرامونو له اعلان څخه وروسته څرگنده شي او د یوه سازمان اهدافو ته د رسېدو یوه لاره روښانه شي. څرنگه چې مجموعي بودجه د یو هېواد له اساسي پروگرامونو څخه شمېرل کېږي او د بودجې له تصنیف څخه په استفادې د دولت اجرائیوي دستگاوې، اهداف، لاس ته راغلي محصولات (پانگه)، مصارف، پروگرامونه او عملیاتو پېژندل کېږي. نو کولای شو د اجرائیوي دستگاوو کارونه او مدیریت ارزیابي کړو.

اجرائیوي مدیران د هغو امکاناتو په مرسته چې په واک کې یې لري او د هغو اطلاعاتو په مرسته چې له ځان سره یې لري کولای شو خپلې دندې، اختیارات او مسؤلیتونه وټاکو ترڅو یو کامیابه مدیریت ولرو او خپل ټاکل شوي اهداف ترلاسه کړو.

۴- د دولت په بودجه کې د مخارجو تصنیف:

د مخارجو تصنیف د دولتونو د پخوانیو تصانیفو څخه په بودجه کې شمېرل کېږي. د مخارجو په تصنیف کې د ښه نظارت او مدیریت لپاره زمينه برابروي او له زیاتو مخارجو څخه مخنیوی کوي.

د مخارجو تصنیف په ساده ډول د دولت په عملیاتو سره د خدماتو او وسایلو کوم چې اخیستي یې وي ښه تشریح او بیانولی شي. پردې اساس په دې ډول تصنیف ډېر تأکید د حسابداری او د دولت په اداري چارو باندې ترسره کېږي. مگر د پرمختگ په اندازه کولو او د دولت د عملیاتو په څرنگوالي کې مرسته نه کوي.

الف: د مخارجو د تصنیف اهداف:

۱- د بودجې تفکیک او د محاسبي مسؤلیت: د مخارجو تصنیف په هره اداره کې د حسابداری د کار اساس جوړوي او د نوموړو مخارجو په مرسته په دولتي دستگاوو کې د موادو مصرف محدود او کنټرولوي او یا په بله وینا د مخارجو د تصنیف په عملي کېدو سره په بودجه کې محدودې اجرائیوي دستگاوې د خپلو اجرائیوي کارونو په ترسره کولو سره د تصویب شویو اعتباراتو په احاطه کې هر هغه مصرف ترسره کېږي، چې د هغه لپاره هماغه بودجه ځانگړې شوې. نو په دې تر تیب مخارج په ښه شکل سره کنټرولېږي.

۲- د برآورد او مدیریت په میتودونو کې پرمختگ او بهبود: د لازمو پلانونو او فعالیتونو لپاره د برآورد د محاسبي ضرورت هم گڼل کېږي. د مخارجو تصنیف د یوې ادارې له مدیریت سره د پرسونل د معاشونو په مخارجو، د مصرفي موادو د مخارجو او نورو اړوندو مخارجو په ټاکلو او وېش کې مرسته کوي او همدارنگه مدیر ته د وسایلو د استهلاکي مصرف اندازه روښانه کوي او پردې سربېره له دولت سره د مخارجو په تحلیل او تجزیه کې مرسته کوي.

۳- د هېواد پر اقتصاد د دولت د مخارجو د تجزیې او تحلیل د امکاناتو د برابرولو اغېزې: د نن

عامه اقتصاد // 77

ورځې په اقتصاد کې د دولت رول ددې سبب شوی چې د خاصو مخارجو په ترسره کولو او پراختیا سره ټولنیزه پراختیا تأمین کړي او د وگړو په ژوند کې ښه والی راولي د بېلگې په توگه په بازار او اقتصادي رونق باندې د پانگه ییزو مخارجو کموالی ښه اغېزه لري او له دې څخه د مخارجو د تصنیف اهمیت له ورايه څرگندېږي او په تصمیم نیونه کې مرسته کوي.

۴- د **مخارجو تفکیک**: د مخارجو تفکیک او وېش له یوې خوا په برآورد کې آسانتیا راولي او له بلې خوا د حسابونو په اداره او تنظیم کې له مور سره مرسته کوي ترڅو حسابونه مو پاک او صفا وي او همدارنگه مخارجو مو کم او کنترول کړي.

۵- د **کالیو او خدماتو ترمنځ توپیر**: په بودجه کې د خدماتو او کالیو د ونډې اخیستنې د توپیر په موخه باید د مخارجو په تصنیف کې د خدماتو پېرودنه د کالیو له پېرودنې نه جلا وي چې نوموړی کار د مخارجو د تصنیف په مرسته ترسره کېږي.

۶- له **پانگه ییزو مخارجو سره د جاري مخارجو توپیر**: د مخارجو تصنیف باید داسې ترسره شي، چې جاري مخارجو له پانگه ییزو مخارجو څخه بېل شي. د مثال په توگه د یوې ودانۍ منځ ته راوړل او اخیستل د ودانۍ له اجاروي او کرایوي مخارجو او پانگه ییزو مخارجو سره په ټولو جاري مخارجو کې حسابېږي.

۷- **جزئیاتو ته پام کول**: د ټولو مخارجو له تصنیف او د هغې له وېش څخه وروسته چې په وړو طبقو ووېشل شي، امکان لري د هغې یو ټاکلی ډول هم په څو وړو گروپونو ووېشو.

۸- له **حسابي او مالي قوانینو سره انطباق**: د مخارجو تصنیف باید په عمل کې له محاسبوي، مالي او حسابي له قوانینو سره د تطبیق وړ وي او د مخارجو د هر یوه حساب ساتنه آسانوي.

ب- د مخارجو د تصنیف ډولونه او بڼې:

۱. د مصرفي موادو پر اساس تصنیف (پخوانۍ او زړه لاره).

۲. له سازماني واحدونو سره سم یا سازماني تصنیف.

۳. عملیاتي تصنیف.

۴. اقتصادي تصنیف (نوې لاره). (۱۰:۳۲۲)

۱- د **مصرفي موادو پر اساس تصنیف**: دغه ډول تصنیف د هېوادونو په بودجه کې د مخارجو په تصنیف کې پخوانۍ طریقه او لاره ده، چې د مخارجو په گڼ شمېر څپرکو او متفاوتو موادو وېشل کېږي. په دې ډول تصنیف کې مشابهه مخارجو د یوه پروگرام په داخل کې بېلېږي او د اړوند څپرکي په سر کې ځای ورکول کېږي مثلاً د دولت د مخارجو بېلول له جاري او پانگه ییزو مخارجو سره چې په عمده ډول په څلورو څپرکو کې تصنیف یې ترسره کېږي لکه لومړۍ څپرکۍ - د پرسونل مخارجو. دوهم څپرکي اداري مخارجو. درېیم څپرکي - پانگه ییزو مخارجو، څلورم څپرکي - انتقالی مخارجو.

۲- د سازمانی واحدونو پر اساس تصنیف: په دې ډول تصنیف کې مخارج د هغو دولتي سازمانونو پر اساس چې وړاندیز کوونکي او اجراء کوونکي د تصویب شویو پروگرامونو وي، پېښني کېږي. معمولاً په هر هېواد کې د دولت اصلي عملیات او وظيفې د فرعي عملیاتو او وظيفو په صورت گروپ بندي شوي او د هغې د ترسره کولو مسؤلیت یو یا څو دولتي سازمانونه ترسره کوي. پردې سربېره د دولت ټولو مقاصدو او اهدافو ته رسېدل د سازمانونو د اهدافو او مقاصدو د رسېدو په واسطه تحقیق مومي. (۶۸:۶)

مالي کنترول او سم مالي مدیریت د سازمانی واحدونو پر اساس د مخارجو له تصنیف سره لازم او تړلی دی. ځکه چې دولتي دستگاوې معمولاً وظيفې، اختیارات او د مسؤلیتونو اصلي کرښې ټاکي. ددې تصنیف اصلي تفاوت له عملیاتي تصنیف سره په دې کې دی چې د هر سازمانی واحد مسؤلیت همېش ثابت او مشخص وي په داسې حال کې چې امکان لري یوه تصویب شوې وظيفه او پروگرام د څو دولتي سازمانونو په واسطه ترسره شي.

د دولتي سازمانونو د اعتباراتو د وړاندوینې د لزوم له علتونو څخه یو بل علت د دولت په بودجه کې دادی چې یاد سازمانونه د تعهداتو د منځ ته راتگ واحدونه او د پیسو د ورکړې انجام د تصویب شویو اعتباراتو په چوکاټ کې او په کلي ډول د بودجې اجرائیوي واحدونه حسابېږي. پردې سربېره لازمه ده هر یو له اعتباراتو نه د دولت په بودجه کې پېښني شي ترڅو د واقعي مسؤلیت د میزان ټاکل او د ترسره شویو عملیاتو مقایسه له تصویب شویو وظيفو او اهدافو سره امکان ولري.

دا ډول تصنیف یا د بودجې تنظیم د ادارې یا مؤسساتي تنظیم په نوم هم یادېږي. له دې ډول تصنیف سره سم بودجه په وزارتونو وېشل کېږي. هر وزارت او یا مؤسسه د یوې ځانگړې بودجې لرونکی دی چې په هغه کې د هر وزارت د وظيفو ساحه منعکس کېږي. د افغانستان بودجه په همدې شکل تنظیم او تصنیف کېږي.

۳- عملیاتي تصنیف: په دې تصنیف کې د دولت او سازمانونو مخارج او اعتبارات د هغه اصلي اهدافو او مقاصدو ته په پاملرنې سره د وظيفو، پروگرامونو، طرحو او مختلفو فعالیتونو په صورت کې پېښني کېږي او د مخارجو د ترسره کولو وروستی حاصل، اصلي هدف او موخه یې له دې چې د مخارجو ډول او حقیقت ته پاملرنه وشي په پام کې نیول کېږي. له دې تصنیف نه په گټه اخیستلو سره چې له عملیاتي او پروگرامي بودجې له پیدایښت څخه وروسته دود شوې ده دولت یا دولتي سازمان دا څرگندوي چې کوم عملیات په څه اندازه اعتبارات باید د خپلو تصویب شویو اهدافو او وظيفو لپاره ترسره کړي.

په کلي ډول ویلی شو چې د پروگرام شوې بودجې په روش کې د محاسباتي مسؤلیتونو له نظره د مخارجو تصنیف، د مخارجو برآورد، د دولت د مخارجو د تحلیل اثر، تجزیه او د مدیریت د لارو د بهبود او پرمختگ، د هېواد پر اقتصاد لازم او گټور دی. په هغه تصنیف کې چې تر بحث لاندې ده،

عامه اقتصاد // 79

پروگرامونه، فعالیتونه او متجانس عملیات چې په دولت او یا د دولت په سازمان پورې اړه لري او د مشابه کمي او کيفي (خومره والي او څرنگوالي) اهدافو او مقاصدو لرونکي دي. په هر يو گروپ او کلي طبقو کې پېښيني کېږي ترڅو دولت او قانون جوړونکې ادارې وکولای شي د لازمو اعتباراتو د میزان په هکله د مختلفو مخارجو لپاره د پروگرامونو د نه د ترسره کولو د گټو، لومړیتوبونو او نتایجو په پام کې نیولو سره لازم تصامیم ونيسي.

د بودجې دا ډول تنظیم او تصنیف چې د وظيفوي تصنیف په نوم هم یادېږي، له مختلفو وظایفو او پروگرامونو سره سم ترسره کېږي. د مثال په توگه د اداري خدماتو بودجه، د صحي چارو بودجه، د زراعتي چارو بودجه، د ځنگل داری بودجه او نور.

د بودجې دا ډول تصنیف په امتحاني ډول له ۱۳۸۶ کال راهیسې د افغانستان په څلورو ولایتونو کې پیل شوی دی او هیله ده چې په وروستیو کلونو کې بیا پراختیا ومومي.

د عملیاتي تصنیف اصول:

سره له دې چې په بودجه کې پېښيني شوې دندې او پروگرامونه په مختلفو هېوادونو کې توپیر لري، په زیاتو هېوادونو کې د دولت عملیات، د خدماتو په اصلي طبقو او په عملیاتي تصنیف حاکم اصول سره ورته او په لاندې ډول دي: (۶:۶۵)

۱. دولت ټولې دندې، خدمات، فعالیتونه او اقتصادي او ټولنیز عمومي عملیات باید په عملیاتي تصنیف کې منظور شي. ځکه یوازې په دې صورت کې امکان لري چې دغه تصنیف په پروگرام جوړونه او مالي او اقتصادي تصمیم نیونه او د لومړیتوبونو په ټاکنه کې مرسته وکړي.

۲. د عملیاتو او دندو پر اساس تصنیف معمولاً په هر ۳ ډول دی، چې د دولت کلي دندې په پورتنۍ برخه او جزئي دندې یې په لاندې برخه کې ترسره کېږي. په هغه ترتیب چې عملیات او وظایف په هره سطحه کې د عملیاتو د برخې په یوه اړخ او د پورتنۍ سطحې وظایف پورته او له بلې خوا د گني شمېر وظایفو، متجانسو او مشابه عملیاتو لپاره لاندینۍ سطحې دي.

۳. په یاد تصنیف کې د دولت هغه ډله عملیات او خدمات چې نه شو کولای هغه ته په مشخصو پروگرامونو او فعالیتونو کې ارتباط ورکړو لکه داخلي کارونه، شخصي کارونه، اداري کارونه او نور معمولاً په بېلابېلو طبقو کې مثلاً د مالي، اداري او عمومي خدماتو تر عنوان لاندې تصنیف شي.

۴. په عملیاتي تصنیف کې د دولت د عمومي تاسیساتو اړوند اعتبارات د بېلې طبقې په شکل نه پېښيني کېږي، بلکې د پروگرامونو له فعالیتونو سره په خوا کې چې باید له یادو تاسیساتو څخه گټه وکړي، منظورېږي. ځکه هغه څه چې ارزښت لري د عمومي تاسیساتو د منځ ته راتگ اهداف او د هغې گټې د مختلفو پروگرامونو لپاره دي.

۴- اقتصادي تصنيف:

دا ډول تصنيف د آثارو او اقتصادي پېښو په تحليل او تجزيه کې چې د بودجې له اجراء نه پيدا شوې وي رڼا اچوي. همدارنگه وړ اغېزې د دولت د مخارجو په لوی حجم کې په ملي لاس ته راوړنو، سړي سر عايد، کاروبار، اقتصادي پرمختگ باندې واردوي. په اقتصادي تصنيف کې د دولت رول د يو هېواد په اقتصاد کې بررسي، تجزيه او تحليلوي. (۱۰:۳۶۲)

د دولت د اقتصادي اهدافو د تحقق موندنې په خاطر له بودجې څخه د سمې گټې اخيستنې په موخه د ټولنې په پروگرامونو کې تصنيف ښکاره رول لري. له شک پرته هغه اطلاعات چې لاس ته راغلي دي له اقتصادي تصنيف نه هغو دولتونو ته چې زياتې او ډول ډول دندې ور اوړي زيات اهميت پيدا کوي چې يو زيات شمېر مخ پر ودې هېوادونه په دې گروپ کې راځي. ددغه تصنيف زيات اطلاعات د اقتصادي حسابدارۍ له لارې تنظيم او برابرېږي. په اقتصادي حسابدارۍ کې ځينې مهم عنوانونه چې تر بحث لاندې دي هغه دا دي:

توليد، ملي ناخالص محصول، داخلي ناخالص محصول، ملي عايد او د سړي سر عايد (گټه)، په اقتصادي تصنيف کې د پولي سياستونو ترمنځ اړيکې، د دولت اقتصادي او مالي فعاليتونه په ملي ناخالص توليد کې په نښه کوي.

اقتصادي تصنيف عموماً د پروگرامونو او تصميم نيولو په موخه په سياسي او اقتصادي لوړو برخو کې گټور ثابتېږي او د بودجې د برابرولو او تنظيم رول په ټيټو برخو کې گټور نه ثابتېږي. د بودجې سياست د يوه هېواد په پراختيا او اقتصادي حالت په نښه والي کې د امکان تر حده د اطلاعاتو پر اساس د کارونو تاثير په اقتصادي چارو باندې له ټولنې سره سم نه جوړېږي. نو دلته دې نتيجې ته رسېږو چې اقتصادي تصنيف کولای شي د خپلو گټورو اطلاعاتو په باره کې د اقتصادي فعاليتونو اختيار له ځان سره ولري لکه څرنگه چې پروگرام جوړونکی خپل حسابونه د دولت د ناخالصو توليداتو په واسطه پوره کوي، په اقتصادي تصنيف کې د دولت جاري مخارج بايد له پانگه ييز مخارجو او وسايل او خدمات بايد له انتقالي دولت څخه جلا شي.

په دې تصنيف کې د دولت برخه له ځينو برخو څخه شمېرل کېږي او د پولي او مالي سياستونو په واسطه کنټرولېدلی شي. دغه ډول تصنيف په افغانستان کې لږ تر لږه سترگو کېږي او يوازې دولتي مخارج له عادي او انکشافی مخارجو سره جلا کېدای شي. اقتصادي تصنيف په لوايحو او د بودجې په قوانينو کې نه ليدل کېږي. مگر تاثير يې د عوايدو په ترلاسه کولو او د ملي اقتصاد د مخارجو په ترسره کولو سره د هېواد په اقتصاد کې د پام وړ دی.

د اقتصادي تصنيف اصول

۱. جامع والی: د دولت د عملياتو کړنې بايد د پام وړ وي (له ځينو پرته)

عامه اقتصاد // 81

۲. مالي دورې: دغه تصنيف بايد د دولتي حسابونو پر اساس او د مالي کال د واحدونو په پام کې نيولو سره وشي او په ترتيب سره دغه د بودجې تصنيف جاري کال، تېر کال او راتلونکی کال بايد ټول په جدول کې شتون ولري ترڅو د مقابسي امکانات مساعد کړي.

۳. د مخارجو پېژندنه او جلاوالی: دلته د جاري مخارجو توپير له پانگه ييز مخارجو څخه ضروري گڼل کېږي.

۴. د پانگونو د ډولونو ترمنځ توپير: دلته د مستقيم او غير مستقيم پانگونو تفکيک مطرح شوی. (۷: ۲۳) مستقيمه پانگونه د دولت او غير مستقيمه پانگونه بيا د پورونو (پورو) او مرستو په واسطه ترسره کېږي.

۵. جاري حسابونه: په جاري حسابونو کې مخارج په درېيو گروپونو وېشل کېږي:

۱. کالي او خدمات ۲- انتقالي ورکړې ۳- او مرستې.

۶. د دولت د سوداگريز مؤسسو حسابونه: د دولت د سوداگريز مؤسسو حسابونه هم بايد په جلا توگه د حساب په لست کې کنترول شي.

۷. د عملياتو د حسابدارۍ د اساس تعينول: په دې رابطه کې له درې لارو څخه کار اخيستل کېږي، چې نقد حسابونه، ژمنې او يا همبستگۍ.

د افغانستان د دولتي مخارجو بودجوي تصنيف

د دولت مخارج په کارونو کې د آسانتيا راوستلو او تنظيم په موخه د بودجې کوډ بندي او تصنيف ټول رانغاړي. د افغانستان د دولتي مخارجو کوډ بندي په لاندې ډول ده:

۲۱- نقدي معاشونه او اجورې ۲۲- له اجناسو او خدماتو څخه گټه اخيستنه ۲۳- لاس ته راوړنې

۲۴- اجتماعي مرستې، گټې او برابروالی ۲۵- کار موندنې.

د سازماني واحدونو پر اساس په افغانستان کې د کوډ بندي او د مخارجو د تصنيف اصول: د سازماني واحدونو پر اساس په افغانستان کې د کوډ بندي او د مخارجو د تصنيف اصول، چې د افغانستان بودجه يې له مخې ترتيبېږي، په لاندې ډول دي:

۱۰- د دولتي رياست دفتر ۱۱- ملي شورا ۱۲- د چارو اداره ۱۴- ستره محکمه ۱۵- د ولسمشر د

محافظت رياست ۲۰- د ماليې وزارت ۲۱- په پارلماني چارو کې د دولت وزارت ۲۲- د ملي دفاع وزارت

۲۳- د بهرنيو چارو وزارت ۲۴- د حج او اوقافو وزارت ۲۵- د سوداگري وزارت ۲۶- د کورنيو چارو وزارت

۲۷- د پوهنې وزارت ۲۸- د لوړو زده کړو وزارت ۲۹- د کډوالو وزارت ۳۲- د کانونو وزارت ۳۴- د مخابراتو

وزارت ۳۵- د اقتصاد وزارت ۳۶- د اطلاعاتو او کلتور وزارت ۳۷- د عامې روغتيا وزارت ۳۸- د ښځو چارو

وزارت ۳۹- د کرهنې وزارت ۴۱- د انرژۍ او اېو وزارت ۴۲- د فوايد عامې وزارت ۴۳- د کليو د بيارغونې

او پراختيا وزارت ۴۵- د ترانسپورت او هوايي چارو وزارت ۴۶- د قبایلو چارو او سرحداتو وزارت ۴۹- د

ښاري پرمختګ وزارت ۵۰- د عدلیې وزارت ۵۱- لویه څارنوالي ۵۲- د مخدره موادو پر ضد د مبارزې وزارت ۶۰- د ژوند د چاپیریال ریاست ۶۱- د علومو اکاډمي ۶۲- د ملکې خدماتو او اداري اصلاحاتو خپلواک کمېسیون ۶۳- د المپیک ملي کمیټه ۶۴- د ملي امنیت عمومي ریاست ۶۵- د کارټوګرافي او جیودوزي ریاست ۶۶- د تفتیش او کنټرول ریاست ۶۷- د حوادثو ضد اداره ۶۸- د اداري فساد ضد اداره ۷۰- د اړیکو د نظم اداره ۷۱- له هېواده بهر د مهاجرینو مشاوریت ۷۶- د کوچیانو د کارونو د انسجام ریاست.

د افغانستان د ملي انکشاف ستراتیژیکي او پروژي کډونه په دې ډول دي:

۱۱- امنیت ۲۱- حکومتولي، قانون او د بشر حقوق ۳۱- زېربنا او طبیعي منابع ۳۲- معارف ۳۳- روغتیا ۳۴- کرهنه او د کلیو پراختیا ۳۵- ټولنیز ملاتړ ۳۶- د خصوصي سکتور د اقتصاد پرمختګ.

۵- د دولت په بودجه کې د عایداتي منابعو تصنیف:

الف: د دولت د عوایدو د مختلفو ډولونو ضرورت او حقیقت: دولتونه د خپلواجراییوي چارو د ترسره کولو لپاره د سازمان او د خصوصي خدماتو د تولید او نورو وظایفو لپاره چې په غاړه یې لري عوایدو ته ضرورت لري. نو بناء د دولت د عوایدو راټولول د دولت دنده ده، چې باید د ټولني د آرامۍ د زیاتېدو سبب شي. همدارنګه د ټولني د اړتیاوو رفع کول د عمومي وسایلو په توګه د دولت په لاس ترسره کېږي. د دولتونو د مخارجو د تمویل په موخه دولت له مختلفو منابعو څخه ډول ډول عواید راټولوي او د دولت عواید کولای شو په دوه عمده برخو ووېشو:

۱- مالیاتي عواید: د دولت د مخارجو د تمویل یوه مهمه لاره د مالیاتو راټولول دي، چې د کالیو او خدماتو د وړاندې کولو د دوام تضمین کوي او د دولت مهمه منبع ده. د مالیاتو ورکړه قانوني او اجباري اړخ لري او د شتمنی د زیاتوالي بدیل لاره ده یا په بله وینا دغې منبع ته د پرتلې په کتنه مهم مالي تمویل له نورو مالي منابعو سره کولای شو ووایو چې هر څومره د مالیاتو ونډه د دولت د مخارجو په تمویل کې زیاته شي نو نامطلوب اقتصادي تأثیرات کمېږي.

په پرمختللو هېوادونو کې د مخ پر ودې هېوادونو پر خلاف چې مالیات یې ناچیزه رول لري، تقریباً د دولت ټول مخارج له دغې لارې تمویلېږي. (۴:۱۴)

مالیات د مختلفو ډولونو لرونکي دي چې په بېل بحث کې به واضح شي.

(۱) جدول: د دولت د مخارجو او عوایدو ترمنځ د ناخالص داخلي تولید اړیکه په څو پرمختللو

هېوادونو کې په ۲۰۰۰ ز کال کې په ګوته کوي. (۴:۱۴)

د هېواد نوم	په داخلي ناخالص تولید کې د دولت د مخارجو ونډه	په داخلي ناخالص تولید کې د مالیاتو ونډه
متحده ایالات	۱۵	۲۰.۲

عامه اقتصاد // 83

۳۴	۱۸.۷	انگلستان
۳۷.۷	۲۳.۲	فرانسه
۲۶.۶	۱۹	آلمان
۳۸.۵	۱۸.۳	ایتالیا
۱۹.۸	۱۸.۶	کانادا
۱۶.۶	۱۶.۷	جاپان

Source: World Bank ۲۰۰۴

پورتنی جدول ته په کتو د پورتنیو هېوادونو د داخلي ناخالص تولید د مخارجو د سهم او د مالیاتو د سهم له مقایسې څخه کولای شو دا نتیجه واخلو چې ددغو هېوادونو مالیاتي سیستم د پورتنیو هېوادونو مخارجو ته په بشپړه توګه پوښښ ورکړی دی. په داسې حال کې چې دا ډول وضعیت په مخ پر ودې هېوادونو کې نه لیدل کېږي.

۲- غیر مالیاتي عواید: هغه عواید دي چې دولت یې له خپلو اقتصادي فعالیتونو څخه راټولوي. دغه عواید یا له مختلفو پانګونو څخه لاس ته راځي او یا د هغه کار مزد دی چې دولت یې له ډول ډول خدماتو څخه لاس ته راويي. ددې ډول عوایدو ځانګړتیاوې د مالیاتي عوایدو پر خلاف چې د هغوی ورکړه د خلکو له خوا اجباري شکل لري، د هغوی اختیاري والی دی یا په بله وینا ددغو مالیاتو اندازه د اخیستلو او یا نه اخیستلو له مخې معلومېږي. دا هر څه دولت ته د خلکو له خوا ارایه کېږي. پردې اساس دغه ډول عواید غیر منظم او نامطمئن دي چې ځینو برخو ته یې اشاره کوو:

الف: هغه ګټه چې د دولت له انحصاراتو څخه منځ ته راځي لکه نفت، د وسپنې پټلۍ، برېښنا او ټېلفون.

ب: د ډول ډول خدماتو لپاره د کار اجوره لکه هغه عوارض چې د دولتي مؤسسو په واسطه وړاندې کېږي.

ج: له عمومي املاکو څخه لاس ته راغلي ګټې لکه د هغوی پلورل او په اجاره ورکول.

د: له مؤسساتو، هېوادونو او پیسو لرونکو چارواکو څخه پور اخیستل.

لکه څرنګه چې مالیاتي عواید د دولت د مخارجو د تمویل لپاره کفایت نه کوي، نو دولتونه دغه تاوان د غیر مالیاتي ګټو په واسطه تأمینوي، چې ددې ډول غیر مالیاتي ګټو اقتصادي اغېزه د دولت د مالي مخارجو په تمویل کې په پوره ډول یو تر بله توپیر لري.

د افغانستان په بودجه کې د عوایدو تصنیف:

د عوایدو له مختلفو ډولونو څخه د آسانتیا او ښه تنظیم په خاطر د دولت بودجه کوډ بندي شوې ده. په افغانستان کې د وروستیو تغییراتو په رامنځ ته کېدو سره د عوایدو کوډ بندي په لاندې شکل سره

تصنيف کبړي:

د دولت د عوايدو کوډونه:

۱۱- مالياتي عوايد ۱۲- گمرکي محصول او پر وارداتو ماليه ۱۳- غير مالياتي عوايد ۱۴- متفرقه عوايد ۱۵- د ودانيو او ځمکو له پلورلو څخه لاس ته راغلي عوايد ۱۷- ټولنيزې سهميې ۱۸- پور ۱۹- د بهرنيو هېوادونو مرستې.

د افغانستان په بودجه کې د عوايدو او مخارجو تصنيف له عملي ستندردونو سره په مطابقت کې د دولت د امکاناتو او ضرورتونو په پام کې نيولو سره تنظيم شوی او د ممکنه آسانتياوو په غرض د بودجې جوړونې په پروسه کې ترې استفاده کېږي.

په افغانستان کې د جگړو او مشکلاتو په وجه مالي سيستم، په ځانگړي ډول دولتي بودجې په مالي ميدان کې ډېرې لوړې او ژورې زغملې دي. تردې چې په تدريجي ډول سره له ۱۳۸۱ کال نه راوروسته د هېواد د مالي وضعيت بهبود پيدا کړی. د افغانستان بودجه له تېرو وختونو راپه دې خوا په عادي او انکشافی بودجې سره د توپير وړ ده او د دولت د فعاليتونو ځانگړې ساحې تر پوښښ لاندې راولي.

۱- اصلي بودجه: چې عادي او انکشافی بودجه په کې شامله ده، چې د دولت د مرحلو د تطبيق او اجراء له لارې ترسره کېږي.

a- عادي بودجه: چې د دولت عادي مخارج په کې شامل دي. په عمده ډول عادي مخارج لکه د دولت د کار کوونکو معاشات، د شيانو د برابرولو مخارج او د دولتي ادارو لپاره خدمات په رانغاړي، چې په اصل کې بايد د داخلي منابعو له لارې تمويل شي. خو متأسفانه په افغانستان کې د داخلي جگړو او وړانيو څخه راوروسته تر ۱۳۸۱ کال او تر ننه هم دا امکان نه دی برابر شوی او حتی په ۱۳۸۶ کال کې د ۶۰٪ په حدودو کې عادي مخارج له داخلي منابعو څخه تمويل شوي وو او په ۱۳۸۷ کال کې دغه رقم ۸،۶۷٪ په نښه کوي.

b- انکشافی بودجه: انکشافی بودجه چې د دولت په انکشافی پروژو پورې اړه لري او په حقيقت کې په مختلفو فرهنگي، اجتماعي او اقتصادي برخو کې د دولت د پانگونې منعکس کوونکې ده، چې ترميماتي مسؤليتونه، ودانۍ، بيارغونه او د ضروري او عام المنفعه پروژو منځ ته راتگ ټول په رانغاړي، چې متأسفانه په افغانستان کې يې تمويلی منابع اوس هم بهرنۍ مرستې او پور دي.

د افغانستان انکشافی بودجه په ۱۳۸۶ کال کې د اصلي بودجې په تناسب ۲،۵۸٪ او په ۱۳۸۷ کال کې ۱،۵۴٪ رقم جوړوي، چې د ملي بودجې په تناسب دغه رقم په ترتيب سره ۳۰٪ او ۱۷٪ دی. (۳۴:۱۲)

۲- بهرنۍ بودجه: په دې بودجه کې په عمده ډول د انکشافی بودجې فعاليتونه او يو څه برخه په

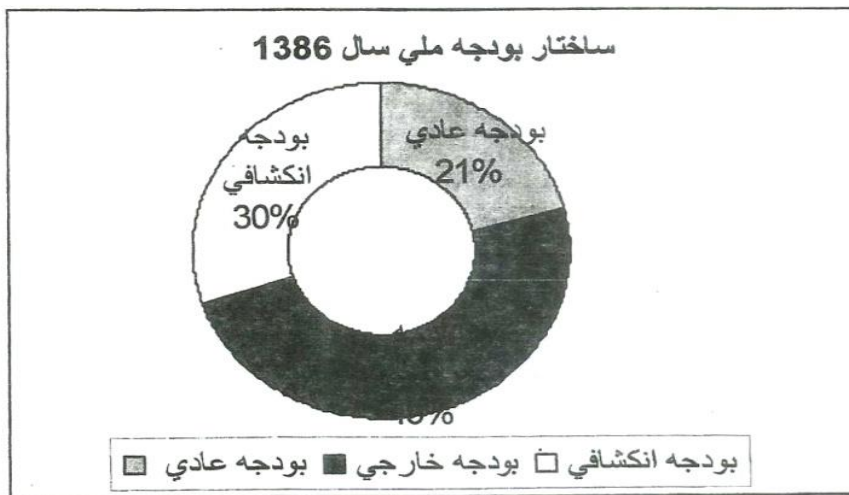
عامه اقتصاد // 85

کې د عادي بودجې فعاليتونه شامل دي، چې په مستقيم ډول د مرستندويو هېوادونو او نړۍ والو مؤسساتو له خوا تمويل او اجراء کېږي.

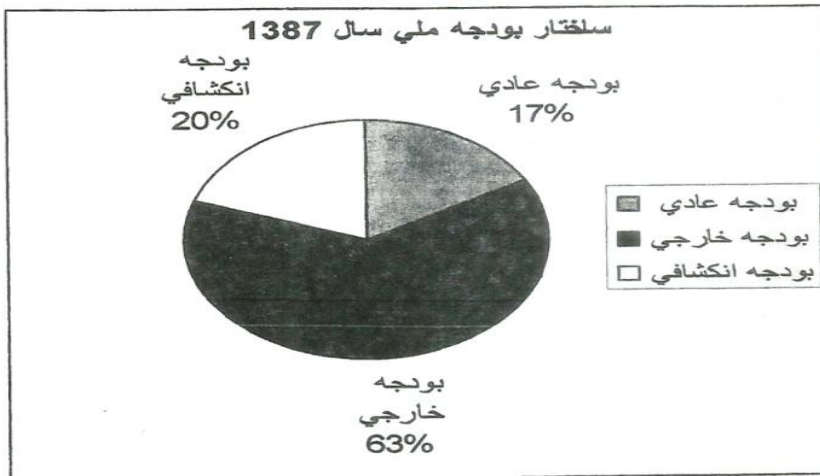
د افغانستان دولت په تمويلي منابعو او د هغه په مصرفي استقامتونو باندې مستقيم کنترول نه لري. البته د گڼ شمېر نړۍ والو کنفرانسونو په جريان کې د نړۍ والې ټولنې تعهدات د بهرنۍ بودجې تمويلي منابع به غاړه اخيستي دي. په مجموع کې اصلي او بهرنۍ بودجه د افغانستان ملي بودجه تشکيلوي، چې په لاندې ډول په نښه کېږي.

د افغانستان د دولت عايداتي منابع چې په اصلي بوديجه کې منعکس کېږي. د هېواد عايداتي سيستم جوړوي چې په عمده ډول متشکل دي له ۱- مالياتي عوايد ۲- د دولتي شيانو او خدماتو له عرضه کولو څخه عوايد ۳- خارجي مرستې او پورونه ۴- د دولتي ملکيتونو او جايدادونو د خرڅلاو څخه عوايد ۵- جريمې، فيسونه او نور عوايد.

شکل (۲) ساختار بودجه ملي سال ۱۳۸۶ (۱:۱۱)

شکل (۳) ساختار بودجه ملي سال ۱۳۸۷ (۱۲:۳۴)

لنډيز:

د دولت اقتصادي پلان چې د دولت بودجه هم ورته ويلى شو. د دولتي اقتصاد د قانون د ضميمې او د بودجې د قانون په توگه او هر کال د پارلمان لخوا تاييدېږي. دولتي بودجه د پېښيني شويو مخارجو اعظمي حد دى. د هر يوه ثبت شوي هدف او د يوه بودجوي کال لپاره د ټولو متوقعه عايدو مجموعه ده.

دولتي بودجه د دولتي فعاليتونو په څېر (د دولتي مخارجو تاثيرات) څرگندېږي او د حکومت د ټولو پروگرامونو استازيتوب کوي. د بودجې په تصويب سره اداري سيستم په خپلو فعاليتونو باندې پيل کوي او بودجه د دولتي دندو او مخارجو د پر مخ وړلو مسئله گرځي. په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د بودجې کلني تر ټيونه په ۱۲۹۸ کال کې رامنځ ته شوه او په ۱۳۰۱ کال کې يې قانوني حيثيت پيدا کړ. د بودجې مفهوم او ماهيت کولای شو چې په ښه ډول د دولتي بودجې له دندو څخه په استفادې تشخيص کړو، چې په لاندې ډول دي:

۱- د ملي عايد د مجدد وېش دنده ۲- په اقتصادي پروژو او توليد کې د مداخلې دنده ۳- د دولتي ټولنيزو سياستونو دنده.

د دولت بودجه د حجم او لوی والې له مخې يو لوی مالي سند دى او د اهميت له مخې د ملي اقتصاد په کچه يو ډېر مهم او مستقل عامل دى، چې د هېوادونو د اقتصادي او ټولنيز پرمختگ لپاره ترې کار اخيستل کېږي.

له مالي منابعو څخه سمه او مطلوبه استفاده د مالي مديريت موضوع تشکيلوي. د دولتي بودجې هدف له جامع مالي منابعو او امکاناتو څخه سمه گټه اخيستنه ده ترڅو عمومي اهدافو ته ورسېږي. نو پردې اساس دولتي بودجه د دولتي مديريت يوه څانگه ده، له معمول سره سم په عايدو او مصارفو پورې د پېښيني وړ اطلاعات په مختلفو ډولونو او بڼو سره د بودجې په لايحه کې وېشل شوي دي.

د لاندې اهدافو له مخې په بودجه کې تصنيف ترسره کېږي:

۱- په برنامه جوړونه او سياست جوړونه کې آسانتيا ۲- د مطلوبو منابعو تخصيص او د بيا ورکړې زياتېدنه ۳- د پايلو تحليل او تجزيه ۴- د بودجې د کنترول آسانتيا ۵- د مصارفو او عايدو پرتله کول ۶- د مديريت بهبود.

د دولت د مخارجو تصنيف په بودجه کې ډېر پخوانی تصنيف دى، چې په مخارجو باندې دقيق او ژور نظارت ممکن گرځي، چې د دولت د کار کونکو په خوښه د مخارجو له ترسره کولو څخه مخنيوی کوي. د دولت د مخارجو تصنيف د ځانگړو موخو لرونکي دي، چې په لاندې توگه دي.

۱- د مصرفي موادو پر اساس وېش ۲- د سازماني واحدونو پر اساس وېش ۳- عملياتي وېش ۴- اقتصادي وېش.

د مخارجو وېش له پخوا وختونو څخه د افغانستان په بودجه کې د اداري واحدونو او هم د مصرفي

عامه اقتصاد // 87

موادو پر اساس معمول و. نو په پای کې د افغانستان د ملي پرمختیایي ستراتیژی پر اساس د برنامه د وېش یا د برنامه پر اساس بودجه، یا پروگرام پر اساس د نمونې په ډول په څو وزارتونو کې کار پیل کړ او هم د ولایتونو پر اساس د بودجې ترتیب د آزمایشت په شکل پیل شوې. پردې سربېره د افغانستان ملي پرمختیایي ستراتیژی سره سم د بودجې مصارف په اتو سکتورونو وېشل شوې او د هر سکتور لپاره په عادي او هم په انکشافی برخه کې مصارف ځانگړي شوي او ترتیب شوي.

دولتونه د دندو د اجراء لپاره، د عمومي کالیو او خدماتو د تولید لپاره عوایدو ته اړتیا لري، چې دولتونه د خپلو مخارجو د تمویل لپاره مختلفو عوایدو راټولولو ته اړتیا لري.

دولتي عوایدو په عمده ډول په مالیاتي او غیر مالیاتي عوایدو باندې وېشل کېدای شي، د دولت عواید په بودجه کې وېشل شوي او په ځانگړي ډول کوډ بندې شوي دي، چې په بودجه کې د ښه تنظیم او په ښه شان سره له عوایدو څخه استفاده مساعدوي.

د افغانستان بودجه چې له پخوا څخه په انکشافی او عادي بودجه باندې وېشل شوې، چې اوس بهرنۍ بودجه هم پکې زیاته شوې او د افغانستان د ملي بودجې په نوم په مختلفو برخو کې د دولت فعالیتونه تر خپل پوښښ لاندې راوړي.

پوښتنې:

۱. بودجه تعريف كړئ؟
۲. بودجه بندي څه مفهوم لري؟
۳. كلنۍ بودجه جوړونه په افغانستان كې له كوم كال نه راپه دېخوا قانوني اړخ پيدا كړی؟
۴. د بودجې مهمې دندې كومې دي؟
۵. مديريت څه مفهوم لري او مالي مديريت د مديريت كومې ساحې تر خپل سيوري لاندې راولي؟
۶. په بودجه كې تصنيف ولې اړين كڼل كېږي؟
۷. په بودجه كې د ډلبندي اهداف كوم دي؟
۸. په بودجه كې د مصارفو د وېش موخې څه ډول توضېح كېدای شي؟
۹. د مصارفو د وېش د ډولونو نومونه واخلي؟
۱۰. د اداري واحدونو پر اساس وېش څه مفهوم څرگندوي؟
۱۱. د اقتصادي وېش اصول كوم دي؟
۱۲. د عوايدو د وېش په كومو عمده گروپونو وېشل كېدای شي؟
۱۳. د دولت غير مالياتي عوايدو كوم دي؟
۱۴. د افغانستان په بودجه كې عوايدو په كومو كوډونو وېشل شوي دي؟
۱۵. د افغانستان په بودجه كې د دولت د مصارفو كوډ بندي كومې دي ويې ليكي؟
۱۶. د افغانستان ملي بودجه په كومو برخو كې شامله ده هر يو يې تشرېح كړئ؟

ماخذونه:

۱. حقايقی، عبدالله. (۱۳۸۱). سياست بودجه. مطبوعه بهير، كابل.
۲. حبيبي، عبدالحی. (۱۳۴۹). تاريخ مختصر افغانستان جلد دوم. مطبوعه دولتي، كابل.
۳. رډيو نو وه، و. ن. (۱۹۹۱). بودجه دولتي و رول ان در هماهنگی انكشاف اقتصادي. (متن روسی)، نشریه امور مالی و احصایه، ماسكو.
۴. صميمی، جعفری. (۱۳۸۵) اقتصاد برخه عمومي (۱). چاپ مهر (قم)، تهران.
۵. عارف، عبد القیوم. (۱۳۷۴) رول بودجه دولتي و تأثيرات آن بر انكشاف اقتصادي. مجله علوم اجتماعي شماره ۲-۳، سال ۱۳۷۴، كابل.
۶. فرج وند، اسفنديار. (۱۳۸۴) بودجه. انتشارات فروزش، تهران.
۷. فدايي، نژاد، محمد اسمعيل. (۱۳۸۲) اصول بودجه بندي سرمايوي. سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي، تهران.
۸. لويين شتاين. (۱۳۸۲) مبادی اقتصاد ملی (ترجمه، داکتر شهیدی). مطبوعه والن، كابل.

عامه اقتصاد // 89

۹. کتله، گروسی. (۱۳۸۲) علم مالیات عامه یا دولتی. (ترجمه نبی رفیع)، مطبعه والن، کابل.
۱۰. موسوی، حبیب. (۱۳۸۴) اصول تنظیم و کنترل بودجه دولتی. چاپ روشن (همدان)، تهران.
۱۱. وزارت مالیه. (۱۳۸۶) ریاست بودجه. بودجه سال ۱۳۸۶، کابل.
۱۲. وزارت مالیه. (۱۳۸۷) ریاست بودجه سال ۱۳۸۷، کابل.

پنځم څپرکی

دولت او د عوایدو وېش

د بازار په اقتصادي نظام کې د ټولنې د وگړو خپل عواید د هغو منابعو د عرضې په وسیله چې له هغو سره دي ترلاسه کوي، چې دغه منابع په درې گروپونو وېشل کېږي.

(1) انساني پانگه

(2) مالي پانگه

(3) فزیکي پانگه

انساني پانگه د کار په مقابل کې د مزد ترلاسه کول دي، مالي پانگه د مال په مقابل کې د گټې ترلاسه کول او فزیکي پانگه لکه ځمکه یا کور، چې د اجارې یا کرایې په مقابل کې ورکول کېږي.

د هر وگړي عواید د هغه په منابعو پورې تړاو لري، چې له دغو منابعو څخه عواید ترلاسه کوي. د تولید د عواملو وېش په فزیکي یا پانگه بیز شکل د څو عواملو د تاثیر لاندې راځي لکه د ژوند په اوږدو کې د هغوی ذخیره کول او په ظالمانه ډول د ځمکو غصب، د بازار په اقتصادي نظام کې هغه څه دي، چې د تولیدي عواملو په غیر عادلانه وېش باندې یې تاثیر کړی. لکه څرنګه چې په انگلستان کې په کال ۱۹۹۰ز کې د تولید نیم عوامل د ۱۰٪ پانگوالو په لاس کې وو او پاته نیم عوامل د ۹۰٪ وگړو په لاس کې وو. (۱: ۲۰۴)

شتمني د انساني پانگې په شکل، یعنې انساني قوه د انسان په قدرت او وړتیا پورې ارتباط لري، چې د ژوند په اوږدو کې ترلاسه شوی، چې هم له ذاتي او هم له اکتسابي اړخه فرق لري. نړۍ وال واقعیتونه ښيي، چې فقر او بې عدالتي د اقتصادي انکشاف برعکس په هغو هېوادونو کې، چې د بازار اقتصادي نظام لرونکي دي، مخ پر وړاندې روان دي. علت یې دادی، چې د عوایدو وېش په دې ډول نظامونو کې له یوه اړخه په هغه شتمنیو او پانگو پورې چې (انساني، مالي او فزیکي پانگه) له خلکو سره دي، اړه لري او له بلې خوا هغه قېمتونه چې په دغو عواملو باندې وضع کېږي، یعنې هغه څوک چې زیاتي پیسې لري عواید یې زیات او له بلې خوا قېمتونه بیا نېستمن او شتمن کسان یو شان ورکوي چې د عوایدو د وېش نابرابري زیاتوي. ددغو مشکلاتو په پام کې نیولو سره، چې د عوایدو په وېش کې وجود لري او همدارنګه د بازار اقتصاد ورته پاملرنه نه کوي. نو علماء په دې عقیده شول او دا ضرورت پیدا شو، چې دولت د عوایدو د وېش په برخه کې مداخله وکړي. لکه څرنګه چې ماسګریو تآکېد کوي، چې دا ډېره واضح خبره ده، چې د وېش مسایل په سیاست او د سیاست په ټاکولو کې یوه حیاتي وسیله ده او وي به، او هېڅ داسې عصري اقتصاد به پیدا نه شي، چې د عوایدو وېش په مکمل ډول بازار ته پرېږدي. (۱۰: ۶۹۳)

د دولت په وظایفو کې د عوایدو عادلانه وېش ځانګړی اهمیت لري او د هر سیاست له خاصو

عامه اقتصاد // 91

اهدافو څخه گنل کېږي او د عادلانه وېش په لوري حرکت یو منصفانه کړنه ده، مگر د انصاف معنا د مختلفو علماوو د کیش او کړپ سبب شوې ده. دولت باید له دین او فلسفې سره سم د عدالت مفهوم او مطلب روښانه کړي او دا قضاوت وکړي، چې د بازار کړنې په کوم شکل دي.

د عوایدو وېش یو اقتصادي او سیاسي هدف شمېرل کېږي، له اقتصادي اړخه د عوایدو په وېش کې تغییرات کولای شي، چې د سپما په نرخ، پانگونه، عرضه او تقاضا او داسې نورو متحولینو باندې منفي تأثیر وکړي. له سیاسي پلوه هم د عوایدو عادلانه وېش د رایې ورکوونکو لپاره ډېر مهمه دی. د عوایدو وېش د یوه هېواد د وگړو حالت بیانوي یا په بله وینا د یوه هېواد د وگړو ترمخ د نابرابرۍ او بې عدالتۍ څرگندونه کوي. (۷:۱۵۴)

د دولت له مهمو دندو څخه ده ترڅو د بې عدالتۍ کنترول او مخنیوی وکړي. ځکه چې د وېش وظیفه دا حکم کوي ترڅو دولت د بې عدالتۍ د کمولو او کنترول لپاره هر ډول وسایل په کار واچوي او د هغوی مخنیوی لپاره تدابیر ونیسي. په عامه اقتصاد کې د دولت د عوایدو او مخارجو له اهدافو څخه یو تر ټولو مهم هدف د ټولنې د افرادو، د اقتصاد د مختلفو سکتورونو او مختلفو سیمو ترمخ په تولید او د عاید په وېش باندې د دولت د عوایدو او مخارجو تأثیر دی. په دې څپرکي کې په لومړي سر کې د عوایدو منابع پېژندل شوي، وروسته د غیر عادلانه وېش د اندازه گیری امکانات او هغه عوامل چې د بې عدالتۍ سبب گرځېدلي، څېړل شوي دي.

همدارنگه په دې څپرکي کې د غیر عادلانه وېش له لارې د عاید د عادلانه وېش د امکاناتو لپاره نظریات او په پای کې د موضوعاتو خلاصه، تمرینات او مأخذونه واضح شوي دي.

۱- د عوایدو منابع:

خلک، کورنۍ او ټول حکمي کسان معمولاً خپل عوایدو له درېیو لارو څخه ترلاسه کوي. (۴۹:۵)

✓ د لاس مزدوري.

✓ د عواید د جایداد او ملکیت له لارې.

✓ د دولت له لارې.

الف- د لاس مزدوري: له ارثي پلوه خلک د مختلفو استعدادونو او وړتیاوو لرونکي دي. هر وگړی کولای شي، چې له خپل استعداد سره سم خپله پانگه ډېره کړي. د کار او پانگې جوړښت ماهره وگړو ته اړتیا لري. د لاس په مزدورۍ کې فرق د وگړو په کار پورې مثلاً د یوې گل پلورنې په پرتله په کان کې کار کول ممکن زیات عواید ولري. همدارنگه له ذاتي وړتیا پرته پانگه د کار ډول تبعیض، کورنۍ، موقعیت، رنگ، نژاد او داسې نور شیان هم کولای شي، چې د لاس په مزدورۍ باندې تأثیر ولري همدارنگه هغه کورنۍ، چې زیات وگړي لري، زیات عواید ترلاسه کوي.

ب- د جایداد او ملکیت له لارې عواید: د نابرابرۍ عمده علت دادی، چې ځینې خلک د عوایدو

زیاتې منابع لري، پرته له دې چې د لاس مزدوري کوي او ځینې خلک صرف د لاس مزدوري کوي. یوه کورنۍ چې کوم عواید ترلاسه کوي په څو شیانو پوري تړاو لري. لومړی داچې شتمني لري او دوهم داچې څه ډول شتمني لري. ممکن وگړي خپله شتمني له اوږدمهاله او لنډمهاله پانگوني څخه چې په بانک کې یې لري، ترلاسه کړي او یا هم ځینې وگړي د شتمني د سهم پر اساس ترلاسه کړي او یا هم ځینې وگړي خپله شتمني د سواگرۍ او صنعت پر اساس ترلاسه کړي او یا هم د جایداد اوملکیت له لارې درايي ترلاسه کړي او ځینې وگړي چې کوم ډول شتمني ترلاسه کوي، د شخصي ملکیت پر اساس دي، یعنې ځینې خلک صرف یوکور لري پرته له دې چې اجاره ورکړي د کور د قیمت له لوړېدو څخه هم گټه ترلاسه کوي.

ج- د دولت له لارې عواید: د دولت له لوري انتقالي ورکړې، هغه پیسې دي، چې پرته له دې چې یو کس کوم کار وکړي، د دولت له لوري ورکول کېږي. له دې ډول ورکړو څخه د دولت مرسته له هغه کورنیو سره چې زیان یې لیدلی وي. د دولت ورکړه وزگارو کسانو، معیوبینو او همدارنگه تقاعد شویو کسانو ته د دولت دومداره ورکړه چې د دوی له سپما څخه ورکول کېږي، دا د تقاعد پیسې د وگړو په کار، کاري تجربې او رتبې پوري تړاو لري.

۲- د عاید غیر عادلانه وېش د اندازگیری وسایل:

د عوایدو وېش د یوه هېواد د وگړو په عاید پوري تړاو لري. بناء یو هېواد د وگړو د عوایدو معلومول د هماغه هېواد په ملي عاید پورې تړاو لري او هغه د ملي عاید په وسیله اندازه کېږي. د عاید د غیر عادلانه وېش د اندازه کولو لپاره د یو هېواد ټول عاید د هېواد د ټولو وگړو په شمېر باندې له وېش څخه عبارت دی. معمولاً په پنځو ۲۰٪ گروپونه او یا هم په ۱۰ لسو ۱۰٪ گروپونو وېشل کېږي. د هر گروپ په مقابل کې د هغوی سهم او فیصدي وجود لري، که چېرې ددغو گروپونو په منځ کې فرق پیدا شي، نو دا په دې معنا ده چې بې عدالتي وجود لري. دغه اندازه گیری د مهمو معیارونو پر اساس ترسره کېږي، چې په دې ډول دي: د لورنس منحنی، جیني ضریب او اټکینسون ضریب، چې په ټولو کې لومړی معیار ډېر اهمیت لري.

الف- د لورنس منحنی: دا یوه پخوانۍ طریقه ده، چې د هغه د کشفونکي، یعنې لورنس په نامه په ۱۹۰۵ کال کې مشهوره شوې ده، چې د بې عدالتۍ لپاره ترې استفاده کوي. (۴: ۲۵۰)

د لورنس منحنی په حقیقت کې یو هندسي تغییر دی، چې د یوه هېواد د وگړو عواید معلوموي. ددغه منحنی د رسمولو لپاره لومړی د یوه هېواد وگړي او د هغوی له عوایدو سره سم له لاندې نه پورته خوا په څو گروپونو وېشو.

ددغو گروپونو شمېر معمولاً پنځه دی، چې په هر گروپ کې ۲۰٪ وگړي د هغوی له عوایدو سره سم له بنکته نه پورته خوا مشخص کوي او د هر گروپ لپاره د هغوی عواید په فیصدي سره نښي او د

عامه اقتصاد // 93

ټول ملي عايد پر اساس يې محاسبه کوي. په دغه هندسي شکل کې د x محور د وگړو فيصدي د y محور د ملي عايد فيصدي ښکاره کوي. د مثال په ډول، په دې ځای کې د عوايدو د وېش حالت په امريکا کې په ۱۹۸۰ ز کې د لورنس په واسطه وېش کوو.

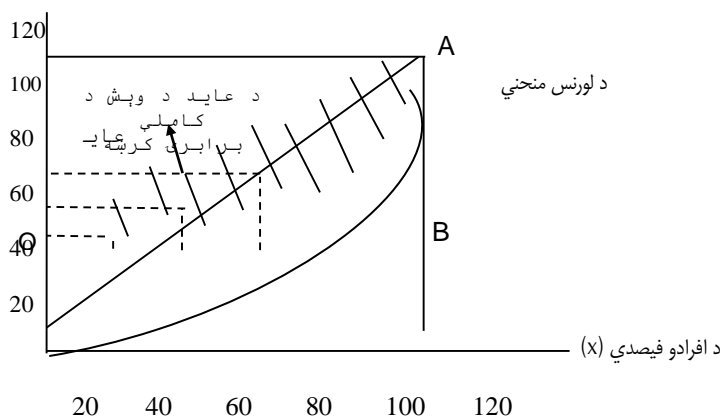
(۲) جدول: په ۱۹۸۵ ز کال په امريکا کې د عايد وېش (۴:۳۵۰)

د نفوس د افرادو فيصدي	د عايد د سهم فيصدي	x د نفوس ټيټه فيصدي	y په ټوليز ډول عايد فيصدي
لومړی ۲۰٪ (تر ټولو ټيټ)	۴۶	۲۰	۴,۶
دوهم ۳۰٪	۱۰,۹	۴۰	۱۵,۵
درېيم ۲۰٪	۱۶,۹	۶۰	۳۲,۴
څلورم ۲۰٪	۲۴,۲	۸۰	۵۶,۶
پنځم ۲۰٪	۳۴,۴	۱۰۰	۱۰۰

د پورته جدول د ارقامو معلومات د لورنس د منحني په وسيله په لاندې گراف کې ښودل کېږي.

(4) شکل: د لورنس منحنی

د عايد فيصدي (x)

د a منحنی شکل کې د OA خط د کمالې وېش عوايد رانښيي، په داسې حال کې چې په جدول کې معلومېږي، چې په کال ۱۹۸۵ ز کال په امريکا کې ۲۰٪ کم عوايد د هغه وگړو لپاره دي، چې د عوايدو اندازه يې ۶,۴٪ ده او د ۶۰٪ وگړو صرف ۴,۳۲٪ له ملي عايد څخه استفاده کوي.

شکل ته په کتو سره که هر څومره د لورانس منحنی د OA خط ته نږدې شي، نو د عايد وېش عادلانه دی او هر څومره چې په خط باندې منطبق شي، نو کاملاً عادلانه وېش رامنځ ته کېږي.

(ب) د جيني ضريب: دغه ضريب د لورنس له منحنی څخه ترلاسه کېږي، چې د نابرابرۍ يو له مهمو پارامترونو څخه شمېرل کېږي. دغه ضريب د لورنس د منحنی او کمالې وېش کرښې ترمنځ ټول

مساحت نسبت (OAB) دی. په پورته شکل کې د لورنس منحنی او کاملې برابری کرنيې ترمنځ مساحت په Q سره نښو او دغه ضریب داسې ترلاسه کوو. (۵:۵۲)

$$G \text{ ضریب} = \frac{SQ}{SOAB} = \frac{\text{مساحت } Q}{\text{مساحت } OAB}$$

په عادي حالت کې دغه ضریب د یوه او صفر تر منځ تغیر کوي. که چېرې د عوایدو وېش کرنيه مکمله برابره وي، نو د لورنس منحنی په ۴۵ درجو باندې منطبق او د جیني ضریب صفر کېږي او که چېرې د عوایدو کامله وېش نابرابره وي «یعنې ټول عواید په یوه نفر پورې تعلق ولري» نو د لورنس منحنی په OAB کرنيې پورې تعلق لري او د جیني ضریب له یو سره مساوي کېږي، نو بیا هر څومره چې دغه ضریب صفر ته نږدې کېږي، په هماغه اندازه نابرابري له منځه ځي او برعکس هر څومره چې دغه ضریب یوه ته نږدې کېږي، په هماغه اندازه نابرابري زیاتېږي. نو پردې اساس د لورنس له منحنی سره د جیني د ضریب پرتله کول په ځانگړي ډول د عوایدو د وېش د نابرابرۍ په انداز کولو کې د لورنس د منحنی خلاف، د جیني ضریب کولای شي چې د عاید د نابرابرۍ د شدت درجه دقیقه او په یوه شمېره کې په خلص ډول اندازه کړي.

پردې اساس دغه ضریب او د لورنس منحنی له یو بل سره ارتباط لري او کولای شي د نابرابرۍ اندازه معلومه کړي.

ج) د اتکینسون ضریب: اتکینسون کوشش وکړ، چې د ارزښت پر اساس قضاوت وکړي او د نابرابرۍ اندازه معلومه کړي. نوموړي ددې مسئلې د حل لپاره د یوې ټولني رفاه هم ورگډه کړه. د اتکینسون ضریب په دې باندې ولاړ دی، چې د یوې ټولني د رفاه زیان هم په نابرابرۍ باندې تأثیر لري. نوموړي اجتماعي رفاه د ټولو وگړو هڅې بولي او وايي، چې دغه هڅې په دوه عواملو پورې تړاو لري. (۶:۱۶۵)

(1) د وگړو عواید.

(2) له نابرابرۍ څخه د ټولني ډډه.

که چېرې د عوایدو په برخه کې د نزولي کېدو فرضیه سمه وي، نو د عوایدو دوهم کلي وېش له شتمن څخه فقیر ته، نو د ټولني رفاه زیاتېږي.

هغه خپل ضریب په کل یا ټول عاید کې د له لاسه تللي اندازې پر اساس، د زیاتې برابری د ترلاسه کولو په موخه محاسبه کړې. دغه ضریب چې په حقیقت کې د معادلې وېش یو معیار دی داسې نښي، چې ټولنه په کومه اندازه حاضر ده چې له خپل ټول عاید څخه د مساوي عوایدو هدف ته ورسېږي، له لاسه ورکړي.

که چېرې برابره وېش په Ye وښو او جاري متوسط عاید په Yu و ښو. کولای شو د اتکینسون ضریب په داسې ډول ولیکو.

$$A = (1 - Y_e / Y_u) \times 100$$

د اتکینسون عددی مقدار د صفر او سلو ترمنځ تغیر کوي، کله چې $A=0$ سره وي نو برابري په کامل ډول وجود لري. ځکه چې $Y_e = Y_u$ او که چېرې $A=100$ نو په کامله توګه نابرابري وجود لري. نو په همدې اساس ویلی شو چې هر څومره چې A لوړېږي په هماغه اندازه نا برابري زیاتېږي همدارنګه د یوې مشخصې وېش لپاره، په هره اندازه چې د اړتیاوو اندازه له نابرابرۍ څخه زیاته شي، په هماغه اندازه A لوړېږي. که چېرې $A=9.3$ وي کولای شو یوازې 7% 90. کي د ټول موجود عاید په فعلي ټولنیزې رفاه په لاس ته راوړلو برلاسي شو. په دې شرط چې ټول خلک ددې عاید مساوي برخه د ځان لپاره ځانګړې کړې وي.

۳- د عوایدو په نابرابره وېش کې مؤثره عوامل:

د هېوادونو له تجربو او تاریخي شواهدو څخه د لاس ته راغلې پانګې د نابرابر وېش په هکله ښودل شوې چې د لاس ته راغلې پانګې په نابرابر وېش کې مختلف عوامل وجود لري، چې مشهور یې دادي:

الف- د بازار شکل: د پانګې د نابرابر وېش عمده برخه د اقتصادي کړنې پر اساس د بازار، خصوصاً د تولید او وېش په مرسته پېژندل کېږي.

د کوچنیو اقتصادي نظریو پر اساس د وېش په عملیه کې مهم عامل د بازار په نظام کې د تولیدي عواملو نهائي ارزښت دی. نو د بازار نظام پر اساس بازار او انحصار د وېش د نابرابري یو بل ستر عامل دی، چې په مختلفو هېوادونو کې په مختلفو بڼو څرګندېږي، چې باید پاملرنه ورته وشي.

ب- د عاید ډول: د وېش د نابرابرۍ یو بل لوی عامل د لاس ته راغلې پانګې د ډول او د ترلاسه کولو طریقه ده، چې د وګړو په مرسته ترلاسه کېږي. د مختلفو عوایدو و ترلاسه کول لکه ګټه، د ونډو ګټه، پانانګه بیزه ګټه، یعنې سود، میراث او نور کولای شي چې د خلکو په عواید باندې اغېزه ولري. که چېرې نوموړي عواید په وګړو باندې په مساویانه ډول ووېشل شي بیا به هم یو ډول نابرابري په هغو عوایدو کې چې له کار څخه ترلاسه کېږي موجوده وي. ځکه مختلف خلک د مختلفو شرایطو لرونکي دي لکه د هغوی د کار کولو توان، مهارتونه، د کار ډول، کار ته تمایل، خطر منل، د زده کړو کچه او نور کولی شي چې د خلکو د عوایدو په نابرابرۍ کې رول ولري.

ج- تبعیض: د نابرابر وېش یو بل عامل نژادي تبعیض او جنسي بېلوالی دی. تاریخي شواهد څرګندوي چې ځینې خلک د نژادي توپیر له مخې کار ته نه دي پرېښودل شوي او له عوایدو محروم پاته شوي. نو په نتیجه کې هغه مختلف خلک چې اقلیت دي د هغوی عواید ټیټ پاته شوي او همدارنګه ښځو ته د کمو مزدونو ورکړه یو بل لامل دی چې د نابرابري لامل ګرځي د مثال په توګه د خلکو په سرپرستیو د کورنیو زیاتوالي په دې وروستیو دوه لسيزو کې په امریکا کې د عوایدو د وېش د

نابرابری لامل ګرځېدلی دی.

د- د اقتصادي انکشاف شرایط: د نړۍ وال بانک او نورو محققینو څېړنو دا موضوع تأیید کړې ده چې د نابرابر وېش موضوع اکثراً په هغو هېوادونو پورې منحصره ده چې اقتصادي وده یې د صنعتي کېدو په لور روانه ده یا په بله وینا د لاتینې امریکا (پیرو، پانامې، برازیل او ونزوېلا) هېوادونو په شدت سره د وېش له نابرابري سره لاس او ګرېوان دي.

د اقتصادي ودې په پیل کې نابرابر وېش ډېر زیات وي، چې ورو ورو د اقتصاد له قوي کېدو سره وېش مخلط کېږي او نابرابری یې کمېږي.

ه- اقتصادي سیاستونه: مختلف اقتصادي سیاستونه لکه مالي او پولې کولای شي د وېش د نابرابري مخنیوی وکړي (۷: ۳۷) مثلاً د کمو مزدونو لرونکو کاروبارونو زیاتوالی، د دولت د انتقالي مرستو کموالی، د سود د نرخ کموالی او په عوایدو باندې د مالیاتو کموالی د امریکا په اقتصاد کې په دوه وروستیو لسیزو کې په عوایدو کې د کم عاید لرونکو خلکو ونډه راکمه کړه او د زیات عاید لرونکو سهم یې زیات کړ او دا په دې وروستیو کلونو کې د عوایدو د وېش د نابرابری لامل شوي.

د ځینو نامناسبو اقتصادي سیاستونو خپلولو په ځینو هېوادونو کې د عوایدو د وېش د نابرابری زیاتېدو ته زمینه هواره کړه لکه د کرنیزو محصولاتو او د مصرفي موادو لپاره د قیمت اېښودلو سیاست او همدارنګه د مختلفو نظامونو شتون له قیمت څخه د ملاتړ لپاره او بې هدفه سبسایډۍ په پرمختیایي هېوادونو کې، نه یوازې دا چې د عوایدو وېش یې متعادل و نه ساته، بلکې په دغو هېوادونو کې یې نابرابري نوره هم زیاته کړه.

۴- د عاید د عادلانه وېش په اړه نظریات:

د عاید د عادلانه وېش لپاره مختلفې نظریې وړاندې شوي دي یا په بله وینا سره له دې چې ټولو اقتصادپوهانو تل دا هڅه کړې چې د عوایدو د وېش په اړه مختلف نظرونه ورکړي، خو بیا هم نه دي برلاسي شوي چې د عوایدو د وېش په اړه یو مناسب نظر وړاندې کړي. د عوایدو په وېش کې د دولت د مداخلې بحث هم په مختلفو نظرونو باندې راڅرخي، چې په لاندې ډول ترې یادونه کوو.

الف- د عوایدو په مجدد وېش کې د دولت د عدم مداخلې د پلویانو نظریات: یوه شمېر اقتصادپوهان په دې عقیده دي چې هر ډول لاس ته راغلي عواید چې له هر ډول عامل څخه وي (کار یا پانګې) دا عمل چې په هر بازار کې وي یو عادلانه عمل دی او د دولت مداخلې ته هېڅ ځای پکې نه پاته کېږي. نوموړی نظر دوو نامتو انګلیسي پوهانو هر یوه توماس هابر او جان لاک په اوولسمه پېړۍ کې څرګند کړ. دوی په دې نظر دي چې د بازار میکانیزم په خپله یو عادلانه عمل دی او هر څوک باید آزاد وي ترڅو په بازار کې له خپلو اقتصادي فعالیتونو څخه حاصل ترلاسه کړي.

د عوایدو په وېش کې د دولت د عدم مداخلې معاصر پلویان داسې څرګندوي، چې د مالیاتو وضع

عامه اقتصاد // 97

کول او د مالیاتو په شکل د عوایدو انتقال او د سبسیایډي ورکول کم عاید لرونکو ته د هغو انګېزو د کموالي سبب ګرځي چې د بازار له امله رامنځ ته کېږي. د مالیاتي عوایدو انتقال فقیرانو ته د هغوی د کار کولو انګېزه هم کموي او په نتیجه کې له دواړو خواوو څخه په ملي تولید کې هم کموالی راولي چې دغه کموالی په خپله د عاید د مجدد وېش لپاره یو ډول تاوان دی.

کلارک د امریکا د نیوکلاسیک مکتب د مهم غړي په توګه د نوموړي مکتب اقتصادي اصول د نوموړي هېواد اقتصادي مجلسونو ته ښودل. کلارک د ویکسټید په څېر په دې عقیده دی چې که چېرې د هر تولیدي عامل ملي عاید د هغوی د خپلې نهائې ګټې په اندازه (نهائې محصول په اندازه) وي په رقابتي او د اوږدمهاله تعادل په شرایطو کې (د نهائې محصول نظریه) د تولید د عواملو عاید د ټاکنې او وېش څرنګوالی داسې مشخص کوي، چې ټول محصول کاملاً عادلانه وېشل کېږي (د نهائې محصول نظریه) د کلارک د نظر اساس جوړوي.

ب- د عاید په مجدد وېش کې د دولت د مداخلې د پلویانو نظریات: د عاید وېش د بازار په اقتصاد کې او د تولید د عواملو غیر عادلانه وېش د خلکو ترمنځ په مختلفو ساختمانونو کې یوه داسې نتیجه لري چې هلته د خلکو ترمنځ زیات توپیر موجود وي په دې معنا چې د خلکو عواید غیر عادلانه وي، چې دغه تفاوتونه باید سیاسي اقتصادي او په ځانګړي ډول ټولنیز سیاست ته په کتو سره د امکان تر کچې باید د دولت د مداخلې په وسیله د عاید هغه برخه چې د بازار په نتیجه کې ترلاسه شوې له منځه یووړل شي او یا لږ تر لږه راکم کړای شي ترڅو د عوایدو مجدد وېش رامنځ ته شي.

دولت د نوي عاید د وېش په مرسته او د بودجې په وسیله کولای شي مختلف اهداف لاس ته راوړي مثلاً د عاید مجدد وېش د مختلفو سیمو ترمنځ د منطقي انکشاف په خاطر، د خلکو ترمنځ د عوایدو وېش د اجتماعي سیاست د تأمین په موخه ترسره کېږي. (۵:۱۳۸)

له ۱۹۶۰ز کال څخه تراوسه پورې د عادلانه وېش موضوع د دولتونو او نړۍ والو سازمانونو ترمنځ د بحث اساسي محور ګرځېدلی. د نوموړي بحث اصلي او اوږد مهاله هدف په هره برخه کې د ژوند د سطحې لوړول ترڅو هر اړخیزه پراختیا په ژوند کې تر سترګو شي. لکه څرنګه چې اقتصادپوهان د پرمختللو هېوادونو لپاره د د عاید عادلانه وېش په اوږد مهال کې د تطبیق وړ بولي خو پرمختیایي هېوادونه چې همدا اوس له مشکلاتو سره لاس او ګرېوان دي نو باید زیاته هڅه وشي.

که څه هم د عاید عادلانه وېش موضوع له ډېر وخت راهیسې د ټولنپېژندنې او اقتصاد د متفکرینو او پوهانو له اساسي موضوعاتو څخه یوه ده، خو بیا هم د عاید نابرابر وېش موضوع د نوي نسل په مقابل کې په ټولو هېوادونو کې د یو لوی بحران په توګه او په ځانګړي ډول په پرمختیایي هېوادونو کې ګیل کېږي. سره له دې چې د عوایدو د وېش موضوع د سیاسي نظامونو د سیاست جوړونې یوه عمده برخه هم جوړوي او احتمال لري چې دغه موضوع به په راتلونکي کې هم د هېوادونو او ټولنو یوه اساسي او جدي موضوع وي، ځکه له یوې خوا داسې انګېرل کېږي چې د عوایدو د نابرابر وېش

موضوع اوږد مهال ته اړتيا لري او د يوې داسې ټولنې رامنځ ته کول چې په ډېره کمه اندازه د عوايدو غير عادلانه وېش پکې موجود وي د خلکو له همېشنيو ارمانونو او فکرونو څخه ده او له بلې خوا داسې ټولنه نه شو موندلی چې هلته دې د عايد د غير عادلانه وېش ويجاړونکي تاثيرات موجود نه وي.

څرنگه چې د وېش له نابرابرۍ سره مبارزه اوږد مهال ته اړتيا لري، نو نوموړې موضوع د بشري قوې پوهې او مهارت ته هم اړتيا لري ترڅو اقتصادپوهان په کليو او بانډو کې عامه پوهاوی رامنځته کړي چې نوموړې مبارزه د بري په لور گامونه واخلي.

کله چې د وېش نابرابري موجوده وي نو اجتماعي نابرابري به هم په خپل ځای باقي پاته وي. اوس د وېش د نابرابرۍ موضوع او په ټوله کې اجتماعي نابرابري پېچلی جوړښت ځان ته غوره کړی. د امريکا او انگلستان څېړنو ښودلې ده چې په نوموړو هېوادونو کې د فردي عوايدو له ډېرښت سره بيا هم د عايد د وېش ستونزه په خپل ځای باقي پاته ده. خو د عايد په وېش کې نوموړې ستونزه په مخ پر ودې هېوادونو کې لا ډېره جدي ده، نو ځکه کله کله حکومتونه د خلکو له مظاهرو او اړتياوو سره مخ کېږي.

د مارکس په نظر د عايد وېش په پانگوال نظام کې غير عادلانه دی. نوموړی په دې عقیده دی چې په پانگوال نظام کې د عايد د عادلانه وېش نشتون د اجتماعي عدالت د نشتون په معنا دی او د نوموړو ستونزو د حل په موخه بايد مرکزي دولت قوانين او مقررات وضع کړي ترڅو د وېش له نابرابرۍ څخه مخنيوی وشي.

جان ستورات مېل په خپل کتاب (د سياسي اقتصاد اصول) کې نوموړې موضوع څېړلې ده او وايي چې (څرنگه چې پانگه وال نظام په فردي اصولو ولاړ نظام دی، نو ځکه د عايد په عادلانه وېش په کې نه ترسره کېږي. بايد دولت د خلکو په چارو کې ډېره مداخله وکړي ترڅو د حل يوه لار ورته پيدا شي ترڅو اجتماعي عدالت خوندي شي او ټولنيزه پراختيا رامنځ ته شي.

په هره ټولنه کې داسې وگړي شته چې پانگه لري. پر لومړنيو اړتياو سربېره نور څه هم په واک کې لري، خو ډېری بيا داسې خلک دي چې هېڅ نه لري. دا خپله د وېش نابرابري ده چې بايد جدي پاملرنه ورته وشي. نو په داسې حال کې د دولت مداخله ډېره مهمه ده ترڅو له يوې خوا کاريگرو ته د کار ساعتونه لږ کړي او مزد ورته ډېر کړي او بله دا چې ښه کارونه پيدا کړي ترڅو د وېش نابرابري له منځه لاړه شي او ټولنيز عدالت او ټولنيزه پراختيا دوامداره و ساتل شي.

د عايد په مجدد وېش کې د دولت د مداخلې پلويان داسې استدلال کوي چې د عايد وېش د دولت له لوري د کاريگرو د کار انگېزه نوره هم زياتوي او همدارنگه دغه د عوايدو انتقال په مختلفو ټولنو کې ترسره کېږي. په هره ټولنه کې داسې خلک هم وي چې د زياتو شتمنيو لرونکي وي او داسې خلک هم وي چې په فقر کې ژوند کوي. د هغو اقتصادپوهانو په مقابل کې چې د دولت د عدم مداخلې پلويان دي او وايي چې توليد او د کار کولو انگېزه کمېږي. د بوکنان په نوم يو اقتصادپوه يې

عامه اقتصاد // 99

په مقابل کې داسې وايي، چې فقيرانو ته د سبسايدو انتقال نه شي کولای چې د کار کولو انگېزه راکمه کړي، بلکې امکان لري چې مهارت ترلاسه کړي او له مرستې څخه د ترلاسه شويو پيسو په واسطه پانگونه وکړي او په دې تشويق سره کېدای شي د خپل کاري استعدادونه نور هم زيات کړي.

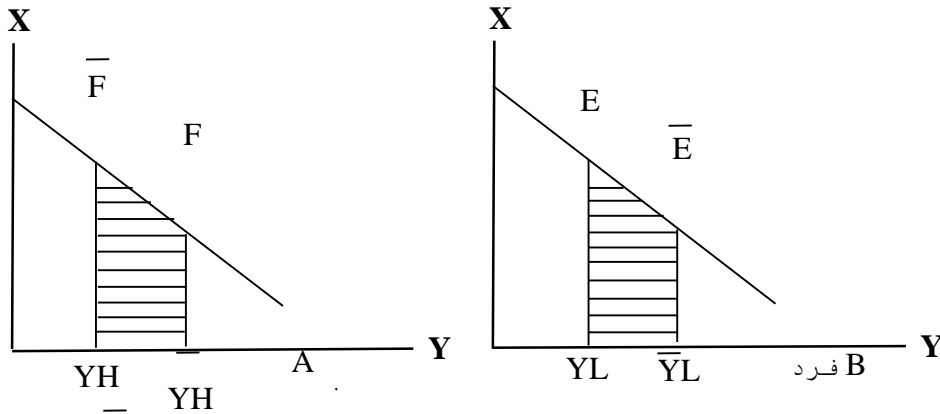
د عوايدو په وېش کې د دولت د مداخلې مثالونه به د عوايدو په وېش کې د نابرابرۍ د تعديل د امکاناتو تر عنوان لاندې موضوع کې چې په راتلونکو مخونو کې راځي، څرگند شي.

ج- د عوايدو د بشپړ عادلانه وېش پلويانو نظريات: د عوايدو له عادلانه وېش څخه د دفاع په موخه، ډېری نظر ورکونکي له ځينو محدوديتونو څخه پرته داسې نظر لري چې له قيد او شرط پرته بايد عايد ترلاسه شي د مثال په توگه ځينې يې داسې نظر لري چې له انحصاراتو څخه ترلاسه شوي عوايد عادلانه نه گڼي او په دې نظر دي چې له انحصاراتو څخه ترلاسه شوي عوايد بايد تر مالياتو لاندې راشي او بله ډله بيا له دې هم زيات څه وايي. داسې نظر لري چې له کار څخه او پانگې څخه ترلاسه شوي عوايد هم عادلانه نه دي او داسې نظر لري چې له پانگې څخه ترلاسه شوي عوايد بايد تر متري مالياتو لاندې راشي او د دوی هغه پوهان چې د عادلانه وېش نظر لري ځينې بيا داسې وايي، چې له هر کار څخه ترلاسه شوي عوايد هم عادلانه نه دي او د ترکيبي کار اصطلاح کاروي (له ساده کار څخه ترلاسه شوي عوايد او له ماهر کار څخه چې په دغه کار باندې پانگونه شوې توپير لري) په وړيا ډول د زده کړو او مهارتونو او يا کسبي زده کړو لپاره د ټولو خلکو لپاره کولای شي چې دغه نظر يو څه ترلاسه يا عملي شي خو په هر حال د داسې شرايطو پيدا کول چې ټول وگړي دې يو شان عوايد ترلاسه کړي غير عملي او غير منطقي ښکاري.

د- د نهائي مطلوبيت له اړخه د عايد د عادلانه وېش نظريه: فکري زېربنډ او نهائي مطلوبيت د عايد د عادلانه وېش په اړه په لاندې ډول څرگندېږي.

د يو فقير په پرتله يو شتمن ته يو ډالر اضافي عايد کم ارزښت لري. (۳ : ۸۴) يا په بله وينا شتمن افراد خپلې اضافي پيسې په لوکسو کاليو باندې لگوي د مثال په توگه په هوټل کې د يوه وخت ډوډۍ په داسې حال کې چې فقير خپل اضافي عايد په ضروري کاليو لکه کاليو، خوراک او دوا باندې مصرفوي. دغه نظريه د عايد د نهائي مطلوبيت د فرضيې د نزولي کېدو پر اساس څرگنده شوه، يعنې د عايد په زياتېدو سر د عايد اضافي واحد مطلوبيت کمېږي. په نتيجه کې له شتمنو څخه فقيرانو ته د عايد انتقال د ملي مطلوبيت زياتوالی به له ځانه سره ولري. د جان ستوارت مېل په څېر پوهانو نظريه د ۱۸ پېړۍ په اواخرو کې دغه مسئله څرگندوي. هغوی د نهائي مطلوبيت پر نزولي فرض کېدو سربېره د مطلوبيت د تابع د يو شان کېدو د افرادو لپاره هم اضافه کوي. (۶ : ۵۴) په دې صورت کې که د A شخص له B شخص څخه زيات عايد ولري د عايد انتقال د A څخه B ته قطعاً د هغه مجموعي مطلوبيت دوه يا ټول ملي مطلوبيت زياتوي. څرنگه چې د A عايد د مطلوبيت واحدونه چې له لاسه يې ورکړي، له هغه څخه کم مطلوبيتته دي کوم چې B شخص يې ترلاسه کوي.

(۵) شکل: د نهائي مطلوبیت ارایه (۶: ۵۴)

پورتیو شکلونو ته په کتو که له A شخص څخه چې زیات عاید لري د YH, YH په اندازه عاید ترې کم کړو او دغه عاید B شخص ته ولېږدو ترڅو عاید یې له YL څخه YL ته زیات شي، د A شخص مطلوبیت به د YH, FF, Y د مساحت په اندازه را کم شي چې د B د شخص په نسبت چې مطلوبیت یې (YL, EE, YL) مساحت) په اندازه زیات شوی دی له A څخه به کم وي.

۵- د عاید په وېش کې د نابرابرۍ د تعدیل امکانات: یوه ډله علماء په دې نظر دي چې د بې عدالتۍ او اجتماعي تضاد یوازینی عامل اقتصادي نابرابري ده، خو ځینې یې بیا له اقتصادي انګېزو څخه بولي، چې په تولید او اقتصادي وده باندې زیات تاثیرات لري، خو په عامه اقتصاد کې د دولت له اجتماعي او اقتصادي دندو څخه د نابرابرۍ له منځه وړل او یا هم کنټرول دی، خو ځینې سیاستونه چې په دې اړه ترسره شوي کله کله یې سیاسي اړخ هم نیولی. په وېش کې د بې عدالتۍ د ختمولو لپاره لاندې نقطې په پام کې نیول کېږي. (۷: ۱۷۰)

۱. د عاید د وېش نابرابري امکان لري د مختلفو دلایلو له مخې رامنځ ته شي. پردې اساس د دولت د سیاستونو بشپړه بررسي د عاید په وېش باندې د تاثیر کولو لپاره ډېر سخت او پېچلی کار دی یا په بله وینا که چېرته دولت وغواړي هغه لاملونه چې نابرابري پیدا کوي له منځه یوسي، چې ددې په وسیله له هغې حربې څخه (د واقعي علاج له واقع کېدو نه مخکې) د نابرابرۍ د جرړو ویستلو لپاره ګټه پورته کړي، چې دغه کار د اقتصادي ودې لپاره له زمينې جوړولو سره مرسته کوي لکه څرنګه چې د زېربناوو په جوړولو، د پانګونو په زیاتونه، د استخدام د سطحې په لوړوالي، د عامه عاید او عامه رفاه له لوړولو څخه کولای شو په دې برخه کې د عاید د عادلانه وېش د اساسي تدابیرو په توګه ګټه پورته کړو. پردې اساس دغه ډول روش د نابرابرۍ د لرې کولو لپاره زیات مشکلات لري. ممکنه روش او سیاست چې دولت کولای شي تر لاس لاندې ونیسي هغه وخت دی چې د عاید د وېش له نابرابرۍ

عامه اقتصاد // 101

سره مخ وي يا په بله وينا وروسته د نابرابرۍ له واقع کېدو څخه بايد د تعديل او کنترول د لارو لپاره اقدام وکړي. په دې برخه کې د دولت په مختلفو تگلارو چې باندې کولای شي په مستقیمه توګه د عايد وېش تغيير کړي او د عايد د وېش د نابرابرۍ په کموالي کې په تغيير سره مرسته وکړي او په لنډ ډول اشاره ورته کېږي. دغه برنامې او مالي سياستونه له ډول ډول مالياتي برنامو سره، چې له دې جملې څخه په منفي عايد باندې د مالياتو نظام هم دی. پر مالياتو سربېره دولتي مصارف او د دولت بېلابېل انتقالي او رفاهي تاديات هم دي. که چېرې په سمه توګه عملي شي، کولای شي چې د عايد وېش په سمونه کې مؤثر واقع شي.

۲. د نابرابرۍ ختمول او کموالی د لږې مودې کار نه دی، دولت بايد د نابرابرۍ د ختمولو او کمولو لپاره اوږدمهاله پلانونه طرح او پروګرامونه تطبیق کړي.

۳. سره له دې چې په دې برخه کې د دولت د مالياتو او مصارفو تأثیرات د عايد په وېش باندې په جلا ډول تر بحث لاندې نیول کېږي. اړینه ده ددغو دوه مالي متغیرو د تأثیراتو د ژورې او بشپړې بررسی لپاره دواړه په هم مهاله ډول په پام کې ونیسو. ځکه چې راټول شوي مالیات د هغو خلکو د پېرودنې د قدرت د کموالي سبب ګرځي چې دولت د راټولو شویو مالیاتو له لارې په خپلو انتقالي تادياتو سره، له هغو خلکو چې عايد يې کم دي زیات کړي.

په نتیجه کې دغه ډول مالي سياستونه له یوې خوا د انتقالي مصارفو سره د کم عايد لرونکو خلکو په ګټه دي او له بلې خوا هغه مالیات د هغو افرادو په تاوان دي چې د هغوی په غاړه دي، چې ښه عايد لري. سره له دې چې له مصارفو څخه یې ترلاسه شوي ګڼو او له مالیاتو څخه د ترلاسه شوی بار بررسی کول یو ساده کار نه دی، خو بايد د دولت د سياست د دقیقه بررسی او ارزيايي دغه دوه عوامل بايد هم مهاله په پام کې ونیسو.

الف- د عايد په وېش کې د مالیاتو رول: د عايد په وېش کې د دولت له مهمو سياسي برخو څخه یو هم مالیات دي. د مالیاتو ټول ډولونه د مالیې لاس ته راوړولو (عايد) یو ډول دی او په یو نه یو ډول د خلکو د عايد پر وېش اغېز لري. د اهمیت وړ ټکی دادی چې د عايد په وېش باندې د مالیاتو د اغېزو د پایلو یوه برخه د نظري تحلیل پر بنسټ ولاړه ده. په داسې حال چې په اوسنۍ نړۍ کې د مالیاتو د لېږد، مالیاتي تېښتې او نورو ستونزو له امله لیدل شوې عملي پایلي تر ډېره د عايد په وېش کې نظري پایلي او له تیوريکي اغېزې سره توپیر لري. (۱۷۲:۷)

د عايدو پر وېش باندې له اغېز لرونکو مالیاتو څخه یو چې کولای شي نابرابرۍ راکمه کړي په مترقي یا تصاعدي عايد مالیات دي. که څه هم دغه مالیات ډېری وخت په هغو کسانو دروند تمامېږي چې د عايد کچه یې زیاته وي، خو د عايد د نابرابرۍ په کمښت کې مؤثر دی. که په هره اندازه ددې ډول مالیاتو نرخ ډېر لوړ وي، د عايد په وېش به یې اغېزه زیاته وي. خو که د مالیاتو نهائی نرخونه ډېر لوړ وي، نو په تولید، د کار په عرضه، سپما او نورو باندې ډول ډول عايد د ناوړه اغېزو له امله کېدای

شي يوازې داچې د عايد وېش به غوره نه شي، بلکې نابرابري به نوره هم زياته کړي. ځکه نو اړينه ده چې د مالياتو سيستم په تصاعدي يا مترقي عايد باندې يو معتدل سيستم وي.

که ماليات د تصاعدي شرکتونو په عايد باندې وضع او بار يې په سهم لرونکو باندې واچول شي، کولای شي د عايد د وېش د نابرابرۍ په کمښت کې رول ولوبوي، خو که ددغو مالياتو بار په مصرف کوونکو باندې د قېمت په لوړولو سره واچول شي، په دې صورت کې نزولي ماليات بلل کېږي او د عايد په وېش باندې ناوړه اغېز شيندي. په يادو مالياتو سربېره نور مستقيم ماليات لکه په شتمنۍ ماليات، په ميراث ماليات، په داليو ماليات، په لاس ته راغليو عوايدو او پانگه ييز گټو ماليات کولای شي د عايد د نابرابرۍ په کمولو کې مهم رول ولوبوي.

ايتالوي اقتصادپوه ريگنانو د عايد د وېش د غوره کولو لپاره په ميراث باندې د مالياتو د وضع کولو لپاره يو اصل وړاندې کړی، چې په عامه اقتصاد کې د ريگنانو د اصل په نوم يادېږي. (۷: ۱۷۳) ددې اصل پر اساس په ميراث باندې د مالياتو اندازه بايد د شتمنۍ د مودې پر اساس (د چې ميراث څو ځله له يوه لاس نه بل ته تللي دي) تغيير وکړي، يعنې هر څومره چې د شتمنۍ عمر زيات وي، د مالياتو اندازه هم بايد زياته وي. د مثال په توگه فرض کړئ چې يوه اندازه شتمني له A کس څخه B کس ته په ميراث رسېدلې ده. په دې صورت کې بايد په دغې شتمنۍ د معلوم نرخ له مخې مالیه وضع کړل شي. کله چې دغه شتمني د B کس له مرگ وروسته C کس ته لېږدول کېږي، نو بايد د C کس لپاره د مالياتو نرخ زيات کړل شي. همدارنگه ددغې شتمنۍ د ماليې نرخ په تدريجي ډول وخت په وخت زياتېږي ترڅو نورو نسلونو ته لېږدول کېږي.

د عايد په وېش کې غير مستقيم ماليات کم رول لري، ځکه په غالب ډول داسې ماليات تنازلي طبيعت لري. په نتيجه کې ددې ډول مالياتو بار په داسې کسانو بارېږي چې عايد يې لږ وي. پردې اساس امکان لري چې دا ډول ماليات د عايد په وېش باندې ناوړه اغېز وشيندي. د مثال په توگه په عمومي اجناسو باندې ماليات په پام کې ونيسئ. دې ته په پام سره چې زيات عايد لرونکي کسان د لږ عايد لرونکو کسانو په پرتله د خپلې شتمنۍ لږه فيصدي مصرفوي. پردې اساس که له کوم توپير پرته په دواړو ډلو يو ډول ماليات وضع شي نو د مالياتو ډېر بار به په هغو کسانو واچول شي چې عايد يې لږ دی او د عايد په وېش به ناوړه اغېزه وشيندي، خو بايد پام وشي چې دا ډول ماليات کله هم تنازلي ماليات نه شي بلل کېدای، ځکه چې په دې ډول مالياتو کې د اجناسو نوعيت ډېر رول لري. د مثال په توگه زيات ماليات د شتمنو کسانو لخوا په مصرفي توکو ولگول شي او هغه توکي چې د کم عايد لرونکو کسانو له خوا کارول کېږي مالیه پرې وضع نه شي او يا لږه مالیه پرې وضع شي. دا ډول ماليات کولای شي د عايد د نابرابرۍ په له منځه وړلو کې رول ولوبوي (په زيتي او لوکسو اجناسو د لوړې ماليې وضع کول).

ب- د عايد په وېش کې د دولت د مخارجو د ډولونو رول: په عامه اقتصاد کې د دولت مخارج په

عامه اقتصاد // 103

معمولاً په دريو گروپونو وېشل کېږي لکه جاري (مصرفي مخارج)، پانگونه او انتقالي مخارج (بلا عوضه مرستې). د دولت د دوو لومړنيو مخارجو مجموعه چې په اقتصاد کې د دولت پېرودنه ده کولای شي په توليز ډول د عايد په وېش کې په غير مستقيم ډول اغېز ولري. دا ډول مخارج لکه د ښوونې اوروزنې مخارج، د کار زده کړې مخارج، عامه مخارج او د روغتيا او نورو کسانو د عايد د وېش وضعیت مخکې له دې چې بازار ته ننوځي، غوره کړي او په ضمني ډول فرض کېږي چې د هغو کسانو په عايد کې زياتوالی چې عايد يې کم دی، په ځانگړي ډول که د دولت دې ډول مخارجو ته پام وشي، د نابرابرۍ په له منځه وړلو کې مهم رول ليدل کېدای شي. دغه ټکی ډېر اهميت لري چې په ډېرو پېښو کې هغه کسان چې عايد يې کم دی، د خپل عايد د زياتوالي کومه وړتيا نه لري. ځکه د دولت انتقالي مخارج چې په حقيقت کې دغو کسانو او لږ عايد لرونکو ته يو اړخيزه ورکړه بلل کېږي، کولای شي پرته له دې چې د هغوی وړتيا ته پام وشي، په مستقيم ډول د عايد په وېش کې تغيير راولي. پردې اساس د دولت انتقالي مخارج د عايد په وېش کې د پام وړ رول لري. (۱۷۵:۷)

د کم عايد کسانو د عايد د جبران او د عايد د نابرابرۍ د له منځه وړلو په موخه د نړۍ په بېلابېلو هېوادونو کې د دولت رفاهي او انتقالي پرورگامونه په دې ډول دي: د کم عايد کسانو لپاره د خوراكي موادو بېلابېل کوپونونه، د زړو او متقاعدو کسانو لپاره د اجتماعي ژوند تأمين، کاري بيمې، ارزان بيه کورونه، بېلابېلې بيمې، نقدي او غير نقدي مرستې او نور. (۱۶۲:۲)

د اهميت وړ موضوع چې بايد اشاره ورته وشي داده چې په کاري عايد کې د دولت د انتقالي مخارجو د گټو اندازه کول آسانه کار نه دی. د مثال په توگه حتی نه شو کولای چې د دولت ټولې رفاهي او انتقالي ورکړې د کم عايد کسانو په واسطه د ترلاسه شوې گټې معادل وېولو. ځکه ددې ډول انتقالي ورکړو يوه برخه د دولت ددغو پروگرامونو اجراء کوونکو کارينگرو ته ورکول کېږي، چې په حقيقت کې دغه کار کوونکي د مرستې ترلاسه کوونکې ټولنې غړي نه بلل کېږي.

ج- په منفي عايد باندې د مالياتو سيستم: د عايد مرسته او له کم عايد کسانو سره د ملاتړ يو پروگرام چې کولای شي د عايد په وېش کې مؤثر رول ولوبوي د يوه توليز او واحد پروگرام له لارې د نقدي مرستې وېش دی. د واحدې نقدي مرستې دغه پروگرام په منفي عايد د ماليې په نوم يادېږي. د ماليې ددغه سيستم مفهوم ډېر ساده دی. هغه شخص چې نسبتاً لوړ عايد ترلاسه کوي، بايد د خپل عايد پر اساس دولت ته مثبت ماليات ورکړي او د عايد د زياتوالي پر مهال اړ دي چې دولت ته لا زيات ماليات ورکړي، خو هغه شخص چې تر يوې معلومې اندازې کم عايد لري، نه يوازې داچې ماليه نه ورکوي، بلکې د خپل عايد د زياتوالي په موخه له دولت څخه يوه اندازه مرسته ترلاسه کوي (منفي ماليات). (۱۷۶:۷)

پردې اساس نو د منفي مالياتو د ترلاسه کولو شرط تر يوې ټاکلې اندازې د عايد کموالی دی. د عايد دغه ټاکلی حد چې کم عايد شخص له دولت څخه پرې منفي ماليات ترلاسه کوي او لوړ عايد

لرونکی شخص دولت ته مثبت مالیات ورکوي، د سر په سر ټکي او يا د فقر له کړنې سره برابر وي او يا په منفي عايد باندې د مالیاتو په سیستم کې، هغه شخص چې عايد يې له سر په سر ټکي سره برابر وي له دولت څخه کوم عايد نه ترلاسه کوي او نه دولت ته کوم مالیات ورکوي. ځکه ددې ډول مالیاتو د تشخیص لپاره اړ يو چې دوه ډوله معلومات ولرو:

۱. د فقر په کړنه کې د عايد معلومول او يا د هغه عايد معلومول چې په شرايطو برابر کسان له دولت څخه منفي مالیات پرې ترلاسه کولای شي.

۲. په منفي عايد باندې د مالیاتو نرخ، چې د افرادو د عايد په بېلابېلو سطحو باندې د ورکول کېدونکې مرستې اندازه ټاکي، دغه نرخ نښي چې که د شخص عايد د فقر له کړنې څخه کم وي، دولت يې د عايد د کسر څومره اندازه ورکړي. دولت د افرادو د جاري عايد ټول کسر او د فقر د کړنې عايد جبران کړي. نو ويل کېږي چې په منفي عايد مالیات ۱۰۰٪ دي. د مثال په توگه فرض کوو چې د فقر په کړنه کې د يوې پنځه کسيزه کورنۍ میاشتنی عايد ۱۲۰۰۰ افغانی دی. په دې صورت کې په ۱۰۰٪ منفي عايد باندې د کورنيو بېلابېل جاري منفي مالیې د لاندې جدول په مرسته ښودلی شو:

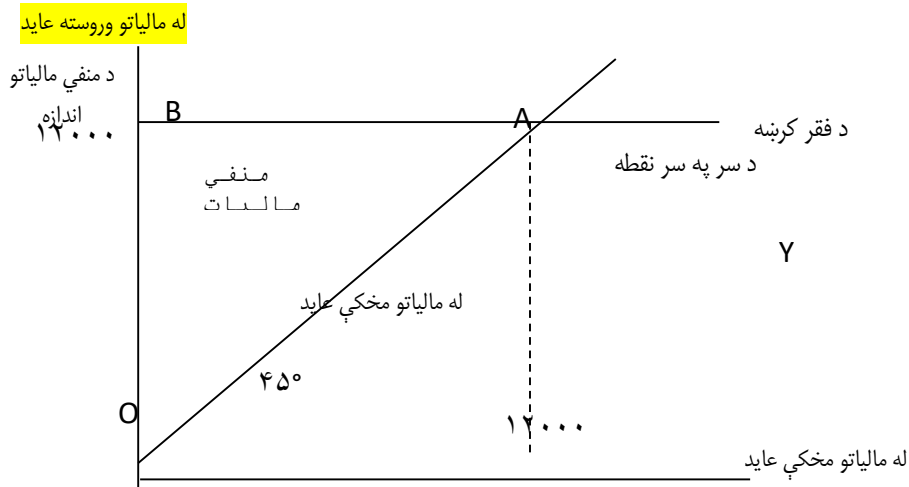
(۳) په جاري عايد سره د پنځه کورنيو د منفي مالیاتو وېش (۷: ۱۷۶)

شمېره	له مالیاتو وروسته عايد	منفي مالیات	دوامداره مالیات
۱	۱۲۰۰۰	۱۲۰۰۰	۰
۲	۱۲۰۰۰	۶۰۰۰	۶۰۰۰
۳	۱۲۰۰۰	۴۰۰۰	۸۰۰۰
۴	۱۲۰۰۰	۳۰۰۰	۹۰۰۰
۵	۱۲۰۰۰	۰	۱۲۰۰۰

(۳) جدول د پنځو کورنيو د منفي مالیاتو وېش (۷: ۱۷۶) دغه پورته ذکر شوی حالت کولای شو د

گراف په واسطه هم وښيو.

(۶) شکل: په پنځو کورنيو کې د منفي مالياتو ارايه

پورته گراف ته په کتو سره که نقدي مرستې او يا منفي ماليه شتون ونه لري، نو له مالياتو د مخکې او وروسته عايد ترمنځ به کوم توپير هم شتون ونه لري. په حقيقت کې OA کرښه له مالياتو څخه وړاندې د عايد وضعيت څرگندوي، د منفي مالياتو لپاره د ۱۰۰٪ نرخ په وضع کولو سره له مالياتو وروسته د عايد کرښه په BA بدلېږي، له ماليو څخه د مخکې او وروسته عايد اندازه (د OBA ساحه) په حقيقت کې منفي ماليات رانيښي، په دې حالت کې د يوه داسط شخص لپاره چې بېخي عايد ونه لري (عايد يې صفر وي) د منفي ماليې تر ټولو لوړه اندازه په مياشت کې ۱۲۰۰۰ افغانۍ ورکول کېږي. د عايد په زياتوالي سره په تدريجي ډول د منفي مالياتو اندازه هم کمېږي. په دې ډول چې شخص ته د ۱۲۰۰۰ له افغانيو سره معادل عايد باندې هېڅ ماليه نه اېښودل کېږي. د ۱۰۰٪ په اندازه منفي ماليات چې په پوره ډول د فقر کرښه په پوره ډول جبرانوي، له شک پرته چې د کار د انگېزې د کمښت لامل کېږي، ځکه د منفي مالياتو له ۱۰۰٪ نرخ سره په هره اندازه چې شخص کم کار کوي، د دولت له خوا ورته په زياته اندازه عايد ورکول کېږي. له دې امله په عمل کې د منفي مالياتو اندازه له ۱۰۰٪ څخه کمه ده. په دې مثال کې که د منفي مالياتو نرخ د ۵۰٪ له مخکې وضع شي نو په لاندې جدول کې يې وضعيت ښودل کېږي:

(۴) جدول: د ۵۰٪ په صورت کې په منفي عايد باندې د مالياتو نرخ

شمېره	د تصرف وړ (له مالياتو وروسته) عايد	منفي ماليات (د دولت له خوا ورکول کېدونکې مرسته)	جاري عايد (له مالياتو مخکې)

۰	۶۰۰۰	۶۰۰۰	۱
۶۰۰۰	۳۰۰۰	۹۰۰۰	۲
۸۰۰۰	۲۰۰۰	۱۰۰۰۰	۳
۹۰۰۰	۱۵۰۰	۱۰۵۰۰	۴
۱۲۰۰۰	۰	۱۲۰۰۰	۵

پورته جدول ته په کتو دولت د ۵۰٪ کسر یوازې نیمه برخه جبرانوي. ځکه د دولت د مرستې لوړه اندازه ۶۰۰۰ افغانۍ ده. د مرستې اندازه د عاید په لوړوالي سره په تدریجي ډول کمېږي، ځکه نو ویلی شو چې په په منفي عاید باندې د مالیاتو سیستم د ۵۰٪ په نرخ سره یو تناسبی سیستم دی. په تولید ډول باید وویل شي چې په منفي عاید باندې د مالیاتو د وضع کولو سیستم یو ساده او د پوهېدو وړ سیستم دی او کولای شي چې د کم عاید لرونکو لپاره یو څه عاید وساتل شي او د عاید په وېش کې نابرابري راکمه کړي. له ۱۰۰٪ څخه کم نرخ ته په کتو دغه سیستم نه شي کولای چې د خلکو هغه انګېزه چې د زیاتو پیسو د گټلو لپاره یې لري، چې زیات کار وکړي تر ډېر تاثیر لاندې راولي او د دولت د نورو رفاهي برنامو په پرتله دغه سیستم ډېر مؤثر او ښه دی.

لنډيز:

د عوايدو وېش د دولتونو په کاري دستورونو کې يو مهم اقتصادي او سياسي هدف دی او د دولتونو د مهمو دندو له جملې څخه شمېرل کېږي. د عوايدو وېش په ملي عايد کې د افرادو د عوايدو د ونډې له څرنگوالي څخه بحث کوي.

په ټولنه کې د عوايدو اساسي سرچينې مزد، شتمني، ملکيتونه او دولت وي. د عوايدو نابرابري کولای شو چې د لورنس د منحنی، د جيني ضريب او د اتکينسون په وسيله اندازه کړو، چې له دوه لومړنيو معيارونو څخه زياته گټه اخيستل کېږي او له همدې وجې اهميت لري. مختلف لاملونه کېدای شي چې په عوايدو کې د نابرابرۍ لامل وگرځي، چې په عمده ډول د بازار شکل چې په خپله نابرابري رامنځ ته کوي، د عايد ډول، جنسي او نژادي توپيرونه، د اقتصادي پرمختگ شرايط او اقتصادي سياستونه دي.

د عوايدو د وېش په اړه مختلف نظريات وړاندې شوي دي. يو شمېر اقتصادپوهان د عايد په مجدد وېش کې د دولت د عدم مداخلې د نظرياتو پلويان دي. يوشمېر بيا د عايد په مجدد وېش کې د دولت د مداخلې پلويان دي او يوه ډله بيا د عايد په بشپړه ډول د برابرې وېش پلويان دي. په داسې حال کې چې غوښتونکي د لاسه تلو غوښتنو او هغو غوښتنو چې د ټيټ عايد لرونکو او لوړ عايد لرونکو څخه را ايجاد شويو غوښتنو او عمومي غوښتنو ته په کتو او له هغوی سره په مقايسه خپل نظر څرگندوي.

په عامه اقتصاد کې د دولت يوه اقتصادي او ټولنيزه دنده داده چې د عايد نابرابري کنترول او د هغه تعديل شمېرل کېږي. نو پردې اساس د نابرابرۍ د تعديل لپاره دولت له مختلفو امکاناتو څخه استفاده کوي. د دولت په لاس کې ماليات يوه مهمه وسيله ده ترڅو د عوايدو په وېش کې مهم رول و لوبوي. د مالياتو مختلف ډولونه چې عايداتي تاثيرات لري د عوايدو په وېش کې مؤثر دي، چې د هغوی له جملې څخه يو هم مترقي ماليات دي چې د هغوی زيات بار په زيات عايد لرونکو باندې وي خو د عوايدو د وېش په نابرابرۍ کې مؤثر دی. همدارنگه په شتمني او ثروت، په ميراث ماليات، ډالی، پانگه بيزې گټې هم د عايد د نابرابري په کموالي کې مهم رول ادا کولای شي.

د دولت د مصارفو مختلف ډولونه لکه جاري مخارج، د دولتي پانگونو مخارج په غير مستقيم ډول د عوايدو په وېش کې مؤثر دي. انتقالي مخارج هم له يوې خوا د تادياتو په توگه په ټيټ عايدو لرونکو باندې په مستقيم ډول باندې د عايد په وېش کې مهم رول لري.

په منفي عوايدو باندې د مالياتو سيستم يوه بله وسيله ده، چې دولت کولای شي ددغې وسيلې په مرسته هغه خلک چې ټيټ عايد لري، حمايه کړي او د عوايدو د نابرابرۍ د کموالي سبب و گرځي.

پوښتنې:

۱. د عايد د وېش او د عايد د عادلانه وېش مفاهيم توضېح كړئ؟
۲. د عايد منابع كومې دي او د دوى له جملې څخه د دولت له لارې كوم عوايد ترلاسه كولاى شو؟
۳. د دولت د عوايدو د وېش د نابرابرۍ د اندازه كولو معيارونه كوم دي؟
۴. د لورنس منحنى د دولت د عوايدو د وېش د نابرابرۍ د اندازه كولو د يوه معيار په توگه توضېح كړئ؟
۵. د عوايدو په وېش كې د نابرابرۍ د راپيدا كولو د لاملونو نومونه واخلي؟
۶. د عايد ډول په كوم صورت كې كولاى شي د عوايدو په وېش كې د نابرابرۍ لامل وگرځي؟
۷. د عوايدو په مجدد وېش كې د دولت د عدم مداخلې د پلويانو نظريات په گوته كړئ؟
۸. د عوايدو عادلانه وېش د مطلوبيتونو له نظره څه ډول استدلال كېږي؟
۹. كوم ډول ماليه د عوايدو په وېش كې د نابرابرۍ په له منځه وړولو كې زيات رول لري؟
۱۰. غير مستقيم ماليات په كوم صورت كې كولاى شي چې د عوايدو د وېش د نابرابرۍ په كموالي كې مهم رول ولري؟
۱۱. د دولت كوم ډول مصارف كولاى شي چې په غير مستقيم ډول د عوايدو په عادلانه وېش كې مؤثر واقع شي؟
۱۲. د دولت د مخارجو له ډلې څخه د دولت انتقالى تاديات ولې د عوايدو د وېش د نابرابرۍ په كمولو كې مهم گڼل كېږي؟
۱۳. په منفي عوايدو باندې ماليات څه مفهوم لري؟
۱۴. د منفي مالياتو د دقيق تشخيص لپاره د كوم ډول اطلاعاتو لپاره اړتيا ليدل كېږي؟

مأخذونه:

۱. اليارد، دنيس، الفرد فيل. (۱۳۸۶) ماليه بين المللى. ترجمه محمد على مانى، نشر نى، تهران.
۲. بگ، ديويډ، استانلى فيشر. (۱۳۸۵) علم اقتصاد. ترجمه محمد حسين تيز هوش، انتشارات جنگل، تهران.
۳. پټويان، جمشيد. (۱۳۸۳) اقتصاد بخش عمومى. نشر جنگل، تهران.
۴. توكلې، احمد. (۱۳۸۰) بازار، دولت. شركت چاپ و نشر ليلى، تهران.
۵. حقايقى، عبد الله. (۱۳۸۱) سياست بودجه. مطبعه بهير، كابل.
۶. خراسانى، حسن. (۱۳۸۵) ماليه عمومى و تعين خط مشى دولت ها. انتشارات مهر انديش، تهران.
۷. صميمى، جعفرى. (۱۳۸۵) اقتصاد بخش عمومى ۱. چاپ مهر (قم)، تهران.

109 // عامه اقتصاد

۸. فرهنگ مهر، حسین. (۱۳۸۱) زمینه بودجه ریزی. دفتر پژوهش های فرهنگی تهران، تهران.
- 9 . SAMUELSEN P.A and W. A Nardhouse . (1989). Economics 6th -ed . USA . MC Graw – Hill .
- 10.Frank, R . (1997) . Microeconomics and Behavior 3rd –ed .USA Irwin MCGraw – Hill.

شپږم څپرکی

مالي او مالياتي سيستمونه

مالي سيستم او مالياتي سيستم دوه بېلابېل مفاهيم دي او له يو بل نه تفکيک کېدای شي. لکه څرنگه چې مالي سيستم د دولت او ټولني د اړتياوو د رفع کولو په خاطر د پولي او مالي وسايلو په راټولولو پورې اړوند برخو مجموعه ده، چې له تاريخي اړخه تر وسايلو، پولي او مالي مناسباتو لاندې او د دولت د وظيفو د پرمختگ د اغېزې او اړتياوو لاندې منځ ته راغلي او انکشاف يې کړی دی. مگر په مالياتي سيستم کې ټول د مالياتو ډولونه شامل دي چې په يوه هېواد کې لاس ته راغلي. د مالياتي سياست اهداف ته تنظيم او په معقول ډول يې يو تر بله يې موفقت لرلی وي.

مالي او مالياتي هر يو سيستم د مختلفو اقتصادي نظامونو تر شرايطو لاندې چې ځانگړي خصوصيات لري، د ټولنو د پرمختگونو او تحولاتو تابع دي. مالي منجمنټ په حقيقت کې د مالي امکاناتو، مناسبو وسايلو معقوله رهبري او اداره ده، ترڅو خپلو طرحه شويو اهدافو ته ورسېږي. په دې څپرکي کې لومړی د مالي سيستم مفهوم تشریح شوی، مالي منجمنټ ته په لنډ ډول کتنه شوې او وروسته بيا مالياتي سيستم له خپلو ځانگړتياو سره په مختلفو نظامونو کې له تاريخي لحاظه کتل شوی دی.

۱- د دولت د مالي سيستم مفهوم او ماهيت:

مالي سيستم د مختلفو ساحو يا د مالي مناسباتو د کړيو مجموعه ده، چې هريو يې د پولي ذخيرو په منځ ته راتگ او استفاده کې د ځانگړو خصوصياتو لرونکی دی او د نوي توليد په پروسه کې جلا رول لوبوي. (۱: ۳۰)

د دولت مالي سيستم:

د ټولني د مالي سيستم يوه برخه ده چې د عايد د مجدد وېش مسؤليت په غاړه لري. د دولت د مالي سيستم دوهم مهم خصوصيت د يو سازمان ترکيب دی چې د دولت د مالي اختصاصي مؤسساتو د مجموعې په شکل فعاليت لري او د دولت د عوايدو په راټولو او وېش کې مصروف دی. د مالي دولتي مؤسساتو فعاليت د دولتي قوانينو او مقرراتو پر اساس تنظيمېږي، ځکه چې د دولت پرېکړې د مالي جاري فعاليتونو، يعنې د دولت د مالي وسايلو د حصول او استفادې په برخه کې په يو ټاکلي وخت (يو کال) کې ترسره کېږي. همدارنگه د دولت د اوږد مهاله فعاليتونو په هکله قوانين او مقررات شتون لري چې دولتي مالي چارې رهبري کوي.

له دې کبله د دولت مالي سيستم: ټولې هغې برخې دي چې له پولي وسايلو څخه په گټې اخيستنې او راټولو مکلف وي. ددې لپاره چې د ټولني او دولت اړتياوې رفع شي، البته د دولتي

عامه اقتصاد // 111

ضرورتونو لپاره د مشخصو حدودو ټاکل، چې د یوې ټولنې په اقتصادي، فرهنگي، سياسي، او اجتماعي انکشافی سطحې پورې تړاو لري.

د دولت مالي سیستم د تاریخي ځانگړتیاوو لرونکی دی، چې د جنسي او پولي مناسباتو په شرایطو کې د وظایفو او اړتیاوو تر اغېزې لاندې منځ ته راغلی او انکشاف یې کړی. مالي سیستم په ځینو پرمختللو هېوادونو کې په عمده ډول له لاندې برخو څخه تشکیل شوی. (۲:۲۲)

۱- دولتي بودجه ۲- محلي مالي چارې ۳- ځانگړې دولتي ذخیرې ۴- د دولتي تصدییو مالي چارې.

۱- **دولتي بودجه:** د مالي سیستم یوه برخه ده چې له لویو مرکزي پولي ذخایرو څخه چې د دولت په لاس کې دي تشکیل شوې ده. په دولتي بودجه کې د ملي عاید مهمه برخه شامله ده، چې د دولت په لاس کې سره یو ځای شوې ده او د دولت له لوري د هغې د مجدد وېش پر اساس د مالي میتودونو په وسیله ترسره کېږي. دولتي بودجه په اقتصادي، اجتماعي او سياسي چارو کې د مداخلې په موخه د مصارفو او عوایدو له لارې د استفادې وړ گرځي.

۲- **محلي مالي چارې:** د مالي سیستم دوهمه برخه محلي مالي چارې دي چې له اقتصادي او اجتماعي انکشاف سره یو ځای یې د هغې ونډې په مالي سیستم کې پراختیا موندلې. دغه د مالي چارو برخه د حکومت په تشکیل او د ادارې په طرز سره توپیر کوي لکه څرنګه چې د امریکا په متحدو ایالاتو کې ۴۰٪، په جرمني کې تر ۵۰٪ او په انگلستان او ایټالیا کې تر ۳۰٪ دولتي عواید دغه برخه تشکیلوي.

۳- **د مالي سیستم مستقلة برخه:** همدارنګه د دولتي تصدییو مالي چارې چې د دولت له فعالیتونو سره په ورته وخت کې په اقتصادي چارو کې پراختیا مومي. دغې برخې له دوهمې نړۍ والې جګړې نه وروسته انکشاف وکړ.

۴- **دولتي ځانگړي ذخیرې:** له دولتي بودجې نه جلا او مستقلي دي، چې د مرکزي یا محلي حکومت له خوا اداره کېږي، چې په دې کې عمومي ذخیرې، احتیاطي ذخیرې او نورې شاملې دي؟ د روسیې د دولت مالي سیستم د مناسباتو د لاندنیو برخو لرونکی دی:

۱- دولتي بودجه ۲- غیر بودجوي ذخیرې ۳- دولتي کرېډیټونه ۴- مالي مارکېټ ۵- د هغو تصدییو او مؤسساتو مالي چارې چې د بېلابیلو ملکیتونو لرونکي وي.

د مالي سیستم پورتنۍ یادې شوې برخې په لاندې دوو لویو برخو کې تفکیک کېږي:

۲. عامه دولتي چارې چې د مجدد تولید تأمینونکې دي د ملي اقتصاد په سطحه ټولیز شکل دي.

۳. د تصدییو مالي چارې چې د مجدد تولید د پروسې د تأمین په موخه د پولي وسایلو په واسطه د

تصدییو او مؤسساتو په سطح سره جلا دي.

۲- د مالي سیستم جوړښت:

د مالي سیستم په تعريف کې له ټولو برخو څخه د منابعو په ټولو ډولونو کې لومړی هدف د يو هېواد د عايداتي منابعو د ټولو ډولونو راټولنه ده، چې په مختلفو اقتصادي نظامونو کې يې خپل خصوصيات لرلی او په شکلي تفاوتونو سره موجود دي. د دولتونو عايداتي منابع له معمول سره سم د عوايدو په داخلي او خارجي منابعو، له منظمو او غير منظمو منابعو څخه مالياتي عوايدو او غير مالياتي عوايدو او هم د پور په منابعو او د مرستې په منابعو سره بېلوو، چې په ټوله کې د يوه هېواد د عوايدو سیستم تشکيلوي. دوهم داچې د پولي وسايلو له ټولو برخو څخه گټه اخيستنې، له موجوده امکاناتو او اړتياوو سره سم له مشخصو پلانونو څخه گټه اخلي او په نتيجه کې د يوه هېواد مصرفي سیستم جوړوي.

۳- مالي مديريت:

الف- د مالي مديريت تاريخچه: مالي مديريت د ۱۹۰۰ ز کال په شاوخوا کې د يوې خاصې څانگې په توگه معرفي شو. د پانگې د جوړښت اهميت ته په کتو يې د مالي مديريت د مسؤليتونو په لوري ځای خپل کړ. د ۱۹۳۰ ز کال په لسيزه کې د شرکتونو د لنډ مهاله فعاليت مسئله د مالي مديرانو دوهم لومړيتوب گڼل کېده. د لوی اقتصادي بحران پر مهال افلاس او د شرکتونو د سازمان تجديد د مالي مديرانو د پام وړ وگرځېد. له ۱۹۵۰ ز کال نه را په دېخوا تر ننه پورې مالي تأمين (د شتمنيو او پانگو پر جوړښت، د مديريت له پلوه) په ځانگړو تصاميمونو پورې يې تړون پيدا کړی دی، چې بايد له شيانو او روشونو څخه گټه وکړي، چې له حقيقي پلوه تحليلي اړخ لري. هغه وسايل چې مالي مديران په اوس وخت کې ترې گټه پورته کوي په دې ډول دي: حسابداري، د اقتصاد علم، د کمپيوټر علم، د څومره والي تجزيې او تحليلونه او نور.

د مالي مديريت د بشپړتيا مسير د لاندې درېيو مهمو ځانگړتياوو لرونکی دی.

۱. مالي مديريت د مديريت د علم نسبتاً يوه نوې څانگه ده.
۲. مالي مديريت په تصميم نيونه ولاړ دی، چې د ارقامو او اعدادو په تحليل او تجزيه کې له کمپيوټر، اقتصاد او فکر څخه گټه اخلي.
۳. د هغو د پرمختگونو سرعت چې زېری بڅښونکی دی، هغه داچې مالي مديريت نه يوازې مهم رول لوبوي، بلکې ددغې رشتې د پرمختگ سرعت به نور هم زيات شي.

ب- د مالي مديريت مفهوم او حقيقت: مالي مديريت د مالي منابعو رهبري ده. له مالي سياستونو، ميتودونو، وسايلو او اشخاصو سره يوځای د رهبري تصاميم نيسي او د پام وړ اهدافو د تحقق په موخه او د مالي ثبات د پرمختگ د تأمين په خاطر يې تطبيقوي. په مالي مديريت کې د ټولو مالي سيستمونو کړی شاملې دي. د جوړونکې او مهمې برخې په توگه د رهبري جوړښت د بازار اقتصاد په شرايطو کې وړاندې کوي. مالي مديريت په ننني اقتصاد کې هغه تدابير دي چې يو تر بله سره تړلي او د راپيدا شويو ټولنيزو ستونزو حل دی.

113 // عامه اقتصاد //

مالي رهبري هغه ده چې د پانگې د منابعو او مصارفو رهبري په داسې ډول وي، چې د برخه اخیستونکو شتمنی په کې لوړ حد ته ورسېږي. مالي مدیریت او یا هم مالي رهبري د مالي چارو او سوداګرۍ مدیریت د بحثونو له ډلې څخه دی چې د اقتصادي مؤسساتو په اداره کې مؤثر رول لوبوي. د مالي مدیریت علم د پانگې د بازارونو له تحولاتو څخه په بیروي مالي بازارونه او هغه وسایل چې ورپورې تړاو لري د څومره والي او څرنگوالي له پراختیا څخه شتمن شوي دي.

همدارنگه د مدیرانو په تصمیم نیولو کې د مالي اطلاعاتو د څرنگوالي او څومره والي رول غوړېدل ددې سبب شوي چې د مالي مدیریت رول د مدیریت په تخصصي څانګو کې زیات شي. د سوداګرۍ او اقتصاد په ډګر کې پرله پسې تغییرات او تحولات ددې سبب شوي ترڅو مالي مدیریت له کمي او کيفي پلوه پراختیا ومومي. اوس د مالي مدیریت قلمرو د مالي مدیریت د مؤسساتو له ډګره لوړ او د ټولني په سطح هم مطرح شوی او اجتماعي مسؤلیت هم د مالي مدیریت په قلمرو کې وارد شوی دی. نو مالي مدیریت د عامو او خاصو وظایفو د ترسره کولو له لارې له منابعو څخه استفاده او مؤثره کارونه ده یا په بله وینا مالي مدیریت کولای شو د اقتصادي مؤسسې یا شرکت د اهدافو د تحقق په خاطر د پانگې او مصارفو د منابعو د مدیریت په توګه تعریف کړو.

ج- د مالي مدیریت اهداف: د کمي او کيفي (څومره والي او څرنگوالي) پراختیا په پام کې نیولو سره د اقتصادي مؤسساتو او شرکتونو په سطح د مالي مدیریت په ساحه کې د برخه اخیستونکو له گټې څخه لوړې شوې دي. په دې ډول چې د لوی حد هدف ته رسېدلي. د برخه اخیستونکو شتمنی د تصمیم نیولو په چوکاټ کې د زیاتې گټې وړ گرځېدلي. ځکه چې د انتفاعي واحدونو د فعالیتونو دوام د سهم لرونکو د شتمنی د زیاتېدو له لارې تحقق مومي او د ډېرو گټو په لاس ته راوړلو کې یې مخکې والی موندلی دی. پردې سربېره گټه لنډ مهاله هدف دی او گټه د پیسو مالي ارزښت په پام کې نه نیسي. نو د مالي مدیریت اصلي هدف د یو شرکت په سطح د برخه اخیستونکو د شتمنی ډېرول دي یا په بله وینا د شرکت ارزښت دی. د برخه اخیستونکو د شتمنی ډېرول په حقیقت کې د شرکت د شتمنی ډېرول دي. د برخه اخیستونکو د ارزښت زیاتېدل د شرکت او سهم لرونکو په شتمنی باندې مستقیم اثر لري. مالي سیاست د مالي مدیریت اساس تشکیلوي چې د مالي منابعو د مؤثرې گټې اخیستنې د فکتورونو پر بناء په لنډ مهال او اوږد مهال کې د مالي فعالیتونو د استقامت ټاکنکی دی.

د- د مالي چارو د رهبرۍ سیستم: د مالي چارو د رهبرۍ سیستم په ننني اقتصاد کې د هغې د انکشاف او د وظایفو د اجراء په موخه ټاکنکی دی. معاصر پرمختللی د بازار اقتصاد نه شي کولای چې له مالي رهبرۍ پرته له معقول سیستم څخه په بريالی توګه فعالیت وکړي. د دولتي مالي رهبرۍ سیستم په لاندې شکلونو بڼه غوره کولای شي:

(A) د رهبرۍ دغه شکل د پرنسپونو، طرحو، پروګرامونو، اقتصادي سیاست طرحو او میتودونو د رفع کولو په واسطه بڼه غوره کړې ده او د قوانینو وضع، نورماتیفونه او د پولي او مالي سیاستونو په مرسته

تطبيقي اړخ پيدا كوي.

B) د تصدي اقتصاد مالي رهبري په غيرې مستقيم ميتود:

دغه د رهبري شكل په لاندې شكلونو سره عملي كېداى شي:

۱. د تشويقي تدابيرو منځ ته راتگ او ملاتړ كول او په بازار كې له انحصار نه مخنيوى.
 ۲. د قېمتونو د تعين په مرسته رهبري.
 ۳. د تړل شويو قراردادي مناسباتو منځ ته راوړل او ساتل.
 ۴. د قېمتونو د استقرار په موخه له دولتي پانگونو څخه گټه او د عرضې او تقاضا ترمنځ د توازون ساتل.
 ۵. د مؤثر گمركي محصول په مرسته د بهرني اقتصاد د مالي فعاليتونو رهبري.
 ۶. د بيمې د فعاليتونو پرمختگ او ملاتړ.
- هـ- په تصدى اقتصاد كې د دولت د مستقيمي مالي رهبري شكلونه:
۱. د پانگونې د فعاليتونو لپاره د لايسنس وركړه، راجستر او ثبتول او په غير ضرروي توليداتو او فعاليتونو باندې د محدودو ميتودونو رفع كول.
 ۲. د دولتي تصديو رهبري كول او په هغوى باندې د جدي كنترول وضع كول.
 ۳. د ټولنې د اړتيا وړ او خاصو توليداتو سره مرسته.
 ۴. په ځينو توليداتو باندې د دولت د مالي انحصاراتو رفع كول.
 ۵. له هغو قشرونو څخه ټولنيز ملاتړ او دفاع كوم چې ټيټ عوايد لري.
 ۶. د ژوند د چاپېريال ساتنې په موخه د تدابيرو نيول.
 ۷. ځينو توليداتو ته مالياتي امتيازات وركول.
 ۸. د هغو كسانو جرېمه كول چې مالياتي قوانين ماتوي.

۴- د مالياتي سيستم ځانگړتياوې:

د مالياتي سيستم په چوكاټ كې ټول هغه ماليات چې په يو هېواد كې لاس ته راځي په پام كې نيول كېږي. په دې شرط چې په معقول ډول يو تر بله مطابقت ولري او د مالياتي سياست په چوكاټ كې تنظيم شوي وي دا ډول مالياتي سيستم د معقول مالياتي سيستم په نامه يادېږي. د مالياتو مختلفو ډولونو ته په كټو او د هغه ډول ډول تاثيرات ته په پاملرنې سره يو مطلوب مالياتي سيستم هغه سيستم دى چې د مساعدو او مطلوبو اقتصادي تاثيراتو لرونكى وي.

د كلاسيك مكتب مشهور اقتصادپوه «آدم سمېټ» څلور عمده اصله د مطلوب مالياتي سيستم د اصولو په توگه بيان كړي دي چې په دې ډول دي. (۶:۲۲۱)

۱- عدالت او برابري: له دې اصل سره سم بايد د مالياتو بار په عادلانه ډول د خلكو ترمنځ ووېشل

115 // عامه اقتصاد //

شي او د خلکو د ورکړې توان ته هم وکتل شي. آدم سمېت متناسب ماليات عادلانه ماليات بولي که څه هم چې په نويو مالياتي اصولو کې ددې لپاره چې وکولای شي د منابعو د نابرابرۍ په کموالي کې مهم رول ترسره کړي بايد په تصاعدي شکل وي. ځينې اقتصادپوهان لکه کلدور په دې باور دي چې د خلکو د منابعو پر ځای د مالياتو د ورکړې په توانيې کې عدالت ته د رسېدو په موخه ماليات بايد د مصارفو پر اساس اندازه شي.

۲- **معين والی:** د آدم سمېت له نظره په خلکو وضع شوي ماليات بايد په دقيق ډول سره د وخت، د ماليې د ورکړې له لارې او د مالياتو د اندازې له نظره په دقيق ډول ټاکلي او مشخص وي يا په بله وينا خلک او په ځانگړي ډول ماليه ورکوونکي بايد په خپلو ماليه ورکولو کې له حيرانتيا سره مخ نه شي.

اوس لکه څرنگه چې د مالياتو اندازه په هغو عوايدو چې له پانگونې څخه پيدا کېږي مشخصه نه ده. امکان لري پانگونه له کموالي سره مخ شي.

۳- **آسانتيا:** د مالياتي سيستم د اجراء له مهمو اصولو څخه د خلکو د نسبي رضایت لاس ته راړل او د مالي د ورکړې لپاره د مختلفو آسانتياوو برابرول دي د مثال په توگه د ماليې د ورکړې وخت او ډول بايد داسې وي چې په ماليه ورکوونکو فشار او مشکل وارد نه شي. ځکه د ماليې ورکولو د آسانتيا نه شتون د مالياتي فرار سبب کېږي. نو د ماليې اخيستل کله د عايد د لاس ته راوړلو او کله په قصدي توگه اخيستل کېږي، ترڅو د ماليه ورکوونکو رضایت راجلب شي.

۴- **پاسره (صرفه جويي):** په مالياتي اصولو کې له سپما څخه مطلب دادی چې د مالياتو په راټولو کې بايد په زياته اندازه پاسره وشي. ددغو اصولو اقتصادي نظر د يوه نظام د مالياتي مسايلو يوه تر ټولو مهمه غوښتنه ده، چې بايد پاملرنه ورته وشي. په دې وروستيو کلونو کې دغه موضوع چې د مالياتو د راټولولو مصرف د مالياتي عوايدو په پرتله په ټيټه اندازه کې دی. نو په مختلفو هېوادونو کې دغه موضوع د مالياتي سيستم د اصلاح لپاره يو مهم دليل گڼل کېږي. مگر اوس په اقتصاد کې د دولت د رول د زياتېدو او د عمومي برخې په پرمختگ سره څه په هغو هېوادونو کې چې مخ په ودې دي او څه په هغه هېوادونو کې چې پرمختللي دي د مطلوب مالياتي سيستم په تنظيم کې نورو نويو اصولو ته هم پاملرنه شوې ده، چې په دې ډول دي:

الف- د مالياتو بېرته ورکړه: له دې اصل سره سم مالياتي سيستم بايد وکولای شي چې د دولت لپاره د پوره عوايدو زېروونکي واوسي. لکه څرنگه چې دولت په دې برلاسی نه وي چې د مالياتو له لارې خپل مصرف تأمين کړي. امکان لري له سياست سره په يو ځای کېدو په کسري بودجه مجبور شي، چې دغه کسر له نورو لارو چې د اقتصادي تاثيراتو لرونکی دی تأمين کړي.

ب- انعطاف پذيری: د مالياتي سيستم له مهمو اصولو نه يو بل مطلوب اصل دادی چې دغه سيستم بايد وکولای شي د احتمالي تغييراتو او اصلاحاتو له نظره له انعطاف پذيری څخه برخمن وي،

یعنې بې له دې چې سخت اقتصادي مشکلات رامنځ ته شي تجدید نظر وکولای شي، اصلاحات ترسره شي او په مختلفو اقتصادي شرایطو کې هم انعطاف پذیری وي، یعنې دغه سیستم وکولای شي زیات مالیاتي عواید لاس ته راوړي او د اقتصاد د وضعیت په ټیټیدو سره په خلکو باندې لږ بار تحمیل کړي او په خپل شکل داسې کار وکړي ترڅو خپله اندازه له اقتصادي وضعیت سره سمه کړي.

ج- مالیاتي تنوع: په یو مطلوب مالیاتي سیستم کې لازمه ده چې مالیات له مختلفو منابعو څخه راټول شي. د مالیاتو ډېره تنوع د دولتي مالیاتي عوایدو د ثبات او اطمینان سبب کېږي او دولت کولای شي په زیات قدرت سره خپلې اقتصادي دندې ترسره کړي د مثال په توګه که چېرې مالیات له ډول ډول منابعو څخه راټول شي نو د یوې منبع د عوایدو کمېدل د دولت په مالیاتي عوایدو باندې د پام وړ تاثیر نه لري، خو که د دولت د مالیاتي عوایدو منابع کمې او محدودې وي نو په مالیاتي منبع کې په لږ بدلون سره د دولت په عوایدو کې ډېر تغییر راځي.

د- د اضافي بار کمول: د مالیاتي سیستم یو بل مطلوب اصل دادی چې دغه سیستم باید اقتصادي ضرر لیدونکي آثار څومره چې امکان لري راکم کړي، یعنې مالیاتي سیستم باید په اقتصادي تصامیمو کې انحرافات او ګډوډۍ راکمې کړي. یو مالیاتي سیستم باید له مختلفو تبعیضاتو څخه مخنیوی وکړي او د سپما «ذخیره» او پانګونې د کموالي سبب نه شي.

ه- له نورو اقتصادي اهدافو سره موافقت: یو مالیاتي سیستم باید د پام وړ له نورو اقتصادي اهدافو سره موافق وي د مثال په ډول لکه څرنګه چې اقتصادي ثبات او پرمختګ (د انفلاسیون کنترول او د وزګارتیا له منځه وړل) هدف وي. مالیاتي سیستم باید ددې هدف د ترلاسه کولو لپاره چې له مناسب مالي سیاست څخه ګټه اخیستل دي امکان برابر کړي.

و- اجرائیوي ضمانت: یو مالیاتي نظام له اجرائیوي پلوه باید اجرائیوي ضمانت ولري. په دې معنا چې هغه مالیات چې راټولول یې ممکن نه دي، نه وضع کوي. بله دا چې یو مالیاتي سیستم باید د یوه قوي اجرائیوي کدر، کارنده او د خلکو د منلو وړ وي.

۵- د اسلامي مالیاتي سیستم ځانګړتیاوې:

۱- د مالیاتو ورکړه عبادت او وظیفه ګڼل: په اسلامي اقتصاد کې د خلکو په اقتصادي فعالیتونو باندې د اسلام تاثیر ته په پاملرنې سره د مالیاتو ورکړه په هېڅ وجه د نورو نظامونو په څېر نه ګڼل کېږي، بلکې د مالیه ورکړه د یوې شرعي وظیفې او عبادت په توګه د انسان د کمال سبب کېږي. (۶:۲۲۶)

۲- د مالیاتو نه انتقالول: په اقتصاد کې د مالیاتو وړ طرحه او مهمه مسئله د مالیاتو انتقال دی، چې یو بار ګڼل کېږي او خلک کوشش کوي چې په یوه نه په یوه لار خپل مالیات نورو ته انتقال کړي. لېکن په اسلامي اقتصاد کې دې ته په پاملرنې سره چې د مالیاتو ورکړه یوه شرعي دنده ګڼل

عامه اقتصاد // 117

کېږي نه پېټی، په هېڅ وجه د مالیاتو د انتقال مسئله نورو خلکو ته د خلکو په ذهنونو کې ځای نه نیسي.

۳- د مالیاتو د راټولولو کمه اندازه: په اسلامي اقتصاد کې له نورو مالیاتي سیستمونو سره په پرتله خلک په خپله خوښه د ثابتو او د سپري سر مالیاتو ورکړه لکه (جزیه او فطریه) او په مختلفو شتمنیو مالیه ورکول لکه زکات او نور هم شتون لري، چې د مختلفو نصابونو د حد شتون ته په پاملرنې سره کولای شو ووايو چې ځینې دغه مالیات هم له نزولي ډول څخه دي.

۴- د ټاکلو مصارفو مالي تأمین: د اسلامي اقتصاد د مالیاتي سیستم د مالي مصارفو د تأمین له نظره د عوارضو رول د نورو سیستمونو په څېر ترسره کوي یا په بله وینا په مختلفو مالیاتي سیستمونو کې د مالیاتو او عوارضو فرق دادی چې مالیات په مجموعي ډلو د دولت د شتمنی خزانې ته تحویلېږي او دولت له دې لارې خپل مختلف مصارف تمویلوي په داسې حال کې چې راټول شوي عوارض یوازې باید په ټاکلو ځایونو کې ترې گټه واخیستل شي. په اسلامي اقتصاد کې هره راټوله شوې مالیاتي منبع په دقیق ډول په خاصو ټاکل شویو ځایونو کې باید مصرف شي.

۵- مالیاتي ظرفیت: په اسلامي اقتصاد کې په مستقلو مالیاتو (لکه خمس او زکات چې مقدار یې له وړاندې نه په دقیق ډول مشخص شوی د) سربېره دولت کولای شي تابعي مالیات (هغه مالیات چې د اقتصادي وضعیت پر اساس ممکن دي) هم وضع کړي.

۶- مالیاتي عدالت: په اسلامي مالیاتي سیستم کې د نصابونو د حد ټاکل ددې سیستم د عدالت په ترسره کولو یو دلیل دی.

۷- تاریخي مالیاتي سیستم: له معمول سره سم د عوایدو د مالیاتو په سیستمونو کې (د واقعي جنس مالیات) په اشخاصو مالیات او شخصي مالیات سره بېلېږي. په دې وروستیو کې د نویو انکشافی تمایلانو پر اساس د مالیاتو له یوه سیستم څخه د څرخلاو په دوران او په مصرف باندې د مالیاتو خبرې هم کېږي. د هېوادونو اوسني مالیاتي سیستمونه په زیاته اندازه مختلط شکلونه په گوته کوي، ځکه چې په دغو سیستمونو کې په مصرف باندې د مالیاتو د سیستمونو توکي، د څرخلاو په دوران کې مالیات او په خلکو باندې مالیات ډېر اهمیت لري. د مالیه گذارۍ د اساس د منځ ته راتلو تر وخته د مالیه له وس او قدرت سره سم د ۱۹ پېړۍ په دوهمه نیمايي کې په عوایدو باندې د مالیاتو سیستم مسلط و. په عوایدو د مالیاتو سیستم په صورت کې هغه اجناس چې د عوایدو منځ ته راوړونکي وو لکه ځمکه، کور، پانگه او نور وسایل یې له دې چې شخصي شرایط په پام کې ونیسي. د مالیه گذارۍ تابع گرځي.

د دا ډول مالیاتي سیستم غوره والی دادی چې له یوې خوا په شخصي ساحه کې نه داخلېږي او له بلې خوا مالیاتي مقاومتونو نه په زیاته اندازه ډډه کولای شي. پردې سربېره داچې د مالیه گذارۍ وړ موضوعات ښکاره او څرگنده دي، نو په خلکو د مالیاتي سیستم او په عوایدو د مالیاتو سیستم په راتلو

سره په تدریجی ډول خپل لومړنی اهمیت په زیاته اندازه له لاسه ورکړ.

په گونښي ملکونو کې پر خلکو د مالیاتي سیستم انکشاف په ډېر توپیر سره ترسره شوی دی، په خلکو د مالیاتي سیستم په صورت کې زماني عاید تثبیت کېږي، چې په مالیې مکلف شخص پورې اړه لري. د دا ډول مالیاتي سیستم لوی مشکل له یوې خوا د مالیاتي عاید په تعریف او له بلې خوا د مالیه گذارۍ وړ عاید په تثبیت کې قرار لري. د عاید له منبع سره سم د مالیې اخیستلو میتود مالیاتي تقلبات مشکل او حتی ناممکن گرځولي دي.

د دولتونو د مالي احتجاج د زیاتوالي پر اساس دولتونو د نورو مالیاتو غوښتنه هم وکړه چې پر دې اساس پر مؤسساتو مالیات منځ ته راغلل.

۸- معقول مالیاتي سیستم: د یوې تنظیم شوې مالیاتي مفکورې پر اساس یو معقول مالیاتي سیستم د اقتصادي او مالي سیاست د اهدافو له مخې بناء شوی دی. لکه څرنګه چې مالیاتي مفکورې د وخت په تېرېدو سره د تحولاتو تابع گرځېدلې دي له دې وجې اوس غیر معقولو مالیاتي سیستمونو ته ډېر انکشاف ورکړل شوی دی.

الف- د یوه معقول مالیاتي سیستم نه غوښتنې: د یوه معقول مالیاتي سیستم طرحه هغه وخت بریالی او امکان منونکې وي، چې د ملي اقتصاد د ځانګړو خصوصیاتو له قناعت بڼونکي شکل په هغه کې په پام کې ونیول شي. یو مالیاتي سیستم د ټاکلو اهدافو له مخې خپل جوړښت تنظیموي چې دغه اهداف؛ مالي هدف، د عاید د مجدد وېش هدف، د کانژانکتوري سیاست او د عوایدو د هدف سیاست، دا هر یو مالیاتي سیستم کېدای شي په یو یا څو پورتنیو اهدافو تنظیم شوی وي. له یوه مالیاتي سیستم څخه دا غوښتنه کېږي ترڅو هغه تأثیرات چې د مالیې یو ډول یې په اقتصاد واردوي باید د مالیاتو بل ډول له منځه یو نه وړل شي. پردې سربېره د یوه مالیاتي سیستم منفرد مالیات د اهدافو د تأمینېدو لپاره یو تر بله مطابقت وکړي او خپل تأثیرات په متقابل شکل بشپړوي.

ب- د یوې واحدې مالیې عدم کفایت: د یوه معقول مالیاتي سیستم د منځ ته راتګ په غرض په مکرر ډول هڅه شوې ترڅو واحده مالیه منځ ته راشي. لکه څرنګه چې فرانسوا کېني ددې دلیل پر اساس داسې غوښتنه وکړه چې زراعتي اجاره نیوونکي او تولیدوونکي د هېواد یوازینی تولیدوونکي طبقه ده. نو په دې وجه باید تر یوې واحدې مالیې لاندې ونیول شي.

لمپي: پر عوایدو مالیات په یوه مالیاتي سیستم کې د یوې مالیې په توګه وړاندې کړل.

پلکي: د پلورنې په دوران کې د مالیې لپاره د یوې مالیې اهمیت ته قایل شو. هغه نظرونه چې د یوې مالیې پر ضد شتون لري د واحدې مالیې د نواقصو په دلیل کې راوړي چې د واحدې مالیې تر ټولو مهم نوقص په دې ډول خلاصه کېږي.

۱. د واحدې مالیې په صورت کې د مالیې فشار ډېر زیات دی. په داسې حال کې چې د ګڼو مالیو په موجودیت کې خپل فشار په نورو مالیو د وېشلو په واسطه کموي.

عامه اقتصاد // 119

۲. د واحدې ماليې په شتون کې دا امکان کم وي ترڅو د ماليې د مکلفينو چې اوس په صنعتي هېوادونو کې په ځانگړي ډول په عوايدو باندې د مالياتو په هکله په پام کې کېږي په نظر کې ونيول شي.

۳. واحد ماليه په مشکل سره کولای شي چې خپل ځان د ډينامیک اقتصاد له شرايطو سره برابر کړي. نو ضرور گڼل کېږي ترڅو د مالياتي اهدافو د لوړولو لپاره په يوه مالياتي سيستم کې گڼ ماليات ترلاسه کړي.

ج- په يوه مالياتي سيستم کې د اهدافو تضاد: مالي هدف او د مالياتو د مجدد وېش کونکي هدف اقلأ دوه ډوله تضاد د يادولو دي. د ماليې د شتمنۍ مبلغ چې ماليه وربخښي او همدارنگه پر عوايدو د مالياتو درجه بندي چې د مجدد وېش د دلایلو له مخې مطلوب گڼل کېږي، د دولت د مالياتي عوايدو لپاره پام وړ کموالي سبب کېږي او په نتيجه کې مالي هدف زيانمنوي. نو دلته د اهدافو يو تضاد چې د اجتماعي سياست او مالي هدف ترمنځ راځي واقع کېږي.

همدارنگه د مالي سياست اهدافو او کانژانکتوري سياست ترمنځ هم تضاد راځي د مثال په توگه کله چې د ماليې پایې ته د کانژانکتوري سياست د دلایلو له مخې تغيير ورکړل شي نو په دې صورت کې د تصديو برآورد او تدابير د يوه نه منل کېدونکي اساس له مخې اطمینان ترسره کېږي. د هيله مندی تر تأثیر لاندې راځي د مثال په توگه د مالياتو د لوړولو په صورت کې د پانگونې فعاليتونه کمېږي او په نتيجه کې په پانگونه او د تصديو په توليد باندې ناوړه منفي اغېزې کوي چې ورسره د دولت عوايد کمېږي.

همدارنگه د کانژانکتوري سياست او د مجدد وېش په اهدافو کې له يو بل سره لوی توپير منځ ته راوړي. دلته داسې په گوته کېږي چې مجدد وېش د خلکو د حالت په ښه کولو کې چې حالت يې ډېر ټيټ وي، مجدد وېش چې د مخارجو او مصارفو په بهبود کې هڅه کوي، په لومړي سر کې له نورو ډولونو سره له توپير څخه رامنځ ته کېږي لکه په کانژانکتوري سياست کې هغه تأثيرات چې د خصوصي مصارفو په مالياتو باندې لگول کېږي، د نورو هغو په پرتله زيات وي د مثال په توگه په شتمنيو او ميراث ماليه لگول په دې ډول سياست کې منع شوی دی. په داسې حال کې چې دغه يو زيات شمېر پانگې دي چې زيات تخفيف ورته شوی دی، يعنې لوړو کسانو خپلو پانگو کې زيات تخفيف راوستی دی او په دې ترتيب سره د دوی وېش اهداف په خدمت رسوي.

۸- د مرکزي پلان اقتصاد مالياتي سيستم: د توليد د اکثرو وسايلو د دولتي کولو په نتيجه کې د

ټولني د محصولاتو لويه برخه مستقيماً د دولت پورې مربوطېږي.

د ټولنيز محصول وېش د نفوسو لپاره د دولت له لوري په ټاکل شوي عايد سره ترسره کېږي او نرخونه په منظم ډول د دولت لخوا تنظيمېږي. دولتي فعاليتونه د خپلې اړتيا وړ پولي وسايلو د محصولاتو د خرڅلاو او د دولت د اقتصادي پلانونو پر اساس لاس ته راوړي. د بېلگې په توگه غير

کمونیسټي هېوادونه ادارې غوندې او مکتبونه، توکي د خرڅلاو لپاره نه ټاکي. پردې اساس کمونیسټي هېوادونه اړ دي چې لازم پولي وسایل د خپلو مستخدمینو د معاش ورکولو په موخه یا د خپلو دولتي مامورینو د معاش او احتیاجاتو د رفع کولو لپاره د خلکو څخه په مالیه اخیستلو او یا په مستقیم ډول له دولتي مالیاتو څخه پوره کړي. په مالي کمونیسټي اقتصاد کې مستقیم مالیات له دولتي کار کوونکو څخه د دولتي عوایدو د ملا تیر په توګه رامنځ ته کېږي. (۹:۳۷۱)

دغه مالیات د دوه کانالي سیستم په بناء را منځ ته کېږي یا په بله وینا مالیات له دوه ځایونو څخه منځ ته راځي، یعنې له دولتي تصدیو او خدماتو (سوداګریز، ملي او تیاتر) څخه منځ ته راځي.

د مالیې د اساس معلومولو لپاره دولتي صنایع، د دولتي وسایلو تولیدونکي په پراخ ډول د مالیې له ورکولو څخه معافېږي. پر دغو دوو ډولونو سربېره یو بل ډول مالیه، پر ګټو مالیه وضع کول هم د یادولو وړ ده. له دې کبله کمونیسټي مالیات د دوه کانالي مالیاتو په نامه یادېږي. پر ګټو باندې مالیه وضع کول له ټولې ګټې څخه د مالیې بېلول د اقتصادي پلانونو او تدابیرو په پام کې نیولو سره اخیستل کېږي. په داسې حال کې چې خصوصي اقتصاد د ګټې اخیستنې د اقتصادي معاملې اساس ګڼي او د اقتصادي رهبرۍ پر اساس د امکان تر حده د اعظمي ګټې اخیستنې طریقه ښودل کېږي. په کمونیسټي اقتصاد کې د ګټې اخیستنې غوښتنه یو تقاضا ده چې په مرسته یې دولتي ارګانونه تقویه کېږي. د دولت د مالیې ډېره برخه باید د دوه کانالي مالیې پر اساس پوره شي.

د مالیې د کمونیسټي او غیر کمونیسټي اقتصاد ترمنځ توپیر په دې کې دی، چې په غیر کمونیسټي اقتصاد کې د خلکو عواید د بازار او په کمونیسټي اقتصاد کې د دولت لخوا ټاکل کېږي. (۵:۱۸۶)

څرنګه چې Hed Kamp هید کامپ یادونه کړې. په مالي کمونیسټي اقتصاد کې مالیه په قیمتونو باندې تأثیر نه کوي، بلکې لوړ قیمتونه مالیات معلوموي. د عوایدو د قیمت ټاکل د تولید تر اندازې پورې ټاکل کېږي. له دې ځایه معلومېږي چې د غیر کمونیسټي هېوادونو مالیات په غیر اجتماعي ډول تأثیر نه کوي، ځکه چې د مالیه ورکونکو تأثیرات د مصرف کوونکو موادو په ټاکلو او د مراعات کېدونکو قیمتونو وضع کول پکې ترسره کېږي.

لنډيز:

مالي سيستم د مالي مناسباتو مختلفې ساحې دي چې هر يو يې بېل خواص لري، چې د پولي ذخايرو په رامنځ ته کولو او همدارنگه له پولي ذخايرو څه د استفادې لپاره کار کوي او د مجدد ټولنيز توليد په پروسه کې مختلف رول ترسره کوي. په ځينو پرمختللو هېوادونو کې مالي سيستم د دولتي بودجې، محلي مالي چارو، خاصو دولتي ذخايرو او دولتي تصديو په مالي چارو کې دخيل وي. د مالي سيستم په جوړښت کې اساساً د يوه هېواد د مختلفو عايداتي منابعو راتولونه او د هغوی هېواد عايداتي سيستم جوړوي او همدارنگه له دغو پولي وسايلو څخه استفاده او يا د هغوی عايداتي توزيعي يا مصرفي منابعو پولي وسايلو برخې په يوه هېواد کې ښکاره کوي.

د مالي مديريت د مالي منابعو د رهبرۍ سيستم دی او يا هم مالي رهبري د پانگې د منابعو او مصارفو رهبري ده لکه په يوه شرکت کې چې د سهم لرونکو سهم زيات شي او يا په يو ټولنه او هېواد کې د ټولنيزې رفاه کچه لوړه کړی شي.

مالي بازارونه هغه بازارونه دي چې هلته د مالي وسايلو عرضه کوونکي، مالي وسايل عرضه کوي. تأمينوونکي مالي وسايل د مالي وسايلو تقاضا کوونکو ته او مصرف کوونکي د مالي منابعو راکړه ورکړه ترسره کوي.

مالي سيستم چې په يوه هېواد کې په يوه وخت کې د ټولو مالياتو ډولونو ته شامل دی، چې د هر اقتصادي نظام په پرتله د ټاکلو ځانگړتياوو لرونکی دی، چې په اسلامي اقتصاد کې جلا ځانگړتياوې لري.

تاريخي مالياتي سيستم، معقول مالياتي سيستم او د مرکزي پلان اقتصاد کې مالياتي سيستم کې د بېلابېلو ځانگړتياوو لرونکي دي.

پوښتنې:

۱. مالي سیستم تعریف کړئ؟
۲. مالي سیستم د کومو دوه خصوصیاتو لرونکی دی؟
۳. په پرمختللو هېوادونو کې مالي سیستم د کومو څانگو لرونکی دی؟
۴. د مالي سیستم جوړښت څرگند کړئ؟
۵. مالي مدیریت توضیح کړئ؟
۶. د مالي مدیریت اهداف کوم دي؟
۷. د مالیاتي سیستم مشخصات کوم دي؟
۸. د اسلامي مالیاتي سیستم مشخصات کوم دي توضیح یې کړئ؟
۹. تاریخي مالیاتي سیستم د کوم ډول مالیاتو لرونکی دی؟
۱۰. معقول مالیاتي سیستم څه ډول یو سیستم دی؟
۱۱. د واحدې مالیې نواقص کوم دي؟
۱۲. په مرکزي پلان اقتصادي نظام کې د دوه کاناله مالیاتي سیستم څه مفهوم افاده کوي؟

مأخذونه:

۱. اړخیکوت ا. ی. (۲۰۰۴) امور مالی پول وکرید (متن روسی). چاپ پروسپکت، ماسکو.
۲. با الیرو، ب. گ. (۱۹۹۰) امور مالی سرمایه داری (متن روسی). چاپ فیانس و ستاتیسٹیک، ماسکو.
۳. پی ریموند، نوو. (۱۳۸۵) مدیریت مالی جلد دوم (ترجمه علی جهانخانی). انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
۴. پی ریموند، نوو. (۱۳۸۵) مدیریت مالی جلد اول (ترجمه علی جهانخانی). دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.
۵. تفضلی، فریدون. (۱۳۸۵) تاریخ عقاید اقتصادی. نشر نی، تهران.
۶. صمیمی، جعفری. (۱۳۸۵) اقتصاد بخش عمومی (۱) چاپ مهر (قم)، تهران.
۷. فردوستون و یو جین بریگام. (۱۳۸۰) مدیریت مالی (ترجمه حسین عبده تبریزی). چاپ و صحافی دید آور، تهران.
۸. فردین. (۱۳۸۲). کلیات مدیریت مالی. انتشارات جنگل، تهران.
۹. لوشین. (۲۰۰۷) امور مالی دولت و شاروالی ها (متن روسی) اکونومپست، ماسکو.
۱۰. تالایی، مهدی. (۱۳۸۵) تجارت بین المللی و سیستم مالی. مؤسسه چاپ دانشگاه فردوسی، تهران.

اووم څپرکی

مالیات

مالیات د دولت د عوایدو اصلي منبع ده چې خپلې دندې د هغې په وسیله ترسره کوي. اقتصادي نظریات داسې څرگندوي چې په عامو شرایطو کې د دولت اقتصادي کړنې د اقتصادي مؤثریت د کمېدو سبب ګرځي، ځکه هغه عواید چې دولت یې له اقتصادي کړنو څخه ترلاسه کوي ډېر کم دي او په ځانګړي ډول د یو څو ډوله خدماتو او اجناسو د تولید سبب ګرځي او بس. ځکه چې د هغو ډلو ملاتړ چې لږ عاید لري دولت نه شي کولای چې د خپل ټولو عامه اجناسو او خدماتو قیمت وټاکي او خپل مصارف له دغو استفاده کوونکو څخه ترلاسه کړي. په هر حال د ځینو عمومي کالیو د قیمت ټاکنه هم ناممکنه او یا هم په ډېره لوړه بیه ترسره کېږي. نو ځکه د مالیاتي عوایدو برخه په مختلفو هېوادو نو کې له نورو عوایدو څخه په غالب ګومان زیاته ده. لکه څرنګه چې مالیات د اقتصادي سیاست د مهمو وسایلو له ډلې څخه دي او همدارنګه له عمده متغیراتو څخه دي، چې له مالیاتو څخه په استفادې نه یوازې د لوی اقتصاد په متحولینو لکه اقتصادي ودې، انفلاسیون، وزګارتیا او نورو باندې اغېزه کوي، بلکې ددې تر څنګ د منابعو تخصیص او د عوایدو په وېش باندې هم ډېر عمده تاثیر کوي.

له ناخالص ملي تولید څخه د مالیاتو ترلاسه کولو ونډه هم کولای شي چې په اقتصاد کې د مالیاتي سیاستونو د تاثیراتو یوه برخه ښکاره کړي. (۱:۱۲) په هر حال د مالیاتو هر ډول مقدار یا اساس چې دولت یې په پام کې لري دا ټول د تادیه کوونکو مالیات دي. نو ځکه مالیاتي سیاست ته د زیاتو خلکو پام ور اوښتی دی.

په دې څپرکي کې د مالیاتو په اصولو، د مالیاتي سیستم په قواعدو، د مالیاتو په انتقال، مالیاتي تعلق او د مالیاتو په نرخونو بحث شوی او په دې اړه لازم بحث ترسره شوی او په پای کې د موضوعاتو لنډیز، د پوښتنې او همدارنګه منابع او مأخذونه ورکړل شوي.

۱- د مالیاتو مفهوم او ماهیت:

د مالیاتو په اړه زیات شمېر تعریفونه وجود لري چې ځینې یې دلته ذکر کېږي. مالیات یوه لازمي ورکړه ده چې د دولت د مالي اساس د بیاوړتیا او د عامه رفاه د لوړوالي لپاره د کوم متقابل خدمت له ترسره کولو پرته یا له حکمي او حقيقي اشخاصو څخه د جنس له ارایې پرته د قانوني حکم له مخې اخیستل کېږي یا مالیات هغه مقدار پیسې دي چې د خلکو لخوا دولت ته ورکول کېږي ترڅو دولت د هغې په وسیله خپل کاري چارې تمويل کړي یا دولت ته د خلکو د عوایدو د یوې برخې انتقال دی. (۱:۳)

د اکسفورډ ډیکشنري مالیات داسې راپېژني: «مالیات یو ډول اجباري ونډې دي چې پر اشخاصو، شتمنیو، عوایدو، اجناسو او نورو شیانو باندې د دولت د مالي ملاتړ په خاطر له خلکو اخیستل کېږي».

د مالیاتو عام تعریف:

مالیات یو ډول اجباري ورکړې دي، چې دولت پرته له دې چې د هغې په مقابل کې خلکو ته یو خصوصي کار اجراء کړي د ټاکل شویو نورمونو او مقرراتو پر اساس یې له خلکو څخه ترلاسه کوي. نو پردې اساس مالیات د دولت د عوایدو اصلي منبع ده ترڅو د هغې په وسیله خپل کارونه ترسره کړي. کلاسیکانو مالیات یوازې د هغو عامه کارونو او دولتي دندو د مخارجو د جبران په خاطر منل ځکه دغه د دولت دندې او عامه کالي او خدمات د آزاد بازار د شتون او دوام لپاره ډېر اړین وو.

کېنز بیا په خپلو نظریاتو کې په اقتصادي چارو کې د دولت گډون ترڅو اقتصادي ثبات تأمین شي اقتصادي سیاست ته زیات اهمیت ورکړ یا په بله وینا د هغه په نظر مالیات نه یوازې داچې د عامه کالیو او خدماتو د مخارجو لپاره زیات اړین دي، بلکې د اقتصادي سیاستونو لپاره هم زیات مهم دي. په انفلاسیوني حالاتو کې کله چې د خلکو پر عوایدو مالیات زیات شي نو د هغوی د تصرف وړ عاید د کموالي سبب گرځي، چې ورسره د انفلاسیوني فشار هم کېدای شي، خو د رکود په حالت کې د مالیاتو کموالی کولای شي چې د تقاضا زیاتوالی له ځانه سره ولري. (۲: ۸۶)

مالیات یو ټاکلي مقدار پیسې دي چې د یوې ټاکلې فیصدې پر اساس پر عوایدو یا شتمنی باندې وضع کېږي یا په بله وینا مالیات هغې ورکړې دي چې دولت یې د خپلو مخارجو د تکافو په خاطر په مستقیم او یا غیر مستقیم ډول پرته له کوم مقابل کار څخه ترلاسه کوي چې دې تعریف ته په کتو مالیات درې ځانگړتیاوې لري. (۸: ۴۶)

الف- حتمي والی: چې په دې ارتباط کې مالیات هغه ورکړې دي چې د دولت له لوري وضع کېږي او اختیاري حالت لرونکي نه دي.

ب- د ماليې قطعي والی: دغه ځانگړتیا د دولتي پورونو خلاف ده. سره له دې چې استقراض هم د دولتي منابعو له ډلې څخه یوه مهمه منبع ده، د مالیاتو په ډول په ټاکلي وخت کې ورکړل شوې پیسې پور ورکونکي ته بېرته نه ورکول کېږي.

ج- له کوم عوض پرته: دا په دې معنا چې سره له دې چې مالیات دولت ته گټه رسوي، په مستقیم ډول هماغه شخص ته چې مالیه ورکوي هېڅ کوم عوض نه وکول کېږي.

۲- د مالیاتو اصول:

د مالیاتو مصرف د مؤثرو اهدافو ترسره کولو، عدالت او اخلاقو په برخه کې ترسره کېږي. نو ویلی شو چې د مالیاتو هغه برخه چې اخیستل کېږي د اهمیت لرونکې ده. د مالیاتو ډولونه او د هغوی د اخیستلو طریقه د پورته ذکر شویو درې اهدافو د اندازې په څرنگوالي باندې مؤثر دي. په عمل کې په هره اندازه مالیات د بېلابېلو طریقو په وسیله د ترلاسه کولو وړ دي. د مالیاتو د ترلاسه کولو طریقي او پر تولید، د استخدام پر کچې د عوایدو په نابرابري باندې د هغوی د ونډې بېلابېلې اغېزې لري او

عامه اقتصاد // 125

همدارنگه د خلکو په رویه او روش باندې زیات اغېز لري او سیاسي فرهنگ هم اغېزمن کوي او په اقتصادي متغیراتو کې په غیر مستقیم ډول دغه تأثیرات راڅرگند او منعکس کېږي.

هغه بنسټیز اصول چې پر اساس یې مالیات اخیستل کېږي چې په اسلام کې، اوسني او مخکني سیاسي فلاسفه، د لارښوونې لازم معلومات په دې برخه کې وړاندې کوي، چې دغه اصول د گټورتیا اصل او د ورکړې د وړتیا اصل دي. (۳: ۱۹۲)

الف- د گټورتیا اصل: د گټورتیا اصل په دې قضاوت بنا شوی چې هغه مختلف افراد چې له عامه کالیو او خدماتو څخه چې په کومه کچه گټه پورته کوي باید په هماغه کچه مالیات هم ورکړي او په خصوصي اجناسو باندې د هغوی د مصرف زیاتېدل هغوی دې ته هڅوي چې زیات مالیات ورکړي، ځکه په همدغو مصرف شویو اجناسو کې په خپله مالیات شامل دي او که چېرې له عامه کالیو څخه زیاته استفاده کوي په هماغه کچه باید زیات تادیات وکړي. مگر هغه منابع چې د دولت له کړنو او فعالیتونو څخه ترلاسه کېږي د مختلفو افرادو لپاره یو شان نه دي او د عامه کالیو ارزښت هم د مختلفو افرادو لپاره مختلف وي. نو په همدې دلیل د مالیاتو د ارزښت یا مقدار ټاکل چې هر فرد له کومو کالیو، څخه څومره گټه اخیستې ډېره ستونزمنه ده او همدارنگه له دولتي کړنو څخه گټه اخیستنه د مالیاتو په طریقي او ځای پورې هم متفاوته ده، په دې معنا چې د دولت له لوري مالیاتو ترلاسه کوي او د هغوی بېرته مصرفول هم د خلکو په غوښتنو پورې تړاو لري، یعنې کېدای شي مالیات له ټولو افرادو واخیستل شي خو د یوې سیمې د افرادو اړتیا زیاته او د بلې سیمې کمه وي.

د مالیاتو د ترلاسه کولو د گټورتوب د اصل پر اساس د دولت د مهمو وظایفو له ډلې څخه دي، چې په عین حال کې د خلکو د عوایدو ترمنځ نابرابري کموي او عدالت رامنځ ته کوي. په ډېرو وختونو کې د دولتي کالیو او خدماتو عرضه کول د نابرابرۍ د له منځه وړلو په موخه ترسره کېږي لکه تعلیم او عامه روغتیا.

ب- د ورکړې د وړتیا اصل: د ورکړې د وړتیا اصل داسې څرگندوي چې په هره اندازه چې څوک مالیات ورکوي په هماغه اندازه باید د هغوی شتمنی او عاید زیات شوی وي، په دې معنا چې هر څومره چې عاید لوړېږي نو مالیات هم ورسره لوړېږي. دغه اصل هم د فلسفې له انده، هم په نړۍ واله توگه او هم د اسلامي مالي احکامو له مخې دقیق ښکاري.

اسلام داسې یوه عقیده ده چې عدالت د خلکو فطري حق دی او همدارنگه دولت او خلک دې ته هڅوي او مکلفوي یې چې عدالت تأمین کړي او اسلامي احکام او اعتقادات هم همدې لوري ته هدایت کوي.

که چېرې ټولو خلکو یو شان بالقوه حق لرلی، یو شان قدرت یې لرلی، د ځمکې پر سر محدودې منابع به هم د دوی ترمنځ یو شان وېشل شوې وای. نو لکه څرنگه چې د دوی وس یو شان نه دی نو د هغوی بالفعل ونډه به هم یو شان نه وي. باید په یاد ولرو چې د ځمکې منابع محدودې دي که

چېرې یو ډله خلک په نسبي ډول محروم او غریب وي نو بله ډله به د خپل وس پر بنسټ د امکان تر حده زیات څه ترلاسه کوي. همدغه زیاته وړتیا د وړتیا لرونکو خلکو لپاره نوي مسئولیتونه راپیدا کوي. د ټولنې په اداره کې دغه یوه گډه ستونزه شتون لري. د خلکو اقتصادي پیاوړتیا ترڅو خپل اقتصادي حقوق په موجوده منابعو کې ترلاسه کړي، په درې ډوله شتمنیو باندې ولاړه ده ۱- ځمکه او نورې طبیعي منابع ۲- انساني شتمنی لکه د هغوی ځیرکتیا او جسمي توان ۳- مناسب سیاسي، ټولنیز، فرهنګي او اقتصادي ارګانونه. د خلکو مختلف عواید د هغوی د مختلفو قدرتونو له امله مختلف دي، په دې معنا چې هر څومره چې د هغوی جسمي او مالي قدرت زیات وي نو په ټولنه کې برخه یې هم په هماغه اندازه زیاته ده او برعکس. اسلامي مالي احکام هم مور هماغې پایلې ته رهنمائي کوي.

۱- ثابت اسلامي مالیات یعنی خمس او زکات، په هغو کسانو وضع کېږي چې له ټاکلې کچې څخه زیاته شتمني ولري او د هغوی د شتمنیو په زیاتېدو سره مالیات هم په هماغه کچه زیاتېږي.

۲- هغه افراد چې ثروت او عواید یې د نصاب حد ته ونه رسېږي (په زکات کې) او یا د هغوی عواید د هغوی د ژوند کورني لگښتونه پوره کولای نه شي (خمس) له مالیاتو څخه معاف دي.

۳- د زکات او خمس مصرفي موارد چې د هغه په وسیله عامه کالي او خدمات ترسره کېږي، په ډاگه کوي چې د مالیاتو ورکړه د کومې مستقیمې گټې له انازې سره مستقیمه رابطه نه لري. لکه څرنګه چې ناکافي عاید لرونکي، له عامه کالیو او خدماتو څخه گټه پورته کوي، خو مالیات نه ورکوي.

۴- د زکات او خمس مخارجو له مهمو برخو څخه د عاید د نابرابرۍ په راکمولو او د طبقاتو ترمنځ د فاصلې راکمولو په خاطر استفاده کېږي، چې په عمل کې له شتمنو څخه غریبو ته د عاید انتقال دی.

د ورکړې د وس اصل د گټورتوب له اصل څخه په زیاته کچه د عدالت په موضوع کې رول لوبوي او د عاید د بیا وېش مسئله تر خپل پوښتن لاندې راولي. په عین حال کې د گټورتوب اصل بیا د دولت د مخارجو د سیاست تر څنګ مالیات هم په پام کې نیسي او ډېر گټور او د اتکاء وړ هم دی. که چېرې د گټورتیا اصل په بشپړ ډول له پامه و غورځوو نو د ورکړې د وړتیا اصل ته نږدې کېږو، ځکه چې د ټولنیزو نهادونو د عوایدو د زیاتوالي یوازینی عامل دی او ددغو نهادونو په سمه توګه د فعالیتونو ترسره کول د عوایدو په زیاتوالي کې دخپل دی. نو هر څومره چې هغه افراد چې زیات عاید ترلاسه کوي دا په حقیقت کې له اجتماعي نهادونو او دولت څخه زیاته گټه ترلاسه کوي. په همدې اساس طبیعي ده چې د تولید په مخارجو کې هم زیاته برخه (د نهادونو کړنې او بقاء) په خپله غاړه واخلي لکه هماغسې چې د بازار په جوړښت کې داسې ویل کېږي، چې په هره کچه گټه ترلاسه کېږي. نو ورکړه هم باید زیاته شي ورکړه او گټه د یو بل لازم او ملزوم دي.

ج- د مالیاتو د ورکړې د وس معیارونه یا د مناسبو مالیاتي پایو مالیات:

عامه اقتصاد // 127

۱- مصرف د مالیاتو د مناسبې پایې په توګه: د مصارفو پر اساس د مالیاتو نظر مخکې له دې چې د آدم سمېت لخوا د اقتصاد علم معرفي شي موجوده و. توماس هابز انگلیسي فیلسوف په ۱۷ پېړۍ کې داسې نظر درلود، چې خلک باید په هغه اندازه مالیات ورکړي چې دوی یې مصرفوي نه د هغوی د عوایدو پر اساس. د هابز د بحث تر څنګ مور داسې ویلی شو چې د ژوند د رفاه زیاتېدل د مصارفو په زیاتوالي پورې اړه لري. همدارنګه فېشر د ۲۰ پېړۍ په لومړۍ نیمايي کې داسې څرګندوي چې پر عوایدو مالیات یو ډول مضاعف مالیات دي او د پانګې اچونې د انګېزې د کموالي سبب ګرځي. (۳: ۷۷)

۲- عاید د مناسب مالیاتي اساس په توګه: پر عوایدو باندې د مالیاتو د نظر پلویان داسې څرګندوي، چې مالیات باید د عوایدو د ترلاسه کولو پر امکاناتو باندې وضع شي. ددغه مالیاتي اساس پلویان معتقد دي چې پر عوایدو باندې مالیات د عوایدو د نوي او مناسب وېش سبب ګرځي. (۱۰: ۱۶۵)

۳- شتمني د مالیاتي اساس په توګه: ډېری پوهان په دې آند دي چې د اشخاصو مالي توان نه شو کولای چې د هغوی د یوه کال د عاید په توګه و ټاکو، بلکې د هغوی هغه ټوله شتمنی او شته چې دوی یې مالکان دي، د ورکړې د یوه ښه معیار په توګه پېژندلی شو. په بل اړخ کې پر شتمنی باندې د مالیاتو د وضع کولو مخالفین داسې څرګندوي چې شتمنی یو ډول پاته شوې سپما ده چې د مالیاتو او مصارفو له ورکړې څخه وروسته باقي پاته کېږي چې مالیات یې پخوا ورکړل شوي. نو ځکه پر شتمنی مالیات داسې یوه کړنه ده چې مالیات یې یو ځل ورکړل شوي او د دوهم ځل لپاره بیا ترې وضع کېږي. لکه څرنګه چې ویل کېږي چې د مناسبې مالیاتي پایې په اړه د نظر اختلاف موجود دی. دغه د نظر اختلاف په اصل کې د سپما او عوایدو د وېش په دوه موضوع ګانو کې د اقتصادپوهانو د نظر اختلاف دی. ښکاره ده چې په هغو شرایطو کې چې د یوې ټولنې د سپما اندازه په ټیټه کچه وي او مصرف کوونکي د خپل عاید کمه برخه سپما کوي. نو په مصرف مالیات ښه دي. په داسې حالت کې چې هلته د عوایدو او شتمنیو نابرابري موجوده وي نو مالیات پر عوایدو او شتمنیو باندې زیاتې اړتیا ور دی. په هر صورت په هغه حالت کې چې سپما زیاته پانګه اچونه له ځانه سره د ملي عاید زیاتوالی ولري او له ملي عاید سره د افرادو عواید هم لوړېږي. په دې وروستیو کلونو کې په مصرف باندې مالیات زیات دود شوي دي.

۳- د مالیاتي سیستم قواعد:

که چېرې د پورته ذکر شویو دوه اصولو پر اساس مالیات وضع او واخیستل شي، نو دا یو ډول د مالیاتو یو مقدار ترلاسه کول دي. د قواعدو رعایت کول ډېر اړین دي ترڅو یو مناسب مالیاتي سیستم رامنځ ته شي. په اصل کې غوره مالیاتي مدیریت هغه نه دی چې زیات مالیاتي عواید ترلاسه کړي.

دغه مسئله ډېره مهمه ده چې دغه عواید څه ډول باید ترلاسه شي، يعني د هغوی اغيز پر مالياتي عدالت، په دولت باندې د هغوی سياسي پایلې او همدارنگه د اقتصادي رفاه پر کچې باندې د مالياتو اغېزه هم زيات اهميت لري. په دې اړه لاندې مهم قواعد تر بحث لاندې نيسو. (۳:۱۹۸)

الف- مالياتي مؤثريت او عدالت: عموماً ماليات د دوه معيارونو پر اساس ارزيايي او وضع کېږي «د مؤثريت معيار The efficiency criterion او د عدالت يا برابری معيار (The equity criterion). د مؤثريت معيار په لاندې ډول څرگندېږي:

له خصوصي سکتور څخه عامه سکتور ته د منابعو انتقال او هلته ځای پرځای کول مختلف ماليات د بازار په اقتصاد کې مختلف خنډونه پيدا کوي. دغه خنډونه له زيانونو ارزښتمن پاريتو څخه له ځان ساتنې څخه ترڅو رفاه په يوه اقتصاد کې ترلاسه شي او يا د له لاسه وتلو مصارفو (deadweight lossoe) له وجې رامنځ ته کېږي.

کېدای شي چې له دغه مالياتي سيستم څخه چې يوه تاكلي مقدار عوامل په دولتي سکتور کې ځای پرځای کوي او يا هغه مصارف چې په ټولنه کې ترسره شوي راکمول وي. د مؤثريت معيار د ترسره شويو مصارفو د نسبت پر اساس چې پر يوه واحد باندې ترسره شوي او څومره ماليات پرې وضع شوي ارزيايي کوي. هغه ماليات چې د لاسه تللو يا ورک شويو مصارفو باندې په يوه اقتصاد کې کم تحمیل شي، په اقتصادي مفهوم سره زيات مؤثريت ولري.

د عدالت معيار بيا داسې دی چې تر مختلفو مالياتي سيستمونو لاندې څه ډول کولای شي چې مالياتي بار کم او همدارنگه هغه توليد چې ټولنه ترسره کوي څه ډول د ټولني ترمنځ وېش او تخصيص ورکړي. دغه فشار او بار د هغو مالياتو له وجې چې وضع شوي له دې سره سره او د هغو د انتقال شويو منابعو له ارزښت څخه رامنځ ته کېږي. د عدالت دوه ډوله مفاهيم موجود دي چې بايد له يوه بل څخه تفکيک شي. افقي عدالت (Horizontal equity) عمودي عدالت (Vertical equity)

ماليات هغه وخت د افقي عدالت جنبه لري چې له يو شان خلکو سره يو شان رفتار ولري. په دې معنا چې که چېرې دوه کسان له مالياتو څخه دمخه يو شان رفاه ولري نو د مالياتو له وضع کولو څخه وروسته هم بايد يو شان رفاه ولري. ددې لپاره چې د افقي عدالت له معيار څخه په هر مالياتي سيستم کې کار واخلو، هر شخص بايد ددې وس ولري چې په ښکاره ډول يې مشخص کړي چې په کوم وخت کې دوه کسان د رفاه يو شان کچې لري يا په بله وينا له افقي عدالت څخه هدف دادی ترڅو هغه خلک راپيدا کړو چې يو شان عواید او شرايط ولري او عمودي معيار بيا داسې دی چې مالياتي سيستم بايد له هغو خلکو سره څه ډول رفتار وکړي چې د رفاه مختلفې کچې لري. ددې ارزول چې يو مالياتي سيستم تر کومې اندازې پورې عمودي عدالت لرونکی دی، هر شخص بايد په دې پوه شي چې له مختلفو خلکو سره چې د رفاه مختلفې کچې لري بايد څه ډول رفتار وکړي يا په بله وينا د خلکو په مطلوبيت کې په نسبي ډول کمښت چې مطلوبيت يې مختلف دی، څومره دی. ددې پوښتنې د

عامه اقتصاد // 129

خوابولو لپاره لازمه ده چې د فردي مطلوبیت ترمنځ باید یو مقایسه رامنځ ته شي او دا یو ډول (د ارزښت قضاوت) دی یا په بله وینا عمودي عدالت د توان پر اساس د تادیې اصل دی. دا په دې معنا چې په هره اندازه چې د مالیه مودي شتمني زیاته وي نو باید په هماغه اندازه مالیات هم زیات ورکړي چې دغه شکل د ورکړې کېدای شي چې صعودي، ثابت او یا نزولي وي.

ب- د مالیه ورکونکو د رضایت راجلبول: مالیات له مؤلډو قوتونو څخه اخیستل کېږي. هغه کسان چې تولید یې له خپلو اړتیاوو څخه لوړ وي او په همدې دلیل سره کولای شي چې له دغې زیاتې برخې څخه یوه برخه تادیه کړي (د مالیاتو په ډول) ترڅو د دولت او همدارنگه د عمومي کالیو او خدماتو بقاء تضمین کړي.

د مالیه ورکونکو د رضایت راجلبول هغه وسیله ده چې د هغې په وسیله کېدای شي چې پر دولت او مالیاتي سازمانونو باندې د هغوی باور زیات شي. دغه اعتماد او اطمینان د مالیاتو د تشخیص او ترلاسه کولو او همدارنگه شکایتونو ته درسېدو لپاره یوه مؤثره لاره ده. لکه څنگه چې د مالیاتو په ورکړه کې صداقت مالیات نور هم تحکیموي. د مالیاتو تشخیص آسانه کوي او د مالیاتو د ترلاسه کولو مصارف هم راکموي. دغه مثبتې نښې کولای شي چې د مالیاتي چارو اداري مصارف هم راکم کړي. د مالیه ورکونکو رضایت مالیاتو ته د هغوی لېوالتیا نوره هم قوي کوي او همدارنگه د مالیاتو د اندازې، یعنې هغه چې ترلاسه شوي او هغه مالیات چې د ترلاسه کولو امکان یې زیات دی لوړېږي. د مالیاتي سیستم د مدیریت سموالی د اندازې لوړوالی ښيي او همدارنگه د مالیه ورکونکو د لېوالتیا د زیاتوالي او همدارنگه له مالیاتو څخه د تېښتې او لرې والي د کموالي سبب ګرځي.

ج- د مدیریت سموالی او مؤثریت او مالیاتي سازمان:

مالیاتي سیستم پنځه ارکان لري:

۱. مالیه ورکونکي
۲. مالیه اخیستونکي
۳. مالیاتي قوانین او مقررات
۴. مالیاتي مدیریت
۵. فرهنگ او هغه علاقه چې مالیه ورکونکي او حکومت (مالیه اخیستونکي) چې یو له بل سره یې تړي. په هره اندازه چې مالیاتي قوانین ساده او مدیریت متعهد، متخصص، حکومت مشروع او په قانون باندې د خلکو باور ډېر وي، قانون جوړونکي او د هغوی تطبیق کوونکي قوي وي مالیاتي سیستم به په هماغه کچه مؤثر وي. د مالیاتي مدیریت اهمیت په وروستیو لسیزو کې په زیاته کچه ښکاره شوی. که چېرې خلک حکومت مشروع وګڼي، هغه په خدمت کولو کې مؤثر وګڼي یا په بله وینا هغه د خلکو او عادلانه وګڼي او همدارنگه په خپله خلک متعهد او متدین وي، زیاته لېوالتیا ښکاره کوي او مالیاتي لږوالی او مالیاتي تېښته راکموي.

۴- د مالیاتو انتقال:

الف- د مالیاتو د انتقال مفهوم او اهمیت: د مالیاتو وضع کول په اصل کې د خصوصي منابعو د یوې برخې انتقال دی. دولتي سکتور او همدارنگه دولتي بودجې ته چې د مالیاتي بار سبب گرځي چې کولای شو په دوه برخو یې ووېشو؛ پولې بار (monetary burden) واقعي بار (real burden). پولې بار: پولې بار په اصل کې یوه اندازه پیسې دي چې د یوه مکلف شخص په وسیله د مالیاتو په ډول ورکول کېږي.

واقعي بار یا د مالیاتو نهایی بار: هغه بار دی چې یو شخص مخکې ورکړی وي نو بیا په هغه باندې نه وضع کېږي.

په اکثر وختونو کې کېدای شي چې د مالیاتو لومړي تادیه کوونکي (پولې بار) او د مالیاتو نهایی تادیه کوونکي (واقعي بار) جلا اشخاص وي. په دې حالت کې داسې ویل کېږي چې مالیات انتقال شوي دي. نو له دې څخه داسې څرگندېږي چې د مالیاتو انتقال په اصل کې د پیسو انتقال په اصل کې نورو ته د پیسو د انتقال جریان دی.

یوه تر ټولو مهمه موضوع د مالیاتي سیاستونو اغېز دی. ټول هغه اشخاص چې د مالیاتو نهایی او واقعي ورکوونکي دي باید تشخیص شي، یعنې نه یوازې دا چې لومړني تادیه کوونکي مشخص شي، بلکې باید د مالیاتو د انتقال امکانات نورو ته او همدارنگه د احتمالي او واقعي مالیاتو ورکوونکي باید معلوم شي. ځکه که چېرې د مالیاتو د انتقال موضوع تشخیص نه شي، نو د لومړني تادیه کوونکي او نهایی یا واقعي تادیه کوونکي مالیات به یو شان وي او دا عدالت نه دی. د بېلگې په توګه، شرکتونه باید د قانون پر اساس مالیات ورکړي. دغه قانوني بار د هغوی پر غاړه دی، خو لکه څرنگه چې دغه شرکتونه حقوقي شخصیتونه دي، نو په همدې اساس هغه اشخاص یا کورنۍ چې ددغو شرکتونو خاوندان دي د مالیاتو دغه بار چې د شرکت پر عوایدو باندې وضع کېږي، کنه. دغه مالیات به له نامساعد اقتصادي حالت سره مخ شي. همدارنگه که د مالیاتو له وضع څخه وروسته شرکتونه مجبور شي، چې خپلو سهم لرونکو باندې خپله ګټه د ورکړل شویو مالیاتو په اندازه کمه کړي. نو دغه به پر سهمدارانو یو دروند بار وي. کله بیا شرکتونه له خپلو مزدورانو څخه دغه مالیات اخلي، یعنې د هغوی له معاش څخه د مالیاتو په کچه پیسې راکموي. نو پر دې اساس په شرکتونو باندې د مالیاتو له وضع کولو څخه چې دغه بار رامنځ ته شوی په اصل کې پر مزدورانو وضع کېږي.

درېیم حالت هم شتون لري. هغه داسې چې شرکتونه کولای شي چې په هغه اندازه یې چې مالیات ورکړي، د خپلو اجناسو او خدماتو قیمتونه لوړ کړي. نو په دې صورت کې اصلاً د مالیاتو بار په مصرف کوونکو باندې تحمیل شوي دي. د عمومي اقتصاد په برخه کې چې کله مالیات د تولید د عواملو په خاوندانو لکه کاریګرو، د خامو موادو عرضه کوونکو او نورو ته انتقال شي. داسې ویل کېږي چې مالیات مخکینو عواملو ته انتقال شوي دیاو ددې پړعکس کله چې د اجناسو قیمتونه په زیاتوالي

عامه اقتصاد // 131

سره وروستي پړاو او په نهايت کې مصرف کوونکو ته انتقال شي، ويل کېږي چې ماليات وروستيو عواملو ته انتقال شوي دي، يعنې د مالياتو يو مخکنی انتقال او بل د مالياتو وروستی انتقال د مالياتو د انتقال دوه مختلف شکلونه بلل کېږي. که چېرې د مالياتو په تحليل او بررسۍ کې وروستيو تأثيراتو ته پام ونه شي او يوازې يو حالت ته پام وشي، يعنې مخکنيو حالاتو ته پام وشي نو دې ډول بررسۍ ته د جزئي تعادل تحليل ويل کېږي يا په بله وينا په دا ډول تحليل کې يوازې دا تحليل کوي چې ماليات څه ډول وضع شي او د هغوی وروستيو تأثيراتو ته پام نه کېږي. بايد پام وشي چې د مالياتو نهائي انعکاس نه شو کولای چې د جزئي تعادل د تحليل پر اساس بررسي کړو د مثال په توگه لکه څرنگه چې د شرکتونو خاوندان د زيات عايد لرونکي دي او کاريگر د کمو عايدو لرونکي دي. که چېرې ماليات د شرکتونو له خاوندانو څخه کاريگرو ته انتقال شي نو د عايدو وېش به په يوه اقتصاد کې تر ډېر تأثير لاندې راولي.

همدارنگه دې ته په پام سره چې زيات عايد لرونکې ډلې، د کم عايد لرونکو ډلو په پرتله مختلف کالي پېري. پورتنی ماليات ددغه ډول کاليو د توليد او تقاضا په طريقو او نورو مسايلو باندې هم اغېز کوي. سربېره پردې د هغو تأثيراتو کومه بررسي چې د مالياتو د تغيير او وضع کولو څخه سرچينه اخلي يو مغلق او پيچلی کار دی. د عمومي تعادل په حالت کې د رومبنيو آثارو سربېره د مالياتو دوهمو او اوږد مهاله آثارو ته هم پام کېږي يا په بله وينا په دې ډول تحليل کې د مالياتو تأثير او د هغه انتقال د عايد پر وېش، د توليد قېمت او نورو باندې تجزيه او تحليل کېږي.

ب- د مالياتو د انتقال مؤثر عوامل:

د مالياتو انتقال د عامه اقتصاد يو له اړينو موضوعاتو څخه دی. د مالياتو په انتقال کې ډېر زيات فکتورونه دخيل دي، چې د نظر وړ مالياتي سيستم مشخصاتو ته په پام سره به متفاوت وي، چې دلته ددغو فکتورونو يوه برخه تر بحث لاندې نيسو.

۱- د مالياتو مقدار: هرڅومره چې د مالياتو مقدار زيات وي، د مالياتو د انتقال انگېزه زياتوالی پيدا کوي او څرنگه چې د مالياتو مقدار يو کوچنی عدد او د پام وړ نه وي د مالياتو انتقال نسبتاً په لږه اندازه تر پاملرنې لاندې نيسي.

۲- په مالياتي سيستم اعتقاد: د مالياتو او د هغه د انتقال يو له مهمو مسايلو څخه د مالياتو او د هغه د اهدافو په تړاو د وگړو عمومي فرهنگ او عقیده ده، چې د اخلاقو او مالياتي ذهنيت په نوم هم يادېږي. څرنگه چې وگړي د مالياتو پرداخت يوه دنده وبولي او له دغې لارې و غواړي د عمومي کاليو او خدماتو په مالي تأمين کې چې د دولت له خوا وړاندي کېږي ځان شريک وبولي. د مالياتو د انتقال انگېزه به په پام کې ونه نيسي. بالمقابل په دې چې د مالياتو ورکړه په واقعيت کې يو دروند بار بلل کېږي افراد د نسبتاً کم بار د زغملو په موخه هڅه او هاندکوي چې د امکان په

صورت کې خپل ماليات نورو ته انتقال کړي.

۳- د مالياتو ډول: د مالياتو انتقال د مالياتو په ډول پورې تړاو لري د مثال په ډول معمولاً د مستقيمو مالياتو انتقال (لکه د اشخاصو پر عايد ماليات) د غيرمستقيمو مالياتو لکه د خرڅلاو مالياتو او د اضافي ارزښت له مالياتو څخه مشکل دی. ځکه د دالتون په قول قېمت د موتور په حقيقت کې د مالياتوانتقال دی. پردې اساس غير مستقيم ماليات د قېمت د زياتوالي د امکان له امله کېدای شي د توليدونکو له خوا مصرف کوونکو ته منتقل شي. په خرڅلاو د مالياتو د مثال لپاره په دقيق ډول په ځانگړي صورت محاسبه کېږي او د کاليو د خرڅلاو پر مهال د هغوی د پېرودلو په فکتور باندې مشتريان اضافه کېږي.

پردې اساس ددې ډول مالياتو انتقال پېرودونکو ته حتمي دی. همدارنگه پر اضافي ارزښت د مالياتو په برخه کې مصرف کوونکو هم دغه ماليات د کاليو او خدماتو د قېمت د يوې برخې په توگه بللي دي، د هغه بار پورته کوي. پردې اساس هرکله چې دغه ماليات په ټولو کاليو او خدماتو کې شامل شي، په دې صورت کې له يوې خوا نزولي ماليات بلل کېږي، ځکه د کم عايد لرونکې ډلې ونډه له دغو مالياتو څخه په يوه نسبت زياتېږي. له بلې خوا د مختلفو کاليو او خدماتو د قېمت په لوړېدو سره ممکن دغه ماليات په ناخالص ملي توليد کې د مصرفي مخارجو د ونډې د زياتوالي او د انفلاسيون د پيدا کېدو لامل وگرځي. په ټاکلي وضعيت کې له مالياتو څخه پيدا کېدونکي عوارض به د هغه له ډول او مېنا سره يوه نژدې اړيکه ولري. د مثال په توگه هغه ډول چې وښه وي او د سړي سر مالياتو تاثير د توليد په هر واحد باندې، د انتقال له پلوه په سود باندې ماليات، د توليدوونکي لپاره چې د انحصاري وضعيت په فرض کولو سره فعاليت کوي، متفاوت به وي.

۴- د عرضې او تقاضا ارتجاعيت: په مختلفو کاليو باندې د مالياتو د انتقال له ډېرو مهمو عواملو څخه دغو کاليو ته د هغوی د قېمت په پرتله د عرضې او تقاضا ارتجاعيت مسئله ده. د مثال په توگه هماغه ډول چې وښه وي او کله چې د کاليو لپاره تقاضا ارتجاعي وي، په دې صورت کې د مالياتو کامل انتقال مصرف کوونکو ته ممکن نه دی او که چېرې تقاضا د کاليو لپاره غير ارتجاعي وي توليدوونکي په آسانۍ سره کولای شي په دغو کاليو باندې وضع شوي ماليات مصرف کوونکو ته انتقال کړي. همدارنگه که چېرې د کاليو عرضه غير ارتجاعي وي، د مالياتو زيات بار د توليدوونکو پر اوږو بارېږي او برعکس کله چې د کاليو عرضه ارتجاعي وي، توليدوونکي به د عرضې د کمولو له لارې د مالياتو له وضع کولو وروسته وتوانېږي چې د مالياتو بار د کاليو د قېمت په لوړولو سره مصرف کوونکو ته منتقل کړي. همدارنگه پر حقوقو او مزد باندې د مالياتو په برخه کې هم بايد پام وشي، نور ارتجاعيتونه لکه د قېمت په نسبت د توليد د عواملو ارتجاعيت، همدارنگه د توليد د عواملو قايم مقام ارتجاعيت هم د مالياتو د عوارضو او انتقال په بررسي کې ټاکونکي نقش ترسره کوي.

عامه اقتصاد // 133

۵- **زمانی دوره:** په دې فرض کولو سره چې د تولید ځینې عوامل ثابت دي، د کالیو عرضه به هم ثابت وي. په نتیجه کې به د مالیاتو د بار انتقال په لنډمهال کې له مشکلاتو سره مخ شي. په مقابل کې په اوږدمهال کې په تولید کې د زیاتې انعطاف پذیری امکان ته په پام سره په مختلفو کالیو باندې د مالیاتو انتقال نسبتاً آسانه ترسره کېږي.

۶- **د بازار جوړښت:** هرکله چې په کالیو باندې مالیات په تولیدونکي باندې چې په یوه رقابتي بازار کې فعالیت کوي وضع شي، قادر نه دی چې لږ تر لږه په لنډمهال کې مالیات مصرف کوونکي ته انتقال کړي. ځکه د تقاضا منځني د ټولو تولیدوونکو لپاره په دې بازار کې کاملاً ارتجاعي ده. پردې اساس هرکله چې تولیدوونکي وغواړي د کالیو قیمت لوړ کړي ترڅو وتوانېږي خپل مالیاتي بار مصرف کوونکو ته انتقال کړي، ممکن د خپلو تولیداتو لپاره د تقاضا له کمښت سره مخ شي. په نتیجه کې به د پام وړ زیان گالونکی شي. په داسې حال کې چې په رقابتي بازار کې د عرضې او تقاضا ارتجاعیت مختلفو شرایطو ته په پام سره، دا امکان وجود لري چې مالیات په اوږدمهال کې مصرف کوونکو ته انتقالېږي. همدارنگه په انحصاري حالت کې، تولیدوونکي د خپل تولید او کالیو د خرڅلاو قیمت په تغییر سره کولای شي په آسانۍ سره د خپلو مالیاتو بار مصرف کوونکي ته انتقال کړي.

۷- **جغرافیایي سیمه:** هرکله چې مالیات په مختلفو کالیو باندې په یوه محدوده جغرافیایي سیمه کې وضع شي او نورې سیمې په مالیاتو کې شاملې نه شي، په دې صورت کې ددې ډول مالیاتو د انتقال امکان مصرف کوونکو او تولیدوونکو ته مشکل دی. ځکه هغه کولای شي د مالیاتو غیر شاملو سیمو ته په مراجعه کولو سره خپل مالیاتي بار راکم کړي.

۸- **اقتصادي سیاستونه:** د دولت مختلف اقتصادي سیاستونه لکه د قیمتونو او د لاس اجورو د کنټرول سیاستونه، او که د دولت مختلف قوانین په بریالیتوب سره ترسره شي، وبه توانېږي چې د پام وړ شکل سره د مالیاتو له انتقال څخه مخنیوی وکړي.

۹- **مالیاتي تعلق:** د مالیاتي تعلق مطالعه ددې مطلب د روښانه کولو لپاره یوه هڅه ده چې څوک مالیات ورکوي. دغه تحلیل د ټولو اقتصادي تحلیلونو په څېر هڅه کوي ترڅو توضیح کړي چې منابع څه نمونه او څه ډول تخصیص پیدا کوي او یا د مالیاتو په نه شتون کې د عوایدو وېش او سوکالی باید څه ډول وي. د مختلفو مالیاتو د تعلق په اړوند ترسره شوې وړاندوینې زیاتره پردې فرضیې انکاء لري چې اقتصاد څه ډول عمل کوي. ددې موضوع په اړوند د اقتصادپوهانو ترمنځ اختلاف او تضاد وجود لري او د مالیاتي تعلق مطالعه په هغه اندازه چې اقتصادي تیوري گانو پراختیا پیدا کړې ده، پراخوالی موندلی. له هغه ځایه چې د مالیاتو وضع په اقتصاد کې نسبي قیمتونه متاثره کوي، پردې اساس د ایجاد شویو قواوو د منابعو په تخصیص او قیمتونو کې د تغییراتو لامل ګرځي. منل شوې ده چې فرد، کورنۍ او یا اقتصادي واحد باید قانوناً مالیات ورکړي.

لږوماً داسې فرد نشته چې ماليه ورکوي او د هغه بار گالي. کېدای شي ماليات د قیمت د تغییر له لارې کورنۍ او یا کوم بل اقتصادي واحد ته انتقال شي مثلاً شرکت باید پر عاید ماليات ورکړي، د مالیاتو قانوني تعلق وگالي. په دې توگه ټوله ماليه د شرکت لخوا ورکول کېږي. هرکله چې دغه شرکت د مالیاتو یوه برخه د خپل محصول لپاره په نسبتاً لوړو قیمتونو سره مصرف کوونکو ته انتقال کړي، په دې صورت کې ویل کېږي چې شرکت څومره ماليات د قیمت له لارې مصرف کوونکي ته انتقال کړي دي. پردې اساس د مالیاتو نهائی تعلق هم پر مصرف کوونکي دی او هم پر اقتصادي واحد. کېدای شي چې په هغه وخت کې شرکت په نسبتاً لږې ورکړې سره یو څه مالیات له نورو عواملو سره د کار قوې ته انتقال کړي.

د تولید په عواملو یا په کالیو د مالیاتو د مشخص تغییر پر اساس ممکن د تولید د عواملو په قیمت کې د قیمتونو د کارکرد د سیستم له لارې تغییر راوړي. هغه تحلیل چې په هغه کې هڅه کېږي ترڅو پر ټولو قیمتونو د مالیاتو د تغییر اغیز وښيي د (کلي تعادل د تحلیل) په نوم یادېږي. که چېرې په نورو ځایونو کې د مالیاتو تأثیر کم وي. غالباً کافي ده یوازې په بازار کې وضع شوي د مالیاتو د تغییر اغېز ته پام وکړو. د مالیاتو د تغییر د اولیه او کلي اغېز تحلیل په مالیاتو کې د شاملو کالیو پر بازار د (جزئي تعادل د تحلیل) په نوم یادېږي. (۹: ۱۲۲)

الف- د مالیاتي تعلق ډولونه:

۱. قانوني تعلق، اقتصادي تعلق او د مالیاتو انتقال: د مالیاتو ورکړه داوطلبانه نه ده، بلکې د مالیاتي انواعو ورکړه چې قانوناً تصویب شوه ده، اجباري اړخ لري. که څه هم په نهایت کې مالیاتي قانون د ټولنې د تمایل منعکس کوونکی دی، لېکن کله چې تصویب شو د ټولنې وگړي د هغې دنه ورکړې او یانورو ته د هغې د انتقال میلان پیدا کوي. دغې موضوع ته په پام سره چې څوک واقعاً مالیات ورکوي، باید د قانوني تعلق نه پرته، یعنې له یوه فرد پرته چې قانوناً مالیات په هغې پورې تعلق نیسي پام وشي. په هر حال په دې موقع کې باید دوه نقطو ته پام وشي: لومړی دا چې افراد باید ټول مالیاتي مصارف تحمل کړي، که څه هم ممکن له اقتصادي واحدونو مالیات ترلاسه شي اما په نهایت کې افراد باید مالیاتي بار د هغه ظرفیت او موقعیت ته په پام سره د اقتصادي واحدونو د صاحبانو په توگه کار کوونکي او مصرف کوونکي تحمل کړي. دوهم دا چې ممکن د مالیاتو نهائی وېش له هغه څه متفاوت وي چې قانون د افرادو او اقتصادي واحدونو لپاره په پام کې نیولی دی. پر اقتصادي واحدونو سربېره افراد د خپل پېر او پلور په تعدیل سره د نورو پر موقعیت اغېز کوي.

ممکن قانون گذار له دې موضوع څخه خبر وي مثلاً پر غیر الکولي مشروباتو باندې د مالیاتو د وضع کولو پر مهال له تولیدوونکو څخه قانوناً مالیات اخیستل کېږي، خو قانون گذار مصرف کوونکو ته د هغې له انتقال څخه خبر دی.

عامه اقتصاد // 135

که چیرې د مالیاتو د ترلاسه کولو موخه په خپله له تولیدوونکي څخه وای، قانون گذار د اقتصادي واحد پر گټو مالیات وضع کول. په هر حال د مالیاتو د حصول د سهولت اصل ته په پام سره تولیدوونکي د مالیاتو د ترلاسه کولو لپاره په پام کې دي. پردې اساس د مالیاتي فشار د وېش دقیق تعین د اقتصادي تعدیل تحلیل ته ضرورت لري یا په بله وینا د مالیاتو انتقال د مالیاتو له لومړني برخورد څخه هغه څوک چې قانوناً باید مالیات ورکړي د مالیاتو نهایی برخورد نقطې ته څوک چې له اقتصادي پلوه مالیات ورکوي معمولاً د مالیاتو انتقال وایي.

منل شوې ده چې باید د مالیاتو وېش ته د هغه له انتقال نه وروسته هم پام وشي. که چیرې داسې هوډ په منځ کې وي چې قانون گذار باید یو داسې فورمول او میتود چې د مالیاتي تعلق رضایت بڅبونکې پایلې منعکس کوونکی وي، ترلاس لاندې ونیسي. قانون گذار باید په کلي ډول د عاید په وېش باندې د مالیاتو د وضع کولو د اثراتو په مطالعې او بررسی سره د مالیاتو اقتصادي تعلق ته په پام سره د مالیاتو په تصویب اقدام وکړي. البته د مالیاتو د اقتصادي تعلق ټاکل حتی د اقتصادپوهانو لپاره ساده کار نه دی. که څه هم ممکن قانون گذار د دولت په واسطه زیات پام د مالیاتو د اندازې ترلاسه کولو ته ولري، خو په کلي ډول تمه لري چې د هر مالیاتي قانون د تصویب پر وړاندې د مالیاتو د وېش پر اړخونو باندې کافي علمي او عملي مطالعه او بررسی ترسره شي.

۲- د مخارجو تعلق: همدارنگه ممکن د دولت د مخارجو برنامه د خصوصي برخې د عاید او رفاه توزیع ته تغییر ورکړي. د هغه دلیل کېدای شي داسې وي چې د دولتي برخې په بودجه کې ټول منعکس شوي دولتي خدمات ممکن د ټولني د افرادو په منځ کې همغږي او یو شان منافع ایجاد نه کړي. د همېشني زده کړې دېبلگې لپاره زیاتو ماشومانو لرونکو کورنیو ته د کمو ماشومانو لرونکو کورنیو په نسبت زیاته گټه رسوي. همدارنگه د دولت انتقالي ورکړې د فقیر او بې وسه وگړو د تصرف وړ عاید د نورو ډلو د عاید د کموالي په مقایسه زیاتوي. په هر حال دې ته په پام سره چې نه شو کولای د ټولني ټولو افرادو ته د دولتي خدماتو مستقیمې منافع اندازه کړو، له دې امله د مستقیم مجدد وېش د اثراتو معلومول او مشخص کول له دولتي مخارجو نه ډېر ممکن نه دی. دغه اشکال له دې امر سرچینه اخلي چې دولتي خدمات لکه دولتي مدارس، امنیت، د پولیسو خدمات چې په ډله ییز شکل ترې کار اخیستل کېږي، نه شو کولای اندازه کړو. پردې سربېره دولتي مخارج هم د مشابه عاید په وېش باندې هغه څه چې په مالیاتو کې مطرح کېږي اثرات لري.

ټول دولتي فعالیتونه خاصاً په عمومي بودجه کې د تولید پر عواملو خاصه تقاضا لري، چې هغه هم په خپل وار سره د خصوصي برخې د لاسرسي وړ تولید عواملو او د کالیو نسبي قیمت ته تغییر ورکړي. له عمومي بودجې څخه پیدا کېدونکې ځانگړې تقاضا د اقتصاد په قلمرو کې په عرضه او تقاضا باندې دوهمي اثرات لري. له دې امله د کالیو د نسبي قیمت د زیات تغییر سبب کېږي مثلاً که دولت د ملي دفاع د خدماتو په برخه کې زیات مقدار فولادو ته اړتیا ولري د فولادو قیمت زیاتېږي او په نتیجه کې

تولید شوي کالي د فولادو په پرتله قیمتته تمامېري او د دا ډول محصولاتو مصرف کوونکي په خپل واقعي عاید کې د کموالي احساس کوي یا که چېرې دولتي فعالیتونه د خصوصي برخې په پرتله د کار زیاتې قوې ته اړتیا ولري، دولتي مخارج د کار قوې قیمت ته د تولید د نورو عواملو په پرتله زیاتوي او د کاریگرو د واقعي عاید زیاتېدل به د تولید د نورو عواملو د مالکانو په نسبت له ځان سره ولري.

۳- د تعلق نور مفاهیم: اړینه ده چې په اقتصاد کې د کورنیو په منځ کې د رفاه او عاید په وېش کې د دولت د فعالیتونو د رول په هکله سم او دقیق اطلاعات ولرو.

له هغه ځایه چې د هرې کورنۍ رفاه د هغې په واقعي عاید پورې اړه لري، ممکن په واقعي عاید کې تغییرات اندازه شي. د عاید په وېش باندې د مخارجو سیاستونه او د پېشنهاد شویو مالیاتو د اټکل اثر کولای شي د دولت د فعالیتونو د ماهیت په اړوند خلکو ته ښه پراخ نظر ورکړي.

د طبیعت، دولتي مخارجو او مالیاتي سیاستونو کمی اټکل اجازه ورکوي، چې افراد دولت ته د خپلو ورکړو واقعي مخارج او هغه خالصه گټه چې د دولت له خدماتو څخه یې لاس ته راوړي، له یو بل سره مقایسه کړي. په هر حال که څه هم مخارج باید د عاید د وېش په تعلق کې په پام کې ونیول شي، خو د عرف پر بناء په تعلق پورې مربوط مسايل، مالیاتو ته په پام سره ترسره کوي. «د مالیاتو مطلق تعلق، تفاضلي تعلق او بودجوي تعلق» نور مفاهیم دي چې د مالیاتو د تعلق په مسئله کې ورته پام کوي.

الف- د مالیاتو مطلق تعلق: د توزیعي اثر د څېړنې یوه طریقه ده. د دولتي مخارجو په ثابت فرض کولو سره د خاصو مالیاتو وضع کول دي. په دې معنا چې د مالیاتي عاید زیاتېدل په مخارجو کې د تغییر یا له جبراني تغییر پرته په هم مهاله ډول په نورو مالیاتو کې په پام کې نیسي. د توزیعي نتایجو په تعین کې داسې تغییر په مشکل سره کولای شي هغه لوی اثرات چې په عمومي تقاضا کې له کموالي څخه پیدا کېږي، په پام کې ونیسو. په دې په فرض کولو سره چې د اقتصادي ثبات په موخه د دولت سیاست ترسره شي، په مصرف کوونکو باندې په ډله ییز شکل هېڅ ډول فشار نه واردېږي، لېکن پوښتنه داده چې څه ډول د اقتصادي ثبات د مختلفو سیاستونو توزیعي نتایج متفاوت دي؟

لکه څرنگه چې هېڅ ډول جبراني اقدام نه ترسره کېږي. اقتصادي وضعیت ته په پام سره ممکن د مالیاتو تغییر په وزگارتیا، د قیمت د سطحې په لوړوالي او د انفلاسیون د نرخ په کموالي تمام شي. هرکله چې له دغو څخه نه په خپلو خاصو توزیعي نتایجو تمامېري او نه شو کولای هغه نتایج چې په خپله د مالیاتو له تغییر څخه سرچینه اخلي ترې جلا کړو. له دې امله د مالیاتو د مطلق تعلق د ملاحظې په اړوند هر ډول هڅه زیاتو ځانگړو ملاحظاتو ته اړتیا لري او دغه روش په خوښېدونکو نتایجو نه ختمېږي.

ب- د مالیاتو تفاضلي تعلق: په دې روش کې له دغو اشکالو څخه د مخنیوي په موخه په هغه صورت کې چې ټول عاید او مخارج ثابت پاته شي د نورو ځای ناستو مالیاتو څخه پیدا کېدونکي

عامه اقتصاد // 137

توزیعی تغییرات بررسی کوي. د مثلل په توگه ممکن دولت په عوایدو یو ملیارد ترلاسه شوي عواید په همدې اندازه له مالیاتو سره د سگرت په مصرف باندې ځای پرځای کړي. دا ډول یو سیاست د عمومي برخې د مخارجو په موخه منابع نه انتقالوي. په مالیاتي بار پورې مربوطو مسایلو څخه په صرف نظر کولو او له دې امله هېڅ ډول فشار په خصوصي برخې باندې نه واردوي، لېکن یوازې د کورنیو ترمنځ مجدد وېش پیدا کوي.

هغه کورنۍ چې په عاید باندې یې مالیات کم شوی دی گټه لاس ته راوړي، خو ددې په مقابل کې هغه کورنۍ چې د سگرت مصرف کوونکي دي او حتی تولیدوونکي او د سگرت کارخانې هم تاواني کېږي. په دې ترتیب تولیدوونکي هغه محصولات چې له مالیاتو څخه د معاف شویو وگړو د عوایدو له لارې پېرې گټه لاس ته راوړي. د وېش په موقعیت کې حاصل شوی تغییر د «مالیاتو د تفاضلي تعلق» په نوم یادېږي.

د «مالیاتو تفاضلي تعلق» مفهوم هم هغه وخت چې د عاید د زیاتېدو او کمېدو متفاوت روشونه پرتله کوو، په کارورل کېږي. د مالیاتو د تعلق دا ډول نظر عملاً په هغه علت چې معمولاً د مالیاتي سیاست تصامیمو دا ډول مسایل رانغاړي، گټور دی.

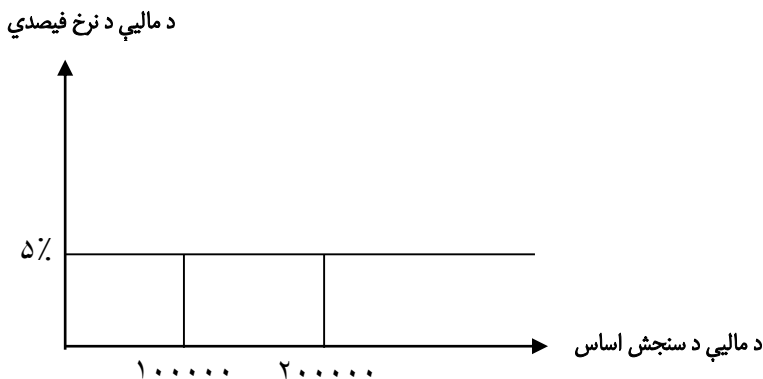
ج- بودجوي تعلق: د بودجوي تعلق د مسئلې د تحقیق بله طریقه د مالیاتو او مخارجو د تغییراتو د اغېزو ترکیب ته په پام سره د کورنیو د موقعیت د تغییراتو کتل کول دي. د خصوصي مخارجو لپاره د مشخصې کورنۍ د لاسرسي وړ عاید نه یوازې د مالیاتو تر اغېزې لاندې راځي، بلکې په مالیاتو پورې اړوند اقداماتو څخه هم متاثره کېږي. د ورکړو په مسئله کې د عاید وېش د خصوصي برخې په عاید باندې د هغې د اغېزو له امله تاثیر کوي. په ځانگړي ډول د دولت په مټ د همېشنیو خدماتو د وړاندې کولو په حالت کې فقط د بودجې مخارج لکه مالیات چې د افرادو په عاید تاثیر کوي.

٦- د مالیاتو نرخونه

د مالیاتو نرخ کېدای شي چې متناسب (Proportional tax)، متزاید (Progressive tax) او یا تنازلي (Regressive tax) وي. (٧: ٩١)

الف- د متناسبو مالیاتو نرخ: هغه مالیات دي چې په هغه کې د مالیاتو نرخ په ټاکلې فیصدۍ سره ثابت وي او په هممهاله زیاتوالي او کموالي سره د مالېې د سنجش اساس تغییر نه کوي. د مثال پټ توگه که چېرې د مالیاتو د سنجش اساس ١٠٠٠٠٠٠ افغانۍ وي ٥٪ مالیه ترې اخیستل کېږي او که چېرې د مالېې د سنجش اساس له ١٠٠٠٠٠٠ افغانیو څخه کم او یا زیات شي بیا هم هماغه ٥٪ مالیه اخیستل کېږي، د مالېې په فیصدۍ کې کوم تغییر نه واقع کېږي.

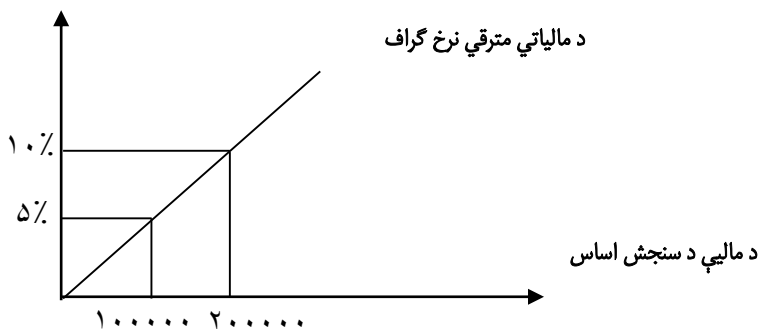
د مالیاتو د متناسب نرخ په صورت کې که څه هم د مالېې فیصدي ثابته وي خو د دولت عواید په متناسب ډول د مالېې د سنجش اساس په کموالي او زیاتوالي سره زیاتېږي او کمېږي.

(۷) شکل: د متناسبو مالياتو نرخ

ب- د مترقي مالياتو نرخ: که چېرې د ماليې فيصدي يا د ماليې نرخ د ماليې د سنجش د اساس په لوړېدو سره زيات شي، د مترقي مالياتو د نرخ په نوم يادېږي. مثلاً که چې د سنجش اساس ۱۰۰۰۰۰ افغانۍ وي له هغه نه ۵% ماليات اخيستل کېږي او که چېرې د ماليې د سنجش اساس ۲۰۰۰۰۰ افغانیو ته زيات شي، يعنې ۱۰% زيات شي، د ماليې نرخ هم ۱۰% ته زياتېږي، چې د مترقي مالياتو د نرخ خطي گراف لاس ته راځي. البته د ماليې د نرخ فيصدي کېدای شي د ماليې د سنجش اساس له زياتوالي څخه په زياته اندازه او يا د ماليې د سنجش اساس له زياتوالي څخه په کمه اندازه زيات شي چې په هغه صورت کې سريع مترقي نرخ او بطي مترقي نرخ ورکوي.

د ماليې د نرخ فيصدي

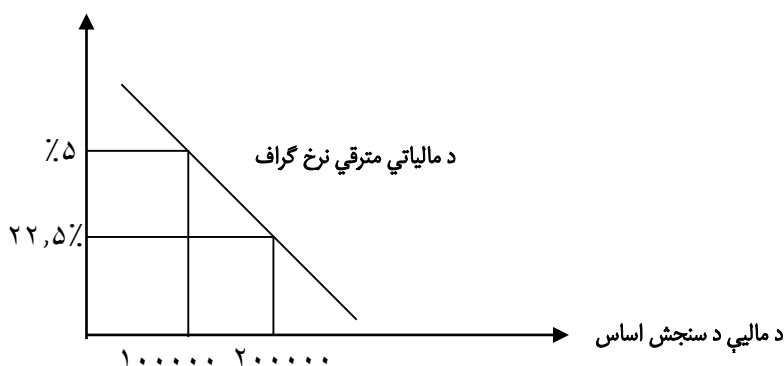

(۸) شکل: د مترقي مالياتو نرخ

ج- د نزولي مالياتو نرخ: د نزولي مالياتو د نرخ په صورت کې د ماليې د سنجش اساس په لوړېدو سره د ماليې نرخ يا د ماليې فيصدي نزول کوي. له لاندې گراف سره سم البته د ماليې نزولي نرخ

د ماليې د نرخ فيصدي

ممکن سريع يا بطي وي.

(۹) شکل: د نزولي مالياتو نرخ

د- د قیمت ترکیب يا د مالياتو نرخ: د مالياتي نرخ ترکیب په يوه محاسباتي زمان کې د ذخیره شويو مالياتو رابطې او د مالياتو اساس ته وضاحت ورکوي. له يو بل سره د مالياتو د ارزيايي په وخت کې د اقتصادي اساساتو په څېر لکه عوايد، د مالياتو قیمت د مالياتو له نسبت څخه چې د مختلفو قیمتونو لپاره ياد شوی اساس ورکول کېږي، محاسبه کېږي.

د متوسطو مالياتو قیمت (ATR) د مالياتو د اساس پر قیمت باندې د ذخیره شويو مالياتو د قیمت مجموعه ده.

$$\text{Average Tax Rate (ART)} = \frac{\text{ټول ورکړل شوي ماليات}}{\text{د ماليې اساس قیمت}} = \text{د مالياتو متوسط قیمت}$$

د مالياتي مالياتو حاشيه يي يا نهائي قیمت (MTR) اضافي ماليات دي، چې په اضافه شويو مبالغو باندې د مالياتي اساس د زياتوالي په وخت کې د مالياتو د اساس په قیمت کې وضع کېږي.

$$\text{MTR} = \frac{\Delta \text{ټول ورکړل شوي ماليات}}{\Delta \text{مالياتو د اساس قیمت}} = \frac{\text{د مالياتو حاشيه يي قیمت}}{\text{د مالياتو په مجموع کې تغيير}} = \frac{\text{د مالياتو په اساس کې تغيير}}{\text{د مالياتو په اساس کې تغيير}}$$

MRT=(Marginal Tax Rate)

متوسط مالیاتی نرخ د متناسبو مالیاتو په صورت کې د نهایی مالیاتی نرخ په صورت کې د مالیاتو نرخ د متوسطو مالیاتو له نرخ څخه زیات دی او په نزولي نرخ کې، متوسط او نهایی نرخ د مالیاتو د اساس په اندازه کموالی پیدا کوي او د مالیاتو نهایی نرخ تل د مالیاتو له متوسط نرخ څخه کمېږي. د مالیاتو متناسب نرخونه، د مالیاتو تصاعدي او نزولي نرخونه د لاندې ځانگړو جدولونو په لړ کې له مثالونو سره توضیح کېږي.

(۵) جدول: د متناسبو مالیاتو نرخ (MRT=ATR)

د مالیاتو نهایی نرخ	د مالیاتو متوسط نرخ	د مالیاتو اساس	د مالیاتو مبلغ	د نرخ ډول
	ATR=۲%	۵۰۰۰۰	۱۰۰۰	تناسب
MRT=۲%	ATR=۲%	۱۰۰۰۰۰	۲۰۰۰	متناسب

(۶) جدول: صعودي نرخ (MTR>ATR)

د مالیاتو نهایی نرخ	د مالیاتو متوسط نرخ	د مالیاتو اساس	د مالیاتو مبلغ	د نرخ ډول
	ATR = ۴%	۵۰۰۰۰	۱۰۰۰	صعود
MRT = ۶%	ATR = ۴%	۱۰۰۰۰۰	۴۰۰۰	ي صعود ي

(۷) جدول: نزولي نرخ (MTR<ATR)

د مالیاتو نهایی نرخ	د مالیاتو متوسط نرخ	د مالیاتو اساس	د مالیاتو مبلغ	د نرخ ډول
	ATR = ۲%	۵۰۰۰۰	۱۰۰۰	نزولي
MRT = ۱%	ATR = ۵.۱%	۱۰۰۰۰۰	۱۵۰۰	نزولي

لنډيز:

ماليات هغه بلا عوضه او اجباري ورکړه ده چې له دولتي اصولو او مقرراتو سره سم له حقيقي او حقوقي اشخاصو څخه اخيستل کېږي. هغه بنسټيز اصول چې د مالياتو د اخيستلو په وخت کې بايد په پام کې ونيول شي د گټې او د ورکړې د توان اصل دی چې ددغو اصولو له مخې ماليات اخيستل کېږي.

د مالياتو د ورکړې د وس معيارونه کېدای شي چې مصرف، شتمني او عايد وي. د مالياتي سيستم قواعد مالياتي مؤثریت، مالياتي عدالت، د ماليه ورکونکو د رضایت راجلبول او د مالياتو سمونه، مؤثریت مدیریت او سازماندهي دي.

د توليدي عواملو په قېمت د مالياتو مخکنی انتقال او د مالياتو د خرڅلاو په قېمت وروستی انتقال او توليداتو عملي کېږي. د مالياتو په انتقال کې مؤثر عوامل د مالياتو په سيستم اعتقاد، د مالياتو ډول، د عرضې او تقاضا ارتجاعیت، مهال او وخت، د بازار جوړښت، جغرافياوي موقعیت او په اقتصادي سياستونو پورې مربوط دی.

مالياتي تعلق داسې وضاحت ورکوي چې کوم خلک بايد ماليات ورکړي، چې دغه ډول تحليلونه کولای شو د کلي تعادل او جزوي تعادل په تحليل باندې ونوموو. مالياتي تعلق د قانوني تعلق په شکل، اقتصادي او د مالياتو انتقال، د مخارجو تعلق او نورو اشکالو پورې تعلق لري.

مالياتي نرخونه کېدای شي چې په عمده ډول په درې ډولونو مطالعه شي، چې متناسب مالياتي نرخونه، مترقي مالياتي نرخونه او نزولي مالياتي نرخونه دي.

پوښتنې:

۱. د مالیاتو مفهوم او ماهیت توضیح کړئ؟
۲. د مالیاتو اساسي گټې کومې دي؟
۳. د مالیاتو اساسي اصول کوم دي واضح یې کړئ؟
۴. د مالیاتو د گټې اصل څه مفهوم لري؟
۵. د مالیاتو د وس اصل توضیح کړئ؟
۶. د تادیې د وس مناسب معیارونه کوم دي؟
۷. د مالیاتي سیستم قواعد څه ډول کېدای شي؟
۸. د مالیاتو مؤثریت څه مفهوم لري؟
۹. مالیاتي عدالت توضیح کړئ؟
۱۰. سلامت او د مدیریت مؤثریت او مالیاتي سازمان د مالیاتي سیستم د یوې قاعدې په توگه توضیح

کړئ؟

۱۱. د مالیاتو انتقال څه مفهوم لري؟
۱۲. د مالیاتو مخکنی او وروستی انتقال څه ډول ترسره کېږي؟
۱۳. د مالیاتو د انتقال مؤثر عوامل کوم دي؟
۱۴. د مالیاتي تعلق مفهوم څرگند کړئ؟
۱۵. د مالیاتي تعلق ډولونه کوم دي؟
۱۶. مطلق، بودجوي او تفاضلي تعلق تفکیک کړئ؟
۱۷. معمول مالیاتي نرخونه کوم دي؟

مأخذونه:

۱. باتلر، ایمون. (۱۳۷۷) اندیشه های اقتصادی مبلتین فرېدمن (ترجمه فریدون تفضلی). نشر نی، تهران.
۲. پژویان، جمشید. (۱۳۸۶) اقتصاد بخش عمومی (مالیات) انتشارات جنگل، تهران.
۳. توکلی، احمد. (۱۳۸۴) مالیه عمومی. سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
۴. خراسانی، حسن. (۱۳۸۵) مالیه عمومی تعیین خط مشی دولت ها. انتشارات مهر اندیش، تهران.
۵. ریکاردو، دیوید. (۱۳۷۴) اصول اقتصاد سیاسی مالیات ستانی (ترجمه حبیب الله تیموری) چاپ مهارت، تهران.
۶. صمیمی، جعفری. (۱۳۸۵) اقتصاد بخش عمومی (۱). چاپ مهر (قم)، تهران.

۷. فولکرس، کی. (۱۳۸۵) اقتصاد عامه (ترجمه سخی اشرفزی، سمیع نور) مؤسسه همکاری های اکادمیک آلمان، کابل.
۸. معروفی، محمد موسی. (۱۳۸۴) سیر انکشاف حقوق مالی و مالیات عامه در افغانستان. مؤسسه نشراتی شوخک، کابل.
۹. مقیم، جواد پور. (۱۳۸۷) اقتصاد بخش عمومی. نشر نی، تهران.
۱۰. وکیلی، فرد، حمید رضا. (۱۳۸۵) حسابداری مالیاتی. انتشارات جنگل، تهران.
۱۱. وزارت عدلیه. (۱۳۸۷) قانون مالیات بر عایدات. ۱۳۸۷، کابل.

اتم څپرکی

د افغانستان مالياتي سیستم

مالياتي سیستم په يوه زماني محدوده او مقطع کې د يوه هېواد د مالياتو په ټولو مروجو او جاري ډولونو کې شامل دی چې په مختلفو هېوادونو کې ممکن مالياتي سیستمونه د دوی د حاکم اقتصادي نظام د فلسفي او اقتصادي، اجتماعي وضعیت او شرایطو سره په مطابقت کې تفاوت ولري. په افغانستان کې مالياتي سیستم په عمده ډول د پورته ذکر شوي تعريف لاندې د دوه عمده برخو څخه تشکیل شوی دی چې د مستقیمو او غیر مستقیمو مالياتو له مختلفو ډولونو څخه دی. ددغه دوه ډوله مالياتو کلي تقسیم بندي چې اوس يې څه د عملي لیدلوري او څه د نظري لیدلوري زیات اهمیت ترلاسه کړی له مختلف نقطه نظره ترسره کېږي.

الف: د ماليې د حصول د تخنیک له نقطه نظره:

مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې په متواتر او دوامداره ډول او د لستونو مطابق ترلاسه کېږي لکه په ځمکه مالیات، په شتمنی مالیات، په عوایدو مالیات او داسې نور. غیر مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې له تفریض او سپارل شویو وقایعو او د تعرفې مطابق حاصلېږي لکه په تولیداتو مالیات، په خرڅلاو مالیات، گمرکي محصول او داسې نور.

ب: د ماليې د موضوع له نقطه نظره:

مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې مالي قدرت یا د ماليې مکلف مالي استطاعت مستقیماً درک کېدای شي لکه په عوایدو مالیات او په شتمنی مالیات. غیر مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې مالي استطاعت په غیر مستقیم ډول چې د ظاهري مشخصاتو او علایمو له مخې د درک وړ وي لکه په مخارجو مالیات.

ج: پرېمټونو د مالیاتو د انتقال د قابلیت له نقطه نظره:

له دې نقطه نظره مستقیم مالیات هغه ډول مالیات دي چې قانون گډاز په هغه کې د ماليې ورکوونکی او د ماليې موخه عین شخص پېښیني کوي یا داچې مالیه د انتقال وړ نه ده. غیر مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې په هغه کې قانون گزار د ماليې ورکوونکی او د ماليې موخه عین شخص نه وي پېښیني کړی. بناء د انتقال قابلیت یې لرلی وي. د پوتنیو توضیحاتو په پام کې نیولو سره او د هغو مشکلاتو پر بنسټ چې په دغه رابطه ددغه دوه ډوله مالیاتو د توپیر او تفکیک لپاره موجود دي کولای شو په دقیق ډول هغې ته په لاندې تعریفونو قایل شو: مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې اکثره وخت د انتقال وړ نه دي او غیر مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې اکثره وخت د انتقال وړ وي. ددغه دوه ډوله مالیاتو تاریخي ملاحظه ښيي چې د غیر مستقیمو مالیاتو ونډه د مخ

پر ودې هېوادونو په مجموعي عوایدو کې مخ په زیاتېدو ده. د ریچارد گوډ (Richard Goode) له نظر سره سم په دې ارتباط تر ټولو عمده عوامل: (۲:۸۷) تبادلوي اقتصاد کثرت، د اکثریت نفوس بې سوادې، د حسابي چارو نیمگړې کیفیت، منفي مالیاتي ذهنیت او داسې نور.

په دې څپرکي کې لومړی د مستقیمو مالیاتو مفهوم او ماهیت توضیح شوی وروسته د مستقیمو مالیاتو ډولونه په افغانستان کې د هغې د مجموع سره د ۱۳۷۸-۱۳۸۲ کلونو په اوږدو کې بررسی او له هغه وروسته د غیر مستقیمو مالیاتو ډولونو ته د مستقیمو مالیاتو مفهوم او ماهیت توضیح او ټول غیر مستقیم مالیات ارزبایي کېږي. د موضوعاتو د لنډیز په پای کې پوښتنې او مآخذ په پام کې نیول شوي دي.

۱- د مستقیمو مالیاتو مفهوم او ماهیت:

مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې اکثراً په قېمتونو او نورو اقتصادي عاملینو باندې د انتقال وړ نه دي یا مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې حقوقي او حقیقي ورکوونکي مشابه اشخاص دي. مالیاتي مسؤلیت نه شي کېدای چې نورو اشخاصو ته منتقل شي. د حقیقي ورکوونکي او مالیې د ادارې ترمنځ مستقیمه اړیکه وجود لري یا په بله وینا مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې ورکوونکی هغه مستقیماً دولت ته ورکوي چې په دې صورت کې د مالیې متحمل او د مالیې تادیه کوونکی عین شخص دی. مستقیم مالیات د انفرادي اشخاصو پر عوایدو باندې مالیات، شرکتونو، گټه، د کرایې سهم، د اسهامو گټه، موضوعي، د اجتماعي امنیت سهمیې، ځمکه او تعمیرات (حقیقي شتمنی)، د املاکو خالص ارزښت، میراث، تحایف او د ملکیتونو په انتقال باندې مشتمل دي.

د مستقیمو مالیاتو ښېگڼې:

۱. مستقیمه مالیه له هغو کسانو څخه اخیستل کېږي چې د هغې د ورکړې وس لري او له دې امله د مالیاتي عدالت پرنسیپ رعایت پرې په آسانی سره تطبیق کېږي.
 ۲. مستقیم مالیات د انعطاف پذیرۍ قابلیت لري چې دولت ته د هغې د ورکړې چې د عاید په حالت او یا مشخصه شتمنی کې د تغییراتو د واقع کېدو مطابق تغییر منونکي دي.
 ۳. د تادیه کوونکي لپاره د مالیې اندازه په دقیق ډول اټکل او معلومېدای شي.
- د مستقیمو مالیاتو نیمگړتیاوې:

۱. ځینې وخت د مستقیمو مالیاتو له تادیې څخه د تېښتې امکانات برابرېږي.
۲. هرکله چې مالیاتي ورکړې په یوه وخت کې ترسره کېږي په تادیه کوونکو باندې یو زیات رقم د دروندوالي او نفرت سبب کېږي.

۲- په افغانستان کې د مستقیمو مالیاتو ډولونه:

۱. د اجتماعي مسؤلیت په موخه سهمیې: د اجتماعي امنیت د مسؤلیت څخه موخه داده چې په

عامه اقتصاد // 147

هر هېواد کې د يوه هېواد امنیتي خدماتو ته د ورکړې په خاطر يو ډول ماليه تاديه کوي، چې د اجتماعي امنیت د مسئولیت په نوم يادېږي، چې دغه ماليه د اشخاصو د شتمنی څخه د محافظت او مراقبت په خاطر او د اشخاصو د اقتصادي فعاليتونو د پرمختگ د زمينې د برابرولو په خاطر اخيستل کېږي، چې کولای شي اقتصادي فعاليتونو ته سرعت وروبخښي. له بده مرغه چې تردې مهاله پورې دغه ډول ماليه په افغانستان کې وجود نه لري چې اوسمهال په افغانستان کې ددې ډول ماليې شتون کولای شي زياته گټورتيا منځ ته راوړي.

۲. ميراث او تحاييف: لکه څرنگه چې له نوم څخه يې معلومېږي، چې د اشخاصو له تحاييفو او ميراث څخه اخيستل کېږي. لکه څرنگه چې مخکې مو په افغانستان کې په ميراث باندې يو ډول ماليات لرل لېکن اوس مونږ په افغانستان کې په ميراث باندې په فعلي مالياتي قانون کې هېڅ ډول ماليه نه لرو. پر عوايدو باندې د مالياتو قانون ۱۴ مادې پر تحاييفو او ميراث باندې ماليات رد کړي او همدارنگه پر عوايدو باندې د مالياتو د قانون د ۲۳ مادې له دوهم بند سره سم د منقولې او غير منقولې شتمنی له انتقال څخه هر ډول ترلاسه کېدونکې گټه چې له ميراث څخه سرچينه اخلي له ماليې څخه معاف دی. لېکن په ځينو هېوادونو کې دغه ډول ماليه موجوده ده.

۳. د ملکيتونو انتقال: د ملکيتونو د پېر او پلور په معنا دی، چې د شتمنيو په انتقال يا پلورلو کې نوی مالک يا د شتمنی پېرودونکی د ماليې تابع کېږي. په داسې حال کې چې پلورونکی شخص د هېڅ ډول ماليې تابع نه گرځي، خو د افغانستان په فعلي مالياتي قانون کې بل ډول دی او هغه دا چې هغه اشخاص چې خپله شتمني پلوري دا چې هغوی کولای شي زيات عايد لاس ته راوړي او يا دا چې هغوی د مالي پانگې څښتن کېږي او همدارنگه کولای شي د تېرو کلونو په پرتله چې ده شتمنی پېرودلې وه نسبتاً په اضافه نرخ سره وپلوري، چې دا په خپله يو ډول گټه ده. په دې صورت کې د ماليې قانون د پلورونکي شخص د شتمنی تابع گڼي چې بايد له هغه څخه ماليه واخيستل شي، چې پر عوايدو باندې د افغانستان د ماليې قانون له مخې پېرودونکی شخص د ماليې تابع نه شمېرل کېږي. دا چې پېرودونکی شخص په واقعيت کې خپلې روپۍ له لاسه ورکړې دي او تردې مهاله يې کوم عايد لاس ته نه دی راوړی، په همدې لحاظ د ماليې تابع نه دی، چې دغه ډول ماليه د مختلفو معيارونو لرونکې ده:

- **په خرڅلاو او د غير منقولو ملکيتونو په انتقال ماليات:** د ميراث له لارې د ملکيت انتقال له عوايدو پرته د ماليې د قانون د ۳۰ مادې د لومړي بند مطابق د هغه اموالو قيمت چې د خرڅلاو د غير منقولو اموالو د انتقال له لارې حاصلېږي. په عوايدو د مالياتو پرځای د ملکيت د انتقال په وخت کې د يو فيصد ثابتې ماليې د ورکړې تابع گرځي.

- **په خرڅلاو او د منقولو ملکيتونو په انتقال ماليات:** په عوايدو د ماليې د قانون د ۳۲ مادې د دوهم بند مطابق هغه اموال چې د خرڅلاو يا د منقولو اموالو د انتقال او د نقلیه وسايلو د ډولونو له لارې

لاس ته راځي په عوايدو د مالياتو پرځای د ملکیت د انتقال پر مهال د دوه ثابتې ماليې د ورکړې تابع گرځي.

۴. پر عوايدو ماليات:

الف- د حقوقي (حکمي) اشخاصو پر عوايدو ماليات: د حقوقي اشخاصو پر عوايدو ماليات لکه شرکتونه چې په هغه کې سهامې، محدود المسؤليت شرکتونه يا نور حکمي شخصیتونه شامل دي، په مالي کال کې د هغه ۲۰٪ د ماليې وړ عوايد دي.

ب- د حقيقي اشخاصو پر عوايدو ماليات د لاندې جدول له مخې سنجش او اخیستل کېږي. (۱۰: ۶)

د ماليې مقدار	د ماليې وړ عوايد
صفر (معاف)	له صفره تر پنځه زره افغانیو پورې
۲٪	له پنځه زره او يووولس زره پنځه سوه افغانیو مبلغ پورې
د ۱۵۰- افغانیو ثابت مبلغ پر ۱۰٪ سربېره	له دولس زره پنځه سوه او يووولس زره پنځه سوه افغانیو پورې
د ۸۹۰۰۰ افغانیو ثابت مبلغ پر ۲۰٪ سربېره	له سل زره او يووې افغانی پورته

ج- د ماليې تابع عوايد:

۱. لاندې تر لاسه عوايد پر عوايدو د مالياتو تابع گرځي:

۱،۱ معاش، مزد، فیس او کمېشن.

۱،۲ د ټولو سوداگریزو، صنعتي، ساختماني او نورو اقتصادي فعالیتونو عوايد.

۱،۳ منقول او غیر منقول ملکیت له خرڅلاو څخه ترلاسه شوي عوايد.

۱،۴ پولي ټيکت، د سهم گټه، حق الامتياز، جوايز، مکافات، د قرعې او بخشونو له لارې عوايد.

۵،۱ د تضامني شرکتونو له عايد د شریک سهم.

۱،۶ له کار، پانگي يا اقتصادي فعالیتونو څخه نور ترلاسه شوي عوايد.

۱،۷ نور حالات چې په قانون کې تصریح شوي دي.

۱،۸ نور عوايد چې په قانون کې پېښي شوي نه دي.

۲. د سهم گټه: د هر ډول عوايدو وېش دی چې د شرکت له خوا د بیسو، شتمنی يا د دوی

اسهامو ته هر ډول متناسبو گټو سهم لرونکو ته ترسره شوي او لاندې موارد پکې شامل دي:

۲،۱ هر ډول ملموسې او غیر ملموسې شتمنی.

۲,۲ په شرکت کې سهم.

۲,۳ له شرکت څخه په هر ډول پېرودنه کې تخفیف.

۲,۴ سهم لرونکو ته پور.

۲,۵ د یوه شرکت له هر ډول شتمنی څخه استفاده.

۳. که چېرې په افغانستان کې د غیر مقیم شخص غیر مستقله نماینده گي ددغه قانون د ۸ مادې

له مخې غیر مقیم شخص یا هر بل شخص چې په هغه پورې مرتبط وي، یو مبلغ ورکړي یا د هغه له ورکړې سره مخ شي یا د مبلغ د سهم د گټو په توگه گڼل کېږي.

۵. پر گټې مالیه:

پر گټو مالیه کېدای شي له مختلفو لارو لکه د سوداگریزو یا حقوقي شرکتونو پر گټو مالیات، انفرادي یا حقوقي اشخاصو او نورو څخه لاس ته راشي، چې په دې ځای کې مونږ په انتفاعي مالیه بحث کوو.

اشخاص او حقوقي یا سوداگریز شرکتونه چې فعالیت کوي په هغه صورت کې د هغې له مجموعي خرڅلاو څخه د مستقیمې مالیې (انتفاعي مالیې) په توگه د تصفیې د حاصل د وضع کولو یا د هغه د مخارجو وروسته البتہ د هغه له خالصې گټې څخه دوه فیصده مالیه اخیستل کېږي، د مستقیمو مالیاتو له جملې څخه شمېرل کېږي. خو په هغو اشخاصو او نهادونو چې خدمات عرضه کوي لکه هوټلونه، رستورانټونه، مخابراتي شرکتونه او نور د هغوی له مجموعي خرڅلاو څخه د حاصل د تصفیې د وضع کولو یا د هغه له مخارجو وروسته په خالصو گټو باندې د ۱۰٪ مالیې تابع کېږي او یا داچې په یوه میاشت کې یې ۱۰۰۰۰۰ خالص عاید وي په هغه صورت کې ۱۰٪ مالیه وضع کېږي.

۶. د کرایې سهم:

د مستقیمو مالیاتو له ډلې څخه ده چې د خاصو او مشخصو معیارونو لرونکي دي په دې ځای کې د هغو تعمیرونو او ساختمانونو چې د سوداگریزو فعالیتونو یا کاري دفاترو په موخه حکمي یا حقیقي اشخاصو ته په کرایه ورکول کېږي په عوایدو باندې د مالیې د قانون د ۵۹ مادې مطابق ویلی شو. په هغه صورت کې چې د تعمیر میاشتنۍ کرایه ۱۵۰۰۰ افغانۍ وي. په هغه صورت کې د مالیې له ورکړې څخه معاف دی لېکن که چېرې د تعمیر میاشتنۍ کرایه له ۱۵۰۰۰ افغانیو څخه اضافه وي په هغه صورت کې د کرایې د ټولو پیسو څخه ۲۰٪ مالیه اخیستل کېږي.

۷. د گټو سهم:

په هغو اشخاصو پورې مربوط ده چې له خپل سهم څخه د عاید لرونکي دي، چې په عوایدو د مالیې د قانون د ۴۶ مادې مطابق د پولي ټیکټ له عوایدو، سهم گټه او حق الامتياز ۲۰٪ مالیه د هغې له مجموعي گټو څخه اخیستل کېږي، چې په اکثره هېوادونو کې د سهم گټه لکه مالیه د انفرادي او

حقوقی اشخاصو په عوایدو اخیستل کېږي، چې کېدای شي د مختلفو مالیاتي معیارونو لرونکي وي.

۸. موضوعي مالیات:

موضوعي مالیه هغه مالیه ده چې په عوایدو باندې د هغه په منبع کې وضع کېږي. دغه قسم مالیه د یو درېیمې جناح په واسطه چې د تادیاتو د مختلفو نوعو د مالیې د وضع کولو مسئول دی، ترسره کېږي او د دولت خزانه ته تسلیمېږي. له موضوعي مالیاتو څخه هدف دادی چې مونږ باید د مالیې مکلف او تادیه کوونکی وپېژنو، یعنې په شخص او د مالیې تادیه کوونکي فرد باندې د مالیې وضع او په بل فرد باندې د مالیې مکلفیت دی. لکه د منزلونو او ساختمانونو کرایه چې دلته د مالیې مکلف په کرایه اوسېدونکي دي او تادیه کوونکی د مالیې هغه څوک دی چې دکور څښتن دی او یا همدارنگه د حقوقی شرکتونو په معاشاتو مالیات او نور چې د مالیې مکلف متصدي یا د شرکت څښتن دی او د مالیې تادیه کوونکي دهماغه شرکت کارکوونکي دي چې د مالیې مکلف شخص باید د خپلو کار کوونکو له معاشاتو څخه د هغه معیار مطابق چې ورکړ شوي مالیه وضع کړي او په دسته جمعي شکل هغه پیسې د مالیې اخیستلوارگان ته تحویل کړي. په عمومي ډول دغه مالیه په عاید باندې هغه وخت وضع کېږي د هغه د ترلاسه کوونکو څخه د مالیې د تحصیل په برخه کې اطمینان وجود ونه لري. مزد، معاش، گټه، د سهم گټه، امتیازات، سوداگریز کرایې او د مشورو فیس د عوایدو منابع دي، چې معمولاً د موضوعي مالیې تر تابعیت لاندې راځي. موضوعي مالیه کېدای شي مؤقتي یا نهائي وي. هرکله چې موضوعي مالیه مؤقتي وي په هغه صورت کې موضوعي شوي مبلغ د کرېډت شوي تادیه کوونکي د نهائي مالیاتي مسئولیت په وړاندې او له هغه سره په مطابقت کې اصلاح کېږي. هرکله چې موضوعي مالیه نهائي وي په هغه صورت کې هېڅ ډول بعدي اصلاح نه ترسره کېږي.

۹. ثابت مالیات:

د نړۍ په ټولو هېوادونو کې د مالیاتو اساس پر عوایدو مالیات دي، چې د مجازو مخارجو له وضع کولو وروسته له ټولو عوایدو څخه وضع او ترلاسه کېږي، خو په هغو منابعو کې چې عواید د ځینې مجبوریتونو پر اساس نه شو کولای په سم ډول عواید او مخارج د هغه په واقعي شکل تثبیت کړو ناعلاجه یو ثابته مالیه چې یوه اټکلي مالیې ده، د اټکل پر اساس تطبیق او عملي کړو. د ثابتې مالیې مفکوره د لومړي ځل لپاره په اېټالیا کې منځ ته راغله او اوس د نړۍ په ټولو هېوادونو کې تطبیقېږي.

د ثابتو مالیاتو ډولونه:

ثابت مالیات په افغانستان کې پر عوایدو د مالیاتو د قانون په مطابقت کې لاندې ډولونه لري:

۱. د وارداتي اموالو ثابته مالیه

۲. د صادراتي اموالو مالیه

۳. د عراده جاتو مالیه

۴. قراردادي ماليه

۵. د ژرندو، پايكوبونو او ځينې نورو ماشينونو ماليه

۶. د كار او فعاليت د محل (د اصنافو ماليه).

۷. د ډاكترانو ماليه.

۸. د كار او فعاليت د محل څخه پرته د اشخاصو ماليه.

۹. د كار او فعاليت له محل څخه پرته د نمايشاتو ماليه.

۱۰. د كمېشن كارانو او دلالاتو ثابته ماليه.

۱. د وارداتي اموالو ثابته ماليه:

د وارداتي اموالو ثابته ماليه له هغه ډول مالياتو عبارت دي چې په وارداتي اجناسو باندې وضع كېږي، يعنې كله چې جنس د يوه هېواد په سرحد كې داخل شو دغه ډول ماليه اخيستل كېږي، چې دغه ډول ماليه په لاندې كټگوريو پر عوايدو د مالياتو د قانون د ۷۰ مادې مطابق اخيستل كېږي:

۱. هغه اشخاص چې د سوداگريز جواز لرونكي دي او په توريد (د اموالو په واردولو) كې لاس لري د وارداتي اموالو د تمام شد قېمت پر اساس د هغه د گمركي محصول په شمول د ۲٪ ثابتې ماليې تابع كېږي.

۲. هغه اشخاص چې د سوداگريز جواز د لرلو پرته په توريد او د سوداگريزو اموالو په تجارت كې لاس لري د وارداتي اموالو د تمام شد قېمت پر اساس پر عوايدو د ماليې په عوض د هغه د گمركي محصول په شمول د ۳٪ ثابتې ماليې تابع كېږي.

۳. هغه اشخاص چې مؤقت سوداگريز جواز لري او په توريد او د سوداگريز اموالو په تجارت كې لاس لري او د كال په اخير كې مالياتي اظهارنامه د ماليې وزارت ته نه ورکوي، د وارد شويو اموالو د تمام شد د قېمت پر اساس د هغه د گمركي محصول په شمول د درې فيصده ۳٪ ثابتې ماليې د ورکړې تابع گرځي.

۲. د صادراتي اموالو ثابته ماليه:

دغه ماليه له يوه مملکت څخه بل مملکت ته د يوه جنس په صادراتو باندې وضع كېږي. البته د گمركي محصول په شمول لكه څرنگه چې پر عوايدو باندې د مالياتو د قانون ۷۱ ماده داسې توضېح كوي:

(۱) هغه اشخاص چې د سوداگريز جواز لرونكي دي او اموال صادروي د گمركي محصول په شمول صادراتي اموال د تمام شد قېمت پر اساس د ۲٪ ثابتې ماليې تابع دي، چې دغه تاديه شوې ماليه د دوی پر کليو عوايدو باندې د مخکې ورکړل شويو مالياتو په توگه گڼل شوي او دغه تاديات د ذکر شوي شخص د مالياتي مکلفيت په مقابل کې په پام کې نيول کېږي.

۲) هغه اشخاص چې د سوداگریز جواز څخه پرته د اموالو په صدور کې لاس لري پر عوایدو باندې د مالیاتو په عوض د گمرکي محصول په شمول د اموالو په تمام شد قیمت د ۲٪ ثابتې مالیې د ورکړې تابع دي.

۳) هغه اشخاص چې مؤقت سوداگریز جواز لري او اموال صادروي او مالیاتي اظهارنامه د مالیې وزارت ته نه وړاندې کوي. په گمرکي محصول د تمام شدقیمت پر اساس پر عوایدو باندې د مالیاتو په عوض د ۲٪ ثابتې مالیې تابع دی.

۳. د عراده جاتو ثابته مالیه:

دغه ډول مالیه په هغو نقلیه وسایطو باندې چې د اموالو او اشخاصو د انتقال لپاره ورڅخه کار اخیستل کېږي وضع کېږي چې دغه ډول مالیه معمولاً د درې کلونو لپاره اخیستل کېږي، یعنې کله چې د وسایطو جواز سیر تجدید کوي د جواز سیر د نوي کولو څخه وړاندې د مالیې په ورکولو مکلف گڼل کېږي په دې مورد کې پر عوایدو باندې د مالیاتو د قانون ۷۲ ماده داسې توضیح کوي:

هغه اشخاص چې د نقلیه وسایطو په ذریعه په سوداگریز فعالیت کې لاس لري د اموالو انتقال او د اشخاصو حمل و نقل کوي د جواز سیر د تجدید وړاندې د کلنۍ مالیې د ورکړې مکلف گڼل کېږي. دغه ډول مالیه په مختلفو معیارونو اخیستل کېږي، یعنې وسایطو په مختلفو گروپونو وېشي او له هریوه څخه مختلف مالیات اخلي.

۴. قراردادي ثابته مالیه:

دغه ډول مالیه معمولاً د هغو اشخاصو له عوایدو څخه چې له سوداگریز جواز پرته له یوې مرجع څخه اموال او اجناس اخلي او پر یوه دفتر یا شرکت یې پلوري اخیستل کېږي، چې په دې اړه پر عوایدو د مالیاتو د قانون ۷۳ مه ماده داسې وضاحت ورکوي: هغه اشخاص چې سوداگریز جواز نه لري مواد، لوازم، خدمات یا ساختماني چارې له دولتي ادارو سره منعقد کړي د قرارداد د مجموعي ارزښت پر اساس پر عوایدو باندې د مالیاتو پر ۷٪ ثابتې مالیې په ورکړې مکلف گڼل کېږي. ثابته مالیه د مالیې د قابلیت له مخې وضع کېږي. پر عوایدو باندې د مالیې د قانون د ۷۳ مندرجې مادې له مخې مالیه د حقیقي او حکمي اشخاصو له عوایدو چې په افغانستان کې سوداگریز جواز نه لري مواد، لوازم او یا خدمات له قرارداد سره سم دولت ته تهیه کوي او یا هغه اشخاص چې ساختماني چارې له قرارداد سره سم ترسره کوي اخیستل کېږي.

همدارنگه اشخاص مکلف دي ترڅو پر عوایدو باندې د مالیاتو په پرځای د ذکر شویو فعالیتونو له درکه مالیه د قرارداد د تړون په وخت کې او یا د خپلو مبالغو د ترلاسه کولو په مهال ورکړي. دغه ډول مالیه د قرارداد شویو اجناسو د اصلي قیمت پر اساس اخیستل کېږي.

۵. د نمایشاتو ثابته مالیه:

پر عوایدو د مالیاتو د قانون د ۷۴ مادې د نمایشاتو ثابته مالیه داسې تشریح کوي: حکمي اشخاص چې په غیر انتفاعي معاملاتو باندې د مالیاتو د ورکړې تابع نه دي او یا هغه اشخاص چې د دوی کسب د سینما گانو، تياتر او داسې نورو اداره ده د ټيکت د خرڅلاو له درکه د دوی عواید د ۱۰٪ ثابتې مالیې د ورکړې تابع دي چې پر عوایدو باندې د مالیاتو پر ځای اخیستل کېږي. د ټيکت د خرڅلاو د عوایدو میاشتنۍ ثابته مالیه د راتلونکې میاشتې د شپږمې ورځې وړاندې د مربوط محل د مالیې دفتر ته ورکول کېږي. که د خپلې مالیې ورکړه له شپږمې ورځې څخه وځنډوي په یوه ورځ کې د هغه د مالیې له مبلغ څخه ۰،۱٪ جریمه اخیستل کېږي. د سینماگانو، تياتر، نندارو، جشنونو او نورو تفریحي ځایونو په اړوند ځینې ټکي وجود لري چې د مالیې د تعیین په وخت کې باید په پام کې ونیول شي، په لاندې ډول بیانېږي:

الف: هغه اشخاص چې فقط د یوې سیمې مالک دی لېکن هغه نورو ته په کرایه ورکوي فقط د دوی په شتمنیو باندې د کرایې له درکه پر عوایدو باندې د مالیې تابع دی.

ب: د سیمو او جايدادونو مستأجر چې پر عوایدو باندې د مالیاتو د قانون په ۷۴ ماده کې یې یادونه شوې ده پر عوایدو باندې د مالیاتو قانون د ۷۴ مندرجې مادې له مخې د مالیې تابع دی.

ج: هغه شخص چې پر عوایدو باندې د مالیاتو د قانون د ۷۴ مندرجې مادې له مخې د سیمو او جايداد مالک دی او په عین حال کې په ذکر شوو سیمو کې په فعالیت بوخت دي له ۷۴ مادې سره سم د ټيکتونو د خرڅلاو له درکه فقط د ثابتې مالیې تابع دي.

۶. د ژړندو، پایکوبونو، د تېل کشۍ او حلاجي ماشینونو ثابته مالیه:

دغه ډول مالیه معمولاً پر غیر خالصو عوایدو باندې اټکل او یا داچې پر ماشین آلاتو باندې د ماشین د قدرت پر اساس وضع کېږي، چې پر عوایدو باندې د مالیاتو د قانون ۷۵ ماده داسې رڼا اچوي:

(۱) د ژړندو، پایکوبونو، د تېل کشۍ دستگاوو، گني حلاجي او نورو مالکان د ۱۰٪ ثابتې مالیې تابع او د کلنیو غیر خالصو اټکلي عوایدو څخه پر عوایدو د مالیاتو پرځای سنجش کېږي او د سیمې د مالیې دفتر ته ورکول کېږي.

(۲) د ژړندو او پایکوبونو مالکان، د تېل کشۍ، حلاجي (پنبه وهنې)، گني او نور چې د برق د قوې، نفتو او یا نورو مشابه انرژيو په واسطه کار کوي په کال کې د في هارس پاور ۴۰۰ افغانیو پر اساس د ثابتې مالیې تابع دي چې پر عوایدو باندې د فعالیت پرځای د اړوند سیمې د مالیې دفتر ته ورکول کېږي. په ژړندو او نورو باندې دوه ډوله ثابته مالیه د تطبیق وړ ده.

مالیه نظر دې ته چې ذکر شوي تاسیسات په کوم ترتیب په کار اچول کېږي، ټاکل کېږي. بناء د

غنمو او وریجو د ژرندو مالکان، د حلاجي، گني او تېل کشی ماشینونه د اوبو په قوه، باد او حیواناتو کار کوي. د ذکر شوې شتمنی له درکه د غیر خالصو کلتی، اټکلي عوایدو څخه د ۱۰٪ مالیه په تادیې سره پر عوایدو باندې د مالیاتو پرځای د پورته ذکر شوې شتمنی له درکه مکلف دی. پر عوایدو باندې د مالیې د قانون له ۴ مادې سره سم یاد شوي اشخاص له دا ډول شتمنیو څخه د ترلاسه شویو عوایدو له درکه پر عوایدو باندې د مالیې د تادیې مکلفیت نه لري. ذکر شوې مالیه د سیمې د مالیې دفتر ته چې پورته یاده شتمنی هلته موقعیت لري، ورکول کېږي.

۷. د کار او فعالیت د ځای (د اصنافو ثابته مالیه):

هغه اشخاص چې د کار او فعالیت په ثابت ځای کې د اجناسو او خدماتو په خرڅلاو بوخت دي، پر عوایدو باندې د مالیاتو پرځای د هغو مالیاتو تابع دي، چې پر عوایدو باندې د مالیاتو د قانون د ۷۷ مادې د حکم پر اساس تثبیت او د مالک او یا مالکانو په واسطه د تجارت او یا کسب د فعالیت او سیمې د مالیې دفتر ته ورکول کېږي.

بناء هغه اشخاص چې د کار او فعالیت په ثابتو سیمو او ځایونو کې په فعالیت بوخت دي مجبور او مکلف دي چې خپله مالیه په ربعوار شکل تادیه کړي او د هرې ربعي تادیات باید د راتلونکې ربعي د لومړۍ میاشتې تر پنځلسمې ورځې ترسره شي او که چېرې له پنځلسمې ورځې څخه زیاتېږي، مجبور دی چې هره ورځ د خپلې مالیه د مبلغ ۱٪، د جریمې په توگه دولت ته ورکړي. ثابته مالیه پر عوایدو باندې د مالیاتو پرځای د اجناسو او خدماتو د خرڅلاو له درکه پر عوایدو د مالیاتو د قانون د ۷۷ مندرجې مادې پر بنسټ ورکول کېږي. هرکله چې حقیقي شخص چې پر عوایدو باندې د مالیاتو د قانون د ۷۷ مادې سره سم مالیه ورکوي.

د داسې فعالیتونوله درکه د عاید لرونکی وي چې پر عوایدو د مالیاتو پر ځای د ثابتې مالیه لاندې ترسره کېږي. یاد شخص د مالیه د وضع کولو په موخه عواید باید په عوایدو باندې د مالیاتو قانون د ۴ مادې د جدول د معیار مطابق راپور ورکړي. په عوایدو د مالیاتو د قانون د ۷۷ مادې عواید، په عوایدو مالیات او ثابته مالیه چې ددغې مادې مطابق تادیه کېږي په یاد راپور کې ذکر نه شي. سهامی شرکتونه، محدود المسؤلیت او نور اشخاص چې له پانگونې څخه د ملاتړ په اداره کې په افغانستان یا د تجارت په وزارت کې ثبت وي، اجناس او خدمات د کار او فعالیت له ثابت محل څخه په خرڅوي. په عوایدو د کلنۍ مالیه د تادیې مکلف دي او دغه ډول اشخاص ددغې مادې د حکم مطابق د ثابتې مالیه تابع نه دي.

۸. په ډاکترانو ثابته مالیه:

دغه مالیه په هغو ډاکترانو چې غواړي په شخصي معاینه خانو کې فعالیت وکړي اخیستل کېږي. لکه څرنګه چې په عوایدو د مالیاتو قانون ۷۸ ماده داسې څرګندوي؛ هغه ډاکتران چې له دولتي

عامه اقتصاد // 155

روغتون نه بهر ناروغان معاینه کوي په عوایدو د مالیاتو پرځای په لاندې ډول د کلنې ثابتې مالیې په تادیهې مکلف دي:

۱) هغه ډاکتران چې تر لس کلونو د طبابت تجربه ولري ۶۰۰۰- افغانۍ.

۲) هغه ډاکتران چې له لسو څخه تر شل کلونو تجربه ولري ۱۰۰۰۰- افغانۍ.

۳) هغه ډاکتران چې له شل کلونو زیاته تجربه ولري ۱۵۰۰۰- افغانۍ.

ددغو مادو مندرجو اجزاوو ثابته مالیه د طبابت د اجزاوو د صدور او تجدید په وخت کې د مالي کال په اوږدو کې د عامې روغتیا وزارت د مربوطه څانگو له خوا اخیستل کېږي. هرکله چې د تادیه کونکو ډله چې په پورته ډول ترې یادونه وشوه په ټاکلې موده کې مربوطه مالیات تادیه نه کړي، د هغوی کلینیک یا معاینه خانه د مالیاتي حسابونو د تصفیې تر وخته د مالیې وزارت د مسئولینو له خوا تړل کېږي. البته دغه ډول مالیه د هر کال لپاره ده.

۹. د کار له سیمې او فعالیت پرته اشخاصو ثابته مالیه:

لکه څرنګه چې وینو چې په هر ښار او د هېواد په اطرافو کې زیات شمېر اشخاص په اقتصادي فعالیتونو بوخت دي، چې له هغه درکه کولای شي خپل ژوند ته دوام ورکړي. لېکن دغه اشخاص مشخص او نسبتاً دایمي ځای نه لري، چې د هغوی اقتصادي فعالیتونه ارزیابي شي او د هغه په مقابل کې مالیه ترې واخیستل شي. په دې چې له اقتصادي اړخه دولت پرې مصرف کړي. له دې امله دولت باید له هغه څخه یو مقدار پیسې ترلاسه کړي، چې د هغوی دغه پیسې د ثابتې مالیې په نوم یادېږي چې د هغوی معیار ۱۲۰۰ افغانۍ دی، یعنې لاس پلورونکي، د کراچيو خاوندان باید هر کال دولت ته ۱۲۰۰ افغانۍ د ځای د مالیې دفتر ته ورکړي.

هغه اشخاص چې د کار او فعالیت ثابت محل نه لري او د نورو معیارونو له مخې چې په دې قانون کې اټکل شوي دي، ددغه قانون د 81 مادې له حکم سره سم د ثابتې حرفوي مالیې د ورکړې تابع ګرځي. حرفوي مالیه د هستوګنځي تر ټولو نږدې مالیاتي دفتر ته د ورکړې وړ ده.

۱۰. د کمېشن کارانو او د دلالتو ثابته مالیه:

مخکې له دې چې د کمېشن کارانو او دلالتو د ثابتې مالیې په اړوند معلومات ترلاسه کړو دا به ضرور وي چې باید د کمېشن کار او دلالت په اړوند مختصر معلومات ترلاسه کړو. کمېشن کار هغه څوک دی چې د سوداګرۍ وزارت له خوا د کمېشن کارۍ جواز ترلاسه کوي او د پلورونکي او پېرودونکي ترمنځ د منځګرې دنده ترسره کوي او یا داچې کمېشن کار معامله په خپل نوم او د نورو په ګټه اجراء کوي. د کمېشن کار او دلالت تر منځ توپیر دادی چې دلالت د دولت له خوا د جواز سند لرونکی نه وي. هغه اشخاص چې له ثابت محل پرته په دلالتی، کمېشن کارۍ، لپلام او د هغه په څېر په نورو بوختیاوو مصروف دي، د هغو معیارونو مطابق چې د مالیې وزارت له خوا ټاکل کېږي، له

هغوی څخه مالیه اخیستل کېږي. د مالیې وزارت په هغو اشخاصو باندې چې د کار او فعالیت ثابت محل نه لري، ثابت مالیات په لاندې دوه طریقو وضع کوي:

لومړۍ طریقه داده چې ثابته مالیه په هغه معیار چې د مالیې وزارت له خوا ټاکل شوی په ټولو هغو اشخاصو باندې چې یو ډول په ځانگړي ډول سوداگري او یا کسب لري د عوایدو په پام کې نیولو پرته چې یاد اشخاص یې د سوداگري او یا کسب څخه ترلاسه کوي، وضع کېږي.

دوهمه طریقه داده چې ثابته مالیه په مختلفو معیارونو سره چې د مالیې وزارت له خوا ټاکل شوې ده په ټولو هغو اشخاصو باندې چې یو ډول په ځانگړي ډول سوداگري او یا کسب لري د لاندې عواملو په پام کې نیولو سره وضع کېږي:

۱. د جنس نوعیت او خدمات چې عرضه کېږي.

۲. د کار او فعالیت اټکل شوې اندازه.

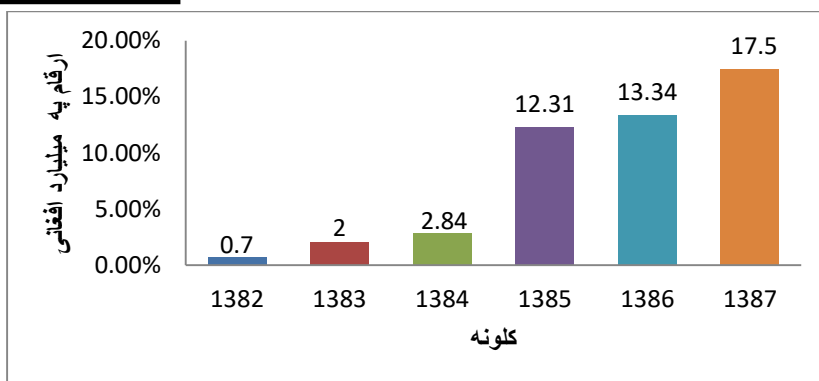
۳. د کار او فعالیت موقعیت.

۴. ورځني، میاشتنی او کلني اټکل شوي خالص عواید.

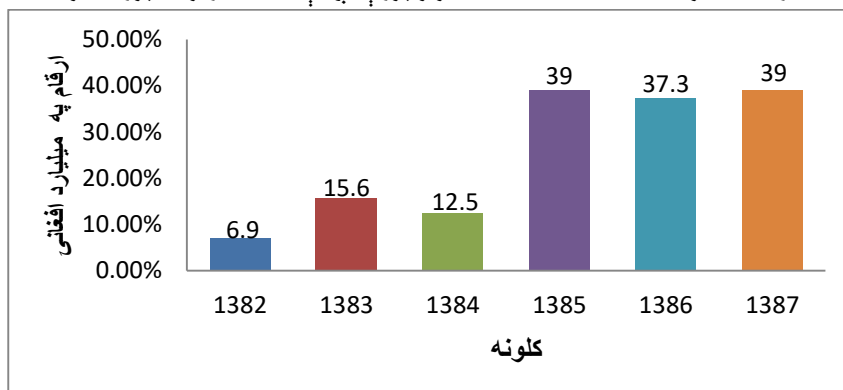
کالونه	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷
د	۷۱۴،۴ ۰۷۷۲۷	۲،۰۰۱ ۳۰۱۷۴۷	۲،۸۴۶۹۹ ۸۶۹۸۸۷	۱۲،۳۱۸۲۲ ۴۱۴۷،۲۵	۱۳۳۴۴	۱۷،۵۹۲
د دولت د	۱۰۳۵۱ ۷۲۵۲۶۳	۱۲۸۱۱ ۲۵۹۵۹۲	۲۲۶۵۵۸ ۸۸۵۳،۸۷	۲۵۲۲۰۰۰ ...	۳۵۷۷۳	۴۴۳۷۵
مستقیم	۶،۹%	۱۵،۶%	۱۲،۵%	۳۹%	۳۷،۳%	۳۹%

له ۱۳۸۲ څخه تر ۱۳۸۷ کاله پورې په افغانستان کې د مستقیمو مالیاتو مجموعه

عامه اقتصاد // 157

پورته شکل اوجدول د ۱۳۸۲-۱۳۸۷ کلونو په اوږدو کې د مستقیمو مالیاتو مجموعه ښيي. لکه څرنګه چې لیدل کېږي چې مستقیم مالیات په نوموړو کلونو په اوږدو کې سعودي سیر لري، چې له ۷,۰ میلیارده افغانیو څخه له ۱۳۸۲-۱۳۸۷ کلونو پورې نږدې ۱۸ میلیارده ته پورته شوی دی.

په هېواد کې د مستقیمو مالیاتو د دولت د عایداتي منابعو په جمله کې له ۱۳۸۲-۱۳۸۷ کال پورې په جدول کې ښودل شوي دي. په ۱۳۸۲ کال کې د مستقیمو مالیاتو له درکه د دولت عواید ۹,۶٪ وو، په داسې حال کې چې په ۸۳ کال کې ۱۶,۱۵٪ ته زیات شوي وو او په ۱۳۸۴ کال کې دغه رقم ۵۸,۱۲٪ په ۱۳۸۵ کال کې تر ټولو لوی رقم، یعنې ۳۹٪ او په ۱۳۸۶ کال کې دغه فیصدي ۳۷,۳٪ ته رسېدلې ده، چې تر یوې اندازې پورې د مستقیمو مالیاتو له درکه د دولت د عوایدو له سعودي سیر څخه نماینده ګي کوي او بالاخره دغه فیصدي په ۱۳۸۷ کال کې د دولت مجموعي عوایدو ۳۹٪ ته زیات شوي ده.

۳- د غیر مستقیمو مالیاتو مفهوم او ماهیت:

غیر مستقیم مالیات هغه مالیات دي چې اکثره وخت په قیمتونو او نورو اقتصادي عاملینو باندې د انتقال قابلیت ولري. په داسې حال کې چې مستقیم مالیات پر عوایدو او شتمنی باندې وضع کېږي. غیر مستقیم مالیات هغه وخت د تادیې وړ ګرځي، چې د عاید او یا شتمنی څښتن هغه مصرفوي د بېلګې په ډول هغه وخت چې یو شخص یو جوړه بوتونه اخلي، تعمیر ودانوي، په رستوران کې ږوډی

خوري. د الوتکې ټيکت پېري په ټولو يادو حالاتو کې په حقيقت کې ده ماليه هم ورکړې ده لېکن دغه ماليه غير محسوسه ده او يا په بله وينا غير مستقيمه ماليه هغه ماليه ده چې د مالياتي مسئوليت بار کېدای شي نورو اشخاصو ته منتقل شي. د غير مستقيمو مالياتو ورکونکي مشخص او ټاکلی نه دی او د هغه تحقق د اقتصادي فعاليتونو او د افرادو د عملياتو په يوه برخه پورې تړاو لري او د هغې د انتقال قابليت ډېر زيات دی يا په بله وينا ماليه په غير مستقيم ډول د اشخاصو په مصرفي توکو او کاليو باندې وضع شوي او د مصرف کوونکو څخه حاصلېږي. غيرمستقيم ماليات هم نېبگنې او هم نواقص لري.

د غير مستقيمو مالياتو نېبگنې:

- ۱) څرنگه چې غير مستقيم ماليات په يوه وخت کې او د يوه لوی رقم په توگه نه تاديه کېږي، تاديه کوونکی د ورکړې زحمت نسبتاً کم احساس کوي.
- ۲) په دې چې غير مستقيمه ماليه د مصرف پر اساس ورکول کېږي، لهذا د ورکونکي هوډ او تصميم نيونه او توانيې اساسي او بنسټيز رول لري.
- ۳) ددغه ډول ماليې په پرداخت کې هر مصرف کوونکي د خپل مصرف په تناسب د هغه په ورکړې مکلف دي لهذا مالياتي مساوات او عدالت په هغه کې رعايت کېږي.
- ۴) په غير مستقيمه ماليه کې د ماليې له ورکړې څخه تېښته تقريباً ناشونې ده چې د هغه جمع کوونکي د دولت نماينده نه، بلکې عرضه کوونکي شخص دی.
- ۵) غير مستقيمه ماليه يوه ښه او مؤثره وسيله ده چې له دولت سره د گټورو اقتصادي او اجتماعي تگلارو او پاليسيو په طرح او تطبيق کې مرسته او همکاري کوي.

د غير مستقيمو مالياتو نواقص:

- ۱) په دې چې غير مستقيم ماليات په ټولو مصرف کوونکو او يا په دې صورت کې مصرف کوونکو باندې په هم نواخت ډول او د هغوی اقتصادي او مالي حالت له رعايت پرته وضع کېږي. نو نادار او بېوسه افراد ددغه بار دروندوالی له شتمن څخه زيات په غاړه اخلي، چې په حقيقت کې يو ډول غير عادلانه ماليه تعبيرېږي.
- ۲) بهرنيان چې د ډېر لنډمهال مثلاً د يوې يا دوه ورځو لپاره په يوه هېواد کې ژوند کوي هم بايد غير مستقيم ماليات او حتی مضاعف ماليات ورکړي، چې دغه امر ځينې وخت د يوه خارجي تابعيت لرونکي په حق کې د انصاف د عدم رعايت لامل گرځي.

۴- د غير مستقيمو مالياتو ډولونه:

الف- گمرکي محصولات

ب- پر خرڅلاو او انتفاعي او خدماتي معاملاتو ماليات

ج- پر اضافي ارزښت ماليات

الف- گمرکي محصولات: گمرکي محصول هغه قېمت دی چې په گمرکي تعرفه کې د مندرجو اندازو او طبقه بندۍ مطابق په صادراتو او وارداتو باندې وضع کېږي. گمرکي محصولات د غیر مستقیمو مالیاتو په کټگورۍ پورې اړه لري او له یوه سرحد څخه د شیانو او توکو د انتقال او عبور په وخت کې تادیه کېږي. په دې چې گمرکات د یوه هېواد خارجي اقتصاد تر تأثیر لاندې راوستی او له دې امله اوس د بهرنۍ سوداگرۍ د سیاست له وسایلو څخه د یوې مهمې وسیلې په توګه په کار وړل کېږي.

گمرک یوه دولتي اداره ده چې د صادراتي، وارداتي او ترانزیتی اموالو، د پرديسیانو او مؤلفینو اموال او پوستي پارسلونو گمرکي چارې د گمرکي تقنیني اسنادو مطابق اجراء او کنټرولوي. گمرک د هر هېواد صادراتو، وارداتو او انحصاراتو د کنټرول لپاره د ځمکنیو عوارضو د حصول او نظارت دستګاه ده او په بهرنۍ سوداگرۍ کې د نظارت وسیله او د دولت د عوایدو د منابعو د لړۍ یوه منبع ده.

۱- د گمرکي محصول ډولونه

الف- د امتعي د حرکت له لوري سره سم:

وارداتي گمرکات: په دې کې هغه عواید شامل دي کوم چې په ځینو اموالو او اجناسو باندې چې هېواد ته د استفادې او یا خرڅلاو په موخه واردېږي، له وضع شویو گمرکي محصولاتو څخه لاس ته راځي. هغه دلایل چې په وارداتو مالیات د هېوادونو د تر ټولو مهمو مالیاتي عوایدو په توګه توضیح کوي، په لاندې ډول دي:

- د هېوادونو له کورنیو محصولاتو څخه ملاتړ.
- د تجملي او غیر ضروري ټوکو له ورود څخه مخنیوی.
- د دولت لپاره عاید لاس ته راوړل.
- اداري او اجرائي مسایل.

د نظر خاوندان په دې باور دي، هغه هېوادونه چې د وارداتو د تعویض سیاست د اجراء له لارې د صنعتي کېدو پړاو ته رسېدلي دي، غالباً په وارداتو یې مالیات د داخلي محصولاتو د انډېښنې په توګه په لاره اچولي دي. پر تجملي او غیر ضروري ټوکو باندې د گمرکي مالیاتو د وضع کولو دروندوالی، په حقیقت کې ددې عدالت اجراء د مالیه ورکونکو د ورکړې د قدرت اصل ته زیاته پام درلود او له بلې خوا دولت ته د عاید د حصول په توګه شمېرل کېږي او ددې ډول مالیاتو معقولیت او د نورو مالیاتي اقلامو په پرتله د هغې د اجراء سهولت دی.

صادراتي گمرکونه: په دې کې هغه عواید راځي چې په ځینو اموالو او اجناسو باندې له وضع شویو

گمرکي محصولاتو څخه چې د استفادې او يا خرڅلاو په موخه صادرېږي لاس ته راځي. ترانزيتي گمرکونه: دغه ډول گمرکي محصولات د امتعې د انتقال پر مهال د يوه هېواد له سرحد څخه ترلاسه کېږي. په داسې حال کې چې امتعه د هېواد په داخل کې نه ده پلورل شوې، بلکې نورو ممالکو ته انتقالېږي.

ب- د حصول له هدف سره سم گمرکونه:

مالي گمرکونه: د مالي گمرکونو اساسي هدف لکه څرنگه چې له نوم څخه يې څرگنده ده د دولت لپاره د عايداتو منابعو لاس ته راوړل دي.

حمایوي گمرکونه: د حمایوي گمرکونو اساسي هدف دادی ترڅو د لوړو گمرکي محصولاتو په وضع کولو سره د بهرنیو هېوادونو د مشابه شيانو اخلال کونکی رقابت له منځه یوسي او د هغه په واسطه د هېواد په داخل کې د مشابه شيانو د تولید تقویت او انکشاف ته زمينه برابره کړي

ج- د محصولاتو له ټاکلو او ارزيايي سره سم:

ارزشي گمرکونه: دغه ډول گمرکي محصولات د امتعې ارزښت د محصول د سنجش اساس نيسي او د هغه له مخې گمرکي محصولات ټاکل کېږي. د هغه ښېگڼه د قیمت صعود او نزول ته زیاته انطباق منونکې ده او لوی ضرر يې د تقلب او درغلی د امکاناتو زیاتول دي.

نوساني گمرکي محصولات: دغه ډول گمرکي محصولات د ارزشي گمرکونو یو پرمختللی شکل دی او د گمرکي محصولاتو اندازه د خارجي قیمتونو د لوړېدو په صورت کې کمېږي. برعکس دغه ډول محصولات هغه وخت لوړېږي چې د امتعې قیمتونه په خارجي بازارونو کې راولوېږي. له دې ډول محصول څخه هدف دادی ترڅو د خارجي شيانو د قیمتونو د لوړېدو او رابښکته کېدو څخه مخنیوی وشي.

اختصاصي گمرکونه: دغه ډول گمرکي محصول د محصول وړ امتعې علایم او مشخصات خپل اساس گرځوي او گمرکي محصولات د تعداد، وزن، حجم او د امتعې د نورو مشخصاتو پر اساس ترلاسه کېږي.

۲- د گمرکونو اهداف:

۱. د دولت د عوایدو تأمین.
۲. د کورنیو تولیداتو ملاتړ.
۳. د سیاحت په چارو کې آسانتیاوې.
۴. په تجارت کې آسانتیاو او پراختیا.
۵. له مضره دوا او درملو، نشه یي توکو، فرهنگي محصولاتو او نورو څخه د ټولنې ساتنه.
۶. د ژوند د چاپېریال ساتنه (تخریبي او کېمیاوي توکي).

۷. د خارجي تجارت احصائيه، د اطلاعاتو راتولنه او د هغوی تجزیه او تحلیل.
۸. د تجارت په عرصه کې په کنوانسیونونو پورې د اړوند مقرراتو او د نړۍ والو موافقتنامو، تړونونو او لفظنامو په پام کې نیول.

۳- د گمرکي محصولاتو اغېزې

۱- د گمرکي محصولاتو په مجدد وپش باندې د گمرکي محصولاتو اغېزې: په دې چې د گمرکي محصولاتو اغېزې له یوې خوا د گمرکي محصول پایې ته په کتو او له بلې خوا د محصول شوې امتعې نوعیت او ډول ته په کتو فرق کوي. پردې اساس لومړی باید د امتعې د درجه بندۍ ترمنځ تفکیک او توپیر وشي.

لومړۍ- پانگه بیز شیان: چې له تولیدي شیانو څخه متشکل دي. د هېواد په داخل کې د تولید وړ او د هېواد په داخل کې د تولید وړ نه، خام او نیم کاره محصولات (د هېواد په داخل کې د تولید وړ او د هېواد په داخل کې د تولید وړ نه).

دوهم- استهلاکي شیان:

الف- د ژوند د ضرورت وړ استهلاکي شیان. په داخل کې د تولید وړ او په داخل کې د تولید وړ نه.

ب- د ژوند لږ د ضرورت وړ استهلاکي شیان یا نیمه تجملی شیان. په داخل کې د تولید وړ او په داخل کې د تولید وړ نه.

ج- تجملی استهلاکي شیان او په داخل کې د تولید وړ او په داخل کې د تولید وړ نه د ژوند د ضرورت وړ استهلاکي توکي په پورته درجه بندۍ کې داسې شیان دي چې هغه اکثره کم عاید لرونکې طبقې اشخاص پیري او مصرفوي یې.

تجملی استهلاکي شیان داسې شیان رانغاړي چې د لوړ عاید لرونکې طبقې او د بهرنیانو له خوا مصرفېږي. په یوه اقتصاد کې چې د اقتصاد طرز شخصي مصرف زیات معمول او مروج وي، یعنې تولیدوونکي د خپلو محصولاتو زیاته برخه مصرفوي او یا طبیعي تبادله رایج وي، د دولت لپاره مشکل ګرځي چې مالیه لاس ته راوړي، په دې چې د تولید یوه برخه بازار ته راوړل کېږي. پردې اساس د اقتصاد په دې شکل کې داسې نتیجه لاس ته راځي چې د نفوس هغه برخه او خاصاً غریب او کم عاید طبقې چې تقریباً خپل ټول احتیاجات د شخصي تولید له لارې رفع کوي د مالیه تر فشار لاندې نه دي راغلي، بلکې د مالیه ټول فشار هغه کسان ګالي چې د دوی احتیاجات د پولي اقتصاد له لارې رفع کوي. په دې چې د شخصي مصرف اقتصاد اوس استثنائي حالت لرلی دی او تقریباً ټول اقتصادي عاملین په کمه او زیاته اندازه په پولي اقتصاد کې شامل دي. پردې اساس هر څوک د خپل مصرف له سهم سره مطابق د مالیه د بار تر فشار لاندې راځي. د مثال په توګه په افغانستان کې د گمرکي محصولاتو جوړښت او ساختمان له ۱۳۴۸ څخه تر ۱۳۵۰ کاله پورې څرګندوي چې ددغو

کلونو په اوږدو کې د ۴۰٪ په شاوخوا کې گمرکي عواید د ژوند د ضرورت وړ استهلاکي شيانو د وارداتو له لارې او له ۵۵٪ څخه زیات د ژوند د ضروري او نسبتاً لږ ضروري شيانو له لارې لاس ته راغلي دي. په دې چې د ذکر شویو شيانو زیاته برخه کم عایده وگړي مصرفوي. پردې اساس ویل کېږي چې په پورته ذکر شویو کلونو کې د گمرکي محصولاتو تر ټولو زیات فشار کم عایده وگړو گاله. د گمرکي محصولاتو پایه د ضروري شيانو لپاره زیاته ده. له ۳۰٪ او د گمرکي محصول وسطي پایه د استهلاکي ضروري شيانو لپاره چې د هېواد په داخل کې تولید کېدای نه شي ۴۰٪ ده، چې د گمرکي محصول دوه برابره پایه داسې شيان دي، چې د هېواد په داخل کې تولید کېدلی شي، چې د حمایوي گمرکي سیاستونو له پلوه دغه موضوع یو ډول تضاد ښيي. له (۱۰٪) څخه کم سوداگریز واردات په پورته ذکر شویو کلونو کې تجملې شيان دي چې له تفاوت پرته آیا دغه ذکر شوي شيان د هېواد په داخل کې تولید کېدای شي که نه؟ ۶۰٪ تابع گمرکي محصولات گنل کېږي. د پانگه بیزو شيانو لپاره لکه څرنګه چې مخکې هم یادونه وشوه د داخلي صنایعو د د ملاتړ او تقويې په موخه امتیازات او معافیتونه ورکول کېږي.

II - د گمرکي تعرفې د سیستم حمایوي تأثیرات: د گمرکي محصول هدف کېدای شي دا وي ترڅو د دولت لپاره عواید برابر کړي او یا دا چې خپلې داخلي صنایع تقویه او ملاتړ یې وکړي. له دې سره سم یاد گمرکي محصولات لومړی مالي او دوهم حمایوي هدف لري. په دې صورت کې د اهدافو ترمنځ د رقابت یو حالت پیدا کېږي، په دې معنا چې د یوه هدف تعقیب د بل هدف د عدم تحقق لامل ګرځي. په دې په اړوند چې په کوم حالت او تر کومو شرایطو لاندې یو گمرکي محصول د مالي هدف او په کوم حالت کې د حمایوي هدف لپاره په کار وړل کېږي لاندې نقطه نظرونه د پاملرنې وړ گنل کېږي.

یو گمرکي محصول په عمومي ډول هغه وخت د مالي هدف لپاره خدمت کوي چې گمرکي محصول له داسې شيانو او امتعې څخه ترلاسه کېږي چې د هېواد په داخل کې تولید نه شي. که په دې صورت کې د گمرکي محصولاتو تعرفې هر څومره صعود او نزول وکړي د هغه تأثیرات صرف د دولت په عواید واردېږي. یوازې مینلا (Manla) ددغه نظر ملاتړ کوي. دغه استدلال د گمرکي محصولاتو د تأثیراتو یو ساده شکل ښکاره کوي، خو عوضي تأثیرات چې محصول شوې امتعه یې واردوي له یاده باسي. هر کله چې گمرکي محصولات له دغو شيانو او امتعې څخه ترلاسه شي، چې د هېواد په داخل کې تولیدېږي. په دې صورت کې گمرکي محصولات د صنعتي سیاست د یوې وسیلې په توګه په کار اچول شوي دي او گمرکي محصولات د حمایوي هدف لپاره خدمت کوي. د هغه په واسطه گمرکي محصولات مالي او حمایوي اړخ لرلي، خو د عمل په ساحه کې له پورته دوه اهدافو څخه یوه ته د لومړیتوب حق ورکول کېږي.

III - د صادراتي گمرکي محصول تأثیرات: په دې اړوند چې آیا صادراتي گمرکي محصولات د

عامه اقتصاد // 163

صادراتو حجم او اندازه تر منفي تأثير لاندې راوړي (د صادراتو د مقدار کمول) او که نه. لومړی دغه مسئله د صادر شوې امتعې په وړاندې د بهرني يا واردوونکي هېواد د تقاضا په ارتجاعيت پورې تړاو لري. د تقاضا دغه ارتجاعيت د تقاضا کوونکو په وړاندې د صادرونکي هېواد د انحصار د درجې لپاره يو مقياس دی. په نهائې حالت کې کله چې د تقاضا ارتجاعيت له صفر سره مساوي وي ($\Sigma=0$) په دې صورت کې په صادراتو باندې د گمرکي محصول په زياتوالي سره نه يوازې د صادراتو حجم کمېږي، بلکې همدارنگه په بهرني هېواد باندې د محصول د تحمیلولو له لارې د دولت عوايد زياتېږي. پردې اساس هر څومره چې د صادراتي امتعې لپاره د بهرني هېواد د تقاضا ارتجاعيت لوړ وي، په هماغه پيمانه په خارجي هېواد باندې د گمرکي محصولاتو د تحمیلولو امکان کمېږي. له دې سره سره کله چې په لومړۍ مرحله کې د گمرکي محصولاتو مالي اړخ ته پاملرنه وشي، د گمرکي محصولاتو په نشتوالي باندې د امتعې لپاره د بهرني هېواد د تقاضا ارتجاعيت کوم دليل نه شي کېدای. د مثال په توگه، فرض کېږي چې د تقاضا ارتجاعيت په لايتناهي ډول دی او په دې ترتيب صادرونکی هېواد د نړۍ والو بازارونو په قیمتونو باندې تأثير واردولی نه شي. په دې صورت کې د گمرکي محصول بار بايد د داخلي اقتصادي عاملینوله خوا يووړل شي. ځکه په دې صورت کې د صادراتي امتعې قیمت بايد د گمرکي محصول په اندازه نزول وکړي. پردې اساس تر دغو شرايطو لاندې صادراتي گمرکي محصول د صادرونکو د گټې د کموالي لامل گرځي او په هغه صورت کې چې د دوی گټه په عمومي ډول له منځه لاړه نه شي مجبور دي ترڅو ماليه د خپلوگټو له يوې برخې څخه تاديه کړي. خو په هغه صورت کې چې گمرکي محصول د هغوی گټه په کلي ډول له منځه يوسي په دې صورت کې کوشش کوي ترڅو صادراتي شيان په ټيټ قیمت وپېري چې په دې ترتيب د صادراتي موادو په عرضه کوونکو او مؤلدينو باندې صادراتي گمرکي محصول ته مخکنی انتقال ورکول کېږي.

د انتقال د عدم امکان په صورت کې طبعاً د صادراتو حجم کمېږي (د هغه لامل دادی چې په داخل کې وگړي ترې استفاده وکړي).

IV- په افغانستان کې د گمرکاتو د عصري کولو او اصلاحاتو اړتيا: د افغانستان د گمرکي عوايدو د راټولولو د ناآراميو، مشکلاتو او خنډونو سره سره گمرکي عوايد له هغه سره د دولت د عوايدو عمده منبع ده، د (۴۰٪) په شاوخوا کې د افغانستان داخلي عوايد له دې لارې ترلاسه کېږي، چې د افغانستان په پراختيا او بيارغونه کې مهم رول لوبوي.

د افغانستان په گمرکاتو کې اصلاحات او د گمرکي خدماتو پراختيا عوايد په دقيق او مؤثر ډول راټول تمام شوي دي. مؤثق او قوي اطلاعات حاصل او ټولنه د غير مجازو موادو او خطرناکو امتعو له ورود څخه خوندي کېږي، چې د هغه نتيجه د زياتو گمرکي عوايدو ترلاسه کول او په هېواد کې د گمرکاتو کارنده او اړين رول ترسره کول دي.

له گمرکي اصلاحاتو څخه هدف او مرام د تجارت او پانگونې لپاره د سهولتونو جمع آوري او د

افغانستان لپاره د یوې سالمې او د اقتصادي او ټولنيز انکشاف تضمین کوونکې فضاء منځ ته راوړل دي.

د افغانستان گمرکات له یوې خوا د افغانستان په تجارت باندې د حاکمو مغلقو قوانینو او مقرراتو چې پر کلاسیکو او برحالو میتودونو او روشونو باندې اتکاء لري د اجراء مسؤل دي او له بلې خوا په نړۍ وال سوداگریز سازمان (WTO) او د گمرکاتو په نړۍ وال سوداگریز سازمان (WCO) کې موجودو سیاستونو ته په پام سره په الکترونيکي شکل د گمرکي تشریفاتو او پروسیجرونو د ساده کولو په رابطه اړین دی. د گمرکي اموالو د تصفیې د مراحلو کمپیوټري کول د گمرکاتو د تجدید او اصلاحاتو د پروگرام له اساسي عناصرو څخه دی چې د مالیې وزارت د اسیکوډا نړۍ وال کمپیوټري سیستم تطبیق او نصب د افغانستان د گمرکاتو په چوکاټ کې په لاره اچول کېږي. د اسیکوډا د سیستم په منځ ته راتلو سره په ټوله نړۍ کې د گمرکاتو د اتومات کولو لپاره یو سیستم او یو ځانگړی پروگرام نه و. په ۱۹۸۱ز کال کې د ځینو پرمختیایي هېوادونو د وړاندیز له مخې د تجارت د انکشاف لپاره د گمرکي چارو د کمپیوټري کولو له امله د ملگرو ملتونو له خوا د اسیکوډا سیستم رامنځ ته شو، چې په همدې اساس د سوداگری سازمان او د ملگرو ملتونو انکشاف په غوښتونکو هېوادونو کې د اسیکوډا سیستم د تطبیق کولو مسؤلیت په غاړه لري. دغه سیستم تر دې دمه د نړۍ په ۸۴ هېوادونو کې د یادې ادارې له خوا تطبیق او کارول شوی دی.

د مالیې وزارت د افغانستان د گمرکاتو د کمپیوټري کولو لپاره د اسیکوډا د سیستم تطبیق او نصب یادې ادارې ته پېشنهاد او د اسیکوډا د سیستم د تطبیق مراحل او پړاوونه له ۱۳۸۴ کال راپدېخوا د افغانستان په گمرکاتو کې پیل شوی دی. د اسیکوډا نړۍ وال سیستم د گمرکي اسنادو له مراحلو څخه تېر شوی، چې د بهرنۍ سوداگری ټول پروسیجرونه او طرزالعملونه (صادرات، واردات، ترانزیت، گودمداري او نور) تر پوښنې لاندې راولي او هم په گمرکي اظهارنامې پورې مربوطې چارې، ترانزیت، محاسبه او مالیات د کمپیوټر په ذریعه په سهولت، سرعت او دقت سره سرته رسوي.⁴

د اسیکوډا د سیستم ښېگڼې:

۱. په گمرکي چارو کې زیات سرعت، سهولت او دقت.
۲. د عوایدو له فرار څخه مخنیوی.
۳. د گمرک د مراجعینو او کار کوونکو د وخت د ضایع کېدو مخنیوی.
۴. له استفاده جوړی، جعل کاري او تذویر څخه مخنیوی.
۵. په گمرک کې د اموالو د تصفیې پر مهال د اضافي اوراقو او کاري مراحلو کمښت.
۶. په دولتي ادارو کې د معلوماتي ټکنالوژۍ او کمپیوټر د فرهنگ ترویج.

⁴ -www.mof.gov.af/tax

۷. د ټولو گمرکي پروسیجرونو لپاره له یوې واحدې اظهارنامې (SAD) څخه استفاده.
۸. د تجارت او داخلي تولیداتو د انکشاف لپاره د احصائې تولید او دقیق سوداگریز ارقام.
۹. له ټولومشهورو گمرکونو څخه مرکز ته په چټک او دقیق ډول د مالي راپورونو ارایه او وړاندیز.
۱۰. د کمپیوتر او انټرنټ له لارې د گمرکي اظهارنامې خانه پری کول.
۱۱. د کمپیوتر له لارې د دولتي ادارو او د نړۍ له نورو هېوادونو سره د گمرکي ارقامو او اطلاعاتو د تبادلې امکان.

د اسیکوډا د سیستم گټور خصوصیات:

۱. د گمرکي پروسیجرونو ټولې چارې لکه صادرات، واردات، ترانزیت، گودامداري او نور کمپیوټري کېږي.
۲. د گمرکي اموالو نړۍ وال او داخلي ترانزیت په هدف او مبداء کې د کمپیوتر په ذریعه کنټرول کېږي.
۳. د هېواد ټول گمرکات د مصنوعي قمر د شبکې له لارې له یو بل او مرکز سره وصلېږي.
۴. گمرکي تعرفه، د اسعارو قیمت او د تجار او کمپشن کارانو اطلاعات او معلومات تهیه او مهیاء دي.
۵. له سیستم څخه استفاده ډېره ساده ده. کار کوونکي، د گمرک د سوداگرو نماینده گان او کمپشن کاران په آسانی سره کولای شي د سیستم د استفادې په میتود او طریقه باندې وپوهېږي.
۶. د اسیکوډا پروگرام په کمپیوتر کې په پښتو او دري ژبو باندې د گمرک د کار کوونکو او کمپشن کارانو لپاره مهیاء دی.
۷. محصول او ټول وضع شوي مالیات دسیستم له لارې په اتومات ډول په کمپیوتر کې محاسبه کېږي.
۸. په آینده کې د استفادې لپاره گمرکي اطلاعات او معلومات په کمپیوتر کې ذخیره کېږي.
۹. له ټولو کوډونو او نړۍ والو پېژندل شویو سټنډرډونو او معیارونو څخه په سیستم کې استفاده کېږي.
۱۰. د کار په دفتر کې د گمرکي اموالو د اظهار امکان او یا د تجار منزل په سیستم کې وجود لري.
۱۱. د کار له ختمېدو وروسته هره ورځ د یوه او یا ټولو گمرکونو د عوایدو صورت حساب د ساده مالي راپورونو په شکل مهیاء او برابرېږي.
۱۲. د اډوانس یا پېشکي ورکړې په شکل د گمرکي محصول د ورکړې امکان دبانک له لارې تجار ته برابرېږي.
۱۳. گمرکي اموال د مراحلو او پړاوونو د طي کولو پر مهال په اتومات شکل په زرغون، شین، ژېړو او سرو چینلونو او نښو سره معرفي کېږي.

ب- پر خرڅلاو، انتفاعي او خدماتي معاملاتو مالیه:

مفهوم: مالیات د خرڅلاو پر دوران باندې د تصدیو او فعالیت ځایونو له شیانو او خدماتو څخه

ترلاسه کېږي. په دې ځای کې د ماليې مؤدي یا تادیه کوونکی په ټولو مراحلو او اقتصادي عملیو کې خصوصي او دولتي تصدي گانې دي.

د ماليې حامل: وروستي مصرف کوونکي او مستهلکين دي او په دې ترتيب د ماليې ډول د غیر مستقیمو مالیاتو له ډلې څخه دی او په مستهلکینو باندې د قیمت له لارې انتقالېږي. په دې چې دغه ډول مالیه ټول مصرفي شیان احتواء کوي له دې امله په عمومي مخارجو د مالیاتو په نوم هم یادېږي. په عمومي مصرف باندې ددغو مالیاتو په وړاندې په خاص مصرف مالیات وجود لري، چې یوازې ټاکلي مصرفي شیان د مالیه گذارۍ تابع گرځوي.

۱. د خرڅلاو په دوران د مالیاتو ډولونه:

د خالص خرڅلاو په دوران مالیات: دغه ډول مالیه د ارزښت زیاتېدل د ماليې تابع گرځوي. د ارزښت د پیدا کېدو هدف د په کار وړل شویو موادو د قیمت او د خرڅلاو د قیمت تفاوت دی.

د غیر خالص خرڅلاو په دوران مالیات: په دې ډول مالیاتو کې د خرڅلاو ټول مقدار تر ماليې لاندې راځي. د غیر خالص خرڅلاو په دوران مالیات د مرحلو پر اساس په څو ډولونو وېشل شوي دي. **د هر غیر خالص مرحله یي خرڅلاو په دوران مالیات:** د هر مرحله یي غیر خالص خرڅلاو په دوران د مالیاتو په صورت کې په ټولو تولیدي مراحلو کې د شیانو او خدماتو د خرڅلاو دوران تر هغه وخته پورې چې شیان د مستهلکینو لاس ته نه وي رسېدلي د مالیه گذارۍ تابع گرځي. مالیات چې د خرڅلاو د دوران په مخکینو مراحلو کې ترلاسه کېږي د خرڅلاو د دوران په وروستیو مراحلو کې هم شاملېږي. داچې په دې صورت کې د ماليې بار د خرڅلاو په دوران په مکمل ډول انتقالېږي، په قیمتونو باندې د هغه تأثیرات هم قوي دي.

د هر مرحله یي غیر خالص خرڅلاو په دوران د مالیاتو نېگنډه: د حصول ساده والی او د مالیاتو راټولول دي، یعنې د ماليې مکلفین مجبور او مکلف دي ترڅو غیر خالص خرڅلاو څرگند او د هغه له مخې خپل مالیاتي مکلفیت تادیه کړي.

د هر مرحله یي غیر خالص خرڅلاو په دوران د مالیاتو لوی نقص: د ماليې د بار تراکم تأثیرات دي چې له یو پړاو څخه بل پړاو ته زیاتېږي. په دې چې هر مرحله یي غیر خالص خرڅلاو په دوران د مالیاتو په صورت کې د تصدیو داخلي خرڅلاو د مالیه گذارۍ تابع شوي نه دی، بلکې خرڅلاو یوازې په بازار کې د مالیه گذارۍ تابع گرځي. له دې امله د تصدیو تمایل د تصدیو تمرکز ته قوي کېږي ترڅو د هغه په واسطه مالیه سپما کړي، چې په دې صورت کې هر مرحله یي غیر خالص خرڅلاو په دوران د مالیاتو د تمرکز له تشویقي تأثیراتو څخه خبرې کېږي او په نتیجه کې د کار وېش په ملي اقتصاد کې زیانمن کوي.

څو مرحله یي غیر خالص خرڅلاو په دوران مالیات: څو مرحله یي غیر خالص خرڅلاو په دوران

عامه اقتصاد // 167

ماليات يوازې ټاکلي اقتصادي مراحل د ماليه گذارۍ تابع کوي. د مثال په توګه د خرڅلاو دوران يوازې د پرچون او عمده پلورونکې سوداګرۍ د مراحلو پر وړاندې د ماليې تابع ګرځي. په دې صورت کې هغه مشکلات چې له تخنیکي پلوه منځ ته راځي دادي چې ځينې وخت د هرو دوه دورو ترمنځ د سرحد ټاکل مشکلات ايجادوي.

- د څو مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران د مالياتو نېټګنه په دې کې ده چې د ماليې د مکلفينو شمېر محدودېږي، چې په دې صورت کې له ټولو مراحلو څخه ماليه ترلاسه شوې نه ده، بلکې له يوه شمېر محدودو اقتصادي مراحلو څخه ماليه ترلاسه کېږي.

- د څو مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران د مالياتو نقص دادي چې د يوه ټاکلي مالي احتياج په صورت کې بايد د ماليې پايه هم د هغه مطابق لوړه شي.

يو مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران ماليات: د خرڅلاو په دوران د مالياتو په دې شکل کې يوازې يوه اقتصادي يا د توليد مرحله د خرڅلاو په دوران د ماليې تابع ګرځي. د مثال په توګه د خرڅلاو په دوران ماليات يوازې د توليد له مرحلې يا د عمده او پرچون تجارت له مرحلې څخه ترلاسه کېږي. يو مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران د مالياتو ضرر دادي چې د ماليې پايه ډېره لوړه ده، ځکه په دې صورت کې يوازې يوه مرحله ماليه گذاري شوې ده او د هغې مطابق د ماليې پايه هم لوړه ده.

۲. د خرڅلاو په دوران د منفردو مالياتو د ډولونو نېټګنې او نواقص: د هر مرحله يي غير خالص خرڅلاو په دوران د مالياتو يوه نېټګنه داده چې د ماليې د سنجش د اساس تثبیتول نسبتاً ساده دي. بله نېټګنه يې داده چې د ماليې راتولونه د نسبتاً کم تمام شد مصرف لامل شوی ده او په نتيجه کې د ماليې نافعیت لوړوي. بالاخره بله نېټګنه يې داده چې په اقتصادي مراحلو باندې د ماليې د تقسيم په نتيجه کې د ماليې پايه نسبتاً نېکته ده او له رواني اړخه کم منفي تاثيرات واردوي. له اقتصادي اړخه يې اساسي نقص دادي چې د مالياتي مکلفيتونو يا د تصديو د ماليې د بار متراکم کېدل ځينې وخت ددې لامل کېږي ترڅو د تصدي الحاق منځ ته راوړي.

۱. د يو مرحلوي خرڅلاو پر دوران د مالياتو ضرر دادي چې د ماليې پايه زبسته زياته ده ځکه په دې صورت کې يوازې يوه مرحله ماليه گذاري شوې ده او د هغې مطابق د ماليې پايه لوړه ټاکل کېږي.

۲. د هغه بل ضرر له دادي چې د ماليې د پايې د لوړوالي په نتيجه کې په نهائي مصرف کوونکو باندې د ماليې د انتقال امکان مشکل دی.

- د خرڅلاو په دوران باندې د مالياتو نېټګنه په عمومي ډول چې پورته درې ډوله امکانه اختواء کوي د هغه په نه محسوس والي کې راځي، چې له دې وجې دغه ډول ماليه د غير محسوسې ماليې په نوم يادېږي. ځکه مستهلكين اصلاً په دې په اړه فکر نه کوي چې د استهلاکي شيانو په قېمت کې

ماليه هم شامله ده. په دې چې ټول عايد ترلاسه کوونکي په عين حال کې مستهملکين هم دي. له دې امله د خرڅلاو په دوران ماليات ټول وگړي تر تأثير لاندې راولي او هغه اعتراض چې د خرڅلاو په دوران د مالياتو په اړه د اجتماعي سياست له ليدلوري واردېدلې شي، هغه دادی چې دغه ډول ماليه نامطلوب ټولنيز تأثيرات واردوي، ځکه کم عايد وگړو د هغه وگړو په نسبت چې لوړ عايدلري د ماليې په وړکړه کې زياته ونډه لرلې ده، په دې معنا چې ټيټ عايد لرونکي يوه برخه يا خپل ټول عايد د مصرفي اهدافو لپاره په کار اچوي. دغه نقص کېدای شي تر يوې اندازې پورې د ژوند د ضروري شيانو لپاره د مالياتي معافيتونو په واسطه له منځه يوړل شي. په واقعيت کې په هغه سربيره ځينې اقتصادي ساحې لکه کرهنه او کوچنۍ توليدي او سوداگريزې تصدۍ د اړتيا په وخت کې د خرڅلاو په دوران له ماليې څخه معافېږي. البته دغه ډول مالياتي معافيت د رقابت شرايط تر تأثير لاندې راولي، يعنې له ماليې څخه ځينې معاف شوې تصدۍ د ماليې د لوړوالي په اندازه گټه لاس ته راوړي او په دې ترتيب له نورو تصديو سره د رقابت په صورت کې ښېگنې پيدا کوي. همدارنگه اکثره وخت چې سوداگر او يا توليدونکي يوه حداقل ونه پلورل شي هم د ماليې له وړکړې څخه معافېږي.

- که څه هم د خرڅلاو په دوران ماليات د متناسبو مالياتي تعرفو لرونکي دي، لېکن په ځينو مواردو کې مالياتي معافيت د شيانو له نوعيت سره سم په متفاوت ډول تشکيل شوي دي. په دې ترتيب د ژوند د اړتيا وړ شيانو لپاره مالياتي پايه د تجملي شيانو په پرتله لږ ټاکل کېږي.

په عمومي مخارجو باندې د مالياتو د عمومي خرڅلاو په دوران ددغو مالياتو پر وړاندې په خاص مصرف ماليات وجود لري. په خاص مصرف ماليات يو شمېر ټاکلي مصرفي شيان د ماليې تابع گرځوي. له څو سليزو را پدېخوا او په ځانگړي ډول د آدم سمېت له وخته دغې ماليې ته ډېر پام شوی. په ځانگړي مصرف د مالياتو د وضع کولو دمخه لومړی بايد په دې په هکله تصميم ونيول شي چې آیا د ماليه گذارۍ وړ يو شی د ژوند د اړتيا وړ دی او که يو تجملي شی. پردې اساس د شي اړين والی د مالياتي مکلفيت لپاره يو قوي استدلال تشکيلوي. دغه استدلال اوس هم تر يوې اندازې پورې خپل اهميت ساتلی او پر هغه سربيره ځينې نور دلايل هم په دې اړه وجود لري، چې په لاندې ډول دي:

۱. په هغه صورت کې چې د اړتيا وړ شيان کتلوي وي. همدارنگه د اجتماعي صحت د پام وړ نقاط هم په پام کې نيول کېږي، چې د هغه د لاس ته راوړلو لپاره روغتيا ته په مضرو شيانو باندې لوړ ماليات وضع کېږي. د مثال په توگه په الکولي مشروباتو، سگرتو او نورو باندې د فوق العاده لوړو مالياتو وضع کول پر دې دليل ولاړ دي.

۲. په خاص مصرف باندې د مالياتو د وضع کولو په واسطه د دولت مالياتي عوايد په زياته پيمانه له هغو کسانو څخه ترلاسه کېږي، چې لوړ عوايدو ولري او له دغو خاصو مصرفي شيانو څخه استفاده کوي. په اوسني مالياتي سيستم کې په ځانگړي مصرف ماليات په مکمل ډول په عمومي مخارجو باندې ماليات پېژندل کېږي.

ج- په اضافي ارزښت ماليات:

۱- په زيات ارزښت د مالياتو تاريخچه: په اضافي ارزښت ماليه د شلمې سليزې د دوهمې نيمايي تر ټولو مهم نوبت او هم د شلمې سليزې يو ابتکار دی. له نړۍ وال اړخه بايد وويل شي چې دغه ډول ماليات په ۱۸۸۱ز کال د "فون زيمنس" په وسيله او له نړۍ والې جگړې څخه منشاء اخيستونکو مسایلو باندې د برياليتوب په موخه طراحي شو، خو تر ۱۹۵۴ز کال پورې په رسمي ډول په هېڅ هېواد کې په کار نه دي وړل شوي او په دې کال و چې فرانسې دغه ماليات "د توليد په مرحله کې په مصرفي کاليو د مالياتو" په توگه په کار يووړل. تر ۱۹۵۹ز کاله پورې د فرانسې په محدوده کې پاته شول او په ۱۹۷۰ز کال په اضافي ارزښت ماليې په نړۍ وال کېدو پيل وکړ چې همدا اوس هم د نړۍ په اکثره هېوادونو کې اجراء کېږي. (۳:۶۰)

۲. په اضافي ارزښت د مالياتو د اجراء ضرورت: دې ته په پام سره چې ماليات د دولت د مالي سياست د تر ټولو مهمو وسايلو په توگه شمېرل کېږي. نو دولتونه د خپلو مخارجو د تأمين په موخه د مالياتي منابعو په پراختيا کې د مناسبو او نويو طريقو او ميتودونو موندلو ته ضرورت لري. ددې ډول منابعو پراختيا د محصول د مصرف له کمښت سره، د مالياتي فرار کمښت، د بالقوه او بالفعل مالياتي عوايدو ترمنځ انحراف له منځه وړلو سره يوځای دی.

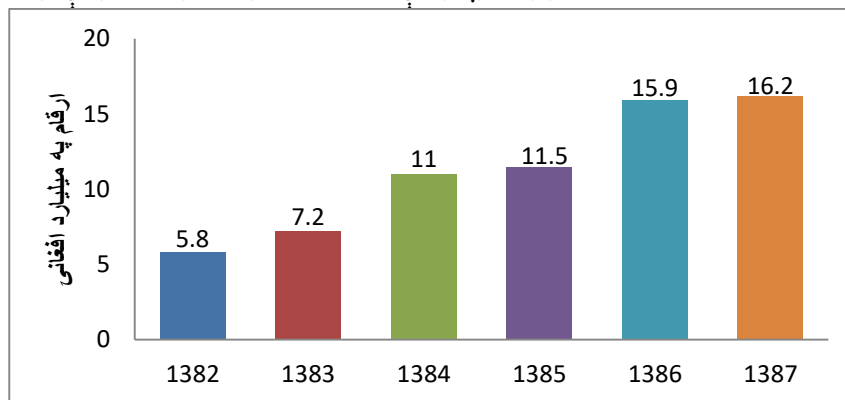
په مستقيمو مالياتو کې د يادو اهدافو تحقق د پراختيا په دليل، اداري کاغذ پراني، پر محصول مصرف، د تشخيصي چارو پېچلتيا او محصول ممکن نه دی. ددې موخې لپاره دولتونه د مالياتي سيستم د تحويل له امله د هغه ډول ته په کتو تغيير کړی. په خرڅلاو ماليات په ارزښت باندې د زياتوونکو مالياتو په نوم يادېږي. له هغه ځايه چې په اضافي ارزښت ماليه فقط د ارزښت په اضافه کېدو سره د توليد او وېش د پروسې په هره مرحله کې وضع کېږي. کېدای شي يو ډول نوبت يا ځوابونه د هغه په خرڅلاو ماليات وي. په اضافي ارزښت باندې د ماليې لپاره اساس د هغه ارزښت يا قيمت اضافه کول دي چې د اموالو او خدماتو د توليد او وېش په پروسه کې رامنځ ته کېږي (د پېر او پلور د قيمت له تفاوت څخه لاس ته راځي) د مثال په توگه يو سوداگر خام مواد د ۱۵۰ افغانۍ نرخ پر اساس له يوه بهرني هېواد څخه د يوه جنس د جوړولو په خاطر واردوي. سوداگر وارد شوي مواد په ۱۰۰ افغانۍ پلوري او مؤلذ ياد مواد د اجناسو د جوړولو لپاره په کاروي. وروسته دغه توليد شوي مواد په عمده پلورونکي باندې په ۱۲۰ افغانۍ پلوري. عمده پلورونکی دغه متاع په پرچون پلورونکي باندې په ۱۳۰ افغانۍ پلوري.

له ۱۳۸۳-۱۳۸۷ کاله پورې د دولت په مجموعي عوايدو کې د غير مستقيمو مالياتو مجموعه

جدول (۱۰)

په فیصدی سره د مرستو په پام کې نه نیولو سره په مجموعي عوایدو کې د غیر مستقیمو مالیاتو ونډه	د غیر مستقیمو مالیاتو مجموعه	کلونه
۵۶٪	۸۵۰۸۲۱۰۲۱۲	۵۶٪
۵۶٪	۷۲۷۶۶۰۵۸۳۲	۱۳۸۳
۴۹٪	۱۱۱۸۸۲۴۳۴۵۳	۱۳۸۴
۳۷.۲٪	۱۱۵۶۲۹۸۰۰۳۲	۱۳۸۵
۴۴.۶٪	۱۵۹۸۵۸۰۳۸۷۲	۱۳۸۶
۳۶.۷٪	۱۶۲۹۹۰۰۰۰۰۰	۱۳۸۷

(۱۲) شکل: د ۱۳۸۲-۱۳۸۷ کلونو په اوږدو کې د غیر مستقیمو مالیاتو د مجموعي لوری

جدول او پورتنی شکل ته په کتو لیدل کېږي چې له داخلي منابعو هم د خارجي مرستو په گډون له داخلي منابعو څخه عواید د افغانستان د مالیاتي عوایدو په اړخ کې غیر مستقیم مالیات خاص ځای لري. لکه څرنګه چې د غیر مستقیمو مالیاتو له درکه عواید په ۱۳۸۲ کال کې ۸،۵ میلیارد وو، چې د دولت ۵۶٪ عواید له داخلي منابعو تشکیلوي. په ۱۳۸۳ کال کې د غیر مستقیمو مالیاتو عواید ۲،۷ میلیارد افغانی ښودل دی او دغه رقم په ۱۳۸۷ کال کې ۲،۱۶ میلیارد افغانیو ته زیات شوی دی چې ۳۶،۷٪ داخلي عواید او ۹،۲۳٪ عواید له داخلي منابعو او خارجي مرستو تشکیلوي.

۵- په افغانستان کې د مالیاتي سیستم اصلاح ته ضرورت:

په افغانستان کې د مالیاتو مختلف ډولونه وضع کېږي. په دې چې پر عوایدو مالیات، گمرکي محصول، له سوداګریزو عوایدو څخه مالیات او له جایدادونو او ملکیتونو څخه نور مالیات په اوس وخت کې د مالیاتو عمده برخه له گمرکي محصولاتو څخه تأمینېږي. نور مالیات پر عوایدو باندې د

عامه اقتصاد // 171

مالیاتو په گډون، د مجموعي عاید چې پر عوایدو له مالیاتو څخه سرچینه اخلي له درېیمې برخې څخه لږه حصه تشکیلوي. د مالیاتو او ناخالصو داخلي محصولاتو (GDP) نسبت د نړۍ والو معیارونو په پرتله ډېر ښکته دی. دغه ښکته والی د ملي عاید سطح څرگندوي، چې باید د هېواد مالیاتي سیستم ته جدي پام وشي ترڅو له دې لارې وکولای شي مالیاتي عواید لوړ کړي او په نړۍ واله سطح انکشاف ورکړي.

۱. د مالیاتو د اصلاح په اړه ابتکارات: په دې اړه مخکې له مخکې یو لړ اقدامات ترسره شوي دي د مثال په توګه د کرایې له عوایدو څخه د مالیاتو د وضع کولو یو نوی سیستم طرح او په کار اچول شوی. ددې سیستم له مخې عواید د کرایه دار په واسطه راټولېدل. په دې سیستم کې مالیه د مالک د کلتیو عوایدو په واسطه برابرېدل. په همدې طریقه له سوداګریزو عوایدو څخه د مالیې په وضع کولو کې اصلاحات منځ ته راغلي. نور اصلاحات په مزد او معاش د وضع شوې مالیې د بیا معرفي کولو په ګډون منځ ته راغلي دي. د وضاحت، شفافیت، ساده کولو او په عوایدو باندې د مالیاتو په قانون کې د زیاتې پراختیا په خاطر منځ ته راغلي دي. د مثال په توګه له فردي عوایدو څخه د مالیې نرخ په معقول او منطقي شکل ترتیب شوی. د فرد له عوایدو څخه مالیه په دوه شکلونو ۱۰٪ او ۲۰٪ وضع کېږي او مالیه د شرکت له عوایدو څخه په ثابت نرخ ۲۰٪ ټاکل شوې ده.

په عوایدو باندې د مالیې د پراختیا په خاطر، د مالیاتي روشنو آسانه کول او اصغري حد ته د تقلب او لاسوهنې رسولو تشویقي روش اصلاح او تجدید شوی دی. د عمومي رخصتۍ په ورځو کې په کار او عوایدو مالیات بر طرفه شوي دي. پر ځای یې د پانګونې او تجارت د آسانه کولو په خاطر سریع او چټک استهلاک معرفي شوی دی. په همدې طریقه د خسارې د انتقال یوه مقررې له یوې دورې نه بلې دورې ته معرفي شوې ده. د خساراتو د نوي سیستم پر اساس یو شرکت په خارجي یا داخلي پانګونه کې چې د قانون له مخې ثبت او راجستر شوي وي تر هغه وخته انتقالېدای شي ترڅو په مکمل ډول دیون ورکړل شوي نه وي.

۲. معاصر مالیاتي اصلاحات: معاصر مالیاتي اصلاحات په اکثره مخ پر ودې او نورو هېوادونو کې د اقتصاد د کلي برنامې یو مهم او اړین جزء دی. د مالیاتي اصلاحاتو برنامه په هرو دوه عرصو؛ اصلاحاتو، یعنې مالیاتي سیستم او مالیاتي مدیریت کې شامله ده. د مالیاتي سیستم نوي عمده اصول په لاندې ډول دي. (۱:۱۲۱)

(a) د مالیاتي اساس پراختیا: د مالیاتي اساس پراختیا په ټوله نړۍ کې د نویو مالیاتي اصلاحاتو یو مهم عنصر دی. د مخصوصو مقرراتو له منځه وړل، د مالیاتو له ورکړې څخه معافیت، په مالیاتي تعطیلاتو کې تخفیف او تر مالیاتي پوښنې لاندې د ټولو معاملاتو راوستل د مالیاتي سیستم د زیات مؤثریت، تساوي او شفافیت په موخه ډېر پام ورته کېږي.

(b) په شرکت او فرد باندې د مالیاتو په نرخ کې کمښت (حقيقي او حقوقي اشخاص): د ۱۹۸۰ز

کلونو له نیمایي لسیزې راپدېخوا په شرکتی او فردي عوایدو باندې د مالیاتو د نرخ د تخفیف لپاره یوه غوښتنه تر سترگو کېږي. ولیدل شو چې په عوایدو باندې د مالیاتو لوړو نرخونو د اقتصاد لپاره زیات ضرر درلود، ځکه چې دغه زړه سپړونکي نرخونه د کار، سپما او پانګونې په هکله دي او په عین حال کې د مالیاتو نه ورکړه د مالیه ورکوونکو تشویقوونکې ده. ددغې مسئلې په ځواب کې پخوا په ټوله نړۍ کې د مالیاتو نرخ کم شوی دی.

(c) **په فردي عوایدو باندې د مالیاتو ثابت نورم:** د ۱۹۸۰ ز کلونو تر نیمایي لسیزې پورې د ټولنیز عدالت د لاس ته راوړلو لپاره په فردي عوایدو باندې د مالیاتو د متعددو نرخونو د وضع کولو لپاره یوه غوښتنه تر سترگو کېږي. لېکن دغه غوښتنې ۱۹۸۰ ز کلونو له نیمایي لسیزې څخه تغیر کړی. له هغه وروسته اکثره هېوادونو په فردي عوایدو باندې د مالیاتو د نرخونو شمېر په پرتله ییز ډول کم کړی دی. اوسمهال یو شمېر اقتصاديون حتی په فردي عوایدو باندې د مالیاتو یو ثابت نورم او معیار پېشنهادوي او یوې ډلې هېوادونو د تاجکستان او جمیکا په ګډون په فردي عوایدو باندې د مالیاتو یو ثابت نرخ معرفي کړی دی.

(d) **له (VAT) څخه استفاده:** له VAT څخه په ټوله نړۍ کې استفاده مخ په زیاتېدو ده. دغه مالیات په ۱۹۵۴ ز کال د لومړي ځل لپاره د فرانسې لخوا معرفي شول. له هغه ځایه چې دغه مالیات بې طرفه، شفاف او په ټولیز شکل یې موضوعات رانغاړل، د منلو وړ ګرځېدلي او په ټوله نړۍ کې د پراختیا په حال کې دي. دغه مالیات اوس له ۱۳۰ څخه په زیاتو هېوادونو کې د تطبیق وړ دي او په نورو هېوادونو کې هم مطالعه شوي دي.

(e) **د ګمرکي مالیاتو د جرړې کموالی:** له هغه ځایه چې د ګمرکي مالیاتو تنظیم آسانه دی او په څو مرکزي نقطو کې راټول شوی دی. له اقتصادي پلوه د ګټې اخیستو وړ نه دی. په نتیجه کې په هغه ځای کې چې له نورو کارېدونکو مالیاتو څخه د عوایدو د تولید امکانات وجود ولري، هېوادونه په دغو مالیاتو باندې لږه تکیه لري. پردې سربېره دغه مالیات د منطقي اقتصادي اتحادیو د تاسیس او انکشاف، د نړۍ وال سوداګریز سازمان او نړۍ وال کېدو پر مهال ناڅیز اهمیت لري.

(f) **شفافیت:** په وروستیو کلونو کې شفافیت ته خاص پام شوی. د یوه شفاف مالیاتي سیستم په پام کې نیولو سره مالیات زیاتېږي او د ځورولو او فساد کړۍ تنګوي. نوي مالیاتي اصلاحات د مالیاتي سیستم د عملکرد او جوړښت په ساده ګرځولو باندې تاکید کوي.

(g) **په ځان ارزولو تاکید:** یو مخ په زیاتیدو تمایل د نوي مالیاتي سیستم لاندې د ځان ارزولو روش د وضع کولو لپاره تر سترگو کېږي. د ځان تر ارزونې لاندې مالیه ورکوونکي د مالیاتو په ارزیابي د مالیاتي اظهارنامې په وړاندې کولو او د خپل مالیاتي پور په ورکولو باندې مکلف دی. د مالیه ورکوونکو حسابونه او اظهارنامې په هغه صورت کې چې مغایرتي مالیات د مالیاتي حسابرسی په جریان کې کشف نه کړي په اسمي ارزښت سره منل کېږي.

173 // عامه اقتصاد

(h) په اجتناب کولو تاکید: د مالیاتي سیستم د ساده گرځولو او شفافولو لپاره هڅه او د هغه ارزیابي د ځان ارزیابي تر نظام لاندې په جریان کې ده، خو د اجتناب کولو د تدابیرو د معرفي کولو لپاره د یوې ډلې بې پروا مالیات ورکونکو په واسطه له آزاد مالیاتي سیستم څخه د استفادې له پلوه د مخنیوي په موخه یو تمایل تر سترگو کېږي.

لنډيز:

د افغانستان مالياتي سيستم له مستقيمو او غير مستقيمو مالياتو څخه رامنځ ته شوی. مستقيم ماليات چې اکثراً د انتقال وړتيا نه لري لکه د ټولنيز امنیت ونډې، ميراث او تحفې او د ملکيتونو په انتقال، عوايدو، گټې، د کرایې په ونډه، د گټې په اندازه، موضوعي، ثابت ماليات او نور. غير مستقيم ماليات چې اکثراً د انتقال وړتيا لري، گمرکي ماليات، په خرڅلاو انتفاعي معاملاتو، په خدماتو ماليات او په اضافي ارزښت ماليات. البته د نورو غير مستقيمو مالياتو په پرتله د گمرکي محصولاتو برخه کې په داخلي عوايدو کې زيات دی. د غير مستقيمو مالياتو ونډه د مستقيمو مالياتو په پرتله صعودي شکل لري او د مستقيمو مالياتو په پرتله غير مستقيم ماليات په داخلي عوايدو کې لويه برخه لري.

پوښتنې:

۱. مالياتي سيستم تعريف او د افغانستان په مالياتي سيستم كې څو ډوله عمده ماليات شامل دي
توضیح يې كړئ؟
۲. مستقيم ماليات تعريف او د هغوی نواقص او گټې په گوته كړئ؟
۳. غير مستقيم ماليات تعريف او د هغوی نواقص او گټې څرگندې كړئ؟
۴. د مالياتو د موضوع د نوعیت له نظره د مستقيمو او غير مستقيمو مالياتو توپير ښكاره كړئ؟
۵. په پرمختيايي هېوادونو كې د غير مستقيمو مالياتو د اندازې د زياتېدو لاملونه په گوته كړئ؟
۶. د غير مستقيمو مالياتو د ډولونو نومونه واخلي؟
۷. د حقيقي او حقوقي اشخاصو په عوايدو ماليات تفكيك كړئ؟
۸. د ثابتو مالياتو نومونه واخلي؟
۹. په مجموعي داخلي عوايدو كې د مستقيمو او غير مستقيمو مالياتو ونډه په درېيو كلونو كې را
وښئ؟
۱۰. د امتعي د حرکت د لوري له مخې گمركي محصولات توضیح كړئ؟
۱۱. په مجدد وېش باندې د گمركي محصولاتو اغېز څرگند كړئ؟
۱۲. د خرڅلاو په دوران باندې د مالياتو نواقص او گټې واضح كړئ؟
۱۳. په اضافه شوي ارزښت ماليات څه ډول ماليات دي؟
۱۴. په مجموعي داخلي عوايدو كې د غير مستقيمو مالياتو ونډه په درېيو كلونو كې څرگنده كړئ؟

مآخذونه:

۱. ټينگار، سيد محمد. (۱۳۸۸) انكشاف تاريخی ماليات و زمينه پيدايش آن در افغانستان. مجله علوم اجتماعي شماره اول سال ۱۳۸۸.
۲. عارف، عبدالقيوم. (۱۳۸۷) مبادی علم مالی، مطبعه خصوصي تميم، كابل.
۳. صميمي جعفری. (۱۳۵۸) اقتصاد بخش عمومی ۱. چاپ مهر (قم)، تهران.
۴. معروفی، محمد موسی. (۱۳۸۴) سير انكشاف حقوق مالی و ماليه عامه در افغانستان، مركز نشراتی شوخك، كابل.
۵. وزارت عدليه. (۱۳۸۴) جريده رسمي شماره ۸۶۷ قانون ماليات بر عايدات ۱۳۸۴، كابل.
۶. وزارت ماليه. (۱۳۸۷) معلومات رياست عوايد. ۱۳۸۷، كابل.
۷. وزارت ماليه. (۱۳۸۵) بودجه سال ۱۳۸۵، كابل.
۸. وزارت ماليه. (۱۳۸۶) بودجه سال ۱۳۸۶، كابل.
۹. وزارت عدليه. (۱۳۸۴) جريده رسمي شماره ۸۴۷ د گمركاتو قانون سال ۱۳۸۴، كابل.

۱۰. وزارت عدلیه. (۱۳۸۷) جریده رسمی شماره ۹۷۶ قانون مالیات بر عایدات سال ۱۳۸۷، کابل.

نهم څپرکی

غیرې مالیاتي عواید او دولت پورونه

غیر مالیاتي عواید هغه عواید دي چې دولت یې له اقتصادي فعالیتونو او په خپل واک کې له موجودو منابعو څخه لاس ته راوړي. دغه عواید له مختلفو پانګونو د منشاء اخیستونکو عوایدو په شکل دي چې په قسمي ډول د دولت د تشبثاتي عوایدو نتیجه ورکوي یا د هغو عوایدو ترلاسه کول دي چې د دولت د ډول ډول شیانو او خدماتو له عرضې څخه دولت ته په لاس ورځي. د مالیاتي عوایدو پر خلاف ددې ډول عوایدو ځانګړنې د هغه اختیاري والی دی یا په بله وینا دغه عواید د دولت له خوا د وړاندې شویو مختلفو تولیداتو او خدماتو او د وګړو له پېرودنې او نه پېرودنې سره تړاو لري. پردې اسا دغه عواید نامنظم او تر یوې اندازې پورې نامطمین دي.

ځینې دغه عواید په لاندې ډول دي:

الف: د دولت د انحصاراتو سود لکه برېښنا، ګاز، نفت او نور.

ب: د دولتي ادارو په واسطه د ډول ډول خدماتو له عرضې څخه د خدماتو بدله.

ج: له عامه ملکیتونو سره د عامه املاکو عواید، خرڅلاو یا اجاره.

د: د دولتي تشبثاتو عواید.

ه: پورونه او داخلي او خارجي مرستې.

په هغه صورت کې چې مالیاتي عواید د دولت د مالي مخارجو د تأمین لپاره کافي نه وي لازمه ده ترڅو د غیر مالیاتي عوایدو له لارې دغه کسر تأمین کړي. البته غیر مالیاتي عوایدو مختلفو ډولونو اقتصادي تأثیرات د دولت د مالي مخارجو په تأمین کې له یو بل سره کاملاً متفاوت دي.

باید یادونه وشي چې د افغانستان داخلي عواید په ۱۳۸۶ کال کې په مجموعي ډول ۷۷۳،۳۵ ملیارده افغانۍ وو. له هغه جملې د هېواد مالیاتي عواید ۹،۲۷ ملیارده افغانۍ او په هغه کې د غیر مالیاتي عوایدو ونډه ۸ ملیارده افغانۍ وه، چې په حقیقت کې د غیر مالیاتي عوایدو ونډه ۳،۲۲٪ او د غیر مالیاتي عوایدو ونډه په هغه کال په مجموعي داخلي عوایدو کې ۷۷،۷٪ وه.

۱. دولتي تشبثاتي عواید او د دغې برخې خصوصي کول:

د دولت تشبثاتي عواید له هغه عوایدو تشکیل شوي دي، چې په دولتي او په مختلطو تصدیو کې د دولت له اشتراکاتو څخه لاس ته راځي. دولت پردې سربېره چې د دولتي تصدیو او دولتي اشتراکاتو څخه یوه برخه مالي احتیاجات تأمینوي، د داخلي تولیداتو د حجم په لوړولو، د بشري ځواک لپاره د کار د محل چمتو کول، د مشابه خارجي امتعې د وارداتو محدودول، له خصوصي تشبثاتو سره د رقابت له لارې د قیمتونو په استقرار او ثبات کې عمده رول لرلي. (۱:۱۹۲)

د تمویل د یوه بدیل په توګه د عامه تشبثاتو په صورت کې استفاده د مالیاتو له لارې د مؤلډو

منابعو د استفادې د مؤثریت د بهبود باعث شوی او د ټولني د مالياتي بار يا مکلفیتونو د کموالي لامل کېږي. د دولت تشبثاتي عواید د دولت لپاره د یوې مناسبي عایداتي منبع په توګه شمېرل کېږي. البته ددغې عایداتي منبع سهم په متفاوتو اقتصادي نظامونو کې له یو بله توپیرلري.

په افغانستان کې د اقتصادي فعالیتونو په تېرو نظامونو کې دولتي تصدیو د دولت تر کنترول لاندې قرار درلود او له دغه سالانه مدرک څخه تشبثاتي عواید د دولت لپاره عاید ګرځېدل. د دولت فعالیت او مداخلې په مختلفو عرصو کې په اقتصادي چارو کې وجود درلود. د مؤقت حکومت له ایجاد وروسته په ۱۳۸۱ کال کې او له هغه وروسته د دولت پالیسي خصوصاً د افغانستان د اساسي قانون له لسمې مادې سره په مطابقت کې وخت تغییر شوی. د خصوصي سکتور تقویه او وده او په نهایت کې د بازار اقتصادي نظام ایجاد جداً طرفداري کېږي. بناءً د افغانستان اسلامي جمهوري دولت د ناخیزه اقتصادي مؤثریت پر بنا د دولتي تصدیو په فعالیت کې په پام کې لري ترڅو دولتي تصدی چې تر دې مهاله د دولت د اقتصادي واحدونو په توګه د مالې وزارت په چوکاټ کې په مختلفو عرصو کې په فعالیت بوختې دي په قانوني شکل هغه د خصوصي سکتور ولکې ته سپارل شوي او د خصوصي سکتور د تقویې په خاطر لازم تدابیر نیسي.

الف- د دولتي تشبثاتو د خصوصي کولو مفهوم او ماهیت: خصوصي کول او د دولت له تسلط څخه د وظایفو عدم تنظیم هغه امکانات دي چې د هغه په واسطه کېدای شي د دولت رهنمایی او د رهبرۍ طاقت د تولیدکوونکو له تولیدي وسایلو څخه په استفادې محدود کړي. د شتمنۍ او ملکیتونو خصوصي کول له یوې خوا او له بلې خوا د تولیدوونکو د تولیدي وسایلو دولتي کول دوه مخالف قطبونه تشکیلوي، چې د دوی حرکت په دوه مخالفو جهتو دی. د دولتي کولو په صورت کې دولت په پېرودنه یا د پانګه ییزو شیانو په ترلاسه کولو سره واضح وي، چې په څومره پیمانې په اقتصاد کې د دولت نفوذ ته ضرورت دی او په څومره پیمانې یوه ملي اقتصاد ته د مؤلدي پانګې تأثیر د دولت په واسطه د خصوصي تولیدي ملکیتونو په اخیستلو سره ارتقاء کوي. په مقابل کې یې له خصوصي کولو څخه په مطلق ډول هغه وخت خبرې کېږي، چې دولت یوه دولتي تصدی او یا د یوې تصدی برخې په انفرادي اشخاصو او یا خصوصي تصدیو خرڅوي او یا داچې د خصوصي کولو له لارې د تولید عمده برخې کموي. د تولیدي تصدی له ادارې څخه پرهیز او په دې ترتیب د تولید کولو له دندې څخه صرف نظر وکړي او د ډله ییزو شیانو تدارک د هغه په اخیستلو سره له آزاد بازار څخه رفع کوي. (۵)

(۳۷:

له خصوصي کولو څخه په قسمي ډول هغه وخت خبرې کېږي، چې د یوه ملي اقتصاد په مؤلده پانګه کې د دولت سهم او یا په دولتي تصدیو کې د دولتي پانګې اندازه کمه شي.

د خصوصي کولو یو بل شکل په شکلي او یا حقوقي ډول بڼه بدلول د یوې دولتي تصدی د انفرادي حقوقو په شکل دی. په دې صورت کې د پانګې کوم ډول انتقال د دولت او اشخاصو او یا

عامه اقتصاد // 179

دانفرادي تصديو ترمنځ نه دی ترسره شوی، بلکې یوه دولتي تصدی له عامه قانوني شکل څخه په یوه خصوصي قانوني شکل، اکثراً د سهامی او مختلط شرکت په شکل تغییر کوي.

د دولتي مؤسساتو د خصوصي کولو تمایل په هغو ساحاتو کې وجود لري چې په دغو ساحو کې دولت بریالی نه شي ترڅو له مساعدو مخارجو سره مخصوصاً ضمني مخارج، د توليدي طریقو همغږي کول (توليدي مؤلديت) او د مؤلدي پانگې له انسجام څخه استفاده وکړي.

ب- د خصوصي کولو لاملونه: ټول هغه وظایف چې دولت یې په غاړه لري په هېڅ وجه یوه ثابته او تغییر منونکې اندازه نه نښي، بلکې د وخت په تېرېدو سره نوې ساحې نور فعالیت بازار یا خصوصي سکتور ته تسلیمولی شي. خصوصي سکتور ته د دولت د مربوطو وظایفو دغه ډول انتقال د خصوصي کولو په نوم یادېږي (د دولت د محدودولو حالات). د انتقال دا ډول پروسو لپاره کېدای شي مختلف لاملونه وجود ولري:

لومړی داچې په تېرو وختونو کې دولتي تصدی د عامه برخې په واسطه د اضافي عوایدو د ایجاد په خاطر تأسیس شوي وي. په دې چې دولتي تصدی اکثره فعالیتونه له متوسط حد څخه ښکته ترسره کوي، باید خصوصي شي.

دوهم داچې تخنیکي پرمختگ ددې لامل کېږي چې د ټاکلو دندو د ترسره کولو لپاره د دولتي فعالیت بله مشخصه د عامه شتمنی په توگه مطابقت ونه لري او هم د یوه طبیعي انحصار د ثبوت وړاندې کولو گنجایش نه لري.

درېیم باید یادونه وشي چې د عامه ملکیت طرح د ملاحظه کوونکو ترمنځ یو تفاهم لازمي، چې آیا په یوه ټاکلي فعالیت کې د یوه عامه ملکیت خصلت له یوه خصوصي ملکیت سره توپیر لري که نه! خصوصي سکتور ددې ډول فعالیتونو په منلو کې هغه وخت لېوال کېږي، چې د هغه په نتیجه کې د دوی د شتمنی په عوایدو کې د ملاحظې وړ وده رامنځ ته شي. له بلې خوا په انتقال پورې د تولید مربوط فکتورونه (خصوصي کول) کېدای شي په کارېرو او گټه راوړونکو امکاناتو بدل شي. په خصوصي کولو پورې مربوطو تأثیراتو کې د لاندې درې خصوصیاتو توقع کېږي:

لومړی داچې تردې مهاله پلان شوی دولتي فعالیت په زیان اړوونکي شکل له کاره غورځېدلی او دغه جنس خصوصي سکتور ته د انتقال په ترڅ کې وساتلی شي.

دوهم داچې د خصوصي سکتور د فعالیت په ترڅ کې له یوه زیان اړوونکي فعالیت څخه یوه گټه راوړونکې معاملاتې ساحه انکشاف وکړي.

درېیم داچې دولتي فعالیتونه تردې مهاله گټه راوړونکي دي. د خصوصي کولو په واسطه کېدای شي د گټې له ډېر زیاتوالي څخه برخمن شي.

ج: په افغانستان کې د دولتي تشبثاتو د خصوصي کولو پالیسي:

د افغانستان د اسلامي جمهوري دولت د وزیرانو شورا لاندې پالیسي د خصوصي کولو او د هغې د

حمایت په رابطه منظوره کړې ده:

د افغانستان دولت د خصوصي سکتور د انکشاف په هڅه کې دی، چې د هېواد د اقتصادي ودې لپاره د ماشین په څېر گڼل شوی او په اوږدمهاله کې د افغانستان د پرمختګ او د فقر د کمولو یو مهمه جزء تشکیلوي. د افغانستان دولت یاد سکتور ته د دولت د جايدادونو د انتقال له لارې د یاد سکتور انکشاف ته په مؤثر ډول او د وخت له تقاضا سره سم متعهد دی. دغه ډول انتقال په خلاص، مناسب او شفاف ډول ترسره کېږي، چې ددغې برنامې د اهدافو مطابق د دوی له خرڅلاو څخه د د عوایدو زیاتېدل، د کار کوونکو د وظایفو ساتل، د پانګوالو تشویق، پرمختګ او د ټکنالوژۍ عصري کول دي. د مالې وزارت خپل فعالیت د مجدد ساختار لپاره د پېشنهادونو تهیه کولو، انحلال او د دولتي تصدیو د خصوصي کولو په موخه پیل کړی دی. ددغې پروسې یوه برخه د دولتي تصدیو شتمنی او فعالیت ته بیا کتنه او جدي مطالعه وه، چې د ۱۳۸۳ کال د حمل په میاشت کې پیل شوه او د همدې کال د عقرب په میاشت کې ختمه شوه او ټولې دولتي تصدی په لاندې دوه کټګورۍ وېشلې شوي دي:

۱. هغه تصدیګانې چې د دولت تر ادارې لاندې په تلوار سره پېشنهاد شوي دي: دغه ګروپ تصدی مهم عامه خدمات لکه عامه ترانسپورت، د اوبو تهیه، د انرژي تولید او وېش، تادیبي او رهایشي خدمات او نور ترسره کوي. ځینې نورې دولتي تصدی د قانون له مخې د دولت تر ادارې لاندې پاته شي.

۲. هغه تصدیګانې چې د خصوصي کولو لپاره پېشنهاد شوي دي: په دې ګروپ کې هغه تصدی شاملې دي چې له انتقال، کنترول او ملکیت څخه به خصوصي سکتور ته ګټه یوسي او هغه تصدی چې محدود اقتصادي قابلیت او یا هېڅ نه لري او د دولت په عوایدو باندې د اوږو بار وي، دغه تصدی باید د دولت له لوري خصوصي شي. په هغو تصدیو کې چې د خصوصي کولو لپاره پېشنهاد شوي دي، خصوصي سکتور ته د دولتي تصدیو د انتقال لپاره د مختلفو طریقو او میتودونو ارزیابي لکه د شتمنیو انتقال، په شرکتونو کې د اسهامو خرڅلاو، د اجارې اوږدمهاله قراردادونه او یا له کار کوونکو سره قراردادونه ترسره کېږي، چې بالاخره د خصوصي کولو ډول چې د هرې تصدی لپاره انتخابېږي، خاصاً د هغې تصدی په وضعیت او خصوصیت پورې مربوط دی.

د افغانستان د اسلامي جمهوریت د وزیرانو شورا د پورته پالیسي په منظورولو سربېره د دولتي تصدیو په قانون کې لازم تعدیلات د مختلفو میتودونو د تطبیق په خاطر چې د خصوصي کولو په پالیسي کې هغې ته اشاره وشوه تصویب کړل. د ټولنیز مصونیت پروګرام د خصوصي کولو د برنامې په اوږدو کې چې له بېخایه شویو کار کوونکو څخه د حمایت لپاره ترتیب شوی، هم تصویب شو.

۲- د پانګه ییزو شتمنیو د خرڅلاو او له طبیعي شتمنیو څخه عواید: د دولت د شتمنیو یوه برخه فزیکي پانګې لکه ساختمان او ماشین آلات یا طبیعي پانګې لکه ځمکه او معدني ذخایر تشکیلوي. د

عامه اقتصاد // 181

دولت د اقداماتو یوه برخه ددغو پانگو راکړه ورکړه ده. د پراختیا د طرحو ترسره ایجاد، د اقتصادي زېربناوو ایجاد یا د خصوصي برخې د عملیاتو د تکمیلولو لپاره د تولیدي شرکتونو تاسیس د دولت له وظایفو څخه دي. دغه اقدامات د دولت پانگه ییزې شتمنی زیاتوي.

ددغو شتمنیو د تملک لپاره د لازمو منابعو تأمین کېدای شي د دولت له عوایدو تأمین شي یا د موجودو پانگو په خرڅلاو او یا د هغه تبدیل په زېږونکو پانگو ترسره شي. معدني ذخایر شنه پانگه ده چې که چېرې په زېږونکو پانگو لکه بندونو، کارخانو، د برق انرژي او جادو تبدیلی شي له اقتصادي پلوه د دفاع وړ دي. خام نفت یا نور معدني ذخایر د دوی په ټولو تسهیلاتو پورې تعلق لري. د هغه خرڅلاو او مالي تأمین، د خالصو گټو طرحې لرونکي دي او د نن او سبا ورځې نسل په دوامداره ډول برخمن کوي، یعنی ثروت زیاتوي، شغل او بوختیا ایجادوي اود آینده لپاره د دولت مالیاتي عواید لوړوي او په دې ترتیب د دولت د پانگه ییزې شتمنی له زیاتېدو سره په عین حال کې د دولت دوامدارو عوایدو ته هم وده ورکوي او له دې لارې هم د دولت ثروت زیاتوي. په افغانستان کې ددې برخې عوایدو په ۱۳۸۳ کال کې لاندې شکل لري:

۱. د افغانستان د دولت د شتمنیو د خرڅلاو له درکه عواید چې د غیر منظمو عوایدو په ډله کې شمېرل کېږي، چې په ۱۳۸۳ کال کې (۱/۹۱۳۲۸۴۹۰۸) افغانیو ته رسېدلي دي، چې دغه مبلغ د دولت د مجموعي عوایدو ۱۵٪ تشکیلوي.

۲. همدارنگه د طبیعي منابعو د خرڅلاو عواید په ۱۳۸۳ کال کې (۴۹/۸۳۳۹۱۱) افغانیو ته رسېدلي دي چې د دولت ۳۹،۰٪ مجموعي عواید جوړوي.

۳. له دولتي ملکیتونو څخه د استفادې عواید په ۱۳۸۳ کال کې (۳۳۳۸۷۱۴۲۶) افغانی وو، چې د مجموعي عوایدو ۶۱٪ تشکیلوي.

۴. د منقولو شتمنیو د کرایې عواید (۷/۷۹۲۳۲۳) افغانی.

۵. په یاد کال کې د دولت د غیر منقولو شتمنیو د کرایې عواید (۲۲۲/۴۹۵۴۷۵) افغانی وو.

۶. له محصول او د ځمکې او ساختمان د خرڅلاو له مالیاتو څخه ترلاسه شوي عواید په ۱۳۸۳ کال کې (۱۱/۸۶۸۵۲۷) افغانی وو.

۳. دولتي پورونه د دولت د مخارجو د تمویل د یوې منبع په توگه:

الف) د ملي پورونو اهمیت او ضرورت: کله چې د دولت عواید د مخارجو کم وي، ممکن د پورونو ترلاسه کولو سره د خپلو عوایدو کسر تأمین کړي. پردې اساس د ملي یا عمومي پور ټول دولتي پورونه له مرکزي بانک، سوداگریزو بانکونو او سازمانونو او د هېواد له وگړو او همدارنگه له بهرنیو هېوادونو څخه ترلاسه کېدونکي پورونه دي. پردې اساس کېدای شي د هېواد پورونه په کلي ډول په داخلي او خارجي پورونو ووېشل شي یا په بله وینا هماغه ډول چې د خصوصي برخه په اقتصاد کې افراد او

شرکتونه د مالي تأمين لپاره د خپلو مخارجو يوه برخه بالخصوص د پانگونې په برخه کې مجبورېږي چې له بانکونو څخه پور ترلاسه کړي. کله کله دولت هم د خپلو مخارجو د مالي تأمين لپاره ممکن له نورو لارو څخه د استفادې پرځای د پورونو (داخلي يا خارجي) له لارې د خپلو منابعو کمبود جبران کړي. البته دغه خصوصي پورونه (د خصوصي برخې پور) او عمومي پورونه (د عمومي برخې پور) له اقتصادي نقطه نظره هم تفاوتونه وجود لري، د تاريخ په اوږدو کې د هېوادونو د ملي پورونو په زياتوالي کې مختلفو عواملو نقش لرلی، چې له هغې جملې نه کولای شو لاندې عواملو ته اشاره کړو:

۱. جگړه او نظامي مخارج.

۲. د ټولنيزو تعهداتو ترسره کول.

۳. د اقتصادي ثبات ايجاد د وزگارتيا کموالی او د قېمتونو ثبات د داخلي يا خارجي منابعو د تجهيز له لارې.

۴. د بودجې د کسر تأمين.

۵. اقتصادي وده او انکشاف (۴: ۲۴۳).

پردې اساس د ملي پور د اقتصادي آثارو ارزيايي ددغو پورونو ايجاد په علتونو او د هغه پرتله د دولت د مخارجو د مالي تأمين له نورو لارو سره تړاو لري يا په بله وينا که چېرې دولت وتوانېږي د پورونو له لارې راټولې شوې پيسې، بالخصوص راکدې پيسې په سم ډول په مؤلده پانگونه کې په کار واچوي د پورونو اصل او فرع د ايجاد شويو پورونو له لارې د پانگونې په طرح کې تأمين کړي. په اوږدمهال کې د توليد د زياتوالي او د اقتصادي ودې لامل کېږي. خو که چېرې پورونه د غير مؤلديو مخارجو لکه د مصرفي او غير توليدي مخارجو د مالي تأمين په موخه وي نامساعد اقتصادي تاثيرات ايجادوي، يعنې په دې ډول مخارجو کې نه يوازې عوايد نه شي ترلاسه کولای، بلکې د گټې ورکړې ته په پام سره د پور پانو لرونکو ته د پور د خدماتو له لارې د پور اصل او د هغه گټه په ټولنه باندې د بار په ډول تحميل کېږي، معمولاً د جگړې په کلونو کې پورونو د پام وړ ډول سره په هېوادونو کې زيات شوي دي. البته په پرمختللو هېوادونو کې د پورونو عمده رقم داخلي پورونه دي. په داسې حال کې چې مخ پر ودې هېوادونو کې، په اکثراً خارجي پورونه دي. د مثال په توگه په امريکا کې له زياتوالي سره سره د هېواد ټول ملي پورونه د وخت په اوږدو کې (د مثال په ډول په ۱۹۸۲ کال کې دغه رقم ۱۲۰۰ ميليارد ډالرو ته رسېدلی) چې يوازې د هغه ۱۰٪ خارجي پورونه دي. د هغه باقيمانده ۹۰٪ د دولت پورونه (داخلي پورونه) دي. البته ددې هېواد د خارجي پورونو رقم د ۱۹۸۰ لسيزو په آواخرو کې د پام وړ زياتوالی موندلی دی. لکه څرنگه چې اقتصادپوهانو پېشيني کړي وو چې د ۱۹۸۰ لسيزو په آخر کې ددې هېواد خارجي قروض ۷۵۰ ميليارد ډالرو ته رسېدل. په مخ پر ودې هېوادونو کې په خارجي پورونو پورې مربوط رقم د پام وړ دی. د مثال په توگه د مخ پر ودې هېوادونو ټول خارجي پورونه د ۱۹۸۸ کال په پای کې د ۱۳۲۰ ميليارد ډالرو معادل رقم ته رسېده، چې دغه رقم ددغو

عامه اقتصاد // 183

هېوادونو د ټول ناخالص ملي توليد نيمایي برخه تشکيلوله، ددغو هېوادونو د خارجي پورونو ټول رقم په ۱۹۸۷ کال کې ۱۲۸۱ مليارده ډالرو ته رسېدلی دی چې دغه رقم د ۱۹۸۶ کال په پرتله د ۱۱٪ معادل د ودې نرخ لرلی دی. (۳: ۲)

عمومي استقراض يا پورونه په حقيقت کې د مرکزي دولت او خصوصي پور د خصوصي برخې په اقتصاد کې د حقيقي او حقوقي افرادو د پور اندازه ده. د لوی اقتصاد په سطح د خصوصي پور اندازه له عمومي پورونو څخه زیاته ده، خو ډېر لږ تر سترگو کېږي چې وگړي د خصوصي پور پر وړاندې غبرگون وښيي. د خصوصي او عامه اقتصاد ترمنځ زيات تفاوتونه وجود لري.

د خصوصي او عمومي برخو د پورونو ترمنځ له زياتو شباهتونو سره سره د هغو دوه اقتصادي تاثيرات له يو بل سره کاملاً متفاوت دي. د خصوصي برخې په اقتصاد کې د مخارجو د تمويل له مهمو لارو څخه يوه د خصوصي شرکتونو پانگونه، له بانکي سيستم څخه پور، يعنې د پور ترلاسه کول دي، خو بايد پام وشي هغه څه چې د يوه فرد يا يوه شرکت لپاره په خصوصي برخه کې د مثال په ډول د بودجې کسر مناسب يا نامناسب تشخيص شي لزوماً نه شي کېدای د عمومي برخې او يا لوی اقتصاد لپاره دغه ډول وي. پردې اساس د عامه اقتصاد او خصوصي برخې اقتصاد د وظيفو او اهدافو ترمنځ له تفاوتونو سره سره د پور موجوديت، اهداف، اهميت او د هغه اقتصادي تاثيرات به د عمومي او خصوصي برخې په اقتصاد کې له يو بل سره متفاوت وي.

ب- له بهرنيو منابعو څخه د گټې اخيستنې اړوند نظريات:

په کلي ډول له خارجي منابعو څخه د استفادې په اړوند درې نظرونه وجود لري:

لومړۍ نظريه: په هغو نظرياتو کې شامله ده چې خارجي منابع د اقتصادي ودې او پرمختيا په موخه مهمې بولي. ددغې نظريې مطابق پرمختيايي هېوادونه د پانگې له اړخه د لږې سپما او د کمې پانگونې له اړخه په فقيرو اقتصادونو مشهور دي، په داسې حال کې چې د پرمختللو هېوادونو په ناخالص ملي توليد کې ناخالصه پانگونه د ۲۰٪-۱۵ پورې رسېږي او په پرمختيايي هېوادونو کې د ناخالصې پانگونې نرخ د ۵٪-۶ پورې وي. نو دغه هېوادونه ډېر په مشکل سره کولای شي چې د استهلاك مصارف يا د موجوده پانگه بيز کاليو تعويض حفظ کړي. پردې سربېره د پرمختيايي هېوادونو علمي کمزوري ددې لامل گرځي چې حتی له موجوده منابعو څخه هم په سم ډول استفاده نه شي کولای. همدارنگه له دې سره سره پرمختيايي هېوادونه د پانگونې د کموالي له امله د اجتماعي پروژو په برخه کې تر فشار لاندې دي. لېکن خصوصي برخه د اوږدمهاله بېرته ورکړې په دليل د پانگونې په برخه کې او ددغو موجوده طرحو او غير مستقيمو منافعو په برخه کې ډېرې مهمې نه دي.

د دوهمې ډلې د نظرياتو مطابق بهرني مالي جريانونه د پرمختگ او ودې له عواملو څخه جلا کېدونکي نه دي. کله چې د انکشاف لپاره دغه ډول لازم عووضي شرايط موجود وي، اقتصادي او اجتماعي پروژې ترسره شوې وي، نو په دې صورت کې پرمختگ او وده له بهرنيو مالي منابعو څخه

پرته امکان لري او که چېرته پورته شرایط موجود نه وي نو اقتصادي پرمختگ د بهرنیو مالي منابعو په موجودیت کې هم امکان نه لري او دغه منابع بېخایه ضایع کېږي.

د درېیمې ډلې نظریات د هغې ډلې په نظریاتو کې شامل دي، چې په هغه کې بهرنی مالي منابع د اقتصادي ودې لپاره کافي شرط نه دی. لېکن د سم مدیریت په صورت کې ددغو منابعو مصرف اقتصادي وده او پرمختگ ممکن گرځوي. په دې مدیریت کې د هغو پورونو ځانگړي کول شامل دي چې د صادراتي کالیو د تولید لپاره اخیستل کېږي خصوصاً د صنعت په برخه کې ترلاسه شویو مرستو له ائتلاف څخه مخنیوی او نور شامل دي. باید یادونه وکړو چې د عواملو څلور گروپونه د بهرنیو مرستو د توازن په ټاکلو کې مؤثر دي.

لومړی عامل: په عرضه کوونکو هېوادونو کې د پانگې د مازاد د توازن منبع.

دوهم عامل: د حاصلوونکو هېوادونو په واسطه د بهرنیو مالي منابعو د جذب ظرفیت. په دې برخه کې د ترمیم او انکشاف نړۍ وال بانک په خپل څوارلسم کلن راپور کې لیکلي، چې په پرمختیایي هېوادونو کې په عمراني پروژو کې د محدودیت مهم لامل د پیسو او مالي ذخایرو کمبود نه، بلکې د هغو د اجراء لپاره د مناسبو پروژو عدم موجودیت دی. په حقیقت کې په کافي مقدار سره د اجتماعي او اقتصادي سهولتونو عدم موجودیت هم د ظرفیت په جذب باندې د محدودیت او فشار لامل دی.

درېیم عامل: د طبیعي او انساني منابعو عدم موجودیت دی.

څلورم عامل: د پور اخیستونکو هېوادونو د بیا ورکړې ظرفیت دی.

د گریفین بولز نظریه (kerth Griffin):

گریفین په ۱۹۷۰ز کال کې د احصائیوي برسیو په ترسره کولو سره دې نتیجې ته ورسېده، چې ۲۵٪ بهرنی پورونه یوازې د ودې په اړونده چارو کې مصرف شوي دي یا په بله وینا ۷۵٪ بهرنی پورونه یوازې مصرفي مخارجو ته ځانگړي شوي دي. دده مطالعاتو وښودله چې په پرمختیایي هېوادونو کې د بهرنیو مرستو جریان ددې پرځای چې مکمل داخلي منابع وي هغوی د ځای ناستي په ډول عمل کوي.

دغه کړنې په دواړو برخو، یعنې په عامه او خصوصي برخو کې لیدل کېږي. د دولت په برخه کې د بهرنیو مرستو په زیاتېدو سره عملاً اوسني او راتلونکي مخارج زیاتېږي.

پاول بولز (paul boles): پاول بولز په ۱۹۸۷ز کال کې په خپله مقاله کې (په لږ پرمختللو هېوادونو کې بهرنی مرستې او کورنۍ سپماوې) تر عنوان لاندې وښودله چې د بهرنیو مرستو په موجودیت کې باید د رود دومار لومړنی ماډل چې له $G=s/v$ سره مساوي دی دې ډول $G=S+a/v$ بڼې ته اصلاح شي، چې a پکې تولید ته د بهرنیو مرستو نسبت دی، چې دغه نظریه د تولید په لیونتیف تابع باندې اتکاء لري، چې په هغه کې s د سپما ثابت نرخ او v د پانگې او تولید نسبت او g د کار د قوې وده (g) ، د

عامه اقتصاد // 185

$G=s/v$ په صورت کې یو متعادل شرط ارایه کوي او کله چې s, g او v ثابت وي نو د متعادلې ودې احتمال ډېر لږ وي. نو په همدې دلیل دغه شرط د چاقو د څنډې (Knife-edge) په نوم مشهور دی. نو د عدم تعادل په صورت کې تعادل ته د بیا ورتلو په موخه هېڅ کار او فعالیت وجود نه لري. نو په دې ترتیب کله چې د بهرنیو مرستو د زیاتوالي په صورت کې سپما کمه نه شي نو خارجي مرستې به په اقتصادي وده مثبت تاثیر وکړي. نو په دې ډول لکه د بولز (Boles) نظریه کله چې د بهرنیو مرستو او سپما رابطه مثبتې وي نو په اقتصادي وده باندې د خارجي مرستو د مثبت تاثیر امکان موجودېږي.

یوه ډله عقیده لري، که چېرې دولت په راتلونکې کې د پورونو د ورکړې په موخه مالیات لوړ کړي، نو د افرادو د پیروندې قدرت به دولت ته انتقال شي، چې په نتیجه کې په لوی اقتصاد کې کوم خالص بار او هېڅ ډول تغییر به د خصوصي برخې په تولید، البته د بیا تادیې په وخت کې رامنځ ته نه شي. ددې ډلې په نظر، پورونه به په راتلونکي کې په خالص ډول هېڅ ډول بار وارد نه کړي.

جیمز بوکنان (James M. Buchanan): د امریکا یو نامتو اقتصادپوه چې د نوبل جایزې گټونکی هم دی په ۱۹۸۶ ز کال کې یې داسې استدلال کاوه، چې د ملي پورونو بار کېدای شي چې راتلونکي نسل ته ولېږدول شي. د بوکنان د نظر پر بنسټ، له دولت څخه د پورونو د ترلاسه کولو په وخت کې هېڅوک د پور تر بار لاندې نه راځي، ځکه هغه خلک چې دولتي پور پانې ترلاسه کوي دغه عمل په داوطلبانه ډول ترسره کوي او په همدې دلیل د خپلو مصارفو د څنډ په وجه چې ترڅو دغه مخارج په راتلونکي کې ترسره کړي، نو له دولت څخه د سود په ډول پیسې یا عوض هم ترلاسه کوي او یا په بله وینا د پور پانې لرونکي دې ته ترجیح ورکوي چې په اوس وخت کې د مصرف پرځای دولتي پور پانې له ځان سره وساتي. په پای کې دغه اشخاص د کوم بار لاندې نه راځي او گټه هم نه ترلاسه کوي. (۹:۴۲)

دې ته په پام سره چې د پور پانې لرونکي کومه گټه نه ترلاسه کوي، خو مالیه ورکوونکي له زیان سره مخ کېږي. نو دلته کولای شو په کلي ډول ووايو چې دولتي پورونه کولای شي په راتلونکو نسلونو باندې خالص بار وي. نو پردې اساس ملي پورونه کېدای شي د عوایدو او شتمنیو د نابرابرۍ سبب وگرځي.

ج- د پورونو او نورو طریقو له مخې د دولت د مصارفو پوره کول:

د عمومي اقتصاد په برخه کې کله چې د دولت عواید له مصارفو څخه کم وي، نو دولت کولای شي چې د بودجې کسر او د عوایدو کمښت د لاندې طریقو له مخې پوره کړي.

الف: د مالیاتو او د دولت د عمومي عوایدو زیاتېدل.

ب: له خلکو څخه پور اخیستل.

ج: له بانکي سیستم او مرکزي بانک څخه پور اخیستل.

د: بهرني پورونه یا په بله وینا دولت کولای شي چې د مالیاتو یا پورونو (کورنیو او بهرنیو) له لارې د

خپلو عوایدو کمښت جبران کړي.

د مالیاتو او پورونو ترمنځ یو اساسي توپیر دادی چې د مالیاتو له لارې د عوایدو د کمښت پوره کول په حقیقت کې یو خالص مالي سیاست دی یا په بله وینا کله چې دولت د بودجې کسر د مالیاتو له لارې تمویل کړي نو د دوراني پیسو د سیالیت په درجه او حجم کې هېڅ ډول زیاتوالی نه راځي. په داسې حال کې که چېرې د بودجې کسر د پورونو له لارې تمویل شي له دې پرته چې د پورونو ډول په پام کې ونیول شي د دوراني پیسو په حجم کې تغیر (معمولاً زیاتوالی) لیدل کېږي. نو له دې امله د بودجې د کسر تمویل د پورونو له لارې په یو خالص مالي سیاست نه شي اطلاق کېدلی.

د- د ملي پورونو دندې او له هغوی څخه د استفادې اهداف:

په اساسي ډول پورونه د تمویل په موخه کولای شي لاندې دندې ترسره کړي.

۱. په لنډ مهال کې د عوایدو د نوساناتو د مساواتو دنده (د دولتي کسې د تقويي لپاره پورونه).
۲. په منځ مهال کې د بودجې د تقويې دنده (د لویو پانگه ییزو پروژو د پرمخ بیولو په موخه).
۳. ځانگړې دنده لکه د فوق العاده مصارفو د پوره کولو لپاره پورونه او یا خصوصاً هغه پورونه چې له یوې نه اټکل شوې واقعې لپاره ترسره کېږي.
۴. د اقتصادي نوسان په حالت کې تشويقي دنده، اضافي مصارف او د عوایدو کموالي ته د یو منظم سیاست په واسطه تعادل وربخښي او په دې ډول یو بد اقتصادي حالت د یو بهتر اقتصادي حالت په لوري رهنمائي کوي.

۵. د مختلفو اجتماعي طبقو ترمنځ د عدالت د راوستلو دنده مثلاً د ځوان او زوړ نسل ترمنځ د رفاه تعادل (د ټولنیز بار د تغیر لپاره پورونه).

له ملي پورونو څخه ممکن د دوه اهدافو لپاره استفاده وشي:

الف- د دولتي عوایدو د کمښت د تمویل او د نورو مالي احتیاجاتو لپاره.

ب- د مالي او پولي سیاست د ترسره کولو لپاره.

الف- د عوایدو د کمښت د تمویل لپاره له پورونو څخه استفاده ممکن د جاري مصارفو، د پانگونې د مصارفو او بالاخره د فوق العاده مصارفو لپاره ترسره کېږي، چې له دغو مواردو څخه هریو په لنډ ډول تر څېړنې لاندې نیسو:

A. د جاري مصارفو د ورکړې لپاره له پورونو څخه استفاده: یو کلي اصل چې په عمومي ډول د

اقتصادپوهانو ترمنځ د موافقې وړ دی، د هغې پلي کول نه یوازې د دولتونو لخوا، بلکې د افرادو لخوا هم لازم او حتمي دی. هغه داچې له پورونو څخه باید په هېڅ ډول د احتیاجاتو د رفع کولو او جاري اړتیاوو د پوره کولو، خصوصاً په عادي اقتصادي شرایطو کې استفاده ونه شي. لېکن په مختلفو اقتصادي شرایطو کې عمومي د عوایدو ماهیت ته په کتو او د دولتونو د حصول په اندازه کې د کامل نظم نه موجودیت ته پام سره د موقتي مالي ضعف د رفع کولو په موخه له پورونو څخه استفاده، چې په

عامه اقتصاد // 187

عوايدو او مصارفو کې د نه اټکل شويو تغييراتو له امله او يا د مالياتو له حصول څخه وړاندې د عوايدو د کمښت د جبران لپاره مجاز لري. له پورونو څخه په دې برخه کې استفاده بايد لنډ مهاله وي. البته امکان لري ځينې دولتونه له دې چې د پور پانې نشر کړي دغه ډول مؤقتي اړتيا له بانکي نظام څخه د اعتبار پر اساس رفع کړي.

B. د عمراني مخارجو (پانگونو) د ورکړې لپاره له پورونو څخه استفاده: دولتي پانگونې کولای شو په دوه برخو ووېشو. لومړی په هغو پروژو کې چې ډېره سوداگريزه بڼه لري او ترلاسه کېدونکي عوايد يې د پانگونې د مخارجو يوه برخه يا ټول د استهلاك په موده کې پوره کوي. که چېرته په دې برخه کې د دولت له مداخلې څخه صرف نظر وشي، نو بيا له پورونو څخه استفاده مجاز ده. په دې برخه کې د عوايدو حداکثر او هغه زمان چې له دغې پانگونې څخه پکې عوايد حاصلېږي بايد د ځانگړې پاملرنې وړ وگرځي او د پورونو د استهلاك موده بايد له دې حد څخه کمه وي. په دې برخه کې له پورونو څخه د استفادې تر ټولو ښه مثال د اوبو، برېښنا او ټېلفون د تاسيساتو د ايجاد په موخه له هغوی څخه استفاده ده. له پورونو څخه استفاده په هغو پروژو کې چې عوايد ونه لري د پروژې د پراخوالي له امله يې د مخارجو تاديه د بودجې له جاري عوايدو څخه امکان نه لري او د اقتصادي مصلحتونو خلاف کار دی لکه دولتي ودانۍ، عمومي پارک او داسې نور چې بايد د نويو مالياتو د ترلاسه کولو پر اساس يې مخارج تاديه شي.

C. د غير مترقبه پېښو او جگړې د مصارفو د ورکړې په موخه له پورونو څخه استفاده: د غير مترقبه پېښو په موخه له پورونو څخه استفاده لکه د ساري ناروغيو خپرېدل، سيلاب، سوځېدل، زلزله او داسې نور چې دې ډول عوايدو ته اړتيا فردي بڼه هم لري، مجاز گڼل شوي دي. د جنگ مصارف هم په ځانگړي ډول د جگړې په شروع کې په بېرني لحاظ لکه غير مترقبه پېښې چې هېڅ مالياتي سيستم په دې قادر نه دی چې په دومره کم وخت کې د دولت مالي اړتياوې او د نظامي عملياتو مصارف پوره کړي.

ب- د مالي سياست د اجراء په موخه له پورونو څخه استفاده:

له پورونو څخه استفاده په اقتصادي شرايطو باندې د تاثير په موخه په ځانگړي ډول د نړۍ په لوی اقتصادي بحران ۱۹۳۳-۱۹۲۹ز کې له پورونو څخه استفاده د دولتونو زياته پام وړ وگرځېده. ملي پورونه د مالي سياست د اجراء لپاره د دولتونو د تر ټولو مهمو وسايلو له جملې څخه دي. مثلاً که دولت و غواړي د پورونو له لارې د بودجې کسر تمویلولی شي چې د نويو پيسو د نشر په نسبت به کم انبساطي تاثيرات ولري.

ه- د افغانستان په اقتصاد کې د ملي پورونو او مرستو ونډه:

افغانستان هم د يو مخ پر ودې هېواد په توگه په ځانگړي ډول د ۱۳۳۵ کال، يعنې د لومړني اقتصادي پلان په پيل کې له بهرنيو مرستو څخه په زياته اندازه استفاده کړې ده، چې د لومړني پنځه

کلن پلان تطبیق د زیاتو مالي وسایلو غوښتنه کوله چې له داخلي منابعو څخه یې تمویل امکان نه درلود. څرنګه چې په لومړني پنځه کلن پلان کې د دولتي پانګونې مجموعه ۱۰,۶ میلیارده افغانیو ته رسېده چې ۷۵٪ یې له بهرنیو هېوادونو څخه د پور او مرستې په بڼه او یوازې ۲۵٪ یې له داخلي منابعو څخه تمویل شوې ده. په دوهم پنځه کلن پلان کې د دولت مجموعي پانګونه ۲۵ میلیارده افغانی وه، چې ۷۵٪ د بهرنیو مرستو له لارې تمویل شوې ده. په درېیم پنځه کلن پلان کې د دولت مجموعي پانګونه ۲۰ میلیارده افغانی وه، چې په تمویل کې یې د بهرنیو مرستو اندازه د لومړي او دوهم پنځه کلن پلان په پرتله کمه وه. د بهرنیو مرستو د کموالي اساسي علت دا و چې د وخت په تېرېدو سره بهرنیو مرستو خپل شکل او ماهیت له لاسه ورکړ او د پور ورکونکو هېوادونو لپاره یې سوداګریزه بڼه غوره کړه.

څرنګه چې افغانستان د داخلي جګړو په نتیجه کې چې تر ۱۳۵۷-۱۳۸۰ کلونو، یعنې د ۲۳ کلونو په دوران کې ډېرې مادي او معنوي خسارې ګاللي دي چې مختلفې اقتصادي، اجتماعي او فرهنگي برخې یې نوې جوړولو ته اړتیا درلوده. نړۍ والې ټولنې په سیمه کې د امنیت د تأمین اهمیت ته په کتو او د سولې او دیموکراسۍ ثبات او له نړۍ څخه د تروریزم او نارکوټېزم (نشه یي توکو) د خطرونو د له منځه وړلو په موخه یې د افغانستان حکومت ته د همکارۍ لاس ورکړ. په ۱۳۸۱ کال کې یې د انتقالي حکومت په ایجاد سره د افغانستان د خلکو د مشکلاتو په حل کې عمده رول ولوبوه. څرنګه چې د ۱۳۸۱ کال په بودجه کې د بهرنیو مرستو ونډه ۸۲,۷٪ ته رسېده او د ۱۳۸۲ کال بودجه ۹۱,۲٪ د بهرنیو مرستو پر اساس تمویل شوې وه. د ۱۳۸۳ کال بودجه د ۵۰٪ په شاوخوا کې له بهرنیو منابعو څخه او د ۱۳۸۴ کال بودجه د ۸۲,۲٪ په حدودو کې د بهرنیو مرستو پر اساس تمویل شوې ده، په داسې حال کې چې د ۱۳۸۵ کال په بودجه کې د بهرنیو مرستو ونډه ۷۷٪ او په ۱۳۸۶ کال کې یې ۷۲٪ په پام کې نیول شوی و او د ۱۳۸۷ کال په بودجه کې د بهرنیو مرستو ونډه ۶۶,۲٪ ته رسېده، چې په کلي ډول په نړۍ والو کنفرانسونو لکه د ټوکیو ۲۰۰۲، برلین ۲۰۰۴، لندن ۲۰۰۶، پاریس ۲۰۰۸ او یا هم په منفرد ډول ویلی شو، چې نړۍ والې ټولنې د ۲۰۰۹-۲۰۰۲ پورې له افغانستان سره ۶۲,۰۳۵ میلیارده ډالرو ژمنه کړې وه، چې له هغې جملې ۳۵,۴۵ میلیارده ډالر یې افغانستان ته ورکړي دي. (۱۲:۴۴)

د پورته ذکر شویو مرستو زیاته برخه بلاعوضه مرستې تشکیلوي او یوه کمه اندازه یې پورونه دي چې ددغو پورونو شرایط په لاندې ډول دي:

۱. نړۍ وال بانک: په یو زیات شمېر پروژو کې یې په مجموعي ډول \$611911203 پور ورکړی. د پور شرایط: د پور سود ۰.۷۵٪، د تعهد شوي سود ۳٪، د بیا ورکړې د وخت پیل ۱۰ کاله او د ختم وخت یې ۴۰ کاله دی.
۲. د آسیا پرمختیایي بانک: په یو زیات شمېر پروژو کې یې په مجموعي ډول \$787295552 پور

ورکړی.

د پور شرایط یې: د پور سود یې ۱٪، د تعهداتو سود یې ۰٪ د بیا ورکړې د وخت پیل ۱۰ کاله او د ختم وخت یې ۴۰ کاله دی.

۳. اسلامي پرمختیایي بانک: په دوه پروژو کې یې په مجموعي ډول \$29783600 ډالره پور ورکړی.

د پور شرایط یې: د پور سود یې ۰٪ او د بیا ورکړې د وخت پیل ۸ کاله او د ختم وخت یې ۳۰ کاله دی.

۴. د سعودي پرمختیایي صندوق: مجموعاً \$51998700 پور ورکړی دی.

د پور شرایط یې: د پور سود یې ۰٪ او د بیا ورکړې د مودې پیل یې ۷ کاله او د مودې ختم یې ۲۵ کاله دی.

پورته څلور ډوله پورونه له ۱۳۸۱ څخه د ۱۳۸۵ د قوس تر پایه پورې ورکړل شوي دي، چې له \$1480989055 سره مساوي دي. (۱۰: ۴۳)

۴. د افغانستان دولت له داخلي او خارجي منابعو څخه ترلاسه شويو عوایدو د بدلون په ۱۳۸۱-۱۳۸۷ کلونو کې: د عوایدو شتون او د عایداتي منابعو موجودیت د دولتونو د شتون اساس او د هغې د بقاء او دوامداره فعالیت لپاره موقع مساعدوي. د دولتونو د مخ په زیاتېدونکو دندو اجراء او په مختلفو برخو کې د ټولنو د اقتصادي، اجتماعي او فرهنگي اړتیاوو پوره کول ددې غوښتنه کوي ترڅو دولتونه په منظم ډول مصرف کړي او په هره اندازه چې د دولتونو د مخارجو سطحه لوړېږي نو ټولني ته د ډېر فعالیت او خدماتو د عرضه کولو مفهوم افاده کوي، نو د دولت دندې او د مخارجو زیاتېدل دولتونه عوایدو ته مجبوروي.

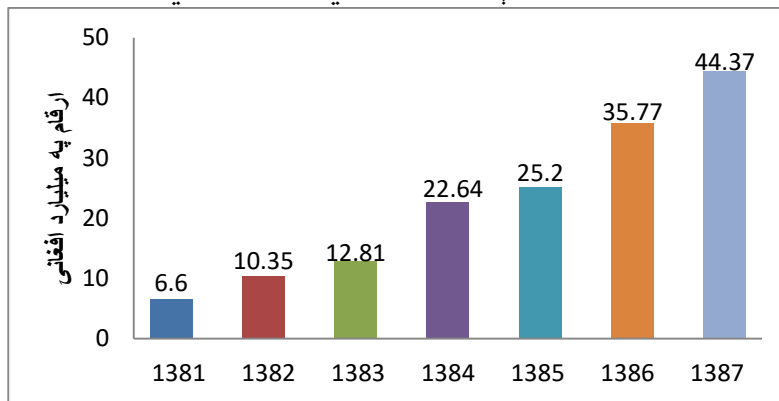
له بده مرغه څرنگه چې دوه لسيزو جگړو د افغانستان دولت ته نه جبرانونکې صدمه رسولې، نو عایداتي منابع یې هم له منځه تللي او یا یې کموالی موندلی. نو له ۱۳۸۱ کال څخه تر اوسه د مؤقتې ادارې ایجاد او بیا د انتخابي حکومت جوړښت، دولت د هېواد د مالي وضعیت په برخه کې د نړۍ والې ټولني همکاري جلب کړه او د هېواد د مالي وضعیت د بهتروالي او د نویو عایداتي منابعو کشف او بالآخره د اقتصادي او اجتماعي چارو د بیا جوړولو په برخه کې یې د نړۍ والې ټولني مرستې جلب او په تدریج سره یې د هېواد د مالي وضعیت د بهبود لپاره موقع مساعده کړه، چې دغه موضوع تر ۱۳۸۱-۱۳۸۷ کاله پورې د بودیجوي اعدادو او ارقامو د ملاحظې پر اساس بررسی کړل.

الف: د افغانستان د دولت د مجموعي داخلي عواید مسیر په ۱۳۸۱-۱۳۸۷ کلونو کې (مبلغ په افغانیو):

(۱۱) جدول

کلوڼه	له مرستو څخه پرته د دولت مجموعي عوايد
1381	6,641,356,311
1382	10,351,725,263
1383	12,811,259,592
1384	22,645,588,853.87
1385	25,220,000,000
1386	35,773,000,000
1387	44,375,000,000

(۱۳) شکل: له ۱۳۸۱-۱۳۸۷ کاله پورې د دولت د داخلي منابعو مجموعي عوايد.

د تېرې صفحې جدول او شکل د هېواد د عوايدو مسير له ۱۳۸۱-۱۳۸۷ کاله پورې ښکاره کوي چې سعودي مسير لري، چې په دې موده کې د افغانستان د داخلي عوايدو مقدار له ۶,۶ ميليارده افغانیو (۱۳۸۱) څخه ۴۴,۳۷ ميليارده افغانیو ۱۳۸۷ ته پورته شوی دی.

ب: په داخلي عوايدو کې د مالياتو ونډه له ۱۳۸۱-۱۳۸۷ کاله پورې د دولتي مصارفو د پوره کولو مهم او معمول روش د مالياتو د ترلاسه کول دي. ماليات د دولت د دندو او مسئولیتونو د اجراء لپاره د خلکو اجباري او قانوني تادييات دي. البته ماليات له اقتصادي منابعو څخه د استفادې په برخه کې د افرادو قدرت چې د خصوصي مصارفو لپاره يې په اختيار کې لري، کموي. له مالياتي عوايدو څخه د لازمو توليدي عواملو د اخیستلو لپاره، د عامه اجناسو او خدماتو د عرضه کولو او يا د خلکو ترمنځ د پېرودنې قدرت د وېش لپاره استفاده کېږي. (۱: ۷۸)

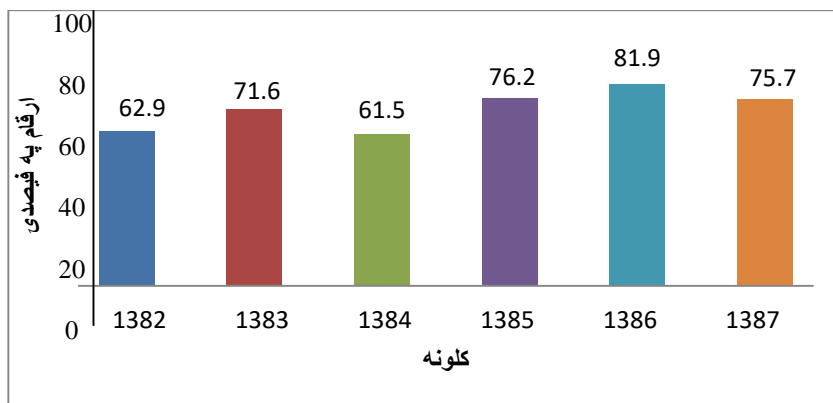
په افغانستان کې هم ماليات د پخوا وختونو څخه رواج لري، چې د وخت د حکومتونو لخوا له خلکو څخه راټولېدل او د هېواد خلکو هم د خپلو ديني، مذهبي او ملي عقايدو له مخې دغه اجتماعي وجيبه په جنسي يا نقدي، يعنې په هر شکل چې يې وجود درلود تاديه کړې ده. (۳: ۵۷)

عامه اقتصاد // 191

په اوسنيو شرايطو کې د افغانستان مالياتي سيستم له دوه عمدو برخو څخه تشکيل شوی دی، چې مستقيم او غير مستقيم ماليات دي، چې هريو يې د ډول او شکل له مخې د تفکيک وړ دي او په کلي ډول دولت د مالياتو له درکه د عوايدو يو لوی رقم حاصلوي چې د خاص اهميت لرونکي دي. دلته په داخلي عوايدو کې د مالياتو د ونډې د وېش لپاره د ۱۳۸۷-۱۳۸۱ کلونو مستندو اعدادو او ارقامو ته مراجعه کوو.

د دولت په مجموعي عوايدو کې د مستقيمو او غيرمستقيمو مالياتو رول د ۱۳۸۱-۱۳۸۲ پورې: په مجموعي داخلي عوايدو کې د مستقيمو او غير مستقيمو مالياتو ونډه د لاندې شکل لرونکې ده. (۱۴) شکل له ۱۳۸۷-۱۳۸۲ کاله پورې د مستقيمو او غير مستقيمو مالياتو د مجموعي سهم ښودونکی دی.

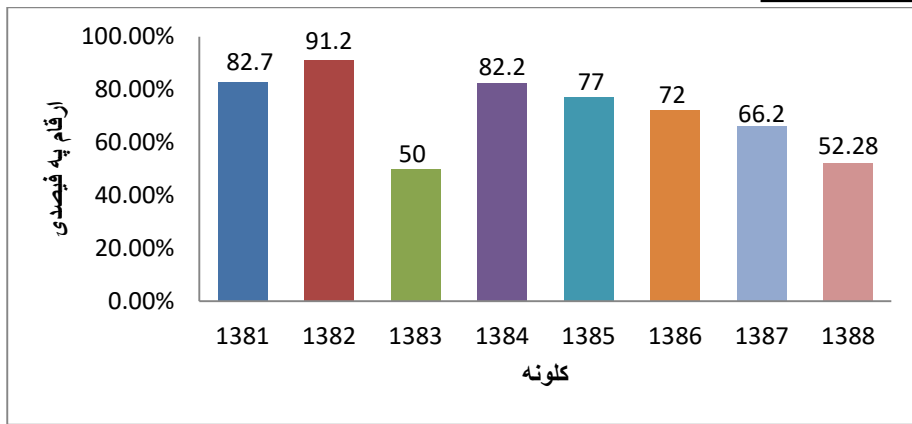
(۱۴) شکل: د ۱۳۸۷-۱۳۸۲ کلونو په اوږدو کې د مرستو له پام کې نيولو پرته په ټولو داخلي عوايدو کې د مستقيمو او غير مستقيمو مالياتو ونډه

ج: په ۱۳۸۱-۱۳۸۸ لمریز کلونو کې په اصلي بودجه کې د بهرنیو مرستو ونډه: (۱۲) جدول: په اصلي بودجه کې د بهرنیو مرستو ونډه له ۱۳۸۱-۱۳۸۸ لمریز کاله پورې ښکاره کوي.

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱
%۲۸.۵۲	%۲.۶۶	%۷۲	%۸۲	%۲.۸۲	%۵۰	%۲.۹۱	%۷.۸۲

(۱۵) شکل په اصلي بودجه کې د بهرنیو مرستو ونډه د ۱۳۸۱-۱۳۸۸ کاله پورې ښکاره کوي.

د هېواد په اصلي بودجه کې د بهرنیو مرستو ونډه په ۱۳۸۱ او ۱۳۸۲ لمریز کلونو کې په ترتیب سره ۲۸،۷٪ او ۹۱،۲٪ وه او په ۱۳۸۳ لمریز کال کې یې نزول کړی چې ۵۰٪ ته راټیټه شوې ده، خو په ۱۳۸۴-۱۳۸۸ لمریز کلونو کې په منظم ډول نزولي مسیر لري. نو بناء بهرنی مرستې په وروستیو پنځو کلونو کې په تدریجي ډول کمې شوې دي.

لنډيز:

غير مالياتي عوايد هغه عوايد دي چې دولت يې له اقتصادي فعاليتونو او ځينو نورو منابعو څخه چې دولت يې په لاس کې لري د پانگې اچونې له لارې او يا هم هغه اجناس او خدمات چې په اختياري ډول يې په لاس کې لري ترلاسه کوي. دغه ډول عوايد کېدای شي په مختلفو هېوادونو کې مختلف وي، له دا ډول عوايدو څخه په هغه وخت کې گټه اخيستل کېږي چې له مالياتو څخه لاسته راغلي عوايد د بودجې د کسر د له منځه وړلو لپاره بسنه ونه کړي او په داسې حالاتو کې د بودجې کسر پرې تأمينوي.

په ۱۳۸۶ لمريز کال کې د دولت غير مالياتي عوايد د داخلي ملي عوايدو ۲۲٪، ۳ و. د دولت تشبثاتي عوايد ددې ډول عوايدو يو ډول دی چې د دولتي تصديو او همدارنگه هغه اشتراکات چې دولت يې په مختلطو دولتي تصديو کې لري، ترلاسه کوي چې د هېواد د توليداتو د حجم په لوړوالي، د استخدام کچې، د مشابه وارداتي اموالو د وارداتو اندازې محدودول او همدارنگه د قيمتو په ثبات کې مهم رول لوبوي.

د پانگه ييزو شتمنيو خرڅلاو او همدارنگه د طبيعي زېرمو خرڅلاو هم د غير مالياتي عوايدو يو ډول دی، چې په اوس وخت کې د افغانستان په داخلي عوايدو کې ډېره کمه ونډه لري لکه څرنگه چې په ۱۳۸۳ کال کې د داخلي عوايدو ۰،۳۹٪ يې جوړوله. داسې تمه کېږي چې په راتلونکي کې ددې ډول عوايدو کچه به پرمختگ وکړي او د هېواد له دغو سرشاره طبيعي منابعو څخه د گټې اخيستني لپاره داسې آسانتياوې برابرې شي ترڅو د ټولني هغه ټولې اړتياوې چې موجودې دي ددغو عوايدو په وسيله رفع شي.

پور اخيستنه د افغانستان په گډون د زياتو پرمختيايي هېوادونو د مخارجو د تمويل يوه مهمه منبع ده. له معمول سره سم د تاريخ په اوږدو کې زيات هېوادونه د پور ښکار شول، چې لاملونه يې په دې ډول دي: جگړه او نظامي مخارج، د ټولنيزو تعهداتو ترسره کول، د اقتصادي ثبات ترلاسه کول، د بودجې د کسر تأمين، اقتصادي وده، د خارجي پوړونو او مرستو د ترلاسه کولو د څرنگوالي په اړه مختلف نظرونه وجود لري. د بودجې کسر کېدای شي د لاندې لارو په مرسته تمويل شي. د مالياتو زياتېدل او د دولت د نورو عمومي عوايدو د زياتوالي له لارې، له خلکو څخه پوړونه، له مرکزي بانک او خصوصي بانکونو او همدارنگه له خارجي بانکونو څخه پوړونه. له ملي پوړونو څخه د دوه موخو لپاره گټه اخيستل کېږي: په عوايدو کې د کموالي پوره کول او د دولت نورې مالي اړتياوې او د پولي او مالي سياست د ترسره کولو لپاره.

پوښتنې:

۱. غیر مالیاتي عواید له کومې لارې څخه ترلاسه کېږي او له مالیاتي عوایدو سره څه توپیر لري؟
۲. د عمده غیرې مالیاتي عوایدو نومونه واخلئ؟
۳. په افغانستان کې غیر مالیاتي عواید د داخلي عمومي عوایدو څو فیصده جوړوي؟
۴. دولت تشبثاتي عواید څه ډول ترلاسه کوي؟
۵. د پانگه بیزو شتمنیو او د طبیعي منابعو د څرخلاو څخه ترلاسه شوي عواید د کومو عوایدو یو ډول دی؟
۶. د طبیعي منابعو د څرخلاو څخه په ۱۳۸۳ کال کې ترلاسه شويو عوایدو څو فیصده د عمومي عوایدو جوړول؟
۷. د تاریخ په اوږدو کې د هېوادونو د پورنو د زیاتوالي لاملونه کوم دي؟
۸. د خارجي مرستو د اندازه ترلاسه کولو مؤثر لاملونه کوم دي؟
۹. د استقراض په اړه د جیمز بوچنان نظر توضیح کړئ؟
۱۰. د بودجې کسر یا د عوایدو کموالی د کومې لارې څخه تأمینېږي؟
۱۱. په ځانگړي ډول د کومو اهدافو لپاره له قرضې څخه استفاده کېږي؟
۱۲. د افغانستان په بودجه کې د بهرنیو مرستو کچه له ۱۳۸۱-۱۳۸۷ کاله پورې څومره او په کومو فیصديو وي؟
۱۳. له ۲۰۰۱ کال څخه وروسته بهرنیو مرستو د ورکړې وعده په کوم کنفرانس کې وشوه؟
۱۴. ۲۰۰۱ کاله وروسته کومو مؤسساتو او هېوادونو په تولید ډول څومره روپۍ افغانستان ته ورکړې؟
۱۵. غیر مستقیم مالیات په ۱۳۸۷ کال کې د دولت په عوایدو کو څو سلنه وو؟
۱۶. د ۸۱-۸۷ کلونو کې مستقیمو مالیاتو څه ډول لوری لري؟
۱۷. غیر مستقیمو مالیاتو د ۸۱-۸۷ پورې څه ډول لوری لري؟
۱۸. بهرنیو مرستو له ۱۳۸۲-۱۳۸۷ پورې څه ډول لوری لرلی دی؟

ماخذونه:

۱. حقایقی، عبدالله. (۱۳۸۱) سیاست بودیجه، مطبوعه بهیر، کابل.
۲. رولف هاسه. هیرمن شنایدر. (۱۳۸۶) فرهنگ اقتصاد بازار با اصول اجتماعی. ترجمه دکتور حمیدالله نور عباد و دوکتور بهبود، کابل.
۳. عارف، عبدالقیوم. (۱۳۸۷) ضرورت قرضه و کمک ها به حیث یک منبع عاید. مجله علمی پوهنتون کابل، شماره دوم سال ۱۳۸۷.
۴. صمیمی، جعفری. (۱۳۸۵) اقتصاد بخش عمومی (۱) چاپ مهر (قم)، تهران.

عامه اقتصاد // 195

۵. کلتور، گروسی. (۱۳۸۲) علم مالیات عامه یا دولتی. ترجمه محمد نبی رفیع ۱۳۸۲، مطبعه والن، کابل.
۶. منکیو، گریگوری. (۱۳۸۷) مبانی علم اقتصاد ترجمه حمید رضا ارباب، نشر نی، تهران
۷. مقیم، جواد پور. (۱۳۸۷) اقتصاد بخش عمومی، نشر نی، تهران.
۸. وزارت مالیه. (۱۳۸۳) ریاست بودجه، بودجه ملی افغانستان سال ۱۳۸۳، کابل.
۹. وزارت مالیه. (۱۳۸۵) ریاست بودجه، بودجه ملی افغانستان سال ۱۳۸۵، کابل.
۱۰. وزارت مالیه. (۱۳۸۶) ریاست بودجه، بودجه ملی افغانستان سال ۱۳۸۵، کابل.
۱۱. وزارت اقتصاد. (۱۳۸۸) معلومات ریاست ANDS سال. ۱۳۸۸.
۱۲. وزارت مالیه. (۱۳۸۸) بودجه سال ۱۳۸۸، کابل.
۱۳. وزارت مالیه. (۱۳۸۷) ریاست بودجه. بودجه ملی افغانستان سال ۱۳۸۷، کابل.

لسم څپرکی

د دولت مخارج

د دولت مخارج د دولت د اجتماعي، اقتصادي او فرهنگي سياستونو منعکس کوونکي دي يا په بله وينا د عامه مخارجو څخه د عامه دندو د ترسره کولو په موخه استفاده کېږي. ددې لپاره تصميم نيونه چې کوم اجناس او خدمات، په کوم مقدار او کيفيت او د چا لپاره توليد شي د دولت د مصارفو د هغو صورت حسابونو له لارې چې د مختلفو دندو او سياستونو د اجراء لپاره ترسره کېږي، روښانه کېږي. ددې ډول مصارفو ترسره کول يو لړ منابع متأثره کوي او هم د عوايدو وېش ته تغيير ورکوي. په اقتصادي سيستم باندې د دولتي تصاميمو د تاثير مفهوم په کافي اندازه پراخ دی، چې دغه موضوع په دوه برخو کې له يو بل څخه د تفکيک وړ ده. (۱:۲۷۱)

الف- هغه تصاميم چې د اجناسو او خدماتو د برابرولو لپاره د مخارجو په ترسره کولو او يا د عوايدو په انتقال باندې تمامېږي، چې دغه د مصارفو د لويو اقلامو له جملې څخه شمېرل کېږي او د دولت په بودجه کې په انفرادي يا جمعي ډول څرگندېږي، يعنې هغه ارقام چې د عمومي صورت حساب په برخه کې درج کېږي.

ب- دولتونه د اقتصادي، سياسي او فرهنگي چارو د نظارت او ادارې لپاره قوانين او مقررات وضع کوي چې د عامه اقتصاد لپاره د پام وړ مخارج نه لري لکه په مختلفو برخو کې د دولت د سياستونو تطبيق او قانونگذاري. (۲:۳۶۹) خو دغه تصاميم په خصوصي برخه باندې عمده او د پام وړ تاثيرات لري. د مثال په توگه دولت کولای شي چې د مقرراتو په وضع کولو سره مېلمستونونه او د خوراکي موادو د تهېبې او خرڅلاو ځايونه د چاپېريال ساتنې لپاره د يو ټاکلي حد په رعایتولو مؤظف کوي، چې دغه تصاميم د دولت لپاره د پام وړ مخارج نه لري، خو په پورته ذکر شويو برخو باندې د پام وړ مخارج قبلوي، چې دغه مخارج به د خصوصي برخې د منابعو په تخصيص او د عوايدو په وېش تاثير ولري.

۱. په تاريخي لحاظ دولتي مخارجو ته کتنه:

مالي علم زيات وخت د دولت مخارج په ضمني ډول څېړلي، چې د هغې په کتنو او څېړنو کې د وسايلو د تهېبې (د دولت عوايد) ډېر مسايل شامل دي او په دې ترتيب د دولت د مالي اقتصاد په چوکاټ کې مالياتي نظرياتو ته پام شوی دی. څرنگه چې د دولت د مخارجو تاثيرات پخوا هم موجود وو او د وخت په تېرېدو سره دغه موضوع ډېره د پام وړ وگرځېده او اوس د دولتي مخارجو تاثيرات په فردي او مجموعي اقتصاد باندې د مالي علم يو مهم بحث تشکيلوي.

د مرکانتلستانو يا سوداگرو مکتب په دې نظر و چې دولتي مخارج د اقتصادي مؤلديت په لوړولو کې ډېره ونډه لري. له همدې امله و چې مرکانتلستان په اقتصادي چارو کې د دولت د قوي او هر اړخيزې مداخلې طرفدار وو.

عامه اقتصاد // 197

کلاسیکو اقتصادپوهانو په ځانگړي ډول ریکارډو هم د دولت د مخارجو په هکله نظریات وړاندې کړي دي، چې د دوی نظریات د مرکانتلیستانو پر خلاف دي. دوی د دولت مخارج استهلاکي او غیر مؤلّد (په مستقیم ډول) گڼي او په دې عقیده دي چې د دولت استهلاکي مخارج په اقتصاد کې رفاه محدودوي. په دې برخه کې د دوی استدلال دادی چې مالي او پولی وسایل باید د مؤلّدو کارونو لپاره په اقتصاد کې په کار واچول شي. نو کله چې دولت په اقتصاد کې خپل مخارج لوړ کړي نو دولت مجبور دی چې د اړتیا وړ مالي او پولی وسایل د مالیاتو له لارې له افرادو څخه ترلاسه کړي. نو څرنگه چې افراد د ذکر شویو وسایلو په پکار اچولو سره په اقتصاد کې د تولید په لوړوالي کې ونډه لري، په داسې حال کې چې دولت یې د استهلاکي چارو لپاره په کار اچوي. نو په دې ډول د اجتماعي محصول د کموالي سبب گرځي او په نتیجه کې په اقتصاد کې د رفاه د محدودېدو سبب گرځي. نو پردې اساس کلاسیکانو د دولت دندې ډېرې محدودې او په ځانگړي ډول یې د هېواد په نظامي او امنیتي چارو پورې محدودې گڼلي. اوس د کلاسیکانو دغه نظریات رد شوی دی. ځکه چې د دولت مصارف یوازې استهلاکي او غیر مؤلّد بڼه نه لري، بلکې په مستقیم ډول مثلاً په دولتي تصدیو او شرکتونو کې د اجناسو او خدماتو تولید مستقیماً د اجناسو او خدماتو د تولید د لوړوالي سبب گرځي او یا په غیر مستقیم ډول مثلاً په زېربنایي چارو کې د دولت مخارج. دغه مخارج مؤلّد بڼه لري. نو پردې اساس د هېواد په داخل کې د رفاه د لوړوالي سبب گرځي.

په ۱۹ پېړۍ کې د کلاسیکو علماوو د نظریاتو یو اړخیزوالي یو زیات شمېر مؤلفین دېته وهڅول چې د دولتي اقتصاد او د بازار د تبادلوي اقتصاد ترمنځ رابطه تر څېړنې لاندې ونیسي. لورنس فون شتین او شیفلي د هغو کسانو له جملې څخه دي، چې د دولتي مصارفو مؤلّدوالی تاییدوي. دې ډول څېړنو تر ۱۹۲۰ کاله پورې دوام درلود او کولم هڅه وکړه چې د دولت د مصارفو هغه تأثیرات تر څېړنې لاندې ونیسي، چې په اقتصاد باندې یې لري. په دې برخه کې د آنګلوساکسون منابع د نړۍ د اقتصادي بحران د تأثیراتو لاندې د ۱۹۳۰ز کال په شاوخوا او همدارنگه د کینز اقتصادي نظریات منځته راغلل، چې د هغه پر اساس د دولتي مصارفو تأثیرات د استخدام په سطحه باندې وو. د وخت په تېرېدو سره د اقتصادي ودې د نویو تیوریگانو ترمنځ ورځ تر بلې د روابطو د زیاتوالي پر اساس او د دولتي پانګونو عایداتي او ظرفیتي تأثیرات د پام وړ وگرځېدل او د دولتي مصارفو اهمیت په سرعت سره زیات شو.

۲. د دولت د مخارجو ماهیت او مشخصات:

دولت د خپلو مصرفي فعالیتونو په واسطه خپل عواید ټاکلو اهدافو ته سوق کوي. څرنگه چې دولت ددغو فعالیتونو په واسطه د اجتماعي محصول یوه برخه د ټاکلو او مشخصو اهدافو د تحقق لپاره په کار اچوي. نو باید دغه مخارج په ملي اقتصاد کې گټورتوب هم منځ ته راوړي. د دولت مخارج هغه

وخت جواز لري چې په اقتصاد کې د مجدد مؤلديت د تاثيراتو لرونکي وي، په دې معنا چې په ملي اقتصاد کې د توليدي قدرت د لوړوالي پر اساس بايد د دولت د بعدي عوايدو د منځ ته راتلو لپاره موقع مساعده شي. څرنگه چې د دولت د مخارجو يوه د پام وړ برخه د غير مادي شيانو (د معنوي اړتياوو پوره کول) د توليد لپاره په کار اچول کېږي. نو د مجدد مؤلديت د مقدار او کميت په اړه قضاوت ستونزمن دی. نو له دې امله په عمومي ډول د دولت د مخارجو پر اساس مجدد مؤلديت د دولت د مخارجو د ترسره کولو لپاره د يو دليل په توگه په پام کې نه نيول کېږي مثلاً په عمل کې ډېره ستونزمنه ده ترڅو د دولت د مخارجو مجدد مؤلديت په عملي او تحقيقاتي چارو کې مخکې له مخکې په مقداري ډول پېښيني او وټاکو لېکن ددغه عمل يا مخارجو په گټورتوب کې هېڅ شک نشته. نو په عمومي ډول ويلى شو چې دغه ډول مخارج په اقتصاد کې د توليد په لوړولو کې مهمه ونډه لري او په دې ترتيب مجدد توليدونکي تاثيرات هم واردوي. په لومړۍ مرحله کې د دولت د مصارفو موخه داده ترڅو د هغه په واسطه د اړتيا وړ اجناس او خدمات توليد او تهيه شي، چې د دولتي يا عامه اجناسو په نوم يادېږي او د خصوصي اجناسو په مقابل کې قرار لري. دلته په خصوصي اجناسو کې هغه اجناس شامل دي چې د بازار اقتصاد په نظام کې د بازار له لارې د يو قېمت په مقابل کې لاس ته راځي. په داسې حال کې چې عامه اجناس په بازار کې د معاملې قابليت نه لري او له قېمت څخه پرته ټولو خلکو ته د استفادي په عرض وړاندې کېږي. ددې ډول تاسيساتو مثال چې د خلکو دغه ډول اړتياوې د قېمت له تاديې پرته پوره کوي، دولتي عام المنفعه مؤسسات دي. څرنگه چې د دولتي او خصوصي اجناسو په هکله مو خبرې وکړې نو دا بايد تشخيص کړو چې ددغو دوه کتگوريو اجناسو ترمنځ د توپير کوم اساسي علايم موجود دي. په دولتي او خصوصي شيانو باندې د اجناسو وېش د هغوی په ماهيت پورې اړه نه لري، بلکې د اجناسو د استعمال په ډول او طرز پورې اړه لري يا په دې معنا که چېرې يو شی په يوه دولتي تصدۍ کې توليد شي او يوې عام المنفعه مؤسسې ته ورکړل شي، نو په دې صورت کې تر هغه وخته پورې چې له يادو اجناسو څخه ټول خلک د يو ډول استفادې حق ولري، نو يو دولتي شی دی او که چېرته ذکر شوی شی د بازار له لارې خرڅېږي او خصوصي اشخاص ترې استفاده وکړي نو په دې صورت کې ياد شی خصوصي دی.

هغه اجناس او خدمات چې دولت يې په مقابل کې پيسې اخلي مثلاً روغتيايي خدمات چې په افغانستان کې ځينې د فيس په مقابل کې ترسره کېږي، چې دولتي هم دي خو له خصوصي اجناسو او خدماتو سره يې توپير دادی چې ددغو خدماتو فيس ډېر ناچېز دی، چې د بازار له قېمت سره يو معادل قېمت نه دی او له هغه څخه د استفادې موخه داده چې ټول خلک له هغه څخه د استفادې حق ولري او همدارنگه يو شی په دايمي ډول دولتي يا خصوصي نه وي، بلکې له هغې څخه د استفادې موخه د هغه دولتي والی يا خصوصي والی ټاکي، چې له خصوصي څخه يې دولتي ته د انتقال امکان شته. نو له پورته مثال څخه څرگندېږي، چې يو شی ذاتاً او ماهيتاً يو دولتي يا خصوصي شی نه شي کېدای

عامه اقتصاد // 199

چې د تل لپاره یو شی خصوصي یا دولتي پاته شي، بلکې د استعمال د ډول په اړه یې د نړۍ مختلفو هېوادونو ته یو نظر اچوو. لیدل کېږي چې یو ټاکلی احتیاج مثلاً د روغتیايي خدماتو ترسره کول او د ښوونې او روزنې خدمات په یوه مملکت کې په وړیا ډول وي چې د دولت له لوري نورو ممالکو ته او خصوصاً په پرمختللو صنعتي هېوادونو د ښوونې او روزنې او روغتیايي چارو یوه برخه په خصوصي اشخاصو یا مؤسساتو پورې اړه لري او د دولت له لوري د محصول د ترلاسه کولو په مقابل کې د خصوصي اشخاصو په واک کې ورکول کېږي.

اوس ددې موضوع په اړه چې کومه پوښتنه مطرح کېږي، هغه داده چې ولې یو لږ ټاکلي او مشخص عامه احتیاجات چې د اجناسو او خدماتو په واسطه رفع کېږي یوازې په دولت پورې محدود او منحصر دي او خصوصي اشخاصو ته سپارل کېدای نه شي لکه د نظامي خدماتو ترسره کول، د اقتصادي زېربناوو جوړول او داسې نور د نړۍ په ټولو هېوادونو کې د دولت په انحصار کې قرار لري.

ددې پوښتنې د ځواب لپاره ډېر دلایل وجود لري چې مهم یې په دې ډول دي: (۵:۱۰۲)

a. اصلاً د حقوقي او سیاسي اصولو پر اساس دولت نه حاضرېږي ترڅو د خصوصي اشخاصو یا مؤسساتو تشبثاتو ته په دې ډول ساحه کې اجازه ورکړي چې په واسطه یې د هېواد امنیتي وضع له خطر سره مخ شي، چې دغه مثال د امنیتي او نظامي خدماتو لپاره صدق کوي.

b. خصوصي اشخاص او مؤسسات د هغو فعالیتونو یا اهدافو په تعقیب کې زیاته علاقه مندي ښيي چې شخصي گټې یې پکې تامین شي.

c. څرنگه چې اکثره عام المنفعه مؤسسات دغه ډول مزیت نه لري نو له دې امله خصوصي اشخاص او مؤسسات اصلاً دېته نه حاضرېږي چې په دغو ساحو کې تشبث او پانگونه وکړي چې په اقتصادي زېربناوو کې په پانگونه باندې د دولت لخوا هېڅ ډول ممانعت وجود نه لري، خو خصوصي اشخاص او مؤسسات پخپله په دغو ساحو کې پانگونه نه کوي.

d. یو بل عمده او اساسي دلیل یې دادی چې عامه یا دولتي اجناس د وېش وړ نه دي، په دې معنا چې له دغو اجناسو او خدماتو څخه ټول خلک یو شان د استفادې حق لري په داسې حال کې که چېرته د پولیسو د دستګاه یوه برخه خصوصي افرادو ته ورکړل شي نو په دې صورت کې به خصوصي افراد د هغو کسانو لپاره امنیتي خدمات ترسره کوي، چې په مقابل کې یې پیسې ورکوي او کوم اشخاص چې پیسې نه تادیه کوي نو له دغو خدماتو له استفادې څخه به محرومېږي له بلې خوا افراد هم دېته نه حاضرېږي چې ددې ډول امنیتي خدماتو په مقابل پیسې ورکړي. ځکه چې دغه دنده د دولت لخوا ورته په وړیا ډول وړاندې کېږي. نو ددې ډول مخارجو د نه تمویل پر اساس خصوصي اشخاص او مؤسسات دغه ډول خدمات نه شي ترسره کولای. ځکه دولت کولای شي دغه ډول مخارج له خپل قدرت څخه په استفادې تمویل کړي او له خلکو څخه په اجباري ډول مالیات ترلاسه کړي. په داسې حال کې چې خصوصي اشخاص او مؤسسات دا ډول قدرت نه

لري. نو له دې امله خصوصي اشخاص او مؤسسات هېڅکله نه حاضرېږي ترڅو دغه ډول دندې او خدمات ترسره کړي. له همدې امله د هر ډول ټاکلو عامه احتیاجاتو پوره کول د یو دولت لومړنۍ او اساسي دنده گڼل کېږي. حتی کلاسیک او لیبرال اقتصادپوهان چې په اقتصادي چارو کې یې د دولت مداخله مضره بلله، خو د امنیتي او نظامي خدماتو ترسره کول یې د دولت دندې شمېرلې، چې وروسته مجبور شول د اقتصادي زېربناوو په چارو کې د دولت د فعالیت لپاره اجازه ورکړي، ځکه چې له اقتصادي زېربناوو څخه پرته په یوه هېواد کې اقتصادي پرمختګ ممکن نه دی او خصوصي اشخاص هم د پورته یادو شویو شرایطو پر اساس په دې ساحه کې پانگونه نه شي کولای. نو دولت مجبور دی ترڅو خپلې دندې ترسره کړي.

۳. د عامه مخارجو جوړښت:

د عامه اقتصاد په عمومي مصارفو کې په مختلفو سطحو کې د دولت ټول مصارف او فعالیتونه شامل دي. په عامه اقتصاد کې د عمومي مصارفو وېشنې په بېلابېلو طریقو ترسره شوی دي، چې ددغو روښونو له جملې څخه د یو روش پر اساس په درې گروپونو وېشل کېږي: جاري مخارج، پانگه ییز مخارج او انتقالی مخارج. (۴:۱۰)

الف- جاري مخارج: د دولت د جاري او پانگه ییزو مخارجو مجموعه په اصطلاح کې د دولت د بېرودنې په نوم یادېږي. د دولت جاري مخارج په حقیقت کې هغه مخارج دي چې په کلي ډول په جاري وخت کې گټورتوب ایجادوي. ددې ډول مخارجو گټې په راتلونکې وخت کې گټورتوب نه ایجادوي. ددې ډول مخارجو گټې په راتلونکې وخت پورې اړه نه لري او کولای شو د دولت مصرفي مخارج ورته ووايو. ددې ډول مخارجو له جملې څخه د دولتي کار کوونکو مزد او معاش تادیه کېږي، چې کولای شي د دولت د دندو په خصوصیاتو او اقتصادي ثبات کې د پام وړ رول ولوبوي یا په بله وینا د جاري مخارجو هدف د عادي او ورځنیو کارونو ترسره کول، له موجوده امکاناتو او ظرفیتونو څخه گټه اخیستنه او د هغوی ساتنه او څارنه او د سازمان اداره کول دي. ددغو مخارجو هدف پانگونه او د ثابتې شتمنۍ ایجاد نه دی. (۶: ۱۴۹)

جاري مخارج د وخت په لحاظ په دوامداره توگه وجود لري، یعنې ترڅو چې سازمان وجود ولري او فعالیت ترسره کوي نو دغه مخارج به موجود وي. له همدې امله جاري مخارج په پرسونلي او غیر پرسونلي مخارجو وېشل شوي دي، چې پرسونلي مخارج د سازمان د عادي کارونو د ترسره کولو لپاره د کار کوونکو حقوق او مزایاوې دي او د اوبو، برېښنا، د سوځېدو مخارج د کار کوونکو د حقوقو او مزایاوو لپاره د دستگاه د جاري چارو د ترسره کولو لپاره د اداري ودانیو ساتنه او جوړول، غیر پرسونلي مخارج دي.

ب- پانگه ییز مخارج یا د دولت پانگونې: په حقیقت کې هغه مخارج دي چې په راتلونکې کې د عاید د

عامه اقتصاد // 201

ایجاد سبب گرځي یا په بله وینا د دولت لپاره لازمه ده، ترڅو د اقتصادي دندو او مسئولیتونو د ترسره کولو لپاره په پانگونه باندې ډول ډول مصارف وکړي، البته په هغه ډول چې په راتلونکي کې ترې په مستقیم یا غیر مستقیم ډول عاید ترلاسه شي. په دغو پانگونو کې ماشین آلات، ودانۍ، تحقیقي پروژې او مختلفې عمراني طرحې او داسې نور شامل دي چې له ډېرو څخه په راتلونکي کې گټه ترلاسه کېږي.

پانگه ییز تادیات د ثابتو شتمنیو د ایجاد لپاره ترسره کېږي. دغه ډول تادیات باید د جاري چارو لپاره ترسره نه شي. په زماني لحاظ دغه ډول تادیات دوامداره نه وي، بلکې د پانگونې په پیل سره پیل او ختمېدو سره یې ختمېږي.

ج- انتقالی مخارج: هغه مخارج دي چې د کالیو د تولید او یا د خدماتو له عرضه کولو سره ارتباط نه لري، بلکې په یو اړخیز ډول د دولت لخوا مختلفو افرادو او واحدونو ته تادیه کېږي. بلاعوضه مرستې او ډول ډول سبسايدی گانې په دې ډله کې شاملې دي. دغه مصارف په ناخالص ملي تولید کې نه شمېرل کېږي خو د تصرف وړ عاید په محاسبه کې شمېرل کېږي. نو له همدې امله کله چې دغه مخارج زیات شي نو یو بېرني تأثیر یې د ټولني د مصارفو زیاتوالی دی. انتقالی مخارج او په هغې پورې مربوط مختلف سیاستونه کولای شي چې له دولت سره د عواید د وېش په دنده کې مرسته وکړي. (۱۰:۳۰)

د پورته یادو شویو خصوصیاتو په پام کې نیولو سره باید یادونه وکړو، چې د اقتصادي تأثیراتو له نظره د دولت مختلف مخارج یو شان نه وي، چې د دولت د جاري مخارجو زیاتوالی په بېرني ډول د ټولني د مجموعي تقاضا د زیاتوالي سبب گرځي. له دې پرته چې په عرضه باندې تأثیر وکړي. له بلې خوا د پانگه ییزو مخارجو زیاتېدل مجموعي تقاضا زیاتوي او په راتلونکي کې عاید ترې لاس ته راتلی شي او د مجموعي عرضې په تغییر کې به هم مؤثر واقع شي.

۴. د عامه مخارجو د طبقه بندۍ ډولونه:

الف- د دولت د دندو پر اساس طبقه بندۍ: آدم سمېت عمومي مخارج د دولت د وظایفو پر اساس داسې طبقه بندي کوي. نوموړی په دې عقیده و، چې دولت باید څلور مهمې دندې ترسره کړي چې په لاندې ډول دي:

۱. د قانون او نظم تطبیق

۲. عدالت

۳. د عمومي سهولتونو ایجاد

۴. حاکمیت

نو په دې ډول عمومي مصارف باید ددغو مختلفو دندو پر اساس طبقه بندي شي. ددې ډول طبقه

بندي يوه ښېگڼه داده چې کولای شو په مختلفو هېوادونو کې عمومي مصارف له يو بل سره مقایسه کړو. اوس د دولتونو لپاره يو زيات شمېر دندې اټکل شوي دي چې د آدم سمېت له نظره يې د مخارجو طبقه بندي ډېره مشکله ده.

په افغانستان کې وروسته له ۱۳۸۳ کال څخه وروسته د عمومي مخارجو ددغې طبقه بندي په پام کې نيولو او د افغانستان له ملي پرمختيايي ستراتيژۍ سره په مطابقت کې اته ۸ سکتورونه وټاکل شول چې په لاندې ډول دي:

۱. امنیت

۲. حکومتولي، د قانون حاکمیت او د بشر حقوق

۳. طبيعي منابع او زېربنډ

۴. معارف

۵. روغتيا

۶. کرهنه او د کليو پراختيا

۷. ټولنيز مصئونيت

۸. اقتصادي مدیریت او د خصوصي سکتور پراختيا

ب- د مختلفو سازمانونو پر اساس طبقه بندي: دولت د مختلفو سازمانونو د اداره کولو مسؤليت په غاړه لري. د کرهنې، دفاع، کورنيو چارو، ماليې او اقتصاد وزارت او داسې نور د سازمانونو له جملې څخه دي. د مخارجو ددغې طبقه بندي پر اساس په هر سازمان پورې مربوط مصارف په جلا توگه بررسي کېږي. په افغانستان کې د دولت د مخارجو دغه ډول طبقه بندي اوږده سابقه لري او هر وزارت د مستقلې بودجې لرونکی دی.

ج- د اجباري او اختياري مخارجو پر اساس طبقه بندي: دغه ډول طبقه بندي د مخارجو د طبيعت د (اجباري والي يا اختياري والي) پر بنسټ ولاړه ده. د مثال په توگه د دفاعي چارو، محاکمو، قانون گذارۍ سيستم او د پوليسو مخارج اجباري دي، خو د اجتماعي سيستم په تأمین پورې مربوط مخارج لکه تقاعد، روغتيايي چارې او داسې نور اختياري دي او د طبقه بندي دغې تگلارې ته د عمومي مخارجو لومړنۍ او ثانوي طبقه بندي هم وايي. د پام وړ تکی دادی چې اوس د اختياري مخارجو يوه برخه د هغې د اهميت له امله د اجباري مخارجو له ډولونو څخه شمېرل کېږي لکه له ږندو، د پاڅه عمر کسانو، معلولو او داسې نورو افرادو سره مالي مرسته چې په اجتماعي سيستم پورې اړه لري خو د اجباري مخارجو يوه برخه ده.

د- د انتقال او نه انتقال پر اساس د مخارجو طبقه بندي: پيگو عمومي مخارج پردې اساس طبقه بندي کړي، چې آیا له دغو مخارجو څخه د کاليو او خدماتو لپاره استفاده کېدای شي که نه؟ کوم وخت چې عمومي مخارج د کاليو او خدماتو په اخیستلو پورې تړاو ولري نو غیر انتقالي مخارج ورته وايي او

عامه اقتصاد // 203

کله چې د کالیو او خدماتو په اخیستلو پورې تړاو ونه لري نو د انتقالي مخارجو په نوم یادېږي. د خامو موادو د اخیستلو لپاره تادیات، دفاعي مخارج، د کار کوونکو مزد او حقوق، ښوونه او روزنه او داسې نور د غیر انتقالي مخارجو له ډلې څخه دي. په داسې حال کې چې بیمه، د تقاعد حقوق، مختلفې روغتیايي سبسایډي گانې او داسې نور مخارج د انتقالي مخارجو په نوم یادېږي. همدارنگه د دولت عمومي مخارج د راتلونکو ساختمانونو په بڼه څرگندېږي.

a. د دولت د مخارجو یوه برخه په هر هېواد کې د اجناسو او خدماتو د تولید لپاره کارول کېږي او دولت تولید شوي اجناس او خدمات د راتلونکي استفادې په موخه افرادو او مؤسساتو ته په واک کې ورکوي.

۱. دولت تولید شوي اجناس او خدمات د یو قیمت د ترلاسه کولو او د محصول په مقابل کې عرضه کوي. د هغو اجناسو او خدماتو د څرخلاو له جملې څخه چې دولت یې د خپلو تصدیو په واسطه تولید او برابروي او ټاکلې اداري شعبې د ټاکلو چارو د ترسره کولو لپاره محصول ترلاسه کوي.

۲. هغه اجناس او خدمات چې دولت یې تولیدوي چې هغه د استفاده کوونکو لپاره په وړیا ډول وړاندې کېږي او دغه اجناس او خدمات په هر هېواد کې له یو بل سره توپیر لري.

۳. دولت د تولید شویو اجناسو یوه برخه د خپل شخصي مصرف لپاره ساتي.

B. دولت د مخارجو یوه بله برخه د خپلو مکلفیتونو لپاره بهر ته تادیه کوي. په دغو مخارجو کې له بهرنیو هېوادونو او نړۍ والو مؤسساتو څخه/ته پورونه شامل دي.

C. د دولت د مخارجو یو بله برخه له متقابلو اقتصادي خدماتو څخه پرته د ملي اقتصاد په داخل کې مصرفېږي. د تعاوني مخارجو په اړه چې اوسمهال کومه پوښتنه رامنځ ته کېږي هغه داده چې د پورتنیو مخارجو له جملې څخه کوم یو د ملي اقتصاد لپاره د حقيقي مصارفو بڼه لري.

د پورتنیو مخارجو له جملې څخه دوه ډوله یې د (a-3) او b مصارف په حقيقي مخارجو کې راځي. ځکه چې دولت ددې ډول مخارجو په واسطه د اجتماعي محصول یوه برخه په خپله مصرفوي او د ملي عاید یوه برخه بهرنیو هېوادونو ته انتقالوي لکه بهرنیو هېوادونو او مؤسساتو ته د سود ورکړه او بلا عوضه مرستې د پورتنیو مصارفو پاته ارقام یا تولیدي مصارف مثلاً هغه مصارف چې په (a-1) کې شامل دي او یا له یو شمېر اشخاصو څخه نورو اشخاصو ته د اجناسو او خدماتو انتقال ښيي او په دې ډول د ملي اقتصاد په داخل کې د اجناسو او عوایدو مجدد وپش ښکاره کوي. ددې ډول مخارجو مثالونه هغه مخارج دي کوم چې په (a-2) او c کې شامل دي. حقيقي مخارج د استهلاکي مخارجو په نوم هم یادېږي. په اقتصادي مفهوم سره تولیدي مخارج مصرف نه دی او د پانگونې او تصدیو له مخارجو سره نږدېوالی ښيي، ځکه په دې صورت کې د دولت پانگه ییز وسایل داسې بڼه بدلوي چې په راتلونکي کې په یو نه یو شکل دولت ته د پانگې په بڼه جریان پیدا کړي.

۵. د دولت د مخارجو انکشاف:

د یو دولت د مالي اقتصاد ساحه په عمومي ډول د هغې د مختلفو مصارفو د حجم او اندازې له مخې مشخص کېږي. په یوه هېواد کې د دولت د نسبي فعالیتونو اندازه هغه وخت څرگندېدلې شي چې د دولت د مخارجو اندازه د ملي اقتصاد له مجموعي کمیتونو سره مقایسه شي مثلاً د دولت د مخارجو او د ملي عاید ترمنځ نسبت او یا د دولت د مخارجو او د نفوسو د شمېر ترمنځ د لومړي صورت په پرتله، یعنې کله چې د دولت مخارجو ته له ملي عاید سره نسبت ورکړل شي. نو له دې څخه څرگندېږي چې د دولت مصارف د ملي عاید څو فیصده تشکیلوي. له دوهمې مقایسې څخه څرگندېږي، چې د دولت د مخارجو مقدار في نفر ته څو روپۍ دی. هر کله چې د دولت د مصارفو د پراختیا لپاره دغه ډول طرز تطبیق شي نو د دولت د مخارجو د نسبي پراختیا خبرې کېږي. د دولت د مخارجو د نسبي پراختیا په مقابل کې د دولت د مخارجو مطلقه پراختیا وجود لري، چې د دولت د مخارجو زیاتېدل د وخت له نظره په اسمي ډول، یعنې واحدونو ته د هر هېواد پیسې وربښودل کېږي او د زیاتوالي علت یې لټوي.

په یو هېواد کې چې تقریباً د مجموعي اقتصاد د تولیداتو او خدماتو تهیه د دولت په اختیار کې وي نو تقریباً د دولت د مصارفو مقدار د اجتماعي محصول له مقدار سره مساوي وي. نو ځکه په دې اقتصادي سیستم کې ځانگړې ملکیت په تولیدي وسایلو کې موجود نه دی. نو په دې ډول د دولت ټول اقتصادي پلانونه د دولت د بودجې پر اساس تمویلېږي، چې په دې صورت کې طبعاً د دولت مصارف له ملي عاید سره مساوي وي. د دولت دغه ډول مالي اقتصاد د مرکزي پلان په اقتصاد کې موجود دی او کله چې په یوه هېواد کې د عامه سکتور ترڅنګ خصوصي سکتور هم موجود وي او د دولتي سکتور په پرتله د اجتماعي محصول په تولید کې مهم رول ولري، چې په دې ډول اقتصاد کې د دولت مالي اقتصاد یوازې د اجتماعي محصول یوه ټاکلې برخه تشکیلوي مثلاً د آزاد بازار په اقتصادي سیستم کې تراوسه پورې د اجتماعي محصول په تولید کې د دولت په پرتله د خصوصي اقتصاد ونډه زیاته ده.

څرنگه چې تجربوي څېړنې او احصائیوي ارقام څرگندوي چې د دولت د فعالیتونو او مصارفو په نتیجه کې یوه مطلقه او نسبي پراختیا خصوصاً په دې وروستیو پېړیو کې په مختلفو هېوادونو کې په مختلفه اندازه ښودل کېږي. کله چې د دولت د فعالیتونو په زیاتوالي خبرې کېږي نو له دې څخه باید داسې مفهوم وانخیستل شي چې گواکې دولت هر وخت ډېرې پیسې لگوي، بلکې دا معنا لري چې د مجموعي اقتصاد په فعالیتونو کې د دولت ونډه زیاته شوې ده چې د نړۍ په لویو صنعتي هېوادونو لکه امریکا، انگلستان او آلمان کې د دولت مصارف د وروستۍ پېړۍ په نیمايي کې ددې څرگندونه کوي چې د دولت مصارف تل او په دوامداره ډول نه دي شوي او ځینې وخت په خپل حال پاته شوي او ځینې وخت حتی کم شوي هم دي او ځینې وخت په سرعت سره زیات شوي هم دي. د دولتونو د مصارفو د زیاتوالي او یا کموالي علت د یو هېواد په داخل کې د وخت او زمان د اقتصادي او اجتماعي

عامه اقتصاد // 205

شرایطو تابع دی مثلاً د دولت مصارف د چټکې اقتصادي پرمختیا په دورو کې، یعنی له دوهم نړۍ والې جگړې څخه وروسته د دولت مصارف د اقتصادي بحران او رکود د دورو په پرتله ورو ورو زیات شوي دي. ځکه چې په عادي حالت او د اقتصادي رونق په حالاتو کې د خصوصي پانګونې چانس ډېر وي او په دې ډول د دولت دندې او مخارج کمېږي لکه د پانګونې او استخدام مخارج چې د اقتصادي رونق په حالت کم او د بحران په حالت کې زیاتېږي.

د دولت د مخارجو له جملې څخه د استخدام او دولتي پانګونې لپاره د دولت مخارج چې د اقتصادي بحران او رکود په حالت کې زیاتېږي او په نتیجه کې د دولت د مخارجو د زیاتوالي سبب ګرځي. د دولت د مخارجو د مطلقې او نسبي پراختیا موضوع د ادولف واګنر له وخته تر څېړنې لاندې ده. اوس د دولت د مصارفو د مطلق او نسبي انکشاف موضوع د وضاحت لپاره په غربي صنعتي هېوادونو د دولت مخارجو ته کتنه کوو او ورپسې په افغانستان کې دغه انکشاف ته پام اړول کېږي.

(۱۳) جدول: له ۱۹۶۳-۱۹۱۳ په آلمان کې د دولت د مخارجو پراختیا ښکاره کوي.

خالص دولتي مصارف د ملي عايد په فيصدي	ملي عايد په ميليارډ مارک	د في نفر دولتي مصارف په مارک	د دولت خالص مصارف په ميليارډ مارک	کلونه
15.7	45.7	122	7.2	1913
24.1	60	232	14.5	1925
27.4	61.7	274	17.2	1926
26.6	70.8	297	18.8	1927
29.5	57.9	263	17	1931
32.2	45.2	224	14.5	1932
33.6	65.8	223	22.1	1936
62.3	98.3	704	61.2	1939
87.2	102.8	816	39	1952
35.9	137.5	1003	49.3	1955
38.4	80.1	1354	69.2	1958
39.2	251.6	1754	98.5	1961
42.4	288	2120	122.10	1963

لکه څرنگه چې د پورته جدول ارقام يې ښکاره کوي چې د دولت د مخارجو پراختیا همېش د سعودي ميلان نه لري، بلکې په ځينو کلونو کې د دولت خالصو مخارجو په مطلق ډول نزول کړی.

مثلاً په ۱۹۳۲-۱۹۳۱ او ۱۹۵۲ ز کلونو کې په مختصر ډول د پورته جدول له ارقامو څخه داسې نتیجه اخیستل کېږي، چې د دولت مجموعي مخارج له ۱۹۶۳-۱۹۱۳ ز پورې، یعنې د ۵۰ کلونو په دوران کې د في نفر نفوس لپاره له ۱۲۲ مارکو څخه ۲۱۲۰ ز مارکو ته لوړ شوی یا په بله وینا په اسمي ډول د دولت مخارج د في نفر لپاره ۱۹ چنده زیات شوي. په ۱۹۱۳ ز کال کې د دولت ونډه په اجتماعي محصول کې ۱۵،۷٪ ته رسېده په داسې حال کې چې دغه ونډه په ۱۹۶۳ ز کال کې ۴۲،۲٪ ته لوړه شوې وه. نو پردې اساس پورته ارقام د دولت په مصارفو کې یو مطلق او نسبي زیاتوالی ښکاره کوي. همدارنگه احصایوي ارقام د دولت د مخارجو د پراختیا یو مشابه مثال د امریکا په متحده ایالاتو کې هم ښکاره کوي، یعنې په ۱۹۲۹ ز کال کې د فدرالي حکومت مخارجو په متحده ایالاتو کې د ملي عاید ۳،۸٪ تشکیلوله په داسې حال کې چې په ۱۹۶۳ ز کال کې ۲۰٪ ته رسېده او په دې وروستیو ۱۵ کلونو کې یې ۴۰٪ څخه زیاته پراختیا کړې ده.

د وروستیو کلونو احصایې ښکاره کوي چې د امریکا د متحده ایالاتو د دولت مخارجو له ۲۰۰۰-۱۹۲۹ ز کاله پورې په ناخالص اجتماعي تولید باندې له ۳۰-۹،۰۶٪ پورې مخارجو وده کړې ده. فرانسه، بلجیم، کاناډا، ایټالیا او جرمني هغه هېوادونه دي چې په ناخالص اجتماعي تولید باندې له ۴۰٪ زیات دولتي دولتي مخارج ترسره کوي او په ډنمارک او سویډن کې په ناخالص اجتماعي تولید باندې له ۵۰٪ څخه زیات دولتي مخارج ترسره کېږي. (۷:۱۷) له همدې امله شلمه پېړۍ په نړۍ کې د دولتونو د ودې پېړۍ په نامه یادېږي.

(۱۴) جدول: له ۱۹۶۳-۱۹۲۹ ز کال پورې په امریکا کې د دولت د مخارجو پراختیا ښکاره کوي.

کلونه	مصارف په میلیون ډالر	د في نفر مصارف په ډالر	دولتي مصارف د ملي عاید په فیصدي
1929	3369.6	26.6	3.8
1933	5658.4	45.0	14.0
1939	8960.3	68.4	12.3
1944	96737	696	52.9
1945	79431	585.4	43.81
1961	85294	464	20
1963	96122	507	20

څرنگه چې پورته ارقام ښکاره کوي چې د دولت مخارج په متحدو ایالاتو کې هم صعودي او نزولي مسیر لري. په انگلستان کې هم د هکس Hichks د څرگندونو پر اساس له ۱۹۱۳ ز څخه مخکې د دولت د مخارجو ونډې د ملي عاید ۱۵٪ تشکیلوله. په داسې حال کې چې دغه رقم د دوه نړۍ والو

عامه اقتصاد // 207

جگړو ترمنځ ۳۰٪ ته او له دوهمې نړۍ والې جگړې وروسته يې د ملي عايد ۴۰٪ تشکيلوله. اوس د افغانستان د دولت د مخارجو پراختيا بررسي کوو.

- په افغانستان کې د دولتي مخارجو پراختيا: څرنگه چې احصائيوي ارقام په ځانگړي ډول د دولت مخارج يې ښکاره کوي، چې دولتي مخارجو د وخت په تېرېدو سره خصوصاً د لومړني پنځه کلن پلان له پيل راهيسې په پراخه کچه پراختيا موندلې ده.

(۱۵) جدول: له ۱۳۵۵-۱۲۹۸ کاله پورې د افغانستان دولت د مخارجو پراختيا ښکاره کوي.

کلونه	129	130	131	132	132	133	133	134	134	135	1355	
مصارف په ميليون افغاني	32	51	118	121	161	339	388	182	391	515	741	2400
	8	5	0	4	0	5	0	6	1	5	0	0

څرنگه چې پورته ارقام ښکاره کوي چې په افغانستان کې د دولت مخارج په ۱۲۹۸ کال کې ۳۲ ميليونه افغاني وو، په داسې حال کې چې دغه رقم په ۱۳۵۵ کال کې ۲۴ ميليارد افغانيو ته لوړ شوی دی چې د ۵۷ کلونو په دوران کې په اسمي ډول د دولت په مخارجو کې د ۷۰۰ برابرو څخه زياته پراختيا ښکاره کوي. هغه مهم عوامل چې د دولت د مخارجو په پراختيا کې يې ونډه لرله، کولای شو په لاندې ډول خلاصه کړو.

۱. د اوږدمهال له پلوه د انفلاسيوني تمايلاتو په ترڅ کې د افغانيو د ارزښت کموالی، څرنگه چې احصائيوي ارقام ښکاره کوي، چې په ۱۳۰۰ کال د في من غنمو قېمت ۴۱ افغانيو ته رسېده. په داسې حال کې چې اوس په وسطي ډول د في من غنمو قېمت ۶۰ افغاني دی. نو د قېمتونو ددغه صعودي ميلان له امله د اوږدمهال له پلوه د وخت په تېرېدو سره افغاني خپل ارزښت له لاسه ورکړی. نو ددې لپاره چې دولت همدغه اړتياوې پوره کړي شي نو مجبور دی چې د قېمتونو د لوړوالي په تناسب مخارج هم لوړ کړي، چې په دې ترتيب د انفلاسيون له امله د دولت مخارج هم لوړېږي.

۲. د داخلي منابعو خصوصاً د مالياتو له لارې د دولت د عوايدو لوړول.

۳. له همکارو هېوادونو او نړۍ والو مؤسساتو څخه د بلاعوضه مرستو د ترلاسه کولو له لارې.

۴. د کورنيو او بهرنيو پوړونو ترلاسه کول.

۵. د انکشافی پروژو د تمويل لپاره مخارج.

همدارنگه بايد يادونه وکړو چې وروستني دري ياد عوامل يو پر بل متقابل تاثيرات واردوي، په دې

معنا چې په هغه صورت کې چې د انکشافی پروژو تمویل له داخلي منابعو څخه ممکن نه وي. نو د حکومت لپاره ددې سبب گرځي چې د تمویل بهرنی منابع ولتوي. نو کله چې بهرنی منابع د حکومت په لاس کې ولوېږي نو د دولت د مخارجو د زیاتوالي سبب گرځي، چې دا په خپل ذات کې د بهرنیو مرستو (استقراض او بلاعوضه مرستې) او د دولت د مخارجو د زیاتوالي متقابل اثرات ښکاره کوي.

۶. د دولتونو د مخارجو د پراختیا علتونه:

یو زیات شمېر علماوو د دولت د مخارجو د پراختیا په هکله څېړنې کړي دي، چې ډېرې مشهورې یې د دولتونو د مخ پر زیاتېدونکو فعالیتونو قانون دی، چې د ادولف واګنر په واسطه پراختیا ورکړل شوې ده. نوموړي په خپل قانون کې د دولت د مخارجو یا فعالیتونو دوه کتګوري له یو بل څخه تفریق کوي.

لومړۍ کتګوري: د دولت فعالیتونه د حقوقي او سیاسي موخو لپاره لکه ټولنیز عدالت، د امنیت او دفاعي خدماتو ترسره کول او ډیپلوماسي. نو ددغو اهدافو د تحقق لپاره د دولت د فعالیتونو پراختیا او زیاتېدو یوه اړینه چاره ګڼل کېږي.

دوهمه کتګوري: د دولت فعالیتونه د کلتوري او ټولنیزې رفاه د موخو لپاره لکه روغتیايي خدمات، ښوونه او روزنه، مناقلات او ټولنیز خدمات. د واګنر د عقایدو مطابق پورته علتونه د دولت د مخارجو د پراختیا سبب گرځي. څرنګه چې تجربوي څېړنو په مختلفو هېوادونو کې ښودلې ده، چې هغه ټولنې د ټاکلو نفوسو لرونکي دي په مطلق او هم یې نسبي ډول د مخارجو پراختیا لوړه ښکاره کېږي.

برشت: دغه حقیقت د مترقي مخارجو د توازن قانون او د نفوسو تراکم په توګه تعریف کړی دی. ددغه قانون مطابق هر څومره چې نفوس او په عین وخت کې اقتصادي فعالیتونه په محلي لحاظ متمرکز وي په هماغه اندازه عامه مخارج ډېر وي او یا برعکس، یعنې هر څومره چې غیر متمرکز وي نو په هماغه اندازه به د دولت مخارج کم وي. اساسي علت یې دادی چې په ښارونو کې د نفوس تراکم د دولت لپاره یو لږ مخارج منځ ته راوړي لکه روغتیايي مخارج، د ښوونې او روزنې مخارج، مناقلاتي مخارج او داسې نور.

د وایمسن (Wiesman) او پیکوک (Peachok) په خپلو نظریاتو کې ډېره سوسیولوژیکي بڼه رعایت کړې ده. ددغو نظریاتو مطابق د یو هېواد مخارج اساساً د مالیاتي عوایدو تابع دي. نو پردې اساس حکومتونه باید د مالیاتي سیاست د تدابیرو د وضع کولو پر وخت د خلکو عواید د دولت په مخارجو کې په پام کې ونیسي. (۱:۲۸۱)

په عمومي ډول په نورمال او عادي اقتصادي حالت کې پرته له دې چې په مالیاتو کې تغیر راشي نو په دې حالت کې هیله کېږي چې د دولت مخارج هم عادي مسیر ولري او د دولت د مخارجو او مالیاتو د لوړوالي لپاره کوم خاص دلیل وجود نه لري. د جګړې او بحران په دورو کې خلک د مالیې یو

عامه اقتصاد // 209

لوړ بار مني، ځکه دوی پوهېږي چې د جگړې او بحران په دورو کې د دولت مالي مکلفیتونه یا د دولت مخارج زیاتېږي.

Teem په خپلو تیوریگانو کې د دولت د مخارجو زیاتېدل په مطلق ډول او ملي عاید په نسبت سره واضح کوي. نو په دې ډول ټیم د واګر قانون ددې په واسطه تکمیلوي چې د دولت مخارج نه یوازې د صنعتي کېدو په نتیجه کې لوړېږي، بلکې د في نفر د صعودي عاید له امله هم لوړېږي لکه ښوونه او روزنه، روغتیايي خدمات او هغه خدمات چې ډېره اجتماعي تقاضا ولري. ټیم په دې صورت کې له عالي اجناسو او خدماتو څخه خبرې کوي. دغه خدمات له دې امله د عالي خدماتو په نوم یادوي چې د هغو رفع کول د ژوند د لومړنیو احتیاجاتو د رفع کولو څخه وروسته ترسره کېږي. هغه عمده عوامل چې د دولت د مخارجو د زیاتېدو سبب کېږي په لاندې ډول دي:

۱. د هغو عواملو له جملې څخه یو چې په مطلق ډول د دولتونو د مخارجو د لوړېدو سبب شوی دی په اورمهال ډول د پیسو د ارزښت کمېدل دي. نو کله چې د پیسو ارزښت کم شي نو ددې لپاره چې دولت هغه اجناس او خدمات چې مخکې یې د پیسو د ارزښت له کمېدو څخه ترلاسه کول، که چېرته وغواړي چې اوس یې هم ترلاسه کړي نو مجبور دی چې خپل مخارج هم په مطلق ډول لوړ کړي یا په بله وینا که چېرته د پیسو ارزښت کم شي نو حتی که د دولت د واقعي مخارجو لوړېدل په خپل حال هم پاته شي نو بیا به هم دولت د پیسو د ارزښت له کمېدو سره سم خپل مخارج لوړوي.

۲. د اقتصادي او تخنیکي پرمختیا له امله له یوې خوا د دولت لپاره د اجتماعي خدماتو مشکلات وجود لري او له بلې خوا د مولدیت په نتیجه کې د خلکو عاید لوړېږي، چې دغه کار په خپل وار د دولتي خدماتو لپاره د خلکو تقاضا لوړوي چې ددغو اړتیاوو پوره کول د دولت دنده ده او په نتیجه کې یې د دولت مخارج لوړېږي.

۳. دیموکراسي او په دې پورې اړونده آزادي، حکومتونه دپته هڅوي ترڅو د عایدو د مجدد وېش لپاره تصامیم ونیسي او د هغو طبقاتو د بهتروالي لپاره چې ټیټ عاید لري خپلو مخارجو ته پراختیا ورکړي.

۴. ایډیالوژیکي بدلونونه، یعنې د کلاسیکانو د فردي اصولو له منځه تلل او په اقتصادي چارو کې د دولت قوي او مخ پر زیاتېدونکې مداخلې د دولت د مخارجو د زیاتېدو سبب شوی. مثلاً د کلاسیکانو په وخت کې دولت د مداخلې حق نه درلود. د دولت دندې هم د دولت د مخارجو له امله ناچیزه بڼه درلوده لېکن د مداخلوي مفکورو په منځ ته راتلو سره چې اوس په ټولو پانګوالو هېوادونه کې موجود دي د دولت دندې او په نتیجه کې د هغوی مخارج ډېر زیات شوي دي، چې خصوصاً په اقتصادي او تولیدي حالاتو کې د مخارجو زیاتوالی د دولتي تشبثاتو او شرکتونو په بڼه لیدل کېږي.

۵. په صنعتي ټولنو کې د نفوسو تمرکز او په اقتصادي زېربنایي ساحو کې د دولتونو مخارج په هماغه

اندازه لوړ کړي.

۶. د اقتصادي بحرانونو او ناقص استخدام منځ ته راتلل او خصوصاً په پرمختیایي هېوادونو کې د استخدام په سیاست کې د دولت مداخله چې د پراختیا سبب یې شوی دی او په نتیجه کې د دولتونو د مخارجو د زیاتوالي سبب ګرځېدلی.

۷. د اداري تخنیک او مالیه گذارۍ په مخارجو کې د اصلاحاتو راوستلو هم د دولت مخارج لوړ کړي دي.

۸. څرنګه چې حربي او نظامي مخارج د دولت د مخارجو د پام وړ برخه تشکیلوي، چې که څه هم دغه مخارج په عمومي مخارجو کې د ونډې له نظره د هر هېواد د سیاسي شرایطو تابع وي، خو په عمومي ډول سعودي مسیر ښکاره کوي.

۹. بالاخره په جګړو کې مادي او ځاني خسارات او د جګړو له متضررو او معیوبینو سره د دولت مرستې د دولتونو د مخارجو د زیاتوالي سبب ګرځي.

له پورته ذکر شویو عواملو څخه پرته چې ځینې یې د پرمختیایي هېوادونو په برخه کې هم صدق کوي او په پرمختیایي هېوادونو کې د دولت د مخارجو د زیاتېدو تر ټولو څخه عمده عوامل د انکشافی پروژو تمویل او همدارنګه د بهرنیو هېوادونو او نړۍ والو مؤسساتو د پورونو او مرستو زیاتېدل دي او په لنډ ډول کولای شو چې ووايو چې په پرمختللو او صنعتي هېوادونو کې د دولت د مخارجو د زیاتوالي او پراختیا علتونه اقتصادي او تخنیکي پرمختګ دی. په داسې حال کې چې په پرمختیایي هېوادونو کې د دولت د مخارجو د پراختیا عامل د اقتصادي پرمختګ لپاره د موقع مساعدول دي.

۷- د دولتي مخارجو د مناسبې اندازې د ټاکلو په اړه نظرونه:

تر اوسه پورې د دولت د مخارجو په نسبي او مطلق زیاتېدو باندې بحث وشو، مګر په دې بحث ونه شو چې دغه د دولت زیاتېدونکي فعالیتونه د یوه اقتصاد لپاره ګټور دي او کنه په دې معنا چې دغه د دولت زیاتېدونکي فعالیتونه د مجموعي اقتصادي مؤلديت او په نتیجه کې د مجموعي اقتصادي رفاه کولای شي لوړ کړي او کنه؟

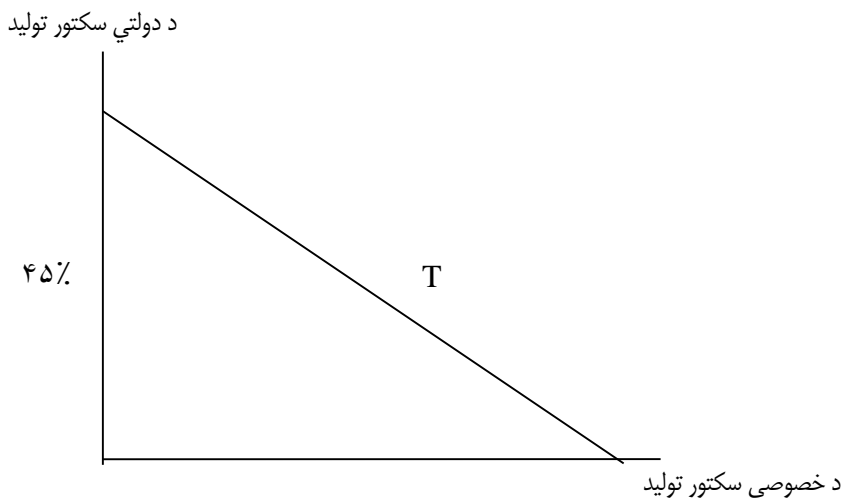
د مرکزي پلان په اقتصادي نظام کې اصلاً دغه پوښتنه نه مطرح کېږي، ځکه هلته د فعالیتونو د پرمختګ یوازینی حامل دولت دی. هلته چې په هره اندازه دولتي فعالیتونه زیات شي په هماغه کچه په اقتصاد باندې ښه اغېزه لرلی شي. په یوه پانګوال اقتصادي نظام کې چې د دولتي فعالیتونو تر څنګ خصوصي سکتور هم د اقتصاد د پرمختګ لپاره یو مهم عامل ګڼل کېږي، باید دغې پوښتنې ته ځواب ورکړل شي چې په مجموعي اقتصاد کې د دولت مساعده ونډه چې اقتصاد یو ښه حالت ته بوځي باید موجوده وي کېدای شي: دلته مونږ کولای شو چې هر څومره په اقتصادي نظام (پانګوال) کې د دولت مختلفو فعالیتونو ته پراختیا او زیاتوالی ورکړو. په هماغه اندازه له امکاناتو نه استفاده او یا

عامه اقتصاد // 211

د تولید له عواملو څخه په خصوصي ساحه کې کم شي او برعکس هغه هم د دولت د فعالیتونو د کمېدو په ساحه کې یې فعالیت په خصوصي اقتصاد کې پراختیا پیدا کوي، چې دغه موضوع د شکل له نظره په لاندې ډول ښودل شوې ده:

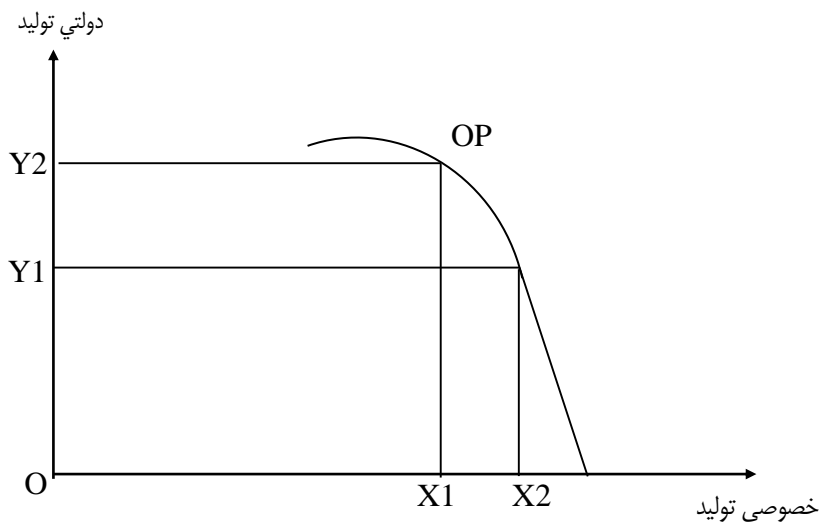
د گراف افقي کرښه د هغو شیانو تولید رابښي چې خصوصي افراد یې تولیدوي. د گراف عمودي کرښه د هغو شیانو تولید رابښي چې په دولتي سکتور کې تولیدېږي.

(۱۶) شکل: په مستقیمه کرښه باندې د مجموعي اقتصادي تلمد امکانات

د تېرې صفحې په گراف کې لیدل کېږي چې هر څومره د خدمت وړ شیان د دولت له لارې ډېر تولید شي هماغه اندازه د تولید د امکاناتو یا د تولید عوامل خصوصي افرادو ته کمېږي. د t مستقیم خط د گراف په مخ باندې د مجموعي تولیدي اقتصاد امکانات رابښي دا د t خط یا د مجموعي تولیدي اقتصاد امکانات کولای شي چې محدب یا مقعر شکل اختیار کړي. په منحنی یا محدب شکل کې لیدل کېږي چې په ابتداء کې دغه زیاتوالی د تولیداتو په واسطه د دولت له نظره د اقتصاد لپاره گټور گڼلی شو، ځکه د تولید شویو شیانو د گټې زیاتېدل د دولت له نظره د هغو تولید شویو شیانو د گټې کموالی کوم یې چې شخصي افراد تولیدوي لوی وي.

(۱۷) شکل: په محدب منحنی کې د مجموعي اقتصاد توليدي امکانات

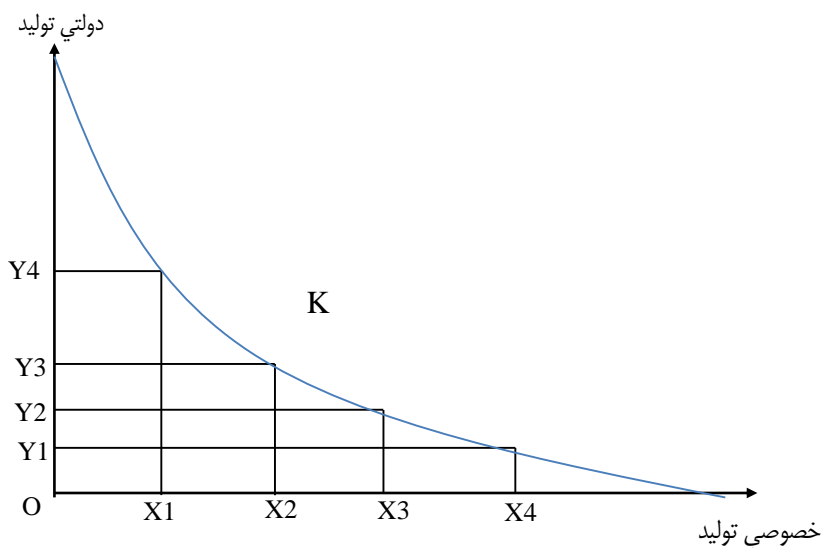
د پورتنیو عواملو له درکه د دولت تولید شوي شيان د خصوصي افرادو د تولید په پرتله زیات تولیدوي مثلاً خصوصي سکتور د تولید له مقدار څخه د x_1 په اندازه صرف نظر کوي په داسې حال کې چې د دولت د تولید له مقدار څخه د y_1 په اندازه چې د x_1 له مقدار څخه زیات وي تولیدوي. نو په دې خاطر ډېره گټه لاس ته راوړي نو د دولت په واسطه ددغو تولید شويو شيانو د گټې د زیاتوالي تر نقطې پورې، یعنی تر ټولو مساعده نقطه زیاتېږي. له دې نقطې څخه په تجاوز چې په گراف کې یې گورئ، خصوصي سکتور د تولید له مقدار څخه د x_2 په اندازه صرف نظر کوي او د هغې پر ځای د y_2 په اندازه چې له x_2 څخه کم یې تولیدوي نو ځکه دولت د هغو عواملو د کم تولید له مخې چې خصوصي اقتصاد یې تولیدوي تولید کړی. نو په نتیجه کې به مجموعي تولید او مجموعي گټه په اقتصاد کې کمېږي. نو له دې وجې د مجموعي اقتصاد تولید او د عامه گټه معقوله او مناسبه کيل کېږي چې په پورتنی حالت کې به دولت خپل توليدي فعالیتونه د op په نقطه کې بند کړي او وړاندې له هغې به خپلو توليدي فعالیتونو ته پراختیا ورکړي ځکه چې په دې صورت کې د ملي اقتصاد په زیان تمامېږي او اجتماعي محصول کمېږي او د هغې دلیل دادی چې د op له نقطې څخه پورته خصوصي افراد د تولید له زیات مقدار سره د گټې له ایجاد څخه صرف نظر کوي په داسې حال کې چې دولت به د تولید په کم مقدار سره په کمه گټه په اقتصاد کې نتیجه ورکوي.

په مقعر منحنی کې موضوع د پورته حالت برعکس ده. هغه داچې د دولتي او خصوصي تولیداتو ترمنځ د یوې معلومې نقطې ټاکل صرف یو گرافیکي اهمیت لري او د یوې مناسبې نقطې په منځ کې په منحنی باندې د یوې نقطې ټاکل تقریباً ناممکن دي، ځکه چې د تثبیت لپاره اساسي علتونه د

عامه اقتصاد // 213

ارزښت له گټې څخه د دولت لپاره او نه د خصوصي توليد لپاره موجود دی. دليل يې دادی چې د گراف په لومړيو مرحلو کې د دولت په واسطه د توليد شويو شيانو گټه د خصوصي افرادو د توليدي گټې په پرتله کمه شوې ده.

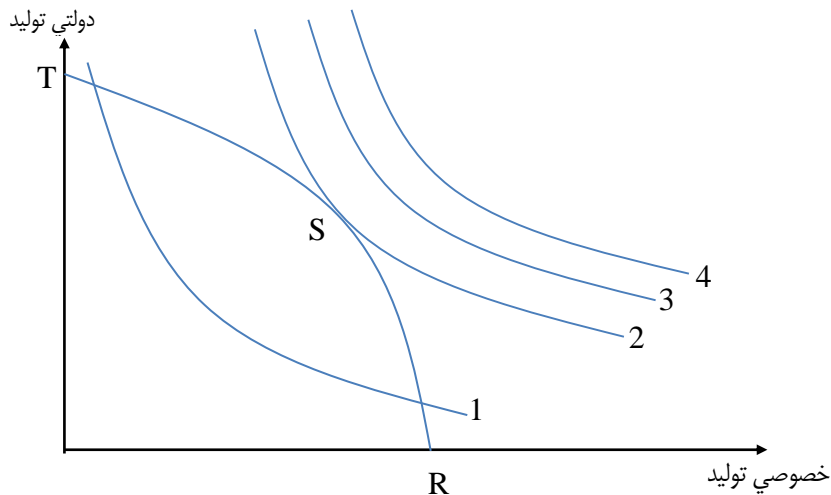
(۱۸) شکل: په مقعر منحنی شکل کې د مجموعي اقتصاد توليدي امکانات

مثلاً خصوصي سکتور د توليد له مقدار x څخه صرف نظر کوي او دولتي سکتور په هماغه اندازه د y له توليد څخه چې له هماغه مقدار څخه کم دی توليدوي يې او د هغې په تعقيب خصوصي سکتور د x_1 له توليد څخه صرف نظر کوي او دولتي سکتور له y_1 مقدار څخه چې له هغې څخه لږ دی توليدوي.

د k په نقطه کې د توليد مقدار د دولت او خصوصي سکتور په عين عواملو سره تقريباً يو شان دی په دې معنا چې خصوصي سکتور د توليد د مقدار x_3 څخه صرف نظر کوي او د دولتي سکتور د توليد مقدار له y_3 سره مساوي دی، توليدوي. د k له لورې نقطې څخه په عين عواملو سره د دولت توليد د خصوصي اقتصاد په پرتله ډېر توليدوي، يعنې خصوصي اقتصاد له x_4 مقدار څخه صرف نظر کوي او دولتي توليد په عين عواملو سره y_4 مقدار توليدوي چې له دې څخه دې پردې اساس په منحنی کې مقعر حالت وغوښتل شي، چې په دې وسيله تر ټولو موزونه نقطه تثبيت او معلومه شي او په مجموعي اقتصاد کې کموالی پيدا کوي. د منحنی په محدب حالت کې چې مخکې يې هم يادونه وشوه تر ټولو مساعده نقطه په هغه ځای کې موقعيت لري چې بلا رجحانه اجتماعي منحنی چې د t خط کوم چې د ملي اقتصاد د توليداتو امکانات رابښي، د S په نقطه کې واقع دي.

(۱۹) شکل: په محدب او مقعر شکل کې د مجموعي اقتصاد توليدي امکانات

په پورتنی شکل کې ۱، ۲، ۳ او ۴ منحنی گانې او نورې بلا رجحانه اجتماعي منحنی گانې رانښيي. بلا رجحانه منحنی گانې: هغه هندسي محل دی چې د دوه شيانو د مقدار له ترکیب څخه چې د ټولني اجتماعي گټه رامنځ ته کوي. هر څومره چې بلا رجحانه منحنی گانې له محور څخه لرې وي په هماغه اندازه ډېره زیاته اجتماعي گټه لري، ځکه چې کومې منحنی گانې چې له مرکز څخه لرې واقع کېږي په هماغه اندازه ډېر ترکیبات جوړوي. نو په دې خاطر گټه یې هم ډېره وي مثلاً د پورتنی شکل په منحنی گانو کې د ۳ بلا رجحانه منحنی گټورتوب د ۱ او ۲ په پرتله ډېر دی لېکن د ۴ منحنی په پرتله کم گټورتوب لري. په پورتنی شکل کې د TR منحنی د مجموعي اقتصاد توليدي امکانات رانښيي.

پورتنی منحنی گانې د دولت او خصوصي افرادو د تولید امکانات رانښيي (د تولید د عواملو په عین حالت کې) د فعالیت منحنی د تولید هغه مساعده نقطه رانښيي چې د یوه مساعد ترکیب او د کمو مخارجو لرونکی وي. نو په دې خاطر له علمي پلوه ددې تثبیتول چې کوم ترکیب له ډېرو امکاناتو څخه د تمام شد مصرف له کومو څخه جوړېږي. نو دا ډېر مشکل او حتی ناممکن دی.

ایټالوي عالمانو (مازولا او پنتیلیون) کوشش وکړ چې هغه گټه چې دولت یې د خپلو فعالیتونو په نتیجه کې لاس ته راوړي د هغه گټورتوب سره پرتله کړي چې خلک یې د مالیاتو د ورکړې په مقابل کې له لاسه ورکوي. (۵: ۴۱)

لیندال چې له دې گروپ سره تړاو لري کوشش یې وکړ ترڅو د دولت په مخارجو باندې د پاريتو تر ټولو مساعد حالت تطبیق کړي. د نوموړي له نظره د دولت فعالیت په هغه وخت کې گټور او معقول

عامه اقتصاد // 215

گټلی شو چې هغه گټور توب چې دولت یې یو شخص ته رسوي باید د بل شخص گټورتوب متضرر نه کړي. د نوموړي په وینا د یوه شخص د رفاه کچه د یوه بل شخص د مصرف په وسیله لوړولی شو. ددغې ستونزې د حل لپاره کولای شو چې د افرادو د گټورتوب ترمنځ مقایسه ترسره کړو. په داسې حال کې چې دغه کار ناممکن دی خو چې دا د یوه شخص خپله گټه ده (موضوع ده) نو په دې خاطر ددې موضوع لپاره قوي معیارونه په پام کې نه دي نیول شوي او له بلې خوا (پاریتو) په خپله تیوري کې د توضیح شوي سیاست اړخ بلکل له پامه غورځولی او بله دا چې دولتي تدابیر یوازې د دوه وگړو لپاره اړخ نه لري، بلکې ډېر وگړي ترې استفاده کوي او په دې ترتیب د گټې توزیع د دولت لخوا ترسره کېږي او په هغه پورې ارتباط نیسي، په دې معنا چې د یوه شخص د گټې له منځه تلل د نورو ډېرو افرادو د گټې لپاره چې له دولتي خدماتو څخه استفاده کوي برخمن دي. نو په دې ترتیب د دولت لخوا توزیع شوې گټه ترسره کېږي.

د ماسگریف د نظریې په تطبیق سره څنگه چې د عامو خلکو د اړتیاوو د پوره کولو لپاره دولتي شیان لکه خصوصي شیان چې د بازار په مرسته نه رفع کېږي نو په دې خاطر باید د عامو افرادو اړتیاوې او د دولت د مصارفو ټاکل هم د یوه سیاسي تصمیم په نیولو سره ټاکلی شي.

له پورتنیو توضیحاتو څخه دا نتیجه اخیستلی شو چې دا په سترگو لیدلی شو چې تر ننه پورې هم په سم ډول نه دی حل شوی. نو په دې خاطر د عمل په ساحه کې باید سیاسي تصمیم ونيول شي چې دولت باید د مجموعي اقتصاد په فعالیتونو کې مؤثره ونډه ولري. البته په دغو موضوعاتو کې په ټولو اقتصادي او غیر اقتصادي عواملو باندې تصمیم نیول، مالي سیاست تر تأثیر لاندې راوړي.

۸- د دولت د مخارجو ډولونه:

د دولت د مخارجو ډېر ډولونه موجود دي چې دلته یې هغه چې علمي اهمیت لري، چې په لنډ ډول ترې یادونه کوو.

۱. د ترتیب له نظره وایي چې د منظمو او غیر منظمو مخارجو ترمنځ باید تفکیک وشي.

منظم مخارج: هغه مخارج دي چې په هره مالي او بودجوي دوره کې په منظم ډول راگرځي او د هغه پر بناء حجم او اندازه یې له مخکې څخه د اټکل او محاسبې وړ وي. ددغو مخارجو مثالونه د دولت د مامورینو معاشونه او د دولت د استخدام شویو افرادو مخارج، د ربحې لپاره دولتي پور او د دولت د ترمیم مخارج او نور.

غیر منظم مخارج: د پورته عبارت معکوس له څو ډوله مخارجو څخه دي چې په غیر مرتب او غیر منظم ډول او په خاصو دلایلو او اکثراً په غیر مترقبه ډول د اجراء وړ گنل کېږي لکه د جگړې مخارج او یا هغه مخارج کوم چې دولت یې له اقتصادي بحران سره د مقابله په خاطر مصرفوي او یا هغه مخارج چې دولت یې د طبیعي پېښو د مخارجو لپاره مصرفوي او نور.

د بېلتون يوه بله نښه چې د مخارجو د نوعيت په تکميلولو کې وجود لري، په دې معنا چې د دولت منظم مخارج هغه مخارج دي چې په عمومي حالت سره د دولت د مالياتي وسايلو او د دولت د نورو منظمو عوايدو له لارې تمويل شوي دي. همدارنگه د منظمو او غير منظمو مخارجو ترمنځ اساسي جلاوالی د هغې دوام او هغه ساحه چې استفاده ترې کېږي هم ده، يعنې مخارج د يوې شخصي موضوع لپاره کولای شو چې په يوه مملکت کې په منظمو مخارجو او په بل مملکت کې په غير منظمو مخارجو سره استعمال شي. د مثال په توگه هغه مخارج چې د پلونو د جوړولو او د سيلابونو د لارې لپاره په يوه مملکت کې د ډېرو سيلابونو لپاره کولای شي په منظمو مخارجو کې شامل شي او په داسې حال کې چې په بل مملکت کې چې سيلابونه راځي کېدای شي چې په غير منظمو مخارجو کې شامل وي. د منظمو او غير منظمو مخارجو د نامعلوم علت په واسطه د بودجې د پلانونو د هغو حالات په ځينې مملکتونو کې د مخارجو دا ډول وېش نه قبليوي.

څرنگه چې غير منظم مخارج چې يادونه يې وشوه په پورونو وسايلو باندې تمويلېږي. نو پردې اساس دولت ته ددې امکان برابرېږي، چې دا ډول مخارج په راتلونکي نسل باندې ووبشي، ځکه چې پور يې په راتلونکي کې ادا کېږي چې د هغو په تمويل کې راتلونکي نسلونه د هغوی د مالياتو په ورکړې سره په هغوی کې شامل وي. د پورونو نهائې وېش په دې دليل سره په راتلونکو نسلونو باندې دادی چې تمويل شوې پروژې د پور د گټې له لارې نه يوازې د موجوده نسلونو، بلکې راتلونکو نسلونو لپاره هم موجود دی. نو پردې اساس په عادلانه ډول سره ښکاري چې راتلونکي نسلونه د اوسنيو پروژو له گټې څخه برخمن کېږي نو د مخارجو په تمويل کې هم بايد ونډه ورکړل شي.

۲. د گټورتوب له نظره بايد د گټورو او غير گټورو مخارجو ترمنځ توپير وشي: گټور مخارج څو ډوله مخارج دي چې له هغوڅخه لاس ته راغلي عوايد اقلأ د دولت مصرف شوې پانگونې ته په مستقيم ډول کافي وي لکه د دولت هغه مخارج کوم چې د دولت د توليدي پروژو مثلاً دولتي تصدې او دولتي شرکتونه چې په دې صورت کې دولت خپل شيان او خدمات په مستقيم ډول د پيسو په مقابل کې خلکو ته وړاندې کوي او د ده لاس ته راغلي عوايد د پروژو له مخارجو سره پرتله کېږي او د هغه له مخې د پروژې گټه تثبيت کېږي.

غير گټور مخارج د پورته وينا برعکس له څو ډوله مخارجو څخه دي چې له هغو څخه لاس ته راغلي گټه د دولت له پانگونه څخه په مستقيمه توگه بسنه نه شي کولای او يا داچې اصلاً د مستقيم عايد وړ نه وي لکه د دولت هغه مخارج کوم چې له زېربنایي پروژو څخه لاس ته راځي چې په دې حالت کې دولت کوم مستقيم عايد لاس ته نه شي راوړلی. ددې موضوع په ارتباط د نافعيت او مؤلديت ترمنځ جلاوالی راځي، په دې معنا چې د دولت نافع مخارج ځينې وخت کېدای شي چې غير مؤلد هم شي مثلاً د دولت هغه پانگونه چې په دولتي تصديو کې د مرستې پر اساس له دولت سره وي او د تقاضا پر اساس له واقعي بازار سره او له مرستې پرته د دولت خپل موجوديت نه شي ساتلی او دغه

عامه اقتصاد // 217

حالت په خاص ډول سره هغه وخت لیدل کېږي چې دولت د خپل ضرورت وړ شیان د بازار له قیمت څخه په لوړه پیمانه له دولتي تصدیو څخه واخلي چې په دې حالت کې دولت خپل غیر فعاله تصدی تقویه کوي او د هغې په مقابل کې ممکن د خصوصي اقتصاد فعاله تصدی له ماتې سره مخ شي، ځکه چې په ملي اقتصاد کې د هغې مؤلديت کموالی مومي نو ځکه هم د هغې مخارج د غیر مؤلديو مخارجو په ډله کې حسابېږي. پورتنی معکوس حالت په ډېرو هغو حالاتو کې کولای شي چې د دولت غیر نافع مخارج د ملي اقتصاد له پلوه وي لکه د زېربنایي پروژو مخارج چې د کم وخت له مخې دولت ته کوم عواید او یا مستقیم منفعت نه لري خو د اوږد وخت له مخې د مؤلدي اقتصاد په لوړوالي کې ډېر مهم رول لري مثلاً په روغتيايي حالاتو کې د دولت مخارج د کار قدرت او توانمندی پورته بيايي او د تعليمي مخارجو له لارې دولت ته تکړه فني او قابل پرسونل لاس ته ورځي، چې د هغوی له کار څخه په راتلونکي کې استفاده کېږي. همدارنګه ټولې هغه پروژې لکه زېربنایي، اوبو لګولو، مواصلاتي (بنډونو، ویالو، سړکونو) او داسې نورو جوړونه په مربوطه او خاصو حالاتو کې توليدي اقتصاد لوړوي او په نتیجه کې په توليدي اقتصاد باندې خپل تاثیرات اچوي.

۳: د کتنې او تعقيب له مخې هغه اهداف او وظیفې چې په مختلفو ساحو کې د مخارجو په منځ کې دي باید جلاوالی پکې راشي لکه په دفاعي چارو کې د دولت مخارج، په تحقیقاتي چارو کې مخارج، په کرهڼه کې د دولت مخارج، په مناقلاتي چارو کې د دولت مخارج او په اجتماعي چارو کې د دولت مخارج او داسې نور.

د پورتنیو ټولو مخارجو لپاره معلوم او مشخص حدود چې د هرې وظیفې لپاره معلوم وي موجود نه دي، یعنې په دې خاطر اکثره وخت د وظیفې په ساحه کې مشکلات لیدل کېږي مثلاً ډېره مشکله ده چې د علمي او تحقیقاتي وظیفو ترمنځ معلوم او مشخص حدود وټاکل شي. په دې حالت کې دوه ذکر شوي ساحې له یو بل سره ګډې شوي دي یا د مثال په توګه که چېرې دولت وغواړي چې فرعي سړکونه د زارعتي پیداوار د آسانه او بهتر انتقال لپاره جوړ کړي. نو دغه وظایف کېدای شي چې د زراعت او مواصلاتو ترمنځ مشترک رول ولري، چې په دې حالت کې هم د ساحو مختل والی منځ ته راځي. نو په دې خاطر ددې ډول مخارج وېش ته معلوم حدود نه شو تعینولی او د هغې نتیجه داده چې ځینې وخت د مخارج په مناسب وخت کې نه ترسره کېږي. په هغو هېوادونو کې چې هلته بیوروکراسي موجوده ده په هغو هېوادونو کې د مخارجو ترسره کېدل په مکمل ډول سره منع دي.

۴: د تاثیراتو له نظره دولتي مخارج کولای شو د مؤثرو شتمنیو او د غیر مؤثرو شتمنیو په مخارجو سره بېل کړو: د شتمنی مؤثر مخارج څو ډوله مخارج دي چې د دولت د شتمنی په تشکیل کې شامل وي لکه زېربنایي اقتصادي مخارج چې د دولت په شتمنی کې تاثیر نه لري، بلکې په یوه حسابي دوره کې له منځه ځي لکه استهلاکي مخارج، د محروقاتو مخارج، هغه مخارج چې دولت یې د خپلو سامان آلاتو او وسایلو لپاره ورته ضرورت لري، د تنویر، پلان گذارۍ او ګدام مخارج او نور.

۵. د استفادې له نقطه نظره د دولت مخارجو په منځ د تثبیت شویو او غیر تثبیت شویو مخارجو په شکل جلاوالی راځي. د تثبیت وړ مخارج هغه مخارج دي چې د هغوی استفاده کوونکي معلوم وي لکه په دولتي شفاخانو کې مخارج چې په هغو کې مقدار د مریضانو تثبیت کېږي یا په ښوونځیو کې او یا په پوهنتونونو کې چې د شاگردانو او محصلینو شمېر تثبیت کېږي او نه تثبیت کېدونکي مخارج هغه مخارج دي چې د هغوی استفاده کوونکي تثبیت او معلومېدلی نه شي مثلاً په دې باندې نه پوهېږو چې له یوه سړک، پله، باغ او پارک څخه چې هریو یې دولت ته خاص مخارج لري هره ورځ څومره خلک له هغو څخه استفاده کوي.

۶. د تاثیراتو له لارې مخارج په عاید او استخدام باندې د دولت د مخارجو په منځ کې د دولت د خدماتو د پېرودنې شیان او د انتقالي تادیاتو له لارې باید جلا شي. د دولت مخارج د پېرودنې د شیانو او خدمتونو لپاره یا د دولت د جاري مخارجو په موخه او یا د پانګونې په خاطر ترسره کېږي. په هر حالت کې د دولت د شیانو تقاضا کوونکي او خدمت کوونکي ښکاره کېږي. څنگه چې دا ډول مخارج د تولیداتو د لوړوالي باعث ګرځي، نو په دې خاطر د عوایدو تولید هم لوړېږي.

همدارنګه دولت یو ډول مخارج د شیانو لپاره وجود لري، چې د عوایدو د لوړوالي باعث نه ګرځي مثلاً کله چې دولت یو ټوټه ځمکه یا تعمیر د خپلو ضرورتونو د رفع کولو لپاره له خلکو څخه اخلي چې په دې حالت کې صرف د شتمنی د ملکیت تغییر منځ ته راځي او په دې دوره کې د محصول کوم نوی تولید منځ ته نه راځي.

انتقالي تادیې هم د مرسته شوي شخص عاید لوړوي خو هغه عاید چې د اقتصادي فعالیتونو څخه سرچینه اخلي نه لوړوي، چې په دې حالت کې دولت د پیسو وسایل له مقابل خدمت پرته مرسته کوونکو ته انتقالوي. د انتقالي تادیاتو مثالونه له وزګارو افرادو، معیوبینو، ماشومانو او د پاڅه عمر کسانو سره مرسته او داسې نور. په پورته ذکر شویو حالاتو کې اضافي عاید نه پیل کېږي لېکن دولت د پیسوساتل له مالیه ورکوونکو څخه په مالیه پیدا کوونکو باندې د انتقالي تادیاتوله لارې توزیع کېږي.

۷. د اداري او وظیفوي صلاحیت له مخې په منځ د وزارتې او واقعي پرنسیپ مخارج باید جلا شي. د وزارتې پرنسیپ له لارې پوهېږو چې انفرادي، اداري حوزې یا د کورنیو چارو وزارت څرنگه مخارج ترسره کوي له دې نقطې نظره دلته د مسئولیت د مطرح کېدو سوال پیدا کېږي، په دې معنا چې مخارج له کوم مقام څخه ترسره کېږي چې خپلو لوړو مقاماتو ته مسئولیت ولري. هرکله چې د دولت ترتیب شوي مخارج د وزارتې پرنسیپ له مخې ډېر اهمیت ولري، یعنې هغه مخارج چې د دارنګه اهدافو لپاره ترسره کېږي، نو په دې حالت کې له واقعي پرنسیپونو څخه بحث کېږي چې دغه واقعي پرنسیپونه د وظیفوي پرنسیپ په نوم هم یادېږي. په افغانستان کې د دولت بودجه د وزارتې پرنسیپ له لارې ترتیبېږي او پردې سربېره د وزارت په داخل کې د عادي مخارجو او د دولت د انکشافی مخارجو ترمنځ باید تفکیک وشي.

عامه اقتصاد // 219

عادي مخارج هغه مخارج دي چې د دولت له ورځنيو او جاري مخارجو څخه بحث کوي. انکشافی مخارج په انکشافی پروژو پورې تړاو لري او په خپل وار سره د زېربنايي اقتصاد (هغه مخارج چې د سرکونو د جوړولو لپاره وي، د کانونو او صنايعو مخارج، د روغتيا مخارج او داسې نور) او په تحقيقاتي او پلان گذاري مخارجو وېشل شوي دي، چې هريو يې په پای کې د بودجې په وېش کې شامل کېږي.

۸. د ارتباط له نظره د دولت مخارج له اقتصادي بازار سره يوځای وي. کلم Calm د راتلونکو

مخارجو ترمنځ يو ډول جلاوالی وړاندې کړی دی.

a. هغه مخارج کوم چې د دولت د موجودی، ساتنې او مواظبت لپاره چې د دندو له تر ټولو مهمو ډولونو او په نتيجه کې د دولت مخارج جوړوي، دغه ډول مخارج له اقتصادي بازار سره مستقيم ارتباط نه لري. دا ډول مخارج د هر اقتصادي نظام لپاره ضروري وي او د يوه اقتصادي نظام لپاره ځانگړي نه وي.

b. هغه مخارج چې د توليدي عواملو په توگه د اقتصادي بازار د پراختيا لپاره ضروري وي يا په عمومي توگه د ټولو تصديو د گټو لپاره او يا د عامو خدماتو په توگه د معلومو گروپونو د گټې په شکل تمام شي. لومړی ډول مخارج چې په عمومي ډول د ټولو تصديو د گټې لپاره تمامېږي د مثال په توگه د ملکيت د تأمين له حقوقو څخه، دوهم ډول مخارج لکه چې د معلومو گروپونو د گټې لپاره تمامېږي، سهامي حقوق دي چې د معلومو تصديو کريډيټي قدرت، يعني د سهامي شرکتونه لوروي.

c. هغه مخارج کوم چې له اقتصادي بازار سره د رقابت په حال کې وي لکه په تعليمي برخه کې د دولت فعاليتونه، مناقلات او نور چې دغه دواړه ذکر شوي فعاليتونه کولای شي د رقيب په توگه او يا په مکمل ډول د اقتصادي بازار په فعاليتونو کې برخه واخلي.

d. د هغو مخارجو ډولونه د کوم په واسطه چې دولت د اقتصادي بازار عمليې ته تغيير ورکوي او په لازمه موقع کې د نامطلوب اقتصاد له پراختيا څخه مخنيوی وکړي لکه هغه مخارج کوم چې د تشويق او د پانگونې د تقويې لپاره په هغه وخت کې چې اقتصاد له بحران او وروسته والي سره مخ وي.

۱۰- د افغانستان اسلامي جمهوريت د دولتي مخارجو د پرمختگ سير له ۱۳۸۲-۱۳۸۸ کلونو پورې

(ارقام په مليون ډالر)

(۱۶) جدول

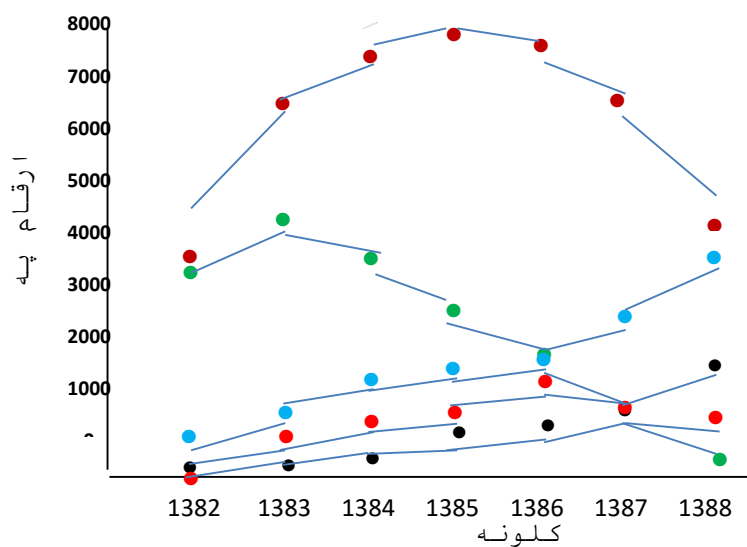
۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	
۱۹۰۶,۸۰	۱۳۰۷,۱۹	۱۰۷۲	۸۳۱.۸۸	۶۷۸	۶۰۸	۴۵۸	د عادي بودجې مخارج

۱۱۱۷,۲۳	۱۳۸۸,۱۶	۱۵۴۰,۱۶	۱۳۷۱,۷۶	۱۲۰۶	۷۷۰	۱۸۹	د انكشافی بودجې مخارج
۲۹۲۴,۰۳	۲۶۹۵,۳۵	۲۶۱۲,۱۶	۲۲۰۴,۶۴	۱۸۸۴	۱۳۷۸	۶۴۷	د اصلي بودجې مجموعي مخارج
۳۳۶۹,۶۲	۴۸۵۹,۱۵	۲۴۴۵,۳۵	۲۹۴۹,۴۲	۳۱۸۰	۳۴۵۴,۸	۲۱۸۲	د بهرنۍ (انكشافی) بودجې مخارج
۶۲۹۳,۶۵	۷۵۵۴,۵۰	۵۰۵۷,۵۱	۵۱۵۴,۰۶	۵۰۶۴	۰.۴۸۳۲ ۸	۲۸۲۹	د ملي بودجې مجموعي مخارج

مأخذ : له ۱۳۸۲ - ۱۳۸۸ کاله پورې بودجه

(۲۰) شکل: د افغانستان دولتي مخارجو سیر له ۱۳۸۲ - ۱۳۸۸ کاله پورې

د افغانستان د دولتي مطلقو مصارفو د انكشاف سیر له ۱۳۸۲ - ۱۳۸۸ کاله پورې

راکړل شوي شکل او جدول ته په کتو د افغانستان د اسلامي جمهوریت مخارج په خاص ډول د

عادي بودجې مخارج له ۱۳۸۲ کال څخه چې ۳۵۸ ملیونه ډالر رانښيي تر ۱۳۸۸ کاله پورې یې ۱۸۰۶۸

عامه اقتصاد // 221

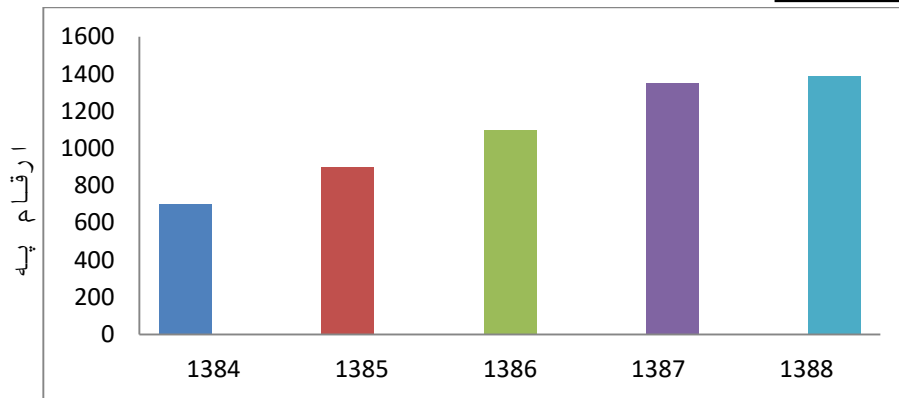
مليونه ډالره زيات شوي دي چې د دولت د عادي بودجې په مخارجو کې سعودي حالت رانښيي. انكشافی بودجه هم يو ډول انكشافی حالت نه لري چې په عام ډول د بهرنیو په مرستو چې د نړۍ والو مؤسسو او هېوادونو لخوا ترسره کېږي، تابع ده. لېکن په مکمل ډول د مملکت د اصلي بودجې مخارج له ۱۳۸۲ کال څخه له ۶۴۷ ميليون ډالرو څخه ۲۹۲۴،۰۳ ميليون ډالرو او په ۱۳۸۸ کال کې اضافه والی وشو او يو سعودي حالت دی.

د خارجي بودجې مخارج په دغو کلونو کې مختلف او په خارجي مرستو پورې تړلي وو. د افغانستان د اسلامي جمهوري دولت مخارج د افغانستان د ملي پرمختيايي ستراتيژي پر اساس په تېرو ۱۳۸۴ او ۱۳۸۸ کلونو کې په مليون ډالر).

۱. (۱۷) جدول په عادي بودجه کې د سکتورونو مخارج

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	سکتورونه
۷۷۰،۳۲	۳۲۱۸،۷	۸۱۰۸،۳	۴۲۰،۷۳	۳۶۳،۶۰	أمنیت
۱۵۴،۴۸	۳۷۴	۳۴۱،۴	۱۰۷،۳۰	۸۲،۱۷	حکومتولي، د قانون حاکمیت او د بشر حقوق
۴۵۸،۲۹	۱۷۸۰،۶	۱۸۴۴	۵۹۹،۰۴	۵۰۴،۸۸	زبېاء او طبيعی منابع
۴۶۱،۳۴	۷۴۱،۸	۵۲۶،۴	۲۸۱،۵۳	۲۳۰،۳۴	معارف
۱۳۷،۹۱	۳۲۵،۳	۳۳۰،۶	۹۸،۴۱	۵۶،۹۵	روغتیا
۲۹۲،۶۰	۸۲۸،۶	۱۱۸۲،۸	۴۱۸،۲۸	۳۰۹،۷۰	کرهڼه او د کلیو پراختیا
۴۷،۴۰	۱۹۱،۶	۱۶۹،۲	۴۰،۲۵	۴،۰۴	ټولنیز ملاتړ
۱۲۲،۶۳	۲۳۷،۴	۱۶۶۶	۱۰۱،۹۳	۷۸،۵۲	د اقتصاد اداره او د خصوصی سکتور انکشاف
۴۹،۳۱	۲۰۵	۴۴۵،۲	۱۳۸،۰۷	۱۱۷،۸۳	نور کوډونه
۲۴۹۴،۰۲	۷۹۰،۳	۱۳۱۱۴	۲۲۰۴،۸۹	۱۷۴۸،۰۲	مجموعه

(۲۱) شکل: له ۱۳۸۲-۱۳۸۸ کاله پورې په عادي بودجه کې د سکتورونو مخارج

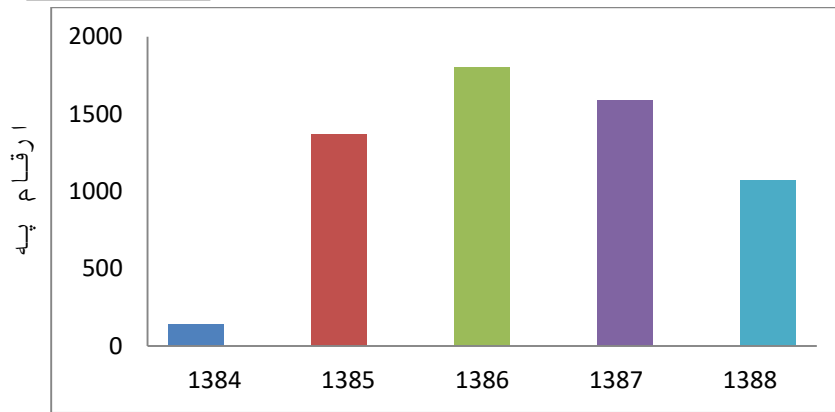

۲ - (۱۸) جدول د انكشافی بودجی د سكتورونو مخارج

1388	1387	1386	1385	1384	سكتورونه
۵	۱۱,۶	۴۷,۶	۵۴,۸۵	۲۷,۸	أمنیت
۲۲,۸۱۲	۱۴,۱	۴۸,۸	۴۲,۲۶	۳۵,۸۵	حكومتولي، د قانون حاكيت او بشر حقوق
۴۲۲,۸۳۴	۲۶۰,۵	۱۷۱,۵	۹۰,۵۱	۴۸۲,۸۰	معارف
۱۴۰,۷۰۱	۶۱,۶	۱۰۳,۵	۷۲	۳۲,۶۲	روغتيا
۲۶۵,۴۹۶	۳۶۲	۴۹۵,۶	۳۹۹,۸۰	۲۹۴,۱۹	كرهنه او د كليو پراختيا
۱۵,۰۶	۱۲۵,۴	۵۸,۳	۸۱,۱۹	۵۶,۱۵	د اقتصاد اداره او د خصوصي سكتور پراختيا
۹۳,۰۷۰	۵	۲۲,۴	۲۰,۳۹	۱	ټولنيز ملاتړ
۴۹,۳۱	۱۱۷	۶۲,۳			نور كوډونه
۱۱۱۷,۲۳	۱۵۶۸	۱۷۹۷	۱۳۲۰,۹	۱۰۵۵,۲۰	مجموعه

۲۲) شكل: په انكشافی بودجه كې د سكتورونو مخارج

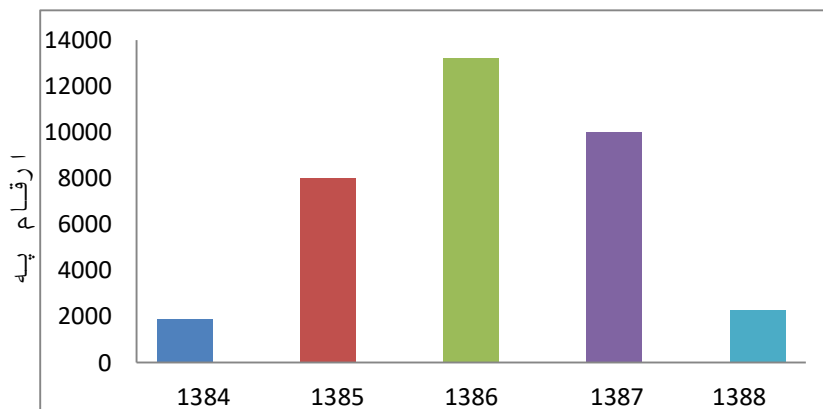
عامه اقتصاد // 223

۳ - (۱۹) جدول په اصلي بودجه کې د سکتورونو مخارج

سکتورونه	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸
امنیت	۳۶۳,۶۰	۴۲۰,۷۳	۸۱۰,۸,۳	۳۲۱۸,۷	۷۷۰,۳۲
حکومتولي، د قانون حاکمیت او بشر حقوق	۸۲,۱۷	۱۰۷,۳۰	۳۴۱,۴	۳۷۴	۱۵۴,۴۸
معارف	۲۳۰,۳۴	۵۹۹,۰۴	۱۸۴۴	۱۷۸۰,۶	۴۵۸,۰۲۹
روغتیا	۵۶,۹۵	۲۸۱,۵۳	۵۲۶,۴	۷۴۱,۸	۴۶۱,۳۴
کرهنه او د کلیو پراختیا	۳۰۹,۷۰	۹۸,۴۱	۳۳۰,۶	۳۲۵,۳	۱۳۷,۹۱
ټولنیز ملاتړ	۴,۰۴	۴۱۸,۲۸	۱۱۸۲,۸	۸۲۸,۶	۲۹۲,۶۰
د اقتصاد اداره او د خصوصي سکتور پراختیا	۷۸,۵۲	۴۰,۲۵	۱۶۶,۶	۲۳۷,۴	۴۷,۴۰
نور کوډونه	۱۱۷,۸۴	۱۳۸,۰۷	۴۴۵,۲	۲۰۵	۱۲۲,۶۳
مجموعه	۱۷۴۸,۰۲	۱۳۱۱۴	۱۷۹۷	۷۹۰۳	۲۴۹۴,۰۲

(۲۳) شکل: په اصلي بودجه کې د سکتورونو مخارج

لنډيز:

پخوا به عامه اقتصاد د دولت مخار په ضمني ډول د څيرنې لاندې نيول ، د دولت د مالي وسايلو (د دولت عوايد) د تهېبې مسايل د ځينو علمي او اساسي څيړنو لاندې وو چې په دې تر تيب د دولت مالي اقتصاد ماهيت په مالياتي نظرياتو کې تر کتنې لاندې ؤ او د دولت د مصارفو د تاثيراتو په اړه محدود نظرونه موجود وو چې د وخت په تيريدو سره دغو نظرياتو اهميت پيدا کړ، او په اوس وخت کې د دولت د مصارفو تاثيراتو رول په کوچني او عمومي اقتصاد باندې د عامه اقتصاد يو مهم بحث تشکيلوي.

د دولت مصارفو ته په هغه وخت کې اجازه ورکول کېږي چې په اقتصاد کې په موليديت باندې نوي تاثيرات ولري . په اقتصاد کې د دولت مصارف په مختلفو برخو باندې وېشل شوي دي او د دوي د طريقو څخه يوه طريقه د دولت مخارج جاري مصارف، پانگه ييز مصارف او انتقالي مصارفو باندې وېشل شوي.

د دولت د فعاليتونو نسبي اندازه په يوه هېواد کې هغه وخت واضح کېږي چې د دولت د مصارفو اندازه د ملي اقتصاد د مجموعي کمپونو پر اساس مقايسه شي. مثلاً د دولت د مخارجو او ملي عايد ترمنځ نسبت او يا د دولت د مخارجو او د نفوسو تعداد. د دولت مخارج د تاريخ په اوږدو کې پورته تللي، يعنې سعودي سير لري هم په نسبي ډول او هم په مطلق ډول تدریجې انکشاف لري. لکه څرنگه چې په افغانستان کې هم د دولت مخارجو سعودي لوري غوره کړی. د دولت د مخارجو د زياتوالي عمده علتونه په لاندې ډول دي:

- ۱- د دولتونو د پيسو د ارزښتونو کموالی د افغانستان په گډون.
 - ۲- د دولت د اقتصادي او تخنيکي پرمختگ له امله د دولت د مخارجو زياتوالی.
 - ۳- د ديموکراسۍ پرمختگ.
 - ۴- ايډيالوژيکي بدلونونه.
 - ۵- په نفوسو تمرکز.
 - ۶- د اقتصادي بحرانونو رامنځ ته کېدل.
 - ۷- په اداري تخنيک کې د اصلاحاتو راوستل.
 - ۸- د نظامي مخارجو زياتوالی.
 - ۹- د لومړۍ او دوهمې نړۍ والې جگړې له امله د زيانونو رامنځ ته کېدل.
- د دولت د مخارجو ډولونه کولای شو په لاندې ډول هم له يو بل څخه بېل کړو:
- ۱- منظم او غير منظم مخارج.
 - ۲- نافع او غير نافع مخارج.
 - ۳- د فعاليت د ساحو له مخې.

- ۴- د شتمنیو مؤثر او غیر مؤثر مخارج.
- ۵- د تثبیت وړ او هغه مخارج چې د تثبیت وړتیا نه لري.
- ۶- د انتقالي تادیاتو او د خدماتو او کالیو د پېرودنې مخارج.
- ۷- د دولت د مخارجو وزارتې او واقعي پرنسیپ.
- ۸- د دولت د ساتلو او قوي کولو مصارف.

پوښتنې:

- ۱- د دولت تصامیمو د تأثیراتو ساحې سره بېلې او توضیح کړئ؟
- ۲- د دولت د مخارجو په اړه د ریکارډو نظریات څرگند کړئ؟
- ۳- کولم د دولت مخارج څه ډول ارزیابي کړي دي؟
- ۴- ولې ځینې عامه اړتیاوې دولت په خپله پوره کوي او خصوصي اشخاصو ته ددغو مشخصو کړنو اجازه نه ورکوي؟
- ۵- د دولت جاري، پانگه ییز او انتقالي مخارج یو له بل څخه بېل کړئ؟
- ۶- د دولت د مخارجو وېش د دولت د دندو پر اساس څه مفهوم وړاندې کوي؟
- ۷- د افغانستان د ملي پرمختګ د ستراتیژۍ مطابق د دولت مخارج په کومو سکتورونو وېشل شوي؟
- ۸- د دولت د مخارجو وېش په انتقالي او غیر انتقالي مخارجو باندې توضیح کړئ؟
- ۹- د دولت د مطلقو او نسبي مخارجو پرمختګ څه مفهوم لري؟
- ۱۰- د اقتصادي رونق او بحران په حالت کې د دولت مخارج سره پرتله کړئ؟
- ۱۱- د دولت د مخارجو د زیاتوالي عمده لاملونه په افغانستان کې کوم دي؟
- ۱۲- په نړۍ کې د دولت د مخارجو د زیاتوالي لاملونه کوم دي؟
- ۱۳- د دولت د مخارجو د اندازه کولو لپاره تر ټولو ښه حد څه ډول ټاکل کېږي؟
- ۱۴- د دولت د مخارجو لپاره د مساعد حد د ټاکلو په اړه د لیندال نظر څرگند کړئ؟
- ۱۵- د دولت منظم او غیر منظم مخارج سره بېل کړئ؟
- ۱۶- نافع او غیر نافع مخارج څه ډول توضیح کېدای شي؟
- ۱۷- د شتمنیو مؤثر او غیر مؤثر مخارج سره بېل او توضیح کړئ؟

مآخذونه:

۱. پژویان، جمشید. (۱۳۸۳) اقتصاد بخش های عمومی. چاپ سوم نشر جنگل، تهران.
۲. توکلی، احمد. (۱۳۸۰) بازار، دولت. شرکت چاپ و نشر لیلی، تهران.
۳. حقایقی، عبد الله. (۱۳۸۰) سیاست بودجه. مطبوعه بهیر، کابل.
۴. صمیمی، جعفری. (۱۳۸۵). اقتصاد بخش عمومی (۱) چاپ مهر (قم)، تهران.

۵. عارف، عبدالقیوم. (۱۳۸۷). مبادی علم مالی. مطبعه خصوصی تمیم، کابل.
۶. فرهنگ مهر، حسین. (۱۳۸۱) زمینه بودجه ایران. دفتر پژوهش های فرهنگی، تهران.
۷. فولکرسی، کی. (۱۳۸۵) اقتصاد عامه. (ترجمه محمد نعیم اسد و عبدالسمیع نور). مؤسسه همکاری های اکادمیک آلمان، کابل.
۸. وزارت مالیه. (۱۳۸۵) ریاست بودجه. بودجه سال ۱۳۸۵، کابل.
۹. وزارت مالیه. (۱۳۸۸) ریاست بودجه. بودجه سال ۱۳۸۸، کابل.
۱۰. وزارت عدلیه. (۱۳۸۴) د مالی چارو او عامه لگنیتونو د اداره کولو قانون. رسمی جریده (۸۶۵) گنیه، ۱۳۸۴ کال.

د مفاهیمو او اصطلاحاتو تشریح

اقتصاد (Economy): اقتصاد هغه علم دی چې په هغه کې د انسان د نامحدوده اړتیاوو د رفع کولو لارې چارې مطالعه او لټول شوې وي، چې د معدودو امکاناتو او له هغې څخه د استفادې د لارې تحقیق له کمو منابعو څخه د انسانانو د نامحدوده خواهشاتو له جواب څخه بحث کوي.

عامه اقتصاد (Public Economy): عامه اقتصاد هغه علم دی چې له تهیې، ادارې او د دولت د مالي او پولې وسایلو په کار اچولو څخه بحث کوي. عامه اقتصاد د اقتصاد د علم هغه څانګه ده چې په هغه کې د دولت له فعالیتونو او د دولت له تمویل کونکو منابعو، مخارجو او په ټوله کې په اقتصاد کې د دولت له رول څخه بحث کوي.

د بازار اقتصاد (Market Economy): هغه اقتصاد دی چې په هغه کې ټول کالي او د خلکو د ضرورت وړ خدمات په داوطلبانه ډول د پیسو په مقابل کې او د بازار په رایج قیمت سره ترسره کېږي، چې په هغه کې نظامي ګټې د موجودې ټولنې له ذخیرو پرته د دولت له مداخلې څخه ترسره کېږي.

مختلط اقتصاد (Mixed Economy): یو اقتصادي نظام دی چې په هغه کې د پانګوال او ځینې د اشتراکي نظام خواص وجود ولري، چې په هغه کې یوه اندازه د مرکزي دولت مقررات او د کنټرول تدابیر ولیدل شي او یا مختلط اقتصاد د اقتصاد هغه ډول دی چې په هغه کې د دولت مرئي اجناس او خدمات وړاندې کوي او خصوصي اقتصاد نظارت او کنټرولوي.

رفاهي اقتصاد (Welfare Economics): یوه نظري اقتصادي سیستم دی چې اساسي هدف یې د عامه رفاه د اعظمي حد تامینول دي، چې ددغو مسایلو پر اساس اقتصادي فعالیتونه د هغه سهم پر اساس، یعنې ددغو اهدافو د ترلاسه کولو په موخه د ټولنې د افرادو لپاره د رفاه اعظمي حد تحلیلوي. رفاهي اقتصاد د لومړي ځل لپاره د یوه انګلیسي اقتصادپوه پیګو په وسیله مطرح شو.

د بازار اقتصاد له اجتماعي اصولو سره (Market Economy on Social Basis): د اقتصادي بازار پرنسپونه له اجتماعي اصولو تر هرڅه دمخه آزادي، ډیموکراسي، رقابت، د پیسو د ثابتوالي ارزښت، سبایدي، خصوصي ملکیتونه او یووالی رامنځ ته کوي. د بازار اقتصاد له اجتماعي اصولو سره د هغه له خاص مفهوم اقتصادي سیاسي طرحې سره ارتباط لري چې له ۱۹۴۸ څخه یې د شرقي آلمان د اقتصادي سیاست اساس کېښود او په عام ډول یې د آلمان د فدرالي نظام اقتصاد په مادي او رسمي ډول بیان کړ، چې په ۱۹۹۰ز کې د دواړو هېوادونو ترمنځ د یووالي باعث شو. د پیسو یووالي په ۱۹۹۰ز کال کې په دې توګه د اقتصادي نظام د دواړو خواوو ترمنځ قرار داد لاسلیک شو. د بازار اقتصادي نظام له معاشرتي اصولو سره په مادي توګه له ځانګړو خصوصیاتو سره له خصوصي ملکیت سره د رقابت توانايي، د قیمتونو آزاد جوړښت او په اصولي ډول د کار مکمله آزادي، پانګه او خدمات مشخص شوي دي.

د ټولنې نظم د اقتصاد په دغو طریقو پورې هم د معاشرې د تأمیناتو یوسیستم چې د عدالت د اصولو توانمندي او ټولنیز توازن ولري، تشکیلوي. د بازار اقتصاد له اجتماعي اصولو سره له یوې خوا د یوه آزاد الترناتیف د طرح شوي اقتصاد په مقابل کې او له بلې خوا د ټولنیز بدیل په توګه د خالص اقتصادي بازار لپاره مطرح شوی دی، چې دې ډول اقتصاد خپل سهم د پراخوالي په تأمینولو کې د معاشرې په رفاه او سیاسي ثبات کې رول ادا کړی دی.

د عامه سکتور اقتصاد (Public sector Economics): د اقتصاد د عمومي څانګې موضوع د دولت د ستاینې، تحلیلونو او فعالیتونه دي. د عمومي اقتصاد څانګه د دولت مخارجو او عوایدو د د اهدافو په پام کې نیولو سره د منابعو د تخصیص د عوایدو وېش او د اقتصادي ثبات بررسی کوي.

نوی اقتصاد (New Economy): د نوي اقتصاد اصطلاح کوم واضح تعریف نه لري. دغه اصطلاح ځینې وخت په دې مفاهیمو سره لکه انټرنټ اکونومي، نیتورک اکونومي، ډیجیټل اکونومي، سوداګریز اقتصاد یا د اطلاعاتو اقتصاد پوري ربط ورکړل شوي دي. ددې ټولو تعریفونو مشترکه وجه نوې ټکنالوجي او په خاص ډول سره اطلاعاتو او مواصلاتو او همدارنګه نوې پوهه او انساني پانګه (پانګه) جوړوي. هغه څه چې په نوي اقتصاد کې دي، په لاندې ډول دي:

۱. (I.T) (ای-ټي) په توګه د نوې ټیکنالوژي.

۲. اطلاعات د یوه مهم زیاتوونکې محصول په توګه.

۳. د تولیداتو زیاتوالی او ترقي ۱۵ او ۲ موادو پر اساس، یعنې دغه پورته یو دوه.

دستوري اقتصاد (Normative Economies): د اقتصاد د علم هغه څانګې چې فعالیتونه او اقتصادي سیاستونه له هغو طریقو چې باید څنګه وي مطالعه کوي.

ازاد اقتصاد (Free Economies): هغه اقتصاد دی چې د خلکو په عرضه او تقاضا ولاړ وي او د هغوی د کنترول میکانیزم قېمت دی.

کنترول شوی اقتصاد (Controlled Economy): هغه اقتصاد دی چې په نظم باندې ولاړ وي او دولت پرې نظارت کوي.

مثبت اقتصاد (Positive Economies): د اقتصادي مسلوڅیړنه او مطالعه بدون له مداخلې دی شخصي ارزښتونو او پرته د محقق د سلیقوي پرېکړو څخه وي.

لوی اقتصاد (Macro Economies): په کلي ډول سره په لویه کچه د اقتصادي پېښو، ملي تولیداتو، ملي مصارفو، ملي لاس ته راوړنو، د ملي سپما، ملي پانګونې او داسې نورو څېړل. لوی اقتصاد ټول تغیر خوړوونکي روابط په ملي اقتصاد کې مطالعه کوي.

کوچنی اقتصاد (Micro Economies): د وړو اقتصادي واحدونو څېړنه ده لکه د کورنیو او تصدیو د اقتصادي رویې څېړل.

دولتي اقتصاد (Statism): هغه اقتصاد چې په اقتصادي فعالیتونو کې د دولت د ونډې زیاتوالی ډېر

عامه اقتصاد // 229

مؤثر وي.

پرانستی اقتصاد (Open Economies): هغه اقتصاد چې د تجارت له محدودیتونو څخه فارغ وي. **طبیعی اقتصاد (Natural Economy):** هغه اقتصاد د چې پیسې پکې نه استعمالېږي او په هغه کې په عام ډول کالي پر کالو تبدیلېږي.

پلان شوی اقتصاد (Planned Economy): هغه اقتصاد چې په هغه کې له منابعو څخه استفاده د یوې لایحې له لارې او د دولت په جواز سره ترسره کېږي. په دې ډول اقتصاد کې دولت په اقتصادي سیستم باندې په مستقیم ډول مداخله او نظارت کوي.

صنعتي انقلاب (Industrial Revolution): د ۱۷۶۰ او ۱۸۶۰ ز کلونو په منځ کې په برتانیه کې د تولیداتو د طریقي د تغییر په ترڅ کې د اقتصادي نظام پرځای کوم چې په کوچنیو صنایعو ولاړ و ځای یې د فابریکو نظام ونیوه. په مجموع کې ټول اقتصادي شرایط او تحولات، معاشرتي او تخنیکي تحولات چې په هغه وخت کې ددغو تغییراتو په نتیجه کې منځ ته راغلل د صنعتي انقلاب په نامه یادېږي.

اقتصادي پرمختیا او اقتصادي وده (Growth Economic Development and Economic): ددغو دواړو اصطلاح گانو عمده او لوی فرق په دې کې دی چې هره اقتصادي پرمختیا په اقتصادي ودې پورې اړه لري، خو هره اقتصادي وده په اقتصادي پرمختیا پورې حتما اړه نه لري. ځکه چې اقتصادي وده یو جهت لري او هغه په ناخالص ملي تولید (GNP) او ناخالص داخلي تولید (GDP) کې د کلني فیصدي زیاتوالی دی. په داسې حال کې چې اقتصادي پرمختیا پر تغییراتو سربېره د اقتصادي مؤسساتو اهداف، اصول او معاشرتي او سیاسي جوړښت هم پکې شامل دی. نو ځکه اقتصادي پرمختیا له اقتصادي ودې پرته منځ ته نه راځي.

اتوماسیون (Automation): د ماشین په واسطه د کالو داسې تولید چې لاسونه پکې بلکل ونډه وانخلي. په خپله د ماشین په واسطه تولید دایمي کنټرول او یا تقریباً دایمي کنټرول د کار له پیل څخه د تولید د کار تر ختمېدو پورې اړه لري او د مخکینیو اصولو له مخې له ماشین څخه استفاده فرق لري.

زیاتېدونکی ارزښت (Value added): د تولید شویو کالیو او خدماتو او د تولید په جریان کې د مصرف شویو کالیو او خدماتو د ارزښت تفاوت دی. زیاتېدونکی ارزښت په هر اقتصادي فعالیت کې د تولید د عواملو د عوایدو په گډون په دې فعالیت کې لاس ته راځي.

اربیتراز (Arbitrage): هرکله چې څوک اسعار او یا نور قېمتي اوراق له یو بازار څخه واخلي او سمدستي یې په بل بازار کې په نرخ د تفاوت په هدف وپلوري.

انحصار (Monopoly): که چېرته د یو شي یا محصول عرضه د یوه عرضه کوونکي په کنټرول کې وي. په داسې ډول چې د عرضه کوونکي لپاره لوړ قیمت لاس ته راشي.

خصوصي شيان او عام شيان (Private and Public Goods): خصوصي شيان هغه شيان دي، چې د بازار په اقتصاد کې د بازار له لارې د يوه اختياري قېمت د ورکړې په مقابل کې لاس ته راشي او عام شيان هغه شيان دي چې د بازار قابليت ونه لري، بلکې له قېمت څخه پرته د ټولو خلکو د استفادې وړ گرځېدای شي.

طبيعي انحصار (Natural Monopoly): هغه انحصار چې د طبيعي شرايطو له مخې منځ ته راځي لکه هغه خاصې ناحيې چې په هغوی کې خاص محصول توليدېږي.

د څرخلاو انحصار (Monopoly): هغه وضعيت چې په هغې کې بازار د يوه واحد سازما ن لخوا کنټرولېږي.

قانوني انحصار (Legal Monopoly): هغه انحصار ته ويل کېږي، چې قانون يوه شخص ته د هغه د توليد او عرضې اجازه ورکړې وي لکه د الکوزی شرکت نوښاپې.

د مديريت اصول (Principles of management): هغه څوارلس لارښوونې دي چې د هنري فايول لخوا د مديرانو لپاره ليکل شوي، چې په لاندې ډول دي.

۱- د کار تقسيمول ۲- صلاحيت ۳- کنټرول ۴- واحده قوماند ۵- يووالي ۶- خپلو سازمانې گټو ته لومړيتوب ورکول ۷- تاديات ۸- مرکزي کول ۹- په وار سره ترسره کول ۱۰- اصول ۱۱- عدالت ۱۲- د وظيفې ثابتي ۱۳- مبتکر اوسېدل ۱۴- ډله بيزه روحيه.

د مدير اووه دندې:

Planning, Organizing, Staffing, Directing, coordinating, Reporting, and Budgeting.

بازار (Market): هغه ځای چې خلک پکې په منظم ډول امتعه عرضه کوي او افراد يې تقاضا کوي يا په بله وينا، عرضه کوونکی او تقاضا کوونکی خپله امتعه او حقوق له يو بل سره گوري او د معاملې په شکل يې وړاندې کوي. د کاليو او خدماتو قېمت په بازار کې ټاکل کېږي. دا ممکنه ده چې خرڅوونکی او اخیستوونکی په مستقيم ډول له يو بل سره ملاقات ونه کړي او د امتعې اخیستل او خرڅول د تېلفون او يا نورو لارو څخه وشي، چې په دې حالت کې هم بازار منځ ته راځي لکه د مصرفي کاليو بازار، د توليد شويو شيانو بازار او داسې نور.

د پانگې بازار (Capital Market): د اوږد مهاله اعتبار بازار، د پانگې بازار د مختلفو بازارونو لرونکی دی. د پانگې په بازار کې بانکونه او اعتباري ادارې دي.

مالي بازار (Financial Market): په يو اقتصاد کې د پيسو بازار او مالي بازار.

آزاد بازار (Free Market): هغه بازار چې په هغه کې اخیستونکی او خرڅوونکی په آزاد ډول له کوم قيد و شرط پرته د شيانو په قېمت او اندازه کې پېر و پلور وکړي او په هغه کې اجباري خرڅول او اخیستل نه وي.

دولتي سکتور (Government Sector): ټول هغه فعاليتونه او د دولت قانوني وظيفې چې په

عامه اقتصاد // 231

اقتصادي، معاشرتي او اداري برخو کې ترسره کېږي او همدارنگه هغه سکتور چې په دې پورې مربوط وي يا په بله وينا دغه سکتور د قانون په چوکاټ کې د دولت ټول اقدامات پکې شاملوي او په اقتصادي برخه کې د دنيا په ټولو پرمختللو هېوادونو کې دولتي سکتور په اقتصادي برخه کې مهم رول لري.

عمومي سکتور (Public Sector): هغه سازمانونه، شرکتونه او صنايع، د دولت په ملکيت کې مرکزي حکومت چې ټول ملي شوي وي، صنايع، محلي مقامات او دولتي شرکتونه.
خصوصي سکتور (Private Sector): د دولتي سکتور برعکس دی او ټول هغه فعاليتونه او اقدامات دي چې د يوه او يا ډېرو وگړو او يا د يوه بنياد او ډلې په ډول چې اقتصادي، معاشرتي او جزائي برخه کې د هماغه بنسټ په گټه باندې ترسره کېږي.
بودجه (Budget): په رسمي بڼه د يوه معلوم وخت او راتلونکي لپاره د مصارفو او عوایدو تخمينول دي.

متوازنه بودجه (Balanced Budget): هغه بودجه چې د يوې دورې عواید د هماغې دورې له مصارفوسره مساوي وي.

غير متوازنه بودجه (Unbalanced Budget): هغه بودجه چې په هغه کې د يوه کال سنجش شوي مصارف د عوایدو په پرتله ډېر شي.

د پروگرام پر اساس بودجه جوړونه (Program Budgeting): د بودجې جوړونې يو ډول دی چې په هغه کې د سازمان اوږد مهاله اهدافو او فعاليتونو ته پام کېږي او هغوی په ځانگړې پروگرام جوړونه کې په قالب کې اچوي او تنظيموي.

عملياتي بودجه (Operating Budget): د بودجې جوړونې يو ډول دی چې په هغه کې مصارف د توليد د نوعيت او يا عملياتو پر اساس ترتيبېږي او په بودجه کې ښودل شوي ارقام هغه فعاليتونه دي چې بايد ترسره شي.

د هېواد ټوله بودجه (Main Budget of Country): د يوه دولت مالي کړنلاره ده چې د يوه مالي کال لپاره برابرېږي او عواید او نور منابع يې د پېښيني وړ دي ترڅو اعتبار يې تأمين او د عملياتو د اجراء لپاره يې د مصارفو برآورد ترسره شي چې د دولتي اهدافو د ترلاسه کولو سبب گرځي.

د تجارت بيلانس (Balance of trade): د يوه مملکت د ټولو صادراتو او وارداتو د ارزښت مقايسه ده.

د تادياتو بيلانس (Balance of payments): په يوه معلوم وخت کې بهرنيو هېوادونو ته د يوه هېواد ټول تاديات او دغه هېواد ته د بهرنيو هېوادونو ټول تاديات يا په بله وينا د پېر او پلور پراخ جريان دی چې له بهرنيو هېوادونو سره د پيسو په واسطه ترسره کېږي.

د تجارت مثبت بيلانس (Favorable balance of trade): هرکله چې په يو معلوم وخت کې د

صاراتو ټول ارزښت د وارداتو له ټول ارزښت څخه زيات وي.

د تجارت منفي بيلانس (Unfavorable balance of trade): په يو معلوم وخت کې د يوه هېواد هغه بهرنۍ سوداګري چې د وارداتو ټول ارزښت يې د صادراتو له ټول ارزښت څخه ډېر وي.

بانک (Bank): يوه عمومي اصطلاح ده چې د مؤسسو له مختلفو ډولونو سره د امانتدارۍ، تنزِيل، پانګونې، د پور د ورکړې، د بانکونو د خپرولو او د نورو مالي خدمتونو دنده په غاړه لري.

مرکزي بانک (Central Bank): هغه بانک چې په اساسي ډول د عامو مالي مقاصدو لپاره جوړ شوی وي او اساسي وظيفه يې د پيسو د سياست تنظيم وي. دا ډول بانک او يا ځينې څانګې يې د حکومت په واسطه کنټرولېږي. د مرکزي بانکونو دندې په ټولو هېوادونو کې يو ډول نه وي يا په بله وينا هغه بانک چې د پيسو د سياست د تنظيم او د بانکي تنظيم دنده په غاړه ولري او په نورو بانکونو باندې نظارت ولري.

بانکونوټه (Bank note): يو ډول کاغذي روپۍ دي چې بانک د معلومو پيسو غوښتونکي ته د ورکړې وعده ورکوي.

بورس (Bourse): هغه ځای چې په هغه کې ارزښت لرونکې پانې او اسهام اخیستل او پېرودل کېږي.

بیمه (Insurance): د خطراتو په مقابل کې يو ډول خونديتوب او حمايت دی، چې د حق البيمې يا يو ټاکلي مقدار پيسو په مقابل کې ترسره کېږي. د بیمه ورکونکي او بیمه اخیستونکي، دواړو ترمنځ د واسطې قرارداد په ډول دی چې له بیمه اخیستونکي نه د پيسو يا حق البيمې دا وعده کوي چې د کومې واقعي په رامنځ ته کېدوسره به د هغوی د نواقصو عوض ورکوي.

بنلوکس (Benelux): د يوې اقتصادي اتحادیې عنوان دی چې د بلژیک، هالنډ او لوکزامبورګ له هېوادونو څخه تشکیل شوی او هدف يې د اقتصادي اتحادیې جوړول دي.

پيسې (Money): هر هغه شی چې په يوه معلومه ساحه کې د نورو شيانو په مقابل کې په عمومي ډول منل شوی وي يا په بله وينا د تبادلې يوه وسيله ده چې ټولو ته د منلو وړ وي او يا پيسې د تادياتو يوه وسيله ده چې ټولو ته د منلو وړ وي او همدارنګه په عين وخت کې په اقتصاد کې د شمېرلو واحد هم دی. په اقتصادي سيستم کې د پيسو دندې کولای شو په لاندې ډول وشمېرو.

۱. پيسې ارزښتونو د مقاييسې د يو معيار په توګه چې ارزښتونه پرې اندازه شي.

۲. پيسې د کار د وېش د تحقق يوه وسيله ده.

۳. پيسې د پانګونې د اعتبار د تأمين امکان برابروي.

۴. پيسې د ورکړو قابليت ډېروي.

۵. پيسې د دولتونو ترمنځ په نړۍ واله سطح د ورکړې د وسيلې په توګه په کارورل کېږي.

مالیاتي پټنځای (Tax Haven): هغه هېواد چې د هغه د مالیاتو قوانين ساده وي او د مالیاتو

عامه اقتصاد // 233

حاملين په خپل هېواد کې د مالياتو د نه ورکولو په خاطر دغه هېواد ته چې مالياتي قوانين يې آسان دي مهاجرت کوي.

مالياتي پناه غوښتنه (Tax Exile): هغه سړی چې د مالياتو د نه ورکړې لپاره هېواد پرېږدي.

ملي توليد (National Product): د يو کال په اوږدو کې د مختلفو توليدي عواملو په واسطه د يوه هېواد د ټولو نهائي کاليو او خدماتو توليد بدل دي.

ناخالص داخلي توليد (Gross Domestic Product G.D.P): په يو هېواد کې د موجودو ساکنو افرادو لخوا د ټولو نهائي توليد شويو کاليو او خدمات توليدي ارزښت دی. ځکه ناخالص ارزښت دي چې په دې کې د ماشينونو فرسايشات او هغه پانگه چې د توليد په پروسه کې مصرف شوې د هغوی سود ترې نه دی تفريق شوی. کله چې هغه ترې وايستل شي نو خالص داخلي توليد لاس ته راځي.

ناخالص ملي توليد (Gross National Product G.N.P): په يوه کال کې د يو هېواد په اقتصاد کې د ټولو نهائي کاليو او خدماتو ارزښت دی.

انفلاسيون (Inflation): د اقتصاد په اصطلاح پېژندنه کې د قېمتونو په عمومي سطح کې د لوړوالي په معنا دی. په هغه صورت کې چې په دوران کې د پيسو حجم په بازار کې د کاليو او خدماتو په پرتله زيات وي د انفلاسيون باعث گرځي.

وېش (Distribution): د توليدي عواملو په منځ کې د ټولني د ټولو عوايدو وېش (وظيفوي وېش) او د يوې ټولني د افرادو په منځ کې د ټولو عوايدو وېش (شخصي وېش) دی.

تنزيل (Discount): هغه مبلغ چې له يوه قراضدار او يا يوه برات کوونکي څخه د ورکړې په پرتله په عاجله توگه وضع کېږي او يا هغه مبلغ چې د يوه تجارت سند له يوه اندازه پيسو لکه حجت او د هغه په څېر نور چې له مخکنۍ وعدې څخه انتقالېږي، په تنزيل اخيستل کېږي.

ثروت (Wealth): ټول اجناس او خدمات چې د انسان له وجود څخه د باندې وي او په خپل ذات کې گټور، د تصرف وړ او نسبتاً کميا به وي. ځينو اقتصادپوهانو پيسې له دې نظره چې د تصرف وړ دي. کميا به او په غير مستقيم ډول (د تبادلې يوه ذريعه ده) گټوره ده، د ثروت په مفهوم کې گډې کړي. څرنگه چې ثروت د خپل ورځني کسب او کار په چاپېريال کې استعمالېږي، پيسې د ملکيتونو له درکه او په عام ډول هر هغه شی چې د پيسو ارزښت ولري په دې کې شامل دي. د ثروت مفهوم ډېر پراخ دی ځکه د انسان پر صفتونو او مهارتونو سربېره د يوه مملکت بنايسته منظرې او اقليم هم پکې شامل دي.

ملي ثروت (National Wealth): د ټولو مالونو اقتصادي او مادي ارزښت د پيسو له مجموعي ارزښت سره چې په يوه ټاکلي وخت کې د يوه مملکت د افرادو په تصرف کې وي.

د پيسو نقد جريان (Cash Flow): هغه نقدي پيسې چې په يوه معلوم وخت کې د يوه شرکت په داخل کې دوران کوي.

نړۍ وال کېدل (Globalism): نړۍ والتوب یوه پدیده ده چې د کار له نړۍ وال وېش څخه بحث کوي. د کار وېش له ۱۹۷۰ ز وروسته ایجاد شوی او د کار دغه وېش د لاندې نظریاتو په وسیله ټاکل کېږي.

۱. د اجناسو او خدماتو لپاره په لوړه درجه د بازارونو آزاد پاته کېدل.

۲. د تولیداتو نړۍ وال کېدل.

۳. په نړۍ واله سطح د مالي بازارنو نږدې کېدل.

۴. په نړۍ واله کچه د مهاجرتونو ډېرېدل.

د نړۍ وال کېدو مهم دلایل په دې ډول دي:

۱. د اجناسو او خدماتو د سوداګرۍ آزادول او له دوهمې نړۍ والې جګړې وروسته د عمومي

ګمرکي تعرفې او سوداګرۍ په وسیله د پانګې انتقال (WTO, GATT).

۲. ټکنالوژۍ پرمختګ: چې د ټکنالوژي په وسیله د معلوماتو د لېږد رالېږد لګښت په دې څو

وروستیو لسیزو کې په نسبي ډول کم شوی دی.

د نړۍ والتوب پایلې د یادولو وړ دي، اقتصادي ساحه یې پراخېږي، د هغه مثبت تأثیرات په

مصرف کوونکو، په ځانګړي ډول باکیفیته اجناسو او خدماتو ته د لاسرسي په اړه او همدارنګه ارزانه

هم دی او مؤلدين کولای شي چې ژر بازارونو ته لاسرسی پیدا کړي او په دې برخه کې د فقیرو او

غني هېوادونو ترمنځ د تفاوتونو د زیاتوالي د ایجاد په اړه هم اندېښنې موجودې دي او یا له مالي

بازارونو څخه په دې برخه کې وېره موجوده ده.

چک (Cheque): یوه تحریري حواله ده چې معمولاً د بانک له یوه امانت اېښودونکي څخه

صادرېږي او بانک ته ددې اجازه ورکوي چې د پیسو یوه معلومه اندازه دغه شخص ته چې په حواله

کې یې نوم لیکل شوی دی، ورکړي.

مالي حسابونه (financial account): د هغو ټولو حسابونو مجموعه ده چې د ټولني د اساسي

اقتصادي کړنو لکه تولید، مصرف اجناسو او خدماتو څخه د شتمنیو ایجاد او تشکیل او د یوه کال په

موده کې د یوه ملت د پانګې ډېروالی ښکاره کوي او په واقعیت کې د یوې ټولني د راکړو ورکړو او

شیانو د تحرک ښکارندوینه کوي. په څو اقتصادي کمیټونو باندې د یوه مملکت د اقتصادي فعالیتونو

تبدیلېدل.

خصوصي کول (Privatization): خصوصي سکتور ته په مکمل یا جزئي ډول د دولتي برخې د

فعالیتونو تسلیمول او یا خصوصي سکتور ته د دولتي سازمانونو د ملکیتونو تسلیمول.

د خصوصي کېدو ځینې اهداف د دولت د مالي بار کمېدل، د انساني قوې د پړسوب کمېدل، د

رقابت تشویقول، د عمومي فعالیتونو په برخه کې د خصوصي پانګونې د پراختیا لپاره د پانګونې راجلبول

دي.

عامه اقتصاد // 235

د رفاه دولت (Welfare state): هغه اقتصاد چې په هغه کې د دولت کړنلارې او کړنې په ټولنيزو مرستو باندې تکیډ کوي. د دا ډول دولت عمده اهداف حداقل د ژوند يو معيار ساتل، د اموالو توليد او ټولنيز خدمات او د اقتصاد رهبري د ټولنيزې رفاه په خاطر وي. د صحي بيمو رامنځ ته کول، د وزگارتيا بيمه، ملي روغتيايي خدمات او د نورو ټولنيزو اړتياو رفع کول چې د دولت مهم فعاليتونه گڼل کېږي.

دولت (State): د انساني ټولنې تکامل دی او د سياسي توافقاتو حاصل گڼل کېږي. هغه توافقات چې د ټولنې د اړتياوو د رفع کولو لپاره ترسره کېږي، چې ددغو ټولنو په سر کې يو ډول نظم او امنیت موجود وي.

ډمپينگ (Dumping): په دوه يا څو بازارونو کې د تبعیضي قیمتونو ټاکل دي چې د صادراتي کاليو په اړوند ترسره کېږي. پردې اساس د کاليو توليدوونکي خپل کالي په خارجي بازارونو کې د داخلي بازارونو په پرتله ارزانه خرڅوي. په عام ډول ډمپينگ په درې برخو وېشل شوی دی:

۱. ډمپينگ ددې لپاره چې خپل رقيبان له بازاره خارج کړي. په دې ډول ډمپينگ کې توليدوونکی په لومړيو کې په بهر کې د خپلو کاليو د پلورنې قیمت ټيټوي، خو کله چې يې رقيبان له بازاره خارج کړل، بيا نو د خپلو کاليو قیمت لوړوي.

۲. اتفاقي يا تصادفي ډمپينگ: کله چې توليدوونکی په مختلفو دلايلو له ډېرې عرضې سره مخامخ وي. کله چې دا ډول ډمپينگ موجود وي، توليدونکی تر هغه وخته پورې چې موجوده کالي يې خرڅ شي ډمپينگ ته دوام ورکوي.

۳: تلپاتې ډمپينگ: هغه وخت تحقق مومي چې توليدوونکي خپل کالي د تل لپاره په خارجي بازارونو کې ارزانه وپلوري دا ډول ډمپينگ لږ لږ پيدا کېږي.

اقتصادي وده (Economic Growth): د اقتصادي ودې مطلب په اوږد مهال کې د ملي عوایدو، غير خالص ملي محصول او د ملي توليداتو زیاتېدل دي. اقتصادي وده ځينې وخت له اقتصادي پرمختيا سره يو ډول وي خو دواړه مفاهيم له يو بل څخه جلا دي، يعنې اقتصادي وده د اندازې وړ ده په داسې حال کې چې د اقتصادي پرمختيا مفهوم د مادي شيانو په زیاتوالي سربېره د معنوي شيانو د تغيير، د فکرونو تغيير او د اجتماعي مؤسساتو تغيير چې د اقتصادي ودې لپاره لاره هواروي يا په بله وينا په اقتصادي روڼاوو کې تغيير ته اقتصادي پرمختگ وايي. په دې توگه د پرمختيا مفهوم کمي او کيفي تغيير ته ويل کېږي او اقتصادي وده صرف په کمیت کې زیاتوالی دی يا اقتصادي وده په يوه کال کې او يا يوه بله معلومه دوره کې د اقتصادي توليداتو زیاتېدل دي چې معمولاً په فیصدی ښودل کېږي.

اقتصادي رکود (Recession): هغه دوره چې په هغه کې اقتصادي فعاليتونه لکه توليد او سوداگري لږه او يا بند شي. د رکود په وخت کې پانگوني ته ميلان ډېر لږ وي او شرکتونه خپل فعاليتونو راکموي. همدارنگه کېدای شي د استخدام سطح د توليد د عقلاڼي کېدنې له امله کمه شي.

رونق (Boom): هغې دورې ته ویل کېږي چې په اقتصادي مسیر کې سریع وده ښکاره شي د استخدام اندازه لوړېږي او د ژوند سطح ارتقاء کوي.

رقابت (Competition): رقابت دا معنا ورکوي چې خلک د یو شي په اړوند د مبارزې په حال کې وي. اقتصادي رقابت په معاملاتي حسابونو کې له یو بل سره سیالي کولو ته وايي. عرضه کوونکي او تقاضا کوونکي مجبور دي چې د خپلو معاملو په خوا د معاملاتو مناسبه شرایط وړاندې کړي، چې په بازار کې کامیاب واوسي، چې دلته په مساوي ډول د یو شي مناسب قیمت، د کیفیت لوړوالی او همدارنګه د خرڅولو د ګټې او وېش له لارې او همدارنګه مناسب اشتهارات هم پکې مهم رول لري.

کامل رقابت (Perfect Competition): کامل رقابت په هغه بازار حاکم دی چې په هغه کې لاندې شرایط موجود وي.

۱. د مشابه کالیو شتون.

۲. د تولیدوونکو شمېر ډېر وي.

۳. د مصرف کوونکو شمېر زیات وي.

۴. د تولید عوامل باید سیال وي.

۵. د بازار شفافیت.

۶. حداکثر ګټه او حداکثر مطلوبیت.

۷. د جوړ جاري نه موجودیت.

زېربنآء (Infrastructure): هغه اساسي او اړین ساختمانونه او آسانتیاوې دي چې د اقتصادي پرمختګ لپاره ضروري دي. لکه سرکونه، بندونه، بانکونه او بېلابېل ګټه رسوونکي تاسیسات او داسې نور.

مالي سیاست (Fiscal Policy): مالي سیاست د دولت د اقتصادي سیاست مهمه څانګه ده، چې ټولو هغو تدابیرو ته چې له دولت څخه مالي وسایلو ته د استفادې او لاس ته راوړنې په خاطر د مسئولیت د اجراء کولو او د دندې د ترسره کولو لپاره سرته رسول کېږي او یا د دولتي بودجې له لارې د دولتي اقتصادي جریان د مالي سیاست ګومارنې او لارښوونې دي یا په بله وینا مشخصو اهدافو ته د رسېدنې په خاطر د مناسبو مالي اقتصادي وسایلو په کار اچول.

پولي سیاست (Monetary Policy): مناسب او لازم تدابیر چې په دوران کې د داخلو پیسو د حجم د کنټرول او اداره کولو لپاره ترسره کېږي. پولي سیاست د مرکزي بانک له دندوڅخه دی.

پولي سرعت (Velocity of money): د پولي واحد هغه دفعات دي چې په متوسط ډول په یوه ټاکلي وخت کې (یوه کال) کې مصرفېږي.

سیالیت (Liquidity): تادياتي آمادګي یا د یوې تصدی د تادياتو توان دی چې تصدي د هغې په وسیله اجباري تادياتي تعهدات په نامحدود ډول ترسره کړي.

عامه اقتصاد // 237

بېل (Bill): یو سوداگریز سند دی چې په هغه باندې امضاء کوونکی دا وعده ورکوي چې په معلومه وعده یا د غوښتنې په وخت کې یو معلوم شخص او یا د هغه شخص په حواله کولو سره یو مقدار پیسې ورکوي. بل نوم یې د طلب فته ده (سفته یا لنډمهاله برات)

سهم (Share): د یوه شرکت د پانگې برخې ته وايي.

د بانکدارۍ سیستم (Banking System): د اقتصاد په اصطلاح کې د بانکدارۍ سیستم د یو هېواد د بانکونو د عمومي تشکیلاتو او عملیاتو خصوصیات دي.

اقتصادي سیاست (Economic Policy): هغه تگلاره ده چې هر حکومت او مؤسسه یې د خپلو اقتصادي چارو د تنظیم او له ځینو وسایلو او تدابیرو څخه په استفادې اقتصادي هدف ته د رسېدو لپاره طرح او تطبیقوي.

د ژوند معیارونه (Standards of Living): د ژوند سطح په معمول ډول په هغو معیارونو لکه کليي عاید او یا د کالیو هغه مقدار چې د هر کاري ساعت پر وړاندې یې ارزونه کېږي، خو د ژوند د سطحې د ارزونې لپاره نه شو کولای چې په سړي سر کلبو عوایدو اکتفا وکړو، بلکې له هغه سره په څنگ کې داچې د افرادو عواید باید د دوی ترمنځ څه ډول ووېشل شي هم په پام کې نیول کېږي او یا له اجتماعي، اقتصادي او کلتوري څرنگوالي څخه چې سړی کولای شي د خپل ژوند ضرورتونه د ټولنې د حاکم نظام په ارزښتونو سره لاس ته راوړي.

شرکت (Firm): هغه واحد مدیریت چې په یو سوداگریز نوم باندې کار کوي او د اقتصادي فعالیتونو لپاره رامنځ ته شوی وي، چې کېدای شي خصوصي، دولتي او یا له دې دواړو څخه ترکیب شوی وي چې په مختلفو شکلونو منځ ته راځي.

شاخص (Index): د احصائې هغه مقیاس دی چې په یوه یا څو متحولینو کې نظر وخت، جغرافیایي موقعیت او یا نورو خصوصیاتو لکه عاید، مصرف او داسې نورو ته تغییرات څرگندوي. له مشهورو شاخصونو څخه کولای شو د ژوند د سطحې شاخص، د قیمتونو شاخص، د عوایدو شاخص او داسې نورو نومونه واخلو.

عامه شرکت (Public corporation): هغه شرکت چې د دولت لخوا د عامه چارو ادارې ته د سهولت لپاره تشکیل شوی وي.

سهامي شرکت (Joint Stock Company): یو ډول سوداگریز شرکت دی چې خاص حقوقي شخصیت لري. په دې شرکت کې سهم لرونکي صرف د شرکت د پانگې په اندازه خپلو داینونو ته مسئولیت لري.

څو مليتي شرکتونه (Multinational Company): هغه لوی شرکتونه دي چې معمولاً د هغوی سهم لرونکي او شریکان له بېلابېلو هېوادونو څخه وي او په نورو هېوادونو کې د خپلې نمایندګۍ له لوري خپلو اقتصادي فعالیتونو ته لاسرسی لري. په مختلفو هېوادونو کې د فعالیت سرته رسولو له وجې دغه

شرکتونه په دې برلاسي کېږي، چې د هماغو هېوادونو له مناسبو سياسي او اقتصادي حالاتو څخه گټه پورته کړي. دغه شرکتونه ډېر مجهز وي. له هغو ډېرو امکاناتو چې د دوی په واک کې دي د مربوطه هېوادونو په سياسي او اقتصادي څانگو کې مداخله کوي. د څو ملتني شرکتونو د نمایندګيو او څانګو جوړونه په نورو هېوادونو کې په لاندې ډول ده:

۱. په خپل هېواد کې له مالياتو له ورکړې څخه تېښته.

۲. له انساني ځواک څخه آسانه گټه اخيسته.

۳. له ارزانه انرژي څخه گټه اخيسته.

۴. د کوربه هېواد د گمرکي محصول له ورکړې څخه تېښته.

۵. د خارجي بازار لاس ته راوړنه او د پيسو گټه.

گمرکي عوارض (Custom Duty): هغه ماليات چې له بهرنيو هېوادو څخه د کاليو په راوړلو او يا بهر ته د کاليو په وړلو او يا د کاليو په ترانزيت باندې د مربوطه هېواد له لوري وضع کېږي. گمرکي عوارض په معمولاً د مالي او يا حمايوي اهدافو لپاره اخيستل کېږي.

غير اقتصادي (Uneconomic): هر هغه عمل او يا کړنه چې په ټولو مالونو او خدماتو باندې د گټې يو شی نه اضافه کوي يا که چېرته مالونه او خدمات توليدوي نو دغه توليد په تيبټ کيفيت او ډېر مصرف سره له هغه څه نه چې د موجوده فني معلوماتو په واسطه ممکن وي توليدوي.

قاچاق (Smuggling): د هغو اموالو اخيستل او خرڅول او يا صادرو او واردولو چې دولت ته پکې حقوق (ماليات) نه تاديه کېږي، چې دا يوه غير قانوني عمل او د مجازاتو وړ دی.

کريديټ (Credit): په اوس وخت کې د لږو شيانو او خدماتو ورکړه او په راتلونکي کې د ډېرې گټې ترلاسه کول.

کالي (Goods): کالي د بشري ټولني د غوښتنو د پوره کولو يوه وسيله ده. دا مفهوم کولای شو په مکمل ډول په عمومي خدماتو کې هم حساب کړو.

کارټل (Cartel): د آزادو اقتصادي مؤسسو د اتحاد يو قرارداد ته وايي، چې په يوه او يا ډېرو هېوادونو کې موقعيت ولري او هدف يې د اتحاد د غړو په واسطه د پېرودنې، توليد او د کاليو د خرڅلاو منظمول دي. ددې ډول اتحاديې غړي خپل حقوقي موقف له لاسه نه ورکوي، خو د خپلو مشترکو اهدافو د حصول لپاره په متحد ډول حرکت کوي او يا د مشابه فعاليتونو د ترسره کولو لپاره د اقتصادي واحدونو اتحاد دی ترڅو رقابت له منځه يوسي.

مؤثريت (Efficiency): د استعمال شويو او ترلاسه شويو شيانو ترمنځ رابطې ته وايي.

عامه اجناس (Public goods): عام اجناس هغه کالي دي چې په عين وخت کې د دوه يا څو تنو د استفادې وړ وگرځي. داچې هر شخص له عامه اجناسو څخه څومره گټه پورته کوي تفکيک کېدای نه شي او په لاس ته راوړنه کې هم د رقابت وړ نه دي. د عامه اجناسو توليد د دولت دنده ده.

عامه اقتصاد // 239

مصرفي کالي (Consumption goods): هغه کالي او خدمات چې په مستقيم ډول د بشري غوښتنو لپاره ترې کار اخيستل کېږي.

طبيعي منابع (Natural Resources): هغه شتمني چې په قدرتي ډول د بشر لپاره په ځمکه کې موجودې وي لکه معدني مواد د ځمکې حاصلات، لرگي، کبان او د ځنگل ژوي او ځناور او نور.

افاده يا مطلوبيت (Utility): د بشري غوښتنو او مجبوريتونو د تامين لپاره د يو شي قدرت ته وايي. کوم مقياس او واحد نه لري او ارزونه يې د هر چا په خوښې پورې اړه لري او په هر شخص پورې اړوند شي په موضوع پورې مربوط دی. مطلوبيت کېدای شي ځای، وخت، مجموعې او هغه ته ورته وي.

عام اجناس (Public goods): هغو اجناسو او خدماتو ته ويل کېږي، چې د حکومت لخوا په وړيا ډول د خلکو په خدمت کې وي لکه عمومي باغونه، دولتي ښوونځي او پوهنتونونه، روغتيايي خدمات او داسې نور.

عام ملکيتونه (Public ownership): کله چې يوه مؤسسه د دولت په لاس کې وي او د خلکو په گټه اجناس خدمات عرضه کوي او اداره يې هم د دولت لخوا ترسره کېږي.

د لورنس منحنی (Lorenz Curve): يو گرافيکي تدبير دی چې د دوه متغيراتو ترمنځ د متراکمې فيصدي ارتباط څېړي. معمولاً له دې گراف څخه په هغو ځايونو کې استفاده کېږي، چې د اندازې برابري او يا نه برابري په يوه اقتصاد کې د پولي عايد په وېش کې د بحث وړ وي.

ملي کېدل (Nationalization): په يوه شخصي شرکت باندې هغه وخت ملي شرکت اطلاق کېږي، چې د دولت لخوا پېرودل شوی وي مثلاً د افغانستان بانکونه د داوود خان په وخت کې ملي شوي وو.

د ارزښت لرونکو پاڼو مجموعه (Portfolio): د هغو شتمنيو مخلوط چې په يوه کس پورې اړه ولري د مالي وسايلو مجموعه ده لکه د اسهامو تامينات، بانډونه، سره زر او نقدې پيسې.

د مالياتو اصطلاحات:

ماليه (Tax): هغه اجباري تاديات دي چې دولت يې له کوم خاص خدمت پرته د معلومو نورمونو او مقرراتو له مخې له خلکو اخلي.

مستقيمه ماليه (Direct Tax): هغه ماليه ده چې اکثره وخت په قېمتونو او ټولو اقتصادي عاملينو د انتقال وړتيا نه لري لکه د افرادو پر گټې، عوايدو او ځمکې ماليه او داسې نور.

غير مستقيمه ماليه (Indirect Tax): هغه ماليه ده چې اکثره وخت په قېمتونو او نورو اقتصادي عاملينو د انتقال وړتيا ولري لکه گمرکي محصول، پر خرڅلاو او استهلاکي موادو ماليه او داسې نور.

ماليه ورکوونکی (Tax Payer): هغه شخص دی چې عملاً ماليه ورکوي.

د ماليې موضوع: هغه څه چې د قانون په حکم د ماليې تابع گرځي مثلاً که چېرته د ماليې موضوع

عايد وي نو ماليه يې پر عوايدو ماليه ده او که چېرته د ماليې موضوع شتمني وي نو د هغې ماليه په شتمني ماليات دي او داسې نور.

مالياتي پايه (Tax Bases): د ماليې د ټاکلو لپاره يو تثبيت شوی معيار دی مثلاً د تعميراتو د مالياتو په هکله د ماليې پايه، د تعمير ارزښت يا د تعمير کړايې او د ځمکې د مالياتو پايه کولای شي چې په جريب او په هکتار او يا په کرنيزو محصولاتو وضع شي.

ماليه ورکوونکي (Tax Burden): هغه څوک دی چې بالاخره د ماليې مکلفيت يا د ماليې د پيسو بار په غاړه اخلي يا په بله وينا د ماليې ورکړه دده عايد او شتمني کموي.

د مالياتو موخه: هغه شخص دی چې بايد د قانون جوړوونکي په عمل سره ماليه ورکړي. د ماليې جبران يا تلافي: د ماليې له عوض او ډول څخه هغه وخت خبره کېږي، چې ماليه ورکوونکي په دې بريالی شي چې هغه پيسې يې چې د ماليې په توگه ورکړي د خپل عايد په لوړولو او يا د خپلو مصارفو په راټيټولو سره خپل توليد جبران کړي.

د مالياتو ضريب (Financial Ratio): په اقتصاد باندې د مالياتو د پورته والي او ښکته والی تأثير ته وايي.

مالياتي تعرفه (Tariff): د ماليې د سنجش د اساس او د ماليې مبلغ ترمنځ يوه نسبي رابطه ده، چې په فيصدي ښودل کېږي او درې ډوله ده: متناسبه مالياتي تعرفه، مترقي مالياتي تعرفه او نزولي مالياتي تعرفه.

شخصي او واقعي ماليه (Private and Real Tax): شخصي ماليه هغه ماليه ده چې په هغه کې د ماليه ورکوونکي شخصي شرايط لکه مدني حالت، د کورنۍ د غړو شمېر، د عوايدو لوړوالی، د عوايدو نوعيت او داسې نور په پام کې نيول کېږي. واقعي ماليه هغه ده چې په هغې کې يوازې د ماليې د مکلف موضوع په پام کې نيول کېږي. نو ویلی شو چې شخصي ماليات نسبتاً عادلانه دي.

مترقي ماليه (Progressive Taxation): د مالياتو يو سيستم دی چې نرخ يې د عايد او يا د ماليې د سنجش د اساس په زياتوالي سره زياتېږي مثلاً که چېرته له لس زره افغانيوڅخه دوه فيصده ماليه واخيستل شي نو له شل زره پولي واحدو څخه څلور فيصده او داسې نور.

مالياتي تېښته (Tax Evasion): د مالياتو د نه ورکولو په خاطر غير قانوني کوششونو ته ويل کېږي لکه د عوايدو په هکله د معلوماتو نه ورکول او هغه ملکيتونه چې په مالياتو کې شامل دي، اړوند چارواکو ته په دې اړه د معلومات نه ورکولو دي.

د مالياتو د بار انتقال (Shifting of Taxation): په واقعي ډول له يو شخص نه بل شخص ته د مالياتو د انتقال د تعلق ليردول دي. دغه انتقال د ماليې له تابع شخص نه بل شخص ته د عادي معاملاتو پر اساس ترسره کېږي.

مالياتي عدالت (Tax Equity): په منصفانه ډول د ماليې د بار وېشلو ته وايي. که هغه په عمودي

عامه اقتصاد // 241

ډول وي، يعنې د عوايدو مختلفې سويې په يوه څانگه کې راوړي او يا په افقي ډول، يعنې د يو شان عوايدو لرونکي په مختلفو حالاتو کې راونغاړي.

د اسهامو پر انتقال ماليه (Stock Transfer Tax): هغه ماليه چې له يوه مالک څخه بل مالک ته د اسهامو پر انتقال اخيستل کېږي. کېدای شي چې دغه اسهام اخيستل شوي وي او که په تحفه کې وي ماليات ترې اخيستل کېږي، په دې معنا چې په هر ډول چې وي د ماليې يو اساس دی چې ماليات پرې وضع کېږي.

په منفي عوايدو ماليه (Negative Income tax): د دولت له بودجې څخه هغه امداد دی چې په مختلفو ډولونو د افرادو عمر، وظيفې او د ژوند مصارفو ته په کتو ورکول کېږي.

ځورونکې او خواشينوونکې ماليه (Naisance Tax): هغه ماليه چې په ډېرو لږو او ناچيزه عوايدو وضع کېږي، چې په دې توگه د ماليه ورکوونکو د ځورولو باعث شي.

سړي سر ماليه (Poll tax): هغه ماليه ده چې له ټولو بالغو نارينه او ځينې وخت له نښينه وو نه هم د يوه فرد له مخې اخيستل کېږي، چې له دې وجې د سړي سر ماليې په نامه يادېږي. ځينې وخت د (Head tax) په نوم هم يادېږي. عسکر، معيوبين او بېوزله افراد له دې ډول ماليې څخه معاف دي.

واحد ماليه (Single Tax): هغه ماليه چې د حکومت د مالياتي عوايدو يوازینی منبع تشکيلوي. د حکومت د واحدې مالياتي منبع د طرفدارۍ په اړوند مختلفې غوښتنې منځ ته راځي لکه د مصرف ماليه، پر عوايدو او پانگې ماليه. دغه اصطلاح تر ډېره د هانري چارج نظر ته په دې اړه چې د ځمکې ارزښتناکه ماليه د عوايدو د ماليې يوازینی منبع وي، نسبت ورکړل شوی.

پر عوايدو ماليه (Income Taxes): هغه ماليه ده چې د مؤسساتو له عوايدو او همدارنگه د افرادو له معلومو پيسو څخه له وضع کېدو وروسته په قانوني ډول اخيستل کېږي.

پر اضافه شوي ارزښت ماليه (Added Value tax): هغه ماليه ده چې د صنعت په هره برخه کې وضع کېږي او له مخې يې هغه ارزښت دی چې په هره مرحله کې په قيمت اضافه کېږي، چې د (Value added tax) په نوم هم يادېږي.

محصول او سهميه (Quota duty): د حکومت د خصوصي خدماتو په مقابل کې اجباري ورکړه ده. محصول هغه جبران دی چې د دولت د مستقيمو خدماتو د تقاضا لپاره اخيستل کېږي لکه د برېښنا، تېلفون، پاسپورت، جواز سير، لايسنس، جواز خط او داسې نورو محصول.

سهميه هغه جبران دی چې د غير مستقيمو خدماتونو لپاره رامنځ ته کېږي، چې د يوه کس لپاره د عامه تشکيلاتو د سهميې لپاره جوړېږي لکه پياده رو لارې، د څښلو د اوبو سيستم جوړول او داسې نور.

ناخالص ملي محصول (Gross National Product GNP): د يوه مملکت د ملي عوايدو تر ټولو جامع مفهوم د ناخالص ملي محصول په شکل بيانېږي. ناخالص ملي محصول د يو هېواد د داخلي

اوسېدونکو لخوا په يوه ټاکلي وخت کې د کاليو مجموعي ارزښت او نهائي توليد دی. **اجتماعي نظام** (Social System): د اجتماعي نظام مفهوم په پراخې معنا د ټولني د نظام لپاره يوه مترادفه کلمه ده او د ټولني د جوړښت لپاره ټول اعتباري قوانين او د ټولني د افرادو، اجتماعي ډلې او همدارنگه په دې پورې اړوند مؤسسو ترمنځ روابط رانغاړي. په خاصه معنا اجتماعي نظام په مجموع کې هغه ټول مؤسسات او نورمونه رانغاړي چې د ټولني د افرادو او مختلفو گروپونو ټولنيز موقف د هغوی د رول له مخې چې په ټولنه کې يې ترسره کوي مثلاً د عايد، شتمنی او کسب له لارې او همدارنگه د ټولني د خلکو ترمنځ ټولنيز روابط لکه د کارېگرو او کار فرمايانو روابط تنظيموي. نو په دې مفهوم ټولنيز نظام د ټولني د جوړښت ترکيبي جز تشکيلوي. اقتصادي او ټولنيز نظام له يو بل سره تړلي دي.

اقتصادي نوسانات (Economic Fluctuations): اقتصادي نوسانات د اقتصاد موجي حرکت دی چې ټول ملي اقتصاد رانغاړي. اقتصادي نوسانات په څلورو برخو وېشل شوي دي.

۱. د اقتصاد پرکالي.

۲. د اقتصاد ترقي.

۳. د اقتصادي نوساناتو لوړې نقطه.

۴. اقتصادي رکود.

اقتصادي نوسانات د ودې د ږغونو، د ملي ناخالص حقيقي عايد او يا د ناخالص داخلي محصول ښکته پورته تلل دي.

افلاس (Bankruptcy): د پورونو په تاديه کولو او د وعدو په ترسره کولو کې د حقيقي او حقوقي اشخاصو مالي ناتواني ته وايي.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**